

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

На правах рукопису

БАЧИНСЬКА ОЛЕСЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 94::79(477)"1918"

**РОЗВИТОК ВИДОВИЩНИХ ФОРМ МИСТЕЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ
ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:

ТРУБЧАНІНОВ Сергій Васильович,
кандидат історичних наук, доцент

Кам'янець-Подільський – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1 Стан наукової розробки проблеми	12
1.2 Джерельний комплекс дисертації.....	27
1.3 Методологія і термінологічний апарат дослідження.....	37
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В НАДДНІПРЯНЩИНІ У 1918 Р. НА РОЗВИТОК ВИДОВИЩНИХ ФОРМ МИСТЕЦТВА	49
2.1 Державна політика Гетьманату у сфері видовищ	49
2.2 Культурно-пропагандистська діяльність окупаційних військ	68
Висновки до другого розділу.....	78
РОЗДІЛ 3. ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.....	79
3.1 Діяльність професійних театрів.....	79
3.2 Роль громадських об'єднань і товариств у розвитку театральної справи	97
Висновки до третього розділу	115
РОЗДІЛ 4. РОЗВИТОК КІНЕМАТОГРАФУ ЗА ГЕТЬМАНАТУ	117
4.1 Піднесення кіновиробництва в Українській Державі	117
4.2 Розвиток кінопрокату	128
Висновки до четвертого розділу	145
РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК КОНЦЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЕСТРАДНО-ЦИРКОВОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.....	147
5.1 Розвиток концертної діяльності.....	147
5.2 Естрадно-циркове мистецтво за Гетьманату	167

Висновки до п'ятого розділу	178
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	184
ДОДАТКИ	291

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АТ – акціонерне товариство.

ГУМНК – Головне управління мистецтв і національної культури.

ВКА – Вище командування армією Австро-Угорщини (*Armeeoberkommando*).

Держархів Вінницької обл. – Державний архів Вінницької області.

Держархів Дніпропетровської обл. – Державний архів Дніпропетровської області.

Держархів Житомирської обл. – Державний архів Житомирської області.

Держархів Запорізької обл. – Державний архів Запорізької області.

Держархів Київської обл. – Державний архів Київської області.

Держархів Миколаївської обл. – Державний архів Миколаївської області.

Держархів м. Києва – Державний архів м. Києва.

Держархів Одеської обл. – Державний архів Одеської області.

Держархів Полтавської обл. – Державний архів Полтавської області.

Держархів Харківської обл. – Державний архів Харківської області.

Держархів Херсонської обл. – Державний архів Херсонської області.

Держархів Хмельницької обл. – Державний архів Хмельницької області.

Держархів Чернігівської обл. – Державний архів Чернігівської області.

ДМТМК України – Державний музей театрального, музичного і кіномистецтва України (м. Київ).

ІР НБУ ім. В.І. Вернадського – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

МВДУК – Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького (м. Київ).

МВС – Міністерство внутрішніх справ.

МНО – Міністерство народної освіти (до 21 червня 1918 р.).

МНОМ – Міністерство народної освіти і мистецтва (з 21 червня 1918 р.).

МФ – Міністерство фінансів.

РМТ – Російське музичне товариство (з 1873 р. – Імператорське російське музичне товариство).

ТД – торговий дім.

УНХ – Український національний хор.

УФА – німецька кіностудія «UFA» (*Universum-Film AG*).

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.

ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного – Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г.С. Пшеничного.

ВСТУП

Актуальність теми. Видовищні форми мистецтва добре зрозумілі глядачам/слухачам своєю вражаючою ефектністю і мають здатність надовго залишатися у пам'яті, свідомості, підсвідомості. Вони не лише відображають реалії буття населення країни, але й пропагують модель його розвитку на майбутнє, формуючи спосіб мислення і поведінку. Видовищні мистецтва, як складова культурно-духовного життя, тісно пов'язані з іншими формами буття суспільства, активно впливають на його життєдіяльність.

Сьогодні в Україні піднімаються на державному рівні, ініціюються громадськістю питання інформаційної безпеки. Так, 5 лютого 2015 р. Верховна Рада України внесла зміни до деяких законів України щодо захисту телерадіопростору України. Зокрема, було заборонено розповсюдження та демонстрацію фільмів, які шкодять національним інтересам України. Відтак Державне агентство України з питань кіно (Держкіно) заборонило десятки російських фільмів і серіалів, анулювавши їхні прокатні свідоцтва. Пріоритетним завданням Державного комітету телебачення і радіомовлення України визначено захист національного інформаційного простору шляхом запобігання внутрішньому і зовнішньому інформаційному впливу, який загрожує інформаційній безпеці держави, суспільства, особи.

В умовах, коли видовищність заповнила культурно-духовний, громадсько-політичний простір українського суспільства, актуалізується питання історичного аналізу розвитку видовищних форм мистецтва. Період Української революції 1917–1921 рр. і, зокрема доба гетьманату Павла Скоропадського, коли у культурно-духовному житті України було найбільше зрушень і досягнень, особливо цікаві з погляду наукового вивчення даної проблематики.

Актуальність теми обумовлена й тим, що видовищні форми мистецтва в період Української революції у вітчизняній історіографії недостатньо

висвітлені. До сьогодні немає спеціальних робіт, присвячених розвитку видовищних форм мистецтва в Наддніпрянській Україні у добу Гетьманату.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за комплексною темою «Проблеми історії суспільних змін і трансформацій в Україні від найдавніших часів до сьогодення» (номер державної реєстрації 0110U004634).

Мета роботи полягає у дослідженні розвитку видовищних форм мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського в історичному аспекті.

Для досягнення мети поставлені наступні дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми, визначити ступінь нагромадження фактичного матеріалу в історіографії та коло нез'ясованих питань;
- визначити інформаційний потенціал архівних джерел, періодики та опублікованих документів з історії театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва в Україні за Гетьманату, з'ясувати їх репрезентативність щодо висвітлення проблеми дисертаційного дослідження;
- розкрити можливості теоретичних і методологічних засад сучасної історичної науки для вивчення розвитку видовищних мистецтв за Гетьманату, з'ясувати термінологічний апарат дослідження;
- визначити напрями державної політики режиму П. Скоропадського щодо видовищних форм мистецтва та шляхи її реалізації;
- висвітлити вплив перебування окупаційних військ Центральних держав в Україні на розвиток видовищних форм мистецтва;
- з'ясувати вплив місцевих органів влади і самоврядування на розвиток видовищних форм мистецтва в Українській Державі;
- охарактеризувати умови та головні проблеми у розвитку професійного та аматорського театру в Українській Державі;

- показати піднесення та значення кінематографу в громадському житті українців за Гетьманату;

- охарактеризувати розвиток музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва в Українській Державі.

Об'єктом дослідження є мистецьке життя Української Держави як багатоаспектне явище історії та культури.

Предмет дослідження – розвиток видовищних форм мистецтва у контексті суспільно-політичних і культурних процесів в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період існування Української Держави з 29 квітня до 14 грудня 1918 р. У разі потреби, коли того вимагає логіка викладу матеріалу й причинно-наслідкові зв'язки, робляться відступи у періоди, які передували Гетьманату, або ж у період Директорії УНР.

Територіальні межі дослідження обіймають терени Української Держави, що у 1918 р., за тогочасним адміністративно-територіальним поділом, складалася з Чернігівської, Харківської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської, Подільської, Волинської, Київської та Холмської губерній, а також Поліської і Таврійської округ.

Методологічну основу роботи складають принципи об'єктивності, історизму, системного підходу, а також історичні методи дослідження (проблемно-хронологічний, історико-порівняльний, біографічний тощо), без яких неможлива об'єктивна реконструкція стану та розвитку видовищних форм мистецтва в Українській Державі у 1918 р.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що розвиток видовищних форм мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського вперше у вітчизняній історіографії став предметом спеціального історичного дослідження.

Отримані важливі, у т. ч. нові результати, а саме *вперше*:

- висвітлено взаємодію державних органів, місцевого самоврядування, підприємців та громадськості у розвитку видовищних форм мистецтва в Українській Державі;
- показано вплив культурно-пропагандистської діяльності окупаційних військ на розвиток видовищних форм мистецтва;
- висвітлено вплив системи тогочасного оподаткування на розвиток видовищних форм мистецтва;
- розкрито шляхи реалізації програми творення Українських національних хорів у добу Гетьманату;
- з'ясовано роль і місце естрадно-циркового мистецтва у культурному житті Української Держави гетьмана П. Скоропадського;
- створено цілісну картину розвитку театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва у Наддніпрянській Україні в добу гетьманату П. Скоропадського.

Удосконалено:

- наукові підходи до вивчення видовищних форм мистецтва та культурно-духовного життя Української Держави гетьмана П. Скоропадського;
- джерельну базу дослідження видовищних форм мистецтва та культурно-духовного життя за Гетьманату;
- аналіз характерних умов розвитку театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва за Гетьманату.

Новий рівень розвитку отримали:

- висвітлення театральної, кінематографічної і музично-хорової складової культурно-духовного життя Української Держави гетьмана П. Скоропадського;
- знання про діяльність численних діячів – організаторів, керівників, учасників творчих колективів і закладів видовищних форм мистецтва.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання її основних положень, висновків та фактичного матеріалу для підготовки

узагальнюючих праць з історії України зазначеної доби, праць з історії вітчизняних видовищних мистецтв, українознавства, історико-краєзнавчих досліджень, під час розробки навчальних курсів з відповідних дисциплін, складанні біографічних, бібліографічних та ін. довідкових видань.

Апробація результатів дисертації відбулася під час обговорення на засіданні кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка 27 жовтня 2015 р. Основні положення виконаного дослідження оприлюднювалися на 13 конференціях (3 всеукраїнських з міжнародною участю, 3 всеукраїнських, 2 регіональних та 5 вишівських), 2 семінарах та під час роботи 3 круглих столів: II–IV Всеукраїнських науково-практичних конференціях з міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (10 липня 2013 р., 7 червня 2014 р., 25 травня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України» (20–21 вересня 2012 р., м. Кам'янець-Подільський); XXV Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Вінниччина: минуле та сьогодення» (11–12 жовтня 2013 р., м. Вінниця); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Духовні витоки Поділля: митці в історії краю» (13 березня 2014 р., м. Хмельницький); Четвертій Могилів-Подільській науково-краєзнавчій конференції (28–29 вересня 2012 р., м. Могилів-Подільський); XIV Подільській науковій історико-краєзнавчій конференції (14–15 листопада 2014 р., м. Кам'янець-Подільський); IX–X наукових семінарах «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці XIX – на початку XX ст.» (12 грудня 2013 р., 15 грудня 2014 р., м. Київ); круглих столах: «Гетьман Павло Скоропадський та його роль в історії України» (29 квітня 2013 р., м. Кам'янець-Подільський); «Кам'янець-Подільський – тимчасова столиця УНР» (4 червня 2013 р., м. Кам'янець-Подільський); «Формування та діяльність місцевих

державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр.» (2 липня 2015 р., м. Кам'янець-Подільський), а також конференціях молодих вчених та звітних наукових конференціях викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2013–2015 рр.).

Публікації. За темою дисертації було опубліковано 21 статтю, повідомлення і тези, з них 7 у фахових виданнях, що входять до переліку ДАК МОН України з історичних наук та 1 у виданні, що включено до міжнародної наукометричної бази.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійних наукових досліджень. У двох наукових статтях, опублікованих у співавторстві з науковим керівником, здобувачу належить більше 50%, зокрема, опрацьовано матеріали архівів. Всі результати роботи та положення, що виносяться на захист та складають її наукову новизну, отримані здобувачем особисто.

Структура дисертації обумовлена метою, завданнями, логікою розкриття теми та її специфікою. Вона складається зі вступу, п'яти розділів (11 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Повний обсяг дисертації становить 337 сторінок, з них 183 основного тексту. Список використаних джерел та літератури налічує 1165 позицій.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан наукової розробки проблеми

Значний науковий інтерес для дослідників в незалежній Україні представляє вивчення доби Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. Цей відносно короткий історичний період позначився суттєвими досягненнями на національно-культурному терені та піднесенням культурно-мистецького життя українців, у т.ч. й видовищних форм мистецтва. В окремих історичних та багатьох мистецтвознавчих роботах згадується про розвиток театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва за Гетьманату, висвітлюються конкретні факти, розкриваються важливі події та явища, дається їхня критична оцінка.

Дослідження розвитку видовищних форм мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського відбувалося протягом декількох етапів: 1) 1918 – до початку 1920-х рр., коли на українську історіографію найбільший вплив мало національно-державне відродження України; 2) 1920-ті роки, коли відбувається поступова «радянізація» української історичної науки та формуються її зарубіжні центри; 3) 1930-і – перша половина 1950-х рр., коли історична наука в УРСР перебувала в лещатах сталінського тоталітаризму; 4) друга половина 1950-х – перша половина 1980-х рр., коли загострюється протистояння істориків УРСР та діаспори; 5) друга половина 1980-х – початок 1990-х рр., коли історіографія в УРСР поступово переходить на позиції плюралізму та гласності; 6) 90-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст., коли відроджуються традиції національної історіографії в незалежній Україні.

Напрацювання дослідників відповідно до часу і місця написання, методології та ідеологічного спрямування нами умовно поділено на кілька

груп: 1) історіографія та мистецтвознавство доби національного відродження і української діаспори; 2) радянська історіографія, мистецтвознавство та історія педагогіки; 3) сучасна новітня українська національна історіографія та мистецтвознавство; 4) іноземна історіографія та мистецтвознавство.

До першої групи віднесено праці учасників подій Української революції 1917–1921 рр., авторів початку 20-х рр. ХХ ст., які працювали в Україні та авторів, котрі емігрували і продовжили роботу в діаспорі. До другої групи відноситься доробок авторів радянської доби (кінець 1920-х рр. – 1991 р.), що хоча і зазнав впливу марксистської ідеології, проте містить певну фактичну інформацію щодо предмета нашого дослідження. До третьої групи входять твори науковців сучасної української незалежної держави; до четвертої – праці іноземних авторів.

Вже на сторінках періодичних видань 1918 р. знайшли своє перше висвітлення актуальні питання розвитку як української культури загалом, так і видовищних форм мистецтва зокрема. Державні та громадські діячі, митці і критики піднімали, аналізували та пропонували у своїх статтях шляхи вирішення проблем театру, кінематографу, естради і цирку [367; 408; 751]. Накладом Союзу визволення України у Зальцведелі була видана збірка статей З. Кузелі, в яких йшлося про розвиток культури в Україні у 1918 р. [1008].

У 20-х рр. ХХ ст., як і у пізніші часи, українська історіографія Наддніпрянщини розвивалась за надзвичайно складних та здебільшого несприятливих умов, проте для неї у цей час були визначальними державницький дух і національний характер [1031, с. 62]. Тому, незважаючи на поступове поширення марксистської ідеології, в багатьох роботах початку 20-х рр. ХХ ст. культурно-мистецький процес досліджуваної доби висвітлювався неупереджено і достатньо об'єктивно.

До перших спроб висвітлити розвиток театру в Україні слід віднести дослідження театрального діяча, театрознавця О. Кисіля [992].

У Києві в 1922 р. була видана «Історія української музики» музикознавця М. Грінченка, яка стала спробою висвітлення музичного життя українського народу. Автор подав творчі портрети М. Леонтовича, П. Сениці, Я. Степового, К. Стеценка та згадав про ін. тогочасних композиторів в контексті розвитку українського музичного мистецтва [968, с. 255-277].

Українська історична наука в діаспорі не могла не торкнутися питання про розвиток культури за Гетьманату. Плідно працював в еміграції історик мистецтва і театру Д. Антонович. Так, у 1923 р. ним було видано «Українське мистецтво. Конспективний історичний нарис» [925], у 1925 р. – «Триста років українського театру 1619–1919» [924], у 1940 р. – лекції з історії української культури, що були перевидані у 1993 р. [1090]. В контексті нашого дослідження найбільш цікавою є друга із названих робіт вченого, де йдеться про «революцію в театрі» – період становлення нового українського театру протягом 1917–1919 рр. [924, с. 191-214].

В «Історії України 1917–1923 рр.» Д. Дорошенка (т.ІІ), що до сьогодні не втратила важливості серед досліджень, присвячених Українській Державі гетьмана П. Скоропадського, викладено цілісну картину цієї доби. Зокрема, Д. Дорошенко окреслив основні напрями діяльності урядовців в галузі культури у розділі, що був спеціально присвячений діяльності міністерства освіти та ГУМНК [974, с. 336-370]. Але перераховуючи культурно-мистецькі здобутки, дослідник припустився деяких неточностей. Так, він зазначав: «За-для піднесення музичної культури ..., було організовано «Український Національний Хор у Києві», під орудою відомого диригента Ол. Кошиця, пізніше перетворений в «Українську Державну Капелу» ...» [974, с. 367]. Насправді, як ми покажемо далі, УНХ у Києві очолювало чотири диригента, а процес його творення та реорганізації був далеко неоднозначний.

Слід наголосити, що більшість українських істориків в діаспорі, так само як і політичні діячі, які опинилися в еміграції, в оцінках доби гетьманату

П. Скоропадського, поділилися на adeptів та противників Гетьманату. Зокрема, це стосувалося й культурного будівництва [1127, с. 4].

Історично-критичний огляд української музики подав композитор і музикознавець А. Рудницький. Проте автор не згадує про утворення і діяльність ні Українських національних хорів, ні Кобзарської Капели. Діяльність музичних діячів протягом 1917–1921 рр. практично не висвітлена. Так, про К. Стеценка зазначено: «Після революції 1917 р. роз'їжджав на чолі зорганізованого ним хору – Першого Національного взагалі; одночасно займався організаційною працею, зв'язаною з новопосталими музичними школами тощо», а про Я. Степового: «Брав діяльну участь в організації музичного життя на Україні в революційні і пореволюційні роки. Тоді ж викладав (теоретичні предмети) в київській Консерваторії» [1070, с. 124, 133].

У «Малій українській музичній енциклопедії», що також вийшла у діаспорі, про Кирила Стеценка лише зазначається, що він – «організатор муз. життя в часі відродження української державности», а Олекса Приходько – «організатор Укр. Респ. Капелі (О. Кошиця)» [1153, с. 105, 91].

Історія кобзарства, зокрема організація Капели Кобзарів (Кобзарського Хору) за Гетьманату, були висвітлені В. Ємцем, який був керівником цієї капели [978; 977]. Український письменник і публіцист У. Самчук, розповідаючи про 50-літню історію капели бандуристів ім. Т. Шевченка у Детройті, згадав і про діяльність Капели Кобзарів В. Ємця [1076, с. 70].

У дослідженні М. Семчишина серед здобутків української культури за Гетьманату згадується про заснування Державного драматичного театру, організацію симфонічного оркестру та «Української Державної Капели» під керівництвом О. Кошиця, що «згодом, за кордоном, стала славною своїми виступами в усьому культурному світі» [1078, с. 414]. Автор вказує на остаточне оформлення у 1918 р. трьох театрів – Державного драматичного театру, Державного народного театру та «започаткування» діяльності Молодого театру [1078, с. 416].

Про виникнення товариства «Українфільма» у Києві в контексті історії українського кооперативного руху згадує І. Витанович. Відзначаючи вагу кооперації у культурно-освітній діяльності в роки визвольних змагань, автор серед інших кооперативних товариств всеукраїнського значення згадує і про «Українфільму», якій головним чином допомогли постати центральні кооперативні товариства. Зауважимо, що час заснування «Українфільми» він відносить до початку 1918 р. [954, с. 251, 256].

Діяльність українського жіноцтва в різних сферах суспільно-політичного та культурно-мистецького життя висвітлено у праці Н. Полонської-Василенко, що вийшла друком у діаспорі 1969 р. У дослідженні, зокрема згадується про Л. Старицьку-Черняхівську, С. Русову, М. Заньковецьку та ін. [1044].

Слід підкреслити, що українська історична наука за кордоном, маючи майже повну свободу у політичному, академічному та ідейно-методологічному аспектах, у той же час була відірвана від власного ґрунту та позбавлена доступу до історичних джерел [1031, с. 94]. Саме цим і пояснюються ті прикрі помилки, які подекуди зустрічаються в працях учених діаспори.

Як відомо, наприкінці 20-х рр. ХХ ст. в історичній науці в Радянському Союзі, а отже і в УСРР, утверджується марксистська ідеологія. У 1930-х рр. через запровадження централізованого планування науково-дослідної роботи в УСРР тематика Української революції 1917–1921 рр. взагалі опинилася за межами історичних досліджень [989, с. 288].

Проте, незважаючи на ідеологічну заангажованість, дослідження, автори яких мимоволі торкалися періоду Гетьманату, давали загальне уявлення про культурно-мистецький розвиток, хоча й іноді далеке від істини та об'єктивності [1097; 996].

Так, театрознавець П. Рулін, ведучи мову про завдання історії українського театру, зокрема зазначав: «Театр революційний не вивчено зовсім; генетичні зв'язки окремих театральних організацій, етапи їхнього життя,

розцвіту й занепаду...». Він, наголошував на необхідності вивчення організаційної роботи «як самої маси акторства, так і провідного органу театральної політики – «Театральної Ради» поміж лютим 1917 і лютим 1919 р.р.». Автор також зауважував, що Державний народний театр під керівництвом П. Саксаганського був логічним продовженням Українського національного театру на чолі із І. Мар'яненком, а Державний драматичний театр – першою спробою організувати «пристойний», «справжній» європейський театр в Україні [1071, с. 37-38].

У книзі, присвяченій Державному музично-драматичному інституту ім. М. Лисенка, яка вийшла друком у 1928 р., зазначено, що у 1918 р. відбулося перетворення Музично-драматичної школи ім. М. Лисенка на заклад «вищої форми, типу російських консерваторій» [969, с. 4].

У 1931 р. під грифом «Для службових цілей» було опубліковано книгу К. Звонарьова про німецьку агентурну розвідку напередодні та під час Першої світової війни. Автор висвітлив плани німецького військового командування із залучення мистецтва в цілях пропаганди, подав структуру німецької агітації та пропаганди, розкрив діяльність військового відділу пропаганди при Міністерстві закордонних справ тощо [985]. Двотомне дослідження К. Звонарьова було перевидано в Україні у 2005 р. [984].

Деяке пожвавлення в радянській історіографії після XX з'їзду КПРС не призвело до суттєвих зрушень у вивченні досліджуваної проблеми. Так, у передмові до ґрунтовної колективної праці з історії українського радянського драматичного театру 1956 р. зауважувалося, що її рукопис публічно обговорювався у широкому колі театрознавців, літературних критиків та творчих працівників сцени. Поради і побажання мали бути враховані в його остаточному опрацюванні, «зокрема в світлі рішень і постанов XX з'їзду КПРС» [1091]. Тому і не дивно, що мова про український радянський драматичний театр була розпочата із зародження української радянської драматургії, масово-агітаційного театру та боротьби за ідейно-художню перебудову старих театральних колективів в Україні. Зазначалося про кризу

професійних театрів напередодні «Великої Жовтневої соціалістичної революції», що загрожувала їхньому перетворенню на «пусту низькопробну розвагу» тощо [1091, с. 37]. Як справедливо зауважив мистецтвознавець Р. Леоненко, видання радянської доби усіяко замовчували та перекручували факт створення та існування державних українських театрів [1126, с. 16].

Пояснюючи «складний» процес становлення радянського театру, мистецтвознавець Ю. Станішевський вказав на реорганізацію Національного театру, невиправданість заснування Державного драматичного театру тощо. Автор вірно назвав період заснування перших державних театрів, проте припустився деяких неточностей і суперечливих тверджень [1084, с. 22, 24-25].

Попри партійну цензуру, роботи відомих театральних діячів, безпосередніх учасників культурно-мистецького життя доби Гетьманату, акумулювали фактологічний матеріал досліджуваної доби та чималий досвід акторської і режисерської майстерності. Зокрема, один з корифеїв українського театру П. Саксаганський, свої міркування щодо значення театру як трибуни і школи в суспільному житті виклав у статті «До молодих режисерів» [1074]. Одна з театрознавчих праць актора, історика і теоретика сценічного мистецтва В. Василька присвячена іншому корифею – М. Садовському та його театру, висвітлює новаторську діяльність Миколи Карповича та подає літопис його театру за 14 років (1906–1920) [952].

Об'єктивне висвітлення становлення українського кінематографу в період Української революції 1917–1921 рр. було неможливим не лише через ідеологічні догми, але й через засекреченість документів часів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії. Минаючи добу національних урядів, радянські дослідники переважно від критики кінематографу дореволюційного періоду переходили до його звеличення у період становлення радянської влади.

Кіно в Україні 1896–1917 рр. досліджував Г. Журов [980], кіномистецтво з 1917 р. – І. Корнієнко [1002; 1001]. Г. Журов, відзначаючи «дуже скромну», але працездатну технічну базу та кадри спеціалістів з достатнім досвідом і

знаннями дореволюційної кінематографії України, змушений був констатувати, що їх було достатньо для того, щоб «у перші дні після Великої Жовтневої соціалістичної революції приступити до виконання невідкладних завдань, поставлених перед кінематографією Комуністичною партією». Кінознавець також, не заперечуючи створення українським дореволюційним кінематографом «деяких» культурних цінностей, наголошував: «... про нормальний розвиток демократичного кіно в дореволюційні роки на Україні не можна було і мріяти. Надто нерівні були сили в його боротьбі з реакційним буржуазним кінематографом, який спирався на капітал, на експлуаторський суспільний лад» [980, с. 126]. В дослідженні ж І. Корнієнка у фільмографічному розділі українських радянських художніх, агітаційних та документальних фільмів 1917–1929 рр. зазначено, що у 1917–1918 рр. в Україні знімалася лише радянська кінохроніка. Хоча і зауважено, що «фільмографічний перелік є довідковим і не претендує на вичерпність» [1002, с. 129]. В іншому дослідженні І. Корнієнка, вказавши переважно негативний вплив Першої світової війни на українське кіно, зазначив, що наприкінці війни в Україні виникли невеликі кустарні кіноательє. Вони, за його словами, спромоглися створити по одній-дві картини настільки «безпомічні» у професійному відношенні, що від них не залишилося і сліду [1001, с. 18-19].

У 1961 р. вийшла книга Б. Гловацького про творчий шлях актора театру і кіно, одного з «королів екрану» В. Максимова [963]. У роботі зазначено, що з початком Першої світової війни через закриття сухопутних кордонів ввіз іноземних фільмів у Росію майже зупинився. Це дало можливість російським кінопідприємцям розширити власне кіновиробництво. Щодо випущених кінофільмів у 1918 р. зауважувалося, що вони були «далекі від життєвих запитів, безідейні та беззмістовні. Пануючим жанром у кіно як і раніше залишалися пусті, але видовишно захоплюючі фільми» [963, с. 60, 71].

В радянський час історію кобзарства (дореволюційного і радянського) досліджував Ф. Лавров, який у 1980 р. видав монографію з означеної теми.

Проте про діяльність кобзарського колективу, створеного у 1918 р., згадується лише у передмові до монографії, яка написана М. Стельмахом: «... свої перші концерти [Київська капела] давала пораненим у боях червоноармійцям» [1018, с. 8].

Інші музичні досягнення доби гетьманату П. Скоропадського також не знайшли належного висвітлення. Так, Н. Пирогова при висвітленні музичного життя Харкова з приводу виступів у місті Першого УНХ в серпні 1918 р. зазначила: «... відбулося два цікавих концерти української музики з творів К. Стеценко, під керівництвом самого автора» [1039, с. 112].

Як зазначає сучасна російська дослідниця І. Бойкова, в радянській історіографії дослідженню «легких» жанрів не прийнято було приділяти увагу [1118, с. 8]. Проте історію цирку та естради висвітлювали колишні артисти цирку і мистецтвознавці: Ю. Дмитрієв [970; 971], Є. Кузнецов [1009-1011], М. Смірнов-Сокольський [1081]. Співпрацю артистів цирку з кінематографом показав Р. Славський [1080].

Відновлення на початку 90-х рр. ХХ ст. української державності дало поштовх новим дослідженням доби Гетьманату, позбавлених ідеологічних догм та стереотипів [989, с. 423]. Головні надбання розвитку освіти, науки і культури в Українській Державі показані О. Рубльовим і О. Реєнтом у науково-видавничому проекті «Україна крізь віки» за загальною редакцією академіка В. Смолія [1067, с. 139-143]. Колективом авторів п'ятитомної «Історії української культури» подано розвиток видовищних форм мистецтва за Гетьманату. Зокрема, А. Терещенко і О. Шевчук підготували розділ про музичне мистецтво, І. Сікорська та О. Шевчук – про музично-концертне життя, О. Красильникова та ін. – про драматичний театр, С. Тримбач – про екранну культуру, М. Рібаков – про циркове мистецтво, Л. Карпова – про культурно-просвітню діяльність [986, с. 323-959; 987, с. 216-236].

Монографічне дослідження Р. Пирогова привнесло у вітчизняну історіографію ґрунтовне висвітлення створення та функціонування Української Держави [1040]; Ю. Фігурного – державотворчої націєтворчої

діяльності гетьмана П. Скоропадського [1092]; О. Завальнюка – утворення і діяльності державної української вищої школи [983] тощо.

Політика у сфері освіти і культури висвітлена в роботах Т. Осташко [1138], законотворча діяльність урядовців у цій же сфері – О. Кудлай [1006], утворення і діяльність ГУМНК – Н. Сорочан [1082; 1083], розвиток освіти і культури – Р. Пирога, Т. Осташко [1042]. Дослідницею О. Гураль (Кірієнко) в контексті просопографічного дослідження родини Старицьких з'ясовано роль сестер Марії і Людмили Старицьких в плануванні розвитку театральної справи у 1917–1918 рр. та участь Юрія Старицького в утворенні «Українфільми» [994; 993; 1133]. У розвідках А. Гриценка, О. Кудлай, Т. Осташко дається оцінка задумам, розробленим програмам та роботі окремих урядовців МНО [967; 1007; 1033]. Основні функції театру та їх значення для населення міст України в революційні роки стали предметом дослідження В. Попова [1045]; культурне життя, процеси українізації у сфері освіти, науки і культури – О. Янковської [1101].

Фінансова і податкова політика гетьманату П. Скоропадського знайшла висвітлення в дослідженнях П. Гай-Нижника [958; 956]. Окремі історичні розвідки історика були присвячені податковому законодавству у сфері культури і розваг на початку ХХ ст., становленню українського театрального мистецтва і його оподаткуванню за гетьманату П. Скоропадського [957; 959]. Питання оподаткування публічних видовищ і розваг, а також міського збору з платних публічних видовищ досліджувалося і в наших публікаціях [932; 937]. Мистецтвознавець О. Петренко, розглядаючи культурне життя Миколаєва у період австро-німецької окупації, торкнулася питання «театрального податку» [1038]. На жаль, механізм оподаткування театральних видовищ і розваг у інших регіонах Української Держави залишається не до кінця з'ясованим.

Вивчаючи українське культурне відродження в роки революції, Д. Розовик простежив формування у добу гетьманату П. Скоропадського національного професійного театру, музично-хорових колективів, художньої

самодіяльності, зародження українського кіномистецтва та ін. [1058]. Літературно-мистецька інтелігенція, її участь у національно-культурному відродженні 1917–1921 рр. стала предметом дослідження Ю. Телячого. Историком було окреслено її соціальний портрет, з'ясовано сутність державної політики, спрямованої на піднесення ролі літературно-мистецької інтелігенції в процесах національного відродження України тощо [1085].

Громадська ініціатива у культурно-мистецькому відродженні висвітлена Д. Буравченком. Дослідник прийшов до висновків, що у добу Гетьманату громадські товариства співпрацюючи з державними установами реально впливали на їхню політику. Вони були популяризаторами досягнень в літературі, музиці, театральному та образотворчому мистецтві [1119, с. 11-13].

Культурно-просвітнього напрямку діяльності громадських об'єднань (товариств «Просвіти», кооперативних союзів тощо) торкаються роботи Л. Євселевського і С. Фарини [976], Д. Розовика [1056; 1057], Д. Белого [949], Г. Журавель [979], Л. Цимбала [1095], І. Фаренія [1129], Л. Буряк [950] та ін. істориків. Спеціально театральну діяльність «Просвіти» Чернігова дослідила С. Фомська, а роль сільських «Просвіт» Правобережної України у становленні і розвитку театального мистецтва була показана Г. Кучеровим [1093; 1016; 1015].

З огляду на використану велику кількість матеріалів періодичних видань представляють інтерес дослідження Г. Рудого, який проаналізував матеріали преси Української Держави з проблем освіти, науки та культури [1069]. Ним також було показано джерелознавчий та методологічний аспекти дослідження преси для вивчення культури всього періоду Української революції [1068].

Різні аспекти розвитку та функціонування театру за Гетьманату висвітлюють у своїх роботах А. Білик [1117; 948], Г. Веселовська [953], К. Гладиш [962], В. Голота [964; 965], С. Думасенко [1122; 975], Р. Леоненко [1126; 1020], О. Палій [1034], О. Підпригора [1043], Ю. Раєвська [1050; 1051], І. Романько [1128; 1059], Г. Самойленко [1075], В. Святковська [1077]

та ін. Зокрема, І. Романько приділила увагу вивченню театрального мистецтва у 1917–1920-х рр., показала розвиток українського театру як доби національних урядів, так і охарактеризувала радянське театральне мистецтво [1128]. Дослідниця Г. Дутчак простежила державну політику в Україні у галузі театрального мистецтва впродовж 1917–2000 рр. [1123]. О. Машевський дослідив культурну політику і практику Української Держави щодо освіти, науки і мистецтва [1127].

Дослідження функціонування театрів малих форм Києва 1917–1918 рр. здійснила історик Т. Катасонова [1125]. Театри малих форм у контексті культурного розвитку Одеси в першій чверті ХХ ст. стали предметом мистецтвознавчого дослідження С. Думасенка [1122]. Історію виникнення, мистецьку діяльність та реорганізацію першого державного театру дослідив мистецтвознавець Р. Леоненко [1126]. Узагальнену книгу з історії харківських театрів підготували і видали А. Парамонов і В. Титарь [1035].

Державне регулювання розвитку видовищного мистецтва в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського привернуло увагу фахівців з державного управління В. Купрійчука та С. Яблунівського [1012; 1013; 1099]. Проте ряд питань залишився поза увагою дослідників: відносини між державою і приватними театральними трупамі, оподаткування театральних вистав тощо.

Висвітлюючи культурно-духовне життя доби Гетьманату, вітчизняні історики головну увагу звертають на розвиток культури в цілому і театрального мистецтва зокрема, у той же час значно менше уваги приділяється історії кінематографу.

Проте історія перших десятиліть вітчизняного кінематографу давно перебуває в полі зору дослідників-мистецтвознавців [946; 1049; 1048; 1026; 1027]. У 1999 р. з'явилося дослідження кінознавця Л. Пухи про вітчизняний кінематограф 1896–1933 рр. в контексті життя і діяльності Л. Курбаса, де на основі архівних документів та матеріалах періодики простежується процес зародження національної кінематографії [1046]. Становленню і діяльності

кіноосвітніх закладів низку робіт присвятив мистецтвознавець Р. Росляк [1065; 1061; 1064]. У 2006 р. вийшов друком його навчальний посібник з історії кіноосвіти в Україні першої третини ХХ ст. [1062].

Мистецтвознавцями досліджено виникнення і робота товариства «Українфільми» [1066; 1047]. Проте лише окремі розвідки спеціально присвячено добі Гетьманату [1063; 1060; 1022]. У ґрунтовному дослідженні історика кіно В. Миславського з історії кінематографу в Україні кінця ХІХ – початку 20-х рр. ХХ ст. окремий розділ присвячено зародженню державного кінематографу періоду УНР і Гетьманату [1024, с. 126-139]. Ним же підготовлено чимало довідкової літератури, зокрема фільмо-біографічні довідники. Вони не лише містять систематизовану інформацію про кіно та його діячів в Україні, але дають змогу простежити динаміку кіновиробництва у досліджуваній період [1158; 1156; 1155; 1157]. Кілька його робіт присвячені відомим кінематографістам А. Федецькому і Д. Харитонову [1023; 1025].

Популярні праці біографічного характеру видавалися і про інших відомих діячів кінематографу, зокрема, про В. Холодну, О. Ханжонкова та ін. [1003; 997; 1032]. Спеціальне видання, присвячене єврейським кінематографістам, які працювали в Україні до 1945 р., було підготовлено Ю. Морозовим і Т. Дерев'янку [1028]. Ними також була написана розвідка про єврейське кіно в Україні [1029].

Музично-хорове життя в контексті культурного будівництва і політики Центральної Ради, Гетьманату, Директорії висвітлювали Д. Розовик, М. Кордон, Л. Кушнір, І. Хома, А. Сова, Ж. Мина та ін. [1058, с. 256-258; 1152; 1017; 1164]. У кількох статтях, присвячених Українським національним хорам, ми також торкалися питання діяльності музичного відділу за гетьманату П. Скоропадського [933; 934; 940; 943].

Історія творення національних хорів в період Української революції 1917–1921 рр. довгий час не знаходила належного висвітлення навіть у спеціальних працях. Історики та мистецтвознавці називали, наприклад, Перший Український національний хор народним або ж починали розповідь

про творення хорових колективів з Української республіканської капели у 1919 р. [1164, с. 226; 1152, с. 451]. У шеститомному виданні «Історія української музики», окрім згадки про діяльність Першого УНХ під керівництвом К. Стеценка, про створення «т. зв.» національних хорів у Києві, Полтаві, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Харкові та Катеринославі лише зауважено [988, с. 429].

У роботах Л. Пархоменко, присвячених композиторам, диригентам та громадським діячам М. Леонтовичу, К. Стеценку, через їхню діяльність побіжно висвітлена робота музичного відділу та концертна діяльність Першого УНХ Києва за Гетьманату [1037; 1036]. Мистецька діяльність О. Кошиця у контексті історії музики ХХ ст. вивчалася Н. Калущою [1124; 990]. Декілька історичних розвідок присвячено діяльності О. Приходька [1087; 927].

Увагу дослідників також привертає до себе історія цирку. Наприклад, відомому києвознавцю, історикові М. Рибаківу належить ґрунтовна праця з історії циркового видовища в Києві [1073; 1072]. Красзнавець А. Кучер присвятив свою книгу 130-літтю стаціонарного цирку в Одесі [1014]. Окремі аспекти діяльності в Україні діяча цирку І. Лебедева розкрито М. Малихіною [1021]. На жаль, висвітлення циркового мистецтва в Україні доби Гетьманату носить фрагментарний характер.

Важливою складовою історіографічного аналізу теми є роботи іноземних авторів. Так, книга російського театального критика, історика театру М. Ефроса про перший в Російській імперії театр-кабаре «Летюча миша», в якій підсумовувалася його десятирічна діяльність, дає уяву про подібні заклади в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського. Окрім того, у 1918 р. цей театр-кабаре гастролював в Україні [1098].

Низка робіт іноземних авторів присвячена історії кіно Росії кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. [1094; 1113]. Відомий російський історик кіно Р. Янгіров у своїх роботах побіжно торкався становлення і розвитку кінематографу у добу Гетьманату. Зокрема, він висвітлював діяльність відомих кінематографічних діячів у кіновиробництві в Україні [1100; 1116].

Візуалізацію Східного фронту в австро-угорській пропаганді Першої світової війни дослідив австрійський науковець Г. Лейдінгер [1019]. Німецька дослідниця У. Оппельт на підставі власних архівних досліджень розкрила місце документального та ігрового кінематографу у німецькій пропаганді під час війни [1111]. Виникненню німецької кінокомпанії УФА, з'ясуванню місця і ролі кінематографу в пропаганді під час Першої світової війни присвячені праці К. Краймера, Б. Кляйнганса та ін. дослідників [1109; 1106; 1145].

Одна з робіт німецького кінокритика, теоретика кінематографу З. Кракауера цікава для нашого дослідження тим, що у ній знаходимо інформацію про діяльність кінокомпанії УФА в Україні з весни 1918 р. [1108]. Книга у 2009 р. була видана українською мовою [1005]. Проте через окремі неточності перекладу нами використано також її перевидання 2004 р. англійською мовою [1107].

Дослідження французького історика кіно (за походженням українця) Л. Госейка, що було видано у Парижі в 2001 р., без замовчень та ідеологічних спотворень показало столітню історію українського кіно [1104]. У 2005 р. «Історія українського кінематографу» була видана українською мовою [966].

Цирк був і залишається однією з найпопулярніших форм розваг у світі, але про нього майже немає академічних досліджень. Порівняно недавно вийшла монографія англійської дослідниці Г. Стоддарт, в якій, переважно на матеріалах Західної Європи, говориться про культурну історію цирку у XVIII–XX ст., зміни в його економічній організації, архітектурі, соціальному статусі артистів тощо [1112].

Завдяки фінансовій підтримці Австрійської наукової фундації колективом учених з Австрії, України, Німеччини, Польщі і Росії було підготовлено видавничий проект, який висвітлює історію України у широкому контексті подій Першої світової війни і революційних процесів на теренах колишньої Російської імперії. Робота написана із залученням маловідомих матеріалів історичних джерел, передусім архівних. У 2015 р. здійснено

переклад книги з німецької мови на англійську і українську та одночасно її видано в Україні і Канаді [1089; 1114]. Книга цікава для нашого дослідження, зокрема з точки зору культурно-пропагандистської діяльності окупаційної адміністрації у 1918 р. [972].

Таким чином, аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що феномен розквіту видовищних форм мистецтва у добу гетьманату П. Скоропадського не набув належного висвітлення у роботах дослідників. Історики, в переважній більшості, зосередили увагу на вивченні різних аспектів українського національно-культурного відродження, державної політики у сфері культури, роботи структурних підрозділів міністерства освіти, культурно-просвітньої діяльності «Просвіт» й ін. товариств, функціонування окремих видовищних закладів тощо; мистецтвознавці – творчої складової видовищних форм мистецтва, діяльності державних і приватних колективів, закладів, товариств та ін. Малодослідженими та нез'ясованими залишаються питання стосунків держави і місцевого самоврядування з представниками приватних колективів і закладів видовищних форм мистецтва, оподаткування видовищних мистецтв у регіонах, мистецької пропаганди Центральних держав в Україні, ролі видовищних форм мистецтва у культурному житті Української Держави тощо.

1.2 Джерельний комплекс дисертації

Джерельний комплекс нашого дослідження складають писемні джерела. Класифікаційними ознаками цих джерел є їх характер, зміст, форма, місце і час їх створення, авторство, місце збереження тощо. Ми вважаємо за доречне поділити залучену сукупність писемних джерел до історії видовищних мистецтв доби гетьманату П. Скоропадського на такі групи: неопубліковані (архівні) документи та матеріали; опубліковані збірки документів і матеріалів; документи особового походження; періодичні видання.

Відповідно до поставлених мети і завдань роботи опрацьовано документи і матеріали з п'ятнадцяти архівних установ України: ЦДАВО України, ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного, Державних архівів Вінницької, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Київської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Чернігівської областей і Державного архіву м. Києва; ІР НБУ ім. В.І. Вернадського; двох музейних установ – ДМТМК України (м. Київ), МВДУК (м. Київ). Було опрацьовано 61 фонд та використано у роботі 282 справи.

Неопубліковані документи і матеріали представлені широким спектром законодавчих, нормативних, розпорядчих документів центральних органів влади, через які прямо та опосередковано визначалася і регламентувалася діяльність театральних та ін. видовищних закладів, колективів та окремих представників видовищних форм мистецтва.

Найбільш інформативним для висвітлення державного регулювання у сфері культури, відповідно і видовищних форм мистецтва, виявилися фонди ЦДАВО України (ф. 2201 Міністерство освіти Української Держави, ф. 2457 Головне управління мистецтв і національної культури Української Держави, ф. 1064 Рада Міністрів Української Держави тощо).

У роботі для показу причинно-наслідкових зв'язків також було використано документи і матеріали Української Народної Республіки доби Центральної Ради та Директорії, «радянської» УНР-УСРР, що представлені у таких фондах ЦДАВО України: ф. 166 Народний Комісаріат освіти УСРР, ф. 2581 Народне міністерство освіти Української Народної Республіки, ф. 3689 Головне управління мистецтв та національної культури Української Народної Республіки.

Вивчаючи документи місцевих органів влади і самоврядування (звіти, доповіді, донесення, протоколи засідань тощо), простежено динаміку культурно-мистецького життя у регіонах Української Держави: у Києві – ф. 163 Київська міська управа (Держархів м. Києва); на Волині – ф. 183 Волинська губерньська земська управа, ф. Р-1644 Волинський губерньський староста

(Держархів Житомирської обл.); на Поділлі – ф. 1793 Подільський губернський староста (ЦДАВО України), ф. Р-260 Подільська губернська народна управа (Держархів Хмельницької обл.), ф. Д-37 Могилів-Подільська міська управа, ф. Д-255 Вінницька повітова земська управа, ф. Д-230 Вінницька міська управа, ф. Д-262 Вінницька міська дума, ф. Д-286 Гайсинська міська управа, ф. Р-1543 Подільський губернський староста (Держархів Вінницької обл.); на Чернігівщині – ф. 145 Чернігівське губернське у земських і міських справах присутствіє, ф. 1785 Чернігівський губернський староста Української Держави (Держархів Чернігівської обл.); на Харківщині – ф. 1325 Харківський губернський староста (ЦДАВО України), ф. 45 Харківська міська управа, ф. 83 Ізюмська міська управа (Держархів Харківської обл.); на Полтавщині – ф. 2988 Канцелярія Полтавського губернського старости, ф. 1618 Кременчуцька повітова земська управа (ЦДАВО України), ф. 694 Гадяцька повітова земська управа (Держархів Полтавської обл.); на Катеринославщині – ф. 24 Олександрівська міська дума і управа (Держархів Запорізької обл.); на Херсонщині – ф. 2311 Представник Голови Ради міністрів Східної армії Української Держави при Австро-Угорському вищому командуванні (ЦДАВО України), ф. 4 Одеська міська дума, ф. 16 Одеська міська управа (Держархів Одеської обл.), ф. 4 Херсонська міська управа (Держархів Херсонської обл.), ф. 216 Миколаївська міська управа (Держархів Миколаївської обл.).

Цінні документи і матеріали для з'ясування відносин приватних кінематографістів з державними і місцевими органами влади зберігаються у ЦДАВО України: ф. 1325 Харківський губернський староста, ф. 2199 Міністерство фінансів Української Держави, ф. 2201 Міністерство освіти Української Держави.

Зауважимо, що архівні установи містять надзвичайно великий пласт інформації стосовно оподаткування публічних видовищ і розваг (законопроекти і пояснюючі записки до них, протоколи засідань міських дум і управ, офіційне листування між органами державної влади, міським самовряду-

ванням, міністерством освіти та його структурними підрозділами, розписки про отримання проштампованих квитків власниками театральних видовищ, квитанції про сплату податку, збору тощо). Вивчення цих документів і матеріалів дозволило не лише з'ясувати податковий механізм, але й відтворити картину функціонування закладів видовищних форм мистецтва і творчих колективів в окремому місті, регіоні та зрештою в державі. Протоколи засідань театральних комісій при міському самоврядуванні становлять особливий інтерес у висвітленні культурно-мистецького життя в містах.

Збережене поточне діловодство урядових інституцій, громадських об'єднань дає змогу простежити проведену роботу щодо культурно-просвітніх і мистецьких починань.

Документи громадських об'єднань (статути, матеріали з'їздів і засідань товариств, союзів тощо), через які простежується роль ініціатив та їхня практична діяльність віднайдені у фондах: ф. 24 Житомирський окружний суд (Держархів Житомирської обл.), ф. Р-564 Запорізький районний комітет профспілки робітників-металістів (Держархів Запорізької обл.), ф. 1447 Товариство «Просвіта» в м. Києві (Держархів Київської обл.), ф. 206 Українське товариство «Просвіта» (Держархів Миколаївської обл.), ф. 42 Канцелярія попечителя Одеського учбового округу, ф. 635 Одеський окружний суд (Держархів Одеської обл.), ф. 842 Пирятинський повітовий союз покалічених воїнів (Держархів Полтавської обл.), ф. 200 Харківське товариство розповсюдження в народі писемності, ф. Р-1010 Харківський райком профсоюзу металістів «Металіст» (Держархів Харківської обл.), ф. 249 Чернігівський окружний суд, ф. 1811 Прилуцьке українське товариство «Просвіта» (Держархів Чернігівської обл.).

Про проведену роботу громадських об'єднань та існування культурно-мистецьких закладів за Гетьманату дають уяву і документи пізнішого періоду, зокрема ф. 166 Народний Комісаріат освіти УСРР (ЦДАВО України), ф. Р-4073 Відділ народної освіти Нікопольської міської Ради депутатів трудящих, ф. Р-5016 Відділ управління виконкому Нікопольської міської Ради

робочих, селянських та червоноармійських депутатів (Держархів Дніпропетровської обл.).

Матеріали і документи культурно-просвітніх, мистецьких установ, творчих колективів та громадсько-культурних діячів представлені у ф. 142 Миколаївська міська громадська бібліотека (Держархів Миколаївської обл.), ф. 297 Київська консерваторія (Держархів м. Києва), ф. 153 Линниченко Іван Андрійович [особовий фонд], ф. 752 Стамеров Дмитро Васильович [особовий фонд] (Держархів Одеської обл.), ф. Р-582 Кам'янець-Подільський державний український університет, ф. Р-1515 Кам'янець-Подільський Український національний хор (Держархів Хмельницької обл.) тощо.

Важливими для висвітлення діяльності урядовців, окремих творчих колективів і товариств є матеріали ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, ДМТМК України і МВДУК. Так, ф. 62 ІР НБУ ім. В.І. Вернадського зберігає не лише біографічні матеріали, матеріали творчої діяльності, але й документи службової діяльності К. Стеценка [244-250]. У ДМТМК України представлені статут, протоколи, листування та ін. документи діяльності Молодого театру [252; 266; 273-279], щоденник Українського літературно-артистичного товариства ім. М.К. Заньковецької й матеріали про роботу товариства [263-265], документи стосовно утворення і функціонування державних театрів [253; 255-259; 261; 262; 267-272], квитки на театральні вистави [280; 281].

За відомостями, які зібрав В. Миславський, переважна більшість кінофільмів (ігрових, що були заплановані товариством «Українфільма»; хронікальних і сюжетів кінохроніки) доби Гетьманату не збереглися або взагалі не були виготовлені [1024, с. 399-406; 129-131]. Так, події 6 червня 1918 р. (вибух складів боєприпасів у Києві) відображені у двох фільмах під назвами «Катастрофа у Києві» та «Катастрофа на Звіринці (місце катастрофи на Звіринці у Києві)» [1024, с. 402-403]. У той же час, в одеському журналі «Мельпомена» від 15 червня 1918 р., анонсувався до показу в одеських кінотеатрах ще один фільм про цю трагічну подію під назвою «Київська катастрофа», зйомку якого здійснила фабрика Д. Харитонова [513; 656].

Кінофільми (ігрові, хронікальні) виготовлені в Україні за Гетьманату, що знаходяться на зберіганні у ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного і Російському державному архіві кінофотодокументів, представляють собою зображальні джерела [1024, с. 339-406]. Вони не лише репрезентують мистецтво кінематографу – рівень майстерності операторів та ін. фахівців, але й візуалізують досліджувану добу. Деякі фрагменти кінохроніки знаходяться у вільному доступі в мережі Інтернет. У ЦДКФФА України ім. Г.С. Пшеничного нами були вивчені монтажні листи¹ збережених кінофільмів та кіносюжетів [129-132].

Неопубліковані документи висвітлюють порівняно невеликий сегмент національно-культурних перетворень культурно-мистецького життя [1069, с. 6]. Тому важливим джерелом з означеної проблеми досліджуваної доби є періодика. У газетах часто вперше друкувалися офіційні документи, багато з яких в оригіналі не збереглися [1068, с. 35]. Офіційним друкованим органом Української Держави був «Державний Вістник», через який і оприлюднювалися урядові повідомлення, постанови, закони тощо [715, 812-817].

Нами були опрацьовані і вивчені матеріали газетних фондів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Державної наукової архівної бібліотеки (м. Київ), Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького, Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка тощо.

Для висвітлення розвитку видовищних форм мистецтва загалом було залучено матеріали 66 періодичних видань [320-923]. Серед них: «Зритель», «Куранты», «Театральная жизнь» (Київ); «Дивертисмент», «Мельпомена», «Театральный день», «Фигаро» (Одеса); «Театральный журнал» (Харків), що були спеціально присвячені висвітленню питань театру, кінематографу, громадського життя тощо. Цікаво, що перераховані періодичні видання, окрім харківського «Театрального журналу», не значаться у довідковому виданні 1933 р. «Периодика по литературе и искусству за годы революции

¹ Монтажный лист – контрольний документ. Містить повний і точний покадровий опис фільму від першого до останнього кадру [1158, с. 229].

1917–1932 гг.», хоча подібне видання 1929 р. «Одеська періодична преса років революції та громадської війни, 1917–1921» містить всі вище названі одеські періодичні видання [1161, с. 253; 1160, с. 118, 128, 139, 141]. Окрім того, у ньому згадується про «Восход», «Студию», «Театр и кино», «Экран», «Южный Музыкальный Вестник», які мали виходити у 1918 р. Але упорядниками не було віднайдено жодного номеру журналу «Театр и кино» (очевидно, у 1918 р. його замінив «Театральный день»). «Экран» було подано в окремому списку разом із виданнями, які не були у їхньому розпорядженні чи викликали сумнів фактичного виходу [1160, с. 113-114, 139-141, 144-145, 152-153]. Щодо журналу «Восход» відомо, що протягом червня-липня 1918 р. вийшли №№ 1–5, наступний – планувався вже під назвою «Студия» [1160, с. 113-114, 128, 139; 686].

Публіцистика, порушуючи визначальні для соціуму проблеми, не лише інформує, але й формує суспільну думку, в т. ч. з найважливіших націєтворчих аспектів [951, с. 41]. Публіцистичні матеріали, що у добу Гетьманату друкувалися в таких періодичних виданнях як «Відродження», «Нова Рада» і т. п., звертали увагу громадськості і політичних інституцій на важливість розвитку українського національного мистецтва у націєтворчому процесі.

Події культурно-громадського життя у Києві доби Гетьманату своєрідно передані популярним радянським журналістом М. Кольцовим (Фрідляндом). Написані ним фейлетони у 1918–1919 рр. («Немцы», «Темные залы. Мысли об экране» та ін.) довгий час залишалися маловідомими [1136].

Матеріали періодичних видань (оголошення, інтерв'ю, дописи, рецензії, статті, хроніка тощо) різнобічно відображають предмет нашого дослідження та суттєво збагачують його джерельну базу.

Незмінною складовою майже кожного періодичного видання були оголошення. Така рекламно-довідкова інформація про театральні постановки у місцевих театрах, демонстрацію кінематографічних фільмів у закладах, що демонстрували мистецтво кіно, виступи артистів естради і цирку, гастролі

різножанрових артистів і творчих колективів допомагає розкрити буденну атмосферу видовищності тогочасного суспільства.

Оголошення, як і афіші (останні практично не збереглися до сьогодні), інформували потенційного глядача про певне мистецьке видовище, його репертуар і виконавців. Але, на відміну від афіш, матеріали періодичних видань не лише формували у свого читача первинну уяву про творчі колективи, функціонування культурно-мистецьких закладів, але й впливали на подальший його інтерес до них.

Оперативно, актуально і найбільш точно відтворити суперечливу дійсність допомагають репортажі та повідомлення, що створюють т. зв. ефект присутності. Кореспонденції, дописи, а також хроніка дають змогу простежити діяльність театральних труп та ін. творчих колективів, їхній склад, репертуар, періодичність виступів. Дуже часто інформація висвітлена на сторінках періодичних видань, є єдиним інформативним джерелом у відтворенні подій регіонального значення, біографічних даних артистів тощо. Через відсутність повних статистичних даних про кількість театрів, кінотеатрів, цирків в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського вивчення і аналіз періодики стає пріоритетним.

Однією з форм діяльності журналістів і театрознавців у процесі публічного обговорення й оцінки подій театального життя в періодичних виданнях є критика (рецензія, проблемна стаття, оглядова стаття, творчий портрет тощо) [1151, с. 304]. Через газетну критику можна дізнатися не лише про зіграні вистави, акторську майстерність, але й готовність глядача до сприйняття пропонованого репертуару, актуальні теми для акторства і публіки [1117, с. 28, 90]. На сторінках періодичних видань відображено ставлення творчої, передусім театральної громадськості до державних планів та практичних кроків з їхньої реалізації у культурно-мистецькій сфері життя суспільства.

У роботі використано збірки опублікованих документів і матеріалів, що допомогли більш точно розкрити окремі аспекти обраної теми [283-291]. Це,

передусім документи і матеріали Української Держави, підготовані колективом авторів Інституту історії України і ЦДАВО України, що репрезентують процес державотворення. Другий том містить документи урядових структур, які серед іншого відображають їхню діяльність і у галузі культури [291]. Окремі збірки документів і матеріалів присвячені діяльності визначних особистостей – І. Огієнка [284], О. Пащенко [286]; роботі громадських об'єднань – Першого Всеполтавського з'їзду «Просвіт» (10–12 травня 1918 р.) [287], «Просвітам» Поділля [289], єврейської культурно-просвітньої організації «Культурна Ліга» [288] тощо.

Матеріали особового походження, як джерело для вивчення видовищних форм мистецтва в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського також, безумовно, цікаві для передання не лише тогочасної буденної атмосфери життя, але й вмістом інформації особистого характеру, яка не може фіксуватися в інших джерелах, проте є важливою для з'ясування причин і наслідків загальновідомих фактів.

Появу численних мемуарів з історії Української революції 1917–1921 рр. сучасний дослідник Р. Пиріг пояснює іманентною потребою учасників тих подій осмислити невдачі державотворчих проектів, пояснити свої позиції, дати оцінку іншим політичним силам [1041, с. 83]. Матеріали особового походження (опубліковані та неопубліковані спогади, щоденники, нотатки та ін.) містять важливу інформацію про національно-культурне відродження в роки Української революції 1917–1921 рр., зокрема розвитку театру, кінематографу, музично-хорового та циркового мистецтва.

Для висвітлення означеної проблеми нами були взяті до уваги матеріали особового походження військово-політичних, культурно-громадських і мистецьких діячів [292-319]. Так, спогади гетьмана П. Скоропадського не лише відображають його світогляд, політичні переконання, ментальність, але й містять чимало цікавої інформації [1041, с. 84-85]. Зокрема, з них дізнаємося, що гетьман із задоволенням вислуховував доповіді керівника ГУМНК

П. Дорошенка, бо це була єдина галузь де він, крім «морального задоволення, не відчував нічого іншого» [315, с. 228].

Щоденникові записи вів один з урядовців доби Гетьманату – керівник Української телеграфічної агенції, відомий політичний діяч і публіцист Д. Донцов [1041, с. 89]. Його записи засвідчують не лише особисте ставлення до культурно-мистецького життя столиці, але також яскраво ілюструють реалії розвитку тогочасного мистецтва [298].

У блокноті з чернеткою «Моменти згадок»... письменниці, громадської діячки, голови кінематографічної секції та в. о. театрального відділу за Гетьманату Л. Старицької-Черняхівської, що зберігається в МВДУК (Музей М. Старицького), зафіксовані важливі віхи розвитку національного мистецтва на тлі державотворчих процесів [282].

В опублікованих театральних спогадах одного з корифеїв українського театру М. Садовського не відображено подій Української революції [313; 314]. Проте неопубліковані сторінки спогадів, повний текст яких зберігається у ЦДАВО України (ф. 4024 Садовський Микола Карпович), містять його оповідь про події цього періоду. Особливий інтерес представляє погляд автора на творення державних театрів [128].

Відомий композитор, хоровий диригент О. Кошиць залишив «Спогади» та щоденникові записи «З піснею через світ», у яких висвітлено події музичного життя [305; 304].

Зі спогадів інструктора у справах культурно-освітніх при Полтавській спілці споживчих товариств Д. Соловоя стає відомо про діяльність сільських «Просвіт» на Полтавщині, зокрема про рівень їхніх театральних постановок. «Сільські «Просвіти» з їхніми книгозбірнями, хатами-читальнями, лекціями, курсами і особливо виставами, які може й приводили цінителів високого мистецтва в жах, відіграли колосальну роль в процесі пробудження нашого краю в 1917–1919 рр.», – писав Д. Соловей [316, с. 5, 126]. Насичене театральне життя самої Полтави описав артист і режисер Д. Козачковський у

спогадах, присвячених «Полтавському українському драматичному товариству» [303].

Спогади кінематографічного оператора залишив Л. Форестье, який у 1918–1919 рр. знімав для кінофабрики Галдикіна, АТ «Нептун» [318, с. 97, 110]. Для розуміння контексту розвитку кіновиробництва в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського, безумовно, цікаві спогади О. Ханжонкова, одного з найпомітніших представників тогочасної кінематографії [319].

Безперечно, матеріали особового походження не позбавлені суб'єктивності, недостовірних тверджень і як наслідок – оцінок. Проте саме це джерело дає змогу відчутти настрої не лише самих авторів, але й у порівнянні з іншими джерелами, краще побачити часто непрості й неоднозначні реалії минулого. Як переконливо довела на прикладі родини Старицьких дослідниця О. Гураль, спогади, щоденники та записники митців належать до найважливіших матеріалів для їхнього просопографічного дослідження, яке допомагає комплексно, динамічно відтворити портрет конкретної особистості, відобразити її роль в історії та державотворчих подіях [1121, с. 1, 10].

Таким чином, джерельний комплекс дисертаційної роботи, який складають архівні джерела, періодика, опубліковані збірки документів і матеріалів, документи особового походження, достатньо репрезентативний і дозволяє повною мірою дослідити предмет дослідження.

1.3 Методологія і термінологічний апарат дослідження

Сучасна українська історична наука переживає важливий етап свого розвитку, коли розробляється широкий спектр теоретичних, історіософських, джерелознавчих проблем. До важливих тем, над якими працюють українські історики, поряд з проблемами державотворення, належать питання національного відродження, формування національного характеру і менталітету. Активного розвитку у теоретико-методологічній сфері української історичної науки набув *антропологічний підхід*. Вітчизняні історики розвивають

положення про виняткову роль особистості в історії, наголошують, що головним об'єктом історичних досліджень повинна стати людина з її впливом на соціальні процеси (саме це применшувалося радянською доктриною) [1004, с. 66].

Людина, з розмаїттям її потреб та інтересів, є висхідним пунктом осмислення історії та культури повсякденності. Серед аспектів повсякдення історики розглядають приватне життя людей, дозвілля, домашній побут і побутування соціальних груп, сімейні і трудові відносини, історію матеріального і культурного середовища, де відбувається задоволення потреб. Це сфера історії, яку безпосередньо переживають всі і кожен повсякчас і щомиті [1000, с. 8, 12].

З приводу сучасного стану історії повсякденності в Україні історики Ольга Коляструк і Олександр Коляструк стверджують, що в руслі соціальної історії та культурної антропології на підставі оновлення дослідницьких пріоритетів традиційної вітчизняної історіографії, засвоєння зарубіжного досвіду «нової історичної науки», міждисциплінарних контактів і запозичень з суспільно-гуманітарних дисциплін в сучасній українській історіографії оформилася історія повсякденності як напрям досліджень, що вивчає певний зріз взаємодії соціального простору й часу, сферу людської життєдіяльності, в процесі якої здійснюється безпосереднє й опосередковане (через предмети культури) спілкування людей [999, с. 25-26]. У повсякденні за домінуючим способом виявлення життєдіяльності можна вирізнити кілька важливих сфер (зі значною мірою умовності меж між ними): 1) трудову (праця, навчання); 2) дозвіллево-відпочинкову (читання, театр, цирк, кіно, музеї, концерти, виставки, спорт, ігри, розваги, свята, урочистості, мандрівки); 3) репродуктивно-забезпечувальну (харчування, лікування, торгівля, транспорт, одяг, побут); 4) приватно-родинну (сім'я, родина, кохання, шлюб, діти, дім); 5) комунікативно-громадську (товариства, дружба, об'єднання) [998, с. 55].

З огляду на вище зазначене, видовищні форми мистецтва займають вагоме місце у дозвіллево-відпочинковій сфері населення, безпосередньо є

трудовою сферою акторства, різних інших мистецьких й технічних працівників театру, кінематографу, естради і цирку, а також слугують водночас потужним фактором і методом у комунікативно-громадській сфері суспільства.

Для кращого розуміння та оцінки історичних подій історики звичайно застосовують різні методологічні підходи. Специфіка методології нашого дослідження полягає в тому, що історичне дослідження видовищних мистецтв неможливо проводити без врахування даних інших галузей науки, таких як мистецтвознавство, теорія масової комунікації, право, економіка, соціологія тощо.

Для розкриття проблем обраної теми нами були застосовані підходи, що ґрунтуються на узагальненнях теоретиків з дослідження видовищ, видовищних мистецтв.

Видовищним мистецтвам у новітню добу відводиться все більше місце у справі духовного, морального, художнього розвитку і виховання, організації відпочинку та дозвілля. Звернемося до твердження Я. Ратнера, автора дослідження «Естетичні проблеми видовищних мистецтв». Він стверджує, що саме видовище стає соціально-естетичним феноменом найширшого діапазону, тому потребує глибокого осмислення, вивчення його природи, форм і функцій [1052, с. 3].

Термін *видовищне мистецтво* не має однозначного змісту. Проблема з його визначенням виникає там, де з'являється необхідність розмежування, з одного боку, змістовно-психологічного мистецтва, з іншого – явищ розважального порядку [1052, с. 4]. Тому для визначення поняття «видовищне мистецтво» необхідно звернутися до визначення самого «видовища» та його характеристик.

Якщо виходити з того, що будь-яке видовище є форма емоційно-естетичного, ідейно-емоційного спілкування, то ефект співучасті, співпереживання і співтворчості глядача стають важливими характеристиками видовищного мистецтва. При аналізі видовищних мистецтв слід враховувати

щонайменше дві обставини – очевидну залежність сприйняття видовищ від візуальної здатності глядача, залежність ефекту співучасті від руху глядацької уваги, яка регулюється, зокрема, і системою умовностей цього виду мистецтва та фактор публічності, масовість як суттєві ознаки видовища [1052, с. 7].

Видовище, за визначенням В. Кісіна, – спеціально організована в часі та просторі публічна демонстрація соціально значущої поведінки. Виконавці демонструють свою або чужу поведінку, глядачі сприймають та оцінюють її. Видовищний акт відбувається у заздалегідь визначений відрізок часу та в спеціально організованому просторі. У цьому визначенні видовища звернено увагу на його основні специфічні параметри: поділ на виконавців і глядачів; й те, що вони заздалегідь повідомлені про видовищний акт, а отже – готуються до нього (що не виключає імпровізації). Предметом відтворення у видовищі є будь-які види поведінки, а саме ті, що цікавлять досить широку групу глядачів («соціально значущі»). Підготовленість видовища створює особливі умови для виконання та сприйняття видовища як акту одухотвореної, естетизованої діяльності, коли кожна деталь, і видовище в тому числі, можуть бути подані та сприйняті як такі, що наповнені непересічним змістом і загальнолюдською значимістю [995, с. 6]. Видовище, як будь-яка самодіяльність, цілком допускає участь непрофесіоналів [1052, с. 26].

Важливими характерними ознаками видовища, що визначають його природу є синтетичність (поєднання декількох видів мистецтв в одному видовищі); ігрова специфіка (присутність ігрового начала); дієвість (зміна); колективність (колективна творчість у процесі створення видовища, колективне його сприйняття) [1030, с. 30-31].

Новітні культурні трансформації, поява нового технічного видовища – екранного призвели до переоцінки місця і ролі видовищних процесів у культурі. Західними теоретиками піднімається питання про театральність, карнавальність, загалом видовищність усього життя та всіх процесів, що в

ньому відбуваються. Тому переосмислюються функціональні якості видовищ, і основною позицією висувається формування суспільної міфології засобами видовищної культури. Інші такі функції видовища, як фіксація та передача життєвого досвіду, соціально значущих форм поведінки, цінностей і надбань культури; ігрова; комунікативна; загалом соціалізуюча; функція емоційного регулятора та інші залишаються і продовжують втілюватись у процесі становлення видовищної культури [1030, с. 31-32].

Л. Наумова зауважує, що видовище як феномен культури призначене виконувати важливі соціокультурні функції. Воно, виступаючи гарантом соціокультурної єдності, забезпечує емоційну стабільність суспільства. Видовище є індивідуально- та соціально необхідним дієвим елементом (механізмом) культури [1030, 32].

Видовищні мистецтва виникли й розвинулися з видовищ, що слугують засобом фіксації життєво корисної інформації, сприйнятою за допомогою зору. Видовищні мистецтва відрізняються від видовищ тільки одним – виконавець демонструє не власну, а чужу поведінку, яку не можна реально здійснити, її можна тільки продемонструвати – відтворити [995, с. 6-7].

Сприйняття естетичного явища можливе лише через його форму. Форма є не тільки способом існування і організації змісту, але й способом його прояву, способом організації сприйняття [1052, с. 35].

Як наголошував Я. Ратнер, сприйняття передбачає вихід за межі впізнання, простих асоціацій. Це стає можливим, якщо естетичне сприйняття супроводжується сильним емоційним переживанням, якщо ламається динамічний стереотип [1052, с. 37].

У видовищному мистецтві будь-яка моторика дозволяє розвинути вищі форми уваги. Мова, слово у видовищних мистецтвах – моторна функція у її динамічному аспекті; жест, костюм, речове середовище – все це носії і виразники змістовності, вказівки, що локалізують увагу. Через це питання природи видовищної форми – питання не технології, а видовищного впливу. В різних видах видовищних мистецтв проблема зримого руху слова до глядача

вирішується у відповідності із видовищною конкретикою, у відповідності з тим, як у цьому видовищному мистецтві вибудовується залежність зображального і виразного, вербального ряду і видовищної умовності [1052, с. 38, 51].

П. Саксаганський зауважував: «Театр не тільки хвилює глядача, він також примушує його думати, непомітно для себе порівнювати й засвоювати те хороше, що йому подобалось в героях, і уникнути того, що викликало огиду в інших персонажах. Героїзм, який вабить і захоплює в сценічних образах, не може не вплинути на глядача і не викликати в ньому бажання й самому бути героїчним. Зрада батьківщини, насильство, неправда та інші злочинні дії не можуть не збудити почуття ненависті, огиди й протесту проти зрадників, насильників та інших мерзенних людей. А вчинки, які людина засуджує під час спектаклю і до яких вона почуває огиду, не можуть викликати в ній інших почуттів і в її справжньому житті, а засуджуючи зло, людина не може легко відважитись піти й собі на злочин» [1074, с. 148].

Особливості впливу і сприйняття видовищних мистецтв набувають фундаментального значення для розуміння громадського статусу та функціонування цих мистецтв. Слід розрізняти процеси впливу та навіювання. Вплив – це функція мистецтва, що залежить від змісту та адекватної йому художньої форми. «Заразлива» функція мистецтва направлена до уяви, до творчої активності сприймаючого. Навіювання – покладається суто на форму, на емоційне забарвлення [1052, с. 119].

Видовищні форми мистецтва (театр, кіно, естрада, цирк тощо) є специфічними засобами масової комунікації з давніх часів до наших днів, що активно впливають на громадську свідомість. Як соціально орієнтоване явище – виступає засобом формування особистості та суспільства загалом [1052, с. 121].

Лексема *театр* в залежності від контексту, застосовується у різних значеннях: будівля, спеціально призначена для показу вистав; видовищний заклад, який здійснює показ вистав, а також колектив, який забезпечує де-

монстрацію вистав; сукупність драматичних або театральних творів, структурованих за якоюсь ознакою [1151, с. 468-469].

У нашому дослідженні висвітлено історичний аспект функціонування театрів досліджуваної доби як окремих творчих одиниць, що розрізняються за суспільним статусом (найперше джерелом фінансування) на національні та приватні; за характером співвідношення сценічної творчості й основного роду занять творців – аматорські та професійні; за місцем знаходження – пересувні та стаціонарні [1149, с. 173].

Театр національний – державний театр, орієнтований на збереження і розвиток традицій національної культури. Утворення перших подібних театрів в Україні відбулося у період Української революції 1917–1921 рр. [1151, с. 619-620].

Театр аматорський – форми театру, що протиставляються театрові професійному; театр, у якому постановка вистав здійснюється непрофесійними акторами, а шанувальниками сценічного мистецтва. Проте розмежувати ці організаційні форми, спираючись лише на формальні ознаки, інколи надзвичайно важко [1151, с. 506].

У тогочасному театральному житті велике поширення мав театр малих форм (театр-кабаре, театр мініатюр). Театри малих форм мають спільні ознаки як драматичного театру (основа вистави – п'єса, система декорацій, рампа, костюми), так і естради (злободенність тематики, тісний контакт виконавця із глядачем, легкість сприйняття матеріалу). Більшість радянських і сучасних дослідників розглядають ці театри в контексті вивчення естради. Таку позицію мистецтвознавець С. Думасенко пояснює тим, що радянські науковці, проминувши реальні витoki вітчизняних театрів мініатюр і кабаре, почали виклад історії жанру з 20-х рр. ХХ ст. – часу, коли естрада сформувалася як окремий вид сценічного мистецтва [1122, с. 32].

Подібно до «театру» «кінематограф», «естрада», «цирк» є також лексемами, що вживаються залежно від контексту. Так, *кінематограф* – назва апарату, що знімає на плівку зображення рухомих предметів та їхнє

проектування на екран; назва видовища, а також системи його організації, заснованих на використанні кінотехніки; означення місця влаштування кіновидовища; інша назва кіномистецтва [1148, с. 165]. Варто згадати і про русифіковані назви цього мистецтва: «двигопись», «жизнопись», «светотворчество», які були результатом термінологічних пошуків після вступу Росії у Першу світову війну [1094, с. 26]. У досліджуваний період вживаною залишалася образна назва кінематографу середини 10-х рр. ХХ ст. – «Великий німий», котрій передував вираз Л. Андреєва «Великий Кінемом». З часом андреєвський вислів під впливом народної етимології перетворюється на «Великий німий», яке протягом певного часу використовувалося термінологічно [1158, с. 57].

Естрада – сценічний майданчик (постійний чи тимчасовий) для концертних виступів акторів; різновид сценічного мистецтва, заснований на підготовці та демонструванні малих форм драматургії, музичного, циркового, хореографічного мистецтва, об'єднаних конферансом чи нескладним сюжетом [1148, с. 104].

Цирк – один з різновидів видовищного мистецтва (включає клоунаду, акробатику, еквілібристику, музичну ексцентрику, ілюзіонізм та ін.); споруда для влаштування циркових вистав [1149, с. 231].

Відомо, що приватні видовищні підприємства (антрепризи) утворювали *антрепренери*, які й здійснювали подальше керівництво ними. За визначенням енциклопедичного видання 1995 р. антрепренер (фр. *entrepreneur* – підприємець) – господар, орендатор, утримувач приватного видовищного підприємства: театру, цирку та ін. [1159, с. 71]. Схоже визначення подає і мистецтвознавець С. Безклубенко: антрепренер – власник або той, хто утримує приватний культурно-мистецький заклад (театр, цирк, концертний зал) [1148, с. 22].

Зауважимо, що на позначення досліджуваної доби використано терміни «Українська Держава» і «Гетьманат Павла Скоропадського» як абсолютно синонімічні [1040, с. 8].

Наша робота написана з урахуванням найважливіших принципів історичного дослідження: об'єктивності, історизму, системного підходу, застосування яких дало змогу відтворити культурно-духовне життя населення через розвиток видовищних форм мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського, а також з'ясувати історичний аспект функціонування видовищних форм мистецтва, розглянути їхній розвиток як динамічний процес.

У роботі, окрім загальнонаукових методів: аналізу і синтезу, індукції і дедукції, опису, пояснення тощо, були використані спеціальні, як то ретроспективний, історико-генетичний, біографічний, просопографічний, герменевтичний та ін. методи. Застосування ретроспективного методу включає також використання проблемно-хронологічного та історико-порівняльного [1004, с. 69].

Розгляд фактів, подій, явищ видовищних мистецтв, з розкриттям головних аспектів їхнього розвитку, у логічній послідовності та взаємозв'язку здійснювався із застосуванням проблемно-хронологічного методу. Використання історико-порівняльного методу дозволило виявити схожість і відмінності у розвитку різних видовищних форм мистецтва, розкрити умови діяльності відповідних закладів.

За допомогою історико-генетичного методу був проаналізований процес державного регулювання у сфері культури, оцінено ставлення державних і місцевих органів влади до функціонування видовищних форм мистецтва.

Завдяки системному методу видовищні форми мистецтва (феномен їхнього розквіту) розглядалися у тісному взаємозв'язку і взаємодії як невід'ємні складові культури тогочасного суспільства. Системно-структурний метод дозволяє висвітлювати об'єкт дослідження як цілісну систему. Структурно-функціональний метод дав можливість розглядати роль громадських об'єднань у розвитку видовищних форм мистецтва через їхню культурно-просвітню діяльність, а також дозволив показати видовищні мистецтва з урахуванням притаманних їм соціокультурних функцій.

У процесі дослідження було використано елементи біографічного методу для з'ясування участі громадсько-політичних діячів, представників театру, кінематографу, естради і цирку в подіях, які впливали та визначали культурно-мистецький розвиток у добу Гетьманату.

Для поглибленого вивчення груп осіб, що пов'язані між собою різними зав'язками, передусім професійними, було застосовано просопографічний метод дослідження. Він дав можливість відтворення багатогранного соціально-психологічного портрету артистів театру, кіно, естради, цирку.

Культурологічний метод сприяв аналізу історичного матеріалу крізь призму культури [1085, с. 45].

Залучення до роботи різноманітного масиву джерел і літератури зумовило використання герменевтичного методу. Щодо питання удосконалення форм і методів дослідження преси як комплексного джерела Г. Рудий зауважував, що окрема газетна публікація, відбиваючи той чи інший бік людської діяльності, не може претендувати на всебічне відображення соціальних і політичних процесів взагалі. Тільки проаналізовані в комплексі газетні матеріали дають змогу пролити світло на основі тенденції суспільного розвитку на певному історичному етапі [1069, с. 3, 5].

Одним із різновидів герменевтичного методу є контент-аналіз, що допомагає здійснити систематизацію публікацій [1004, с. 70]. Зокрема, із використанням цього методу було визначено пріоритетність видовищних форм мистецтва серед населення Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

На підтвердження узагальнених фактів застосовувався ілюстративний підхід. Для синхронізації і взаємоперевірки документів і матеріалів був використаний метод співставлення (порівняння).

Обрані методи, відповідно до зазначених принципів, допомогли всебічно розкрити предмет дослідження, виявити його сутність та особливості, зробити відповідні висновки і узагальнення.

Висновки до першого розділу

Праці з історії театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського представлені роботами учасників Української революції 1917–1921 рр., авторів початку 20-х рр. ХХ ст., які працювали в Україні та авторів, котрі емігрували і продовжили роботу в діаспорі, доробком авторів радянської доби, дослідженнями науковців сучасної української незалежної держави та роботами іноземних авторів.

Видовищні форми мистецтва висвітлювалися по-різному. Найбільше праць присвячено питанням розвитку театру, найменше – цирку. Аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що до сьогодні немає спеціальних робіт, присвячених розвитку видовищних форм мистецтва в Наддніпрянській Україні у добу Гетьманату, а також загалом в Україні в період Української революції 1917–1921 рр.

Якщо історики в переважній більшості зосереджували увагу на вивченні аспектів українського національно-культурного відродження, державної політики у сфері культури, роботи міністерства освіти, культурно-просвітньої діяльності «Просвіт», функціонування окремих видовищних закладів, то мистецтвознавці – на творчій складовій видовищних форм мистецтва, діяльності творчих колективів тощо. Залишаються малодослідженими і нез'ясованими питання стосунків держави і місцевого самоврядування з приватними колективами і закладами театру, кінематографу і цирку, оподаткування видовищних мистецтв у регіонах, мистецької пропаганди Центральних держав в Україні, ролі видовищних форм мистецтва у культурному житті Української Держави тощо.

Джерельний комплекс дисертаційного дослідження склали неопубліковані матеріали архівів і музеїв України, документи особового походження, періодичні видання, опубліковані збірки документів і матеріалів. У фондах центральних і обласних архівних установ України, архіві міста Києва,

рукописних відділах музеїв було опрацьовано різноманітні за походженням документи і матеріали, серед яких виявлено і досі невідомі науковому загалу. Вони розкривають діяльність місцевих органів влади та самоврядування, механізм оподаткування театральних видовищ і розваг, відносини з представниками театральних, кінематографічних та ін. видовищних закладів, творчими колективами, громадськими об'єднаннями тощо.

Періодичні видання, які видавалися в добу Української Держави, зафіксували і зберегли різноманітну інформацію, подекуди унікальну, що допомогла всебічно висвітлити обрану тему дослідження.

Документи особового походження (спогади, щоденники, нотатки тощо) є важливим джерелом для більш повного дослідження видовищних форм мистецтва доби Гетьманату. Зокрема, мемуарна література дала змогу не лише передати настрої авторів (учасників та очевидців досліджуваного періоду), але й побачити непрості й неоднозначні реалії минулого.

Проведення цього дослідження стало можливим завдяки дотриманню найважливіших принципів історичного дослідження: об'єктивності, історизму, системності, а також антропологічного підходу. Використання загальнонаукових і спеціальних методів наукового пошуку дало змогу відтворити культурно-духовне життя населення України через розвиток театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва, а також з'ясувати історичний аспект функціонування видовищних форм мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського.

РОЗДІЛ 2

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В НАДДНІПРЯНЩИНІ У 1918 Р. НА РОЗВИТОК ВИДОВИЩНИХ ФОРМ МИСТЕЦТВА

2.1 Державна політика Гетьманату у сфері видовищ

Доба правління гетьмана П. Скоропадського була нетривалою (з 29 квітня до 14 грудня 1918 р.), проте позначилася суттєвими культурно-освітніми та мистецькими здобутками. Видовищне мистецтво у добу Гетьманату, як і за Центральної Ради, знаходилося у полі зору державних діячів як один з важливих чинників національно-культурного відродження.

Бойовий генерал, великий землевласник, царський аристократ, нащадок українського гетьманського роду Павло Скоропадський (1873–1945) прийшов до влади в Україні внаслідок державного перевороту [1040, с. 6]. В сучасних дослідженнях існують різні оцінки політичної природи Української Держави П. Скоропадського, у яких ніхто не заперечує критичної вузькості соціальної бази цього державного утворення та його не менш критичної залежності від зовнішньої сили. Попри зовнішні атрибути диктаторських повноважень, в політичному сенсі режим був досить слабким [991, с. 148-149].

Гетьман у державотворчій діяльності особливу увагу приділяв розвитку освіти, науки і культури, сприяв українській націєтворчій діяльності [1092, с. 83]. Прагнучи, щоб українська театральна й музична культура вийшла на європейський рівень, П. Скоропадський особисто опікувався творчими колективами, які могли знайомити українську публіку з кращими зразками світового мистецтва [1067, с. 143].

Політика щодо культури загалом у добу гетьманату П. Скоропадського розроблялася та впроваджувалася МНО, з 21 червня 1918 р. – ГУМНК в складі МНОМ. ГУМНК, залишившись у підпорядкуванні міністерства освіти, було автономним та мало окреме фінансування, а головноуправляючий справами мистецтв і національної культури отримав права товариша міністра

освіти [92; 291, с. 126; 973, с. 251-252]. За твердженням В. Купрійчука, створення єдиного державного органу з питань культури і мистецтва мало на меті координацію діяльності центральних і відповідних державних органів на місцях, проведення єдиної державної політики в галузі культурного будівництва, цілеспрямоване виділення фінансів на розробку і реалізацію програм подальшої розбудови культури [1012, с. 90]. 15 липня 1918 р. на посаду головноуправляючого було призначено Петра Дорошенка [87, арк. 65 зв.; 1083, с. 124].

Робота ГУМНК проводилася у шістьох відділах: пластичних мистецтв, охорони пам'яток старовини, театральному, музичному, архівно-бібліотечному та художньо-промисловому [94, арк. 1; 1042, с. 316; додаток А].

Театральний відділ на чолі з Марією Старицькою функціонував у складі театральної (голова – М. Старицька), педагогічної (Л. Старицька-Черняхівська, з 15 жовтня – О. Горілов), літературно-видавничої (В. О'Коннор-Вілінська) і кінематографічної секцій [108, арк. 2; 81, арк. 39; 43, арк. 70 зв.; 1082, с. 133]. Проте з 5 серпня до 23 листопада 1918 р. обов'язки голови відділу за сумісництвом виконувала Людмила Старицька-Черняхівська (сестра М. Старицької), одночасно залишаючись головою кінематографічної секції [100, арк. 22; 99, арк. 8; 97, арк. 18; 81, арк. 38-39, 47; додаток Д.13].

За Гетьманату театральний відділ працював за напрямками, напрацьованими ще за Центральної Ради [994, с. 316-317]. Розроблялися та впроваджувалися законопроекти, які сприяли б розвитку українського театру. Так, у записці до законопроекту про асигнування 210 900 крб. в розпорядження театральному відділу до 1 вересня 1918 р. зазначалися витрати: на народну драматичну школу, для театральної бібліотеки, на видання творів українських авторів для театру та переклад українською мовою класичної драматичної літератури, на театральну комору, для мандрівного народного театру, на кінематографічну контору. Народна драматична школа мала готувати не професійних артистів, а освічених аматорів для народних театрів. Фундаментальна театральна бібліотека

драматичної літератури потрібна була, щоб давати на прокат необхідні книжки «Просвітам» та ін. культурно-просвітнім організаціям. Народні театри на селі, шкільні театри та драматичні гуртки через брак відповідного реквізиту не мали змоги ставити бажаний репертуар, тому театральна комора повинна була надавати театральне майно на прокат усім охочим. Мандрівний народний театр був необхідний для демонстрації художнього театру в провінційних містечках і селах [83, арк. 4; 73, арк. 1-1 зв., 2]. У вересні 1918 р. був ухвалений законопроект про асигнування 300 тис. крб. для субсидії «Просвітам» на розвиток театральної справи [105, арк. 7-7 зв., 8].

Творча інтелігенція від початку Української революції 1917–1921 рр. брала найактивнішу участь в становленні національного театру. У квітні 1917 р. була створена Комісія з утворення Українського національного театру, у травні 1917 р. – Комітет Українського національного театру (у вересні 1917 р. Комітет Українського національного театру увійшов до складу Секретарства народної освіти), у березні-квітні 1918 р. – Театральна рада, що утворилася після реорганізації Комітету Українського національного театру [1126, с. 35-36, 38, 48, 51, 61; 1033, с. 24]. Остання, як дорадчий орган, продовжила свою діяльність при утвореному в червні 1918 р. ГУМНК [101, арк. 49-49 зв.]. Завдання Театральної ради (голова Д. Антонович) полягало у «слідкуванні за художнім рівнем у театральних підприємствах країни», виробленні та затвердженні репертуару державних театрів, «обміркуванні складу їхніх труп», а також попередньому обговоренні законопроектів уряду [101, арк. 49-49 зв.; 1099, с. 124-125]. Театральна рада допомагала коштами акторам, режисерам, надавала консультації культурно-просвітнім громадським закладам, стежила за напрямками їх діяльності, контролювала раціональність витрат державного фінансування на ту чи іншу виставу. На неї покладалося завдання створення театального музею і контори театального майна, а також працевлаштування митців [1013, с. 197].

На початку червня 1918 р. вперше в театральному житті України було започатковано роботу термінологічної комісії літературно-видавничої секції

зі складання української театральної термінології. До її складу ввійшли М. Садовський, В. О'Коннор-Вілінська, М. Старицька, П. Коваленко, Л. Старицька-Черняхівська, Й. Стадник [1126, с. 64]. Секція також підготувала до видання каталог-порадник для народних театрів, п'єси «Наталка Полтавка», «Назар Стодоля» [1059, с. 19].

Восени 1918 р. у столиці планувалося відкриття трьох державних театрів: народного з побутовим репертуаром, оперного, драматичного з новим українським і «перекладним літературним» репертуаром [924, с. 210-211]. Проте фактично змогли розпочати роботу лише – Державний народний театр і Державний драматичний театр (більш детально про утворення і діяльність театрів йтиметься у розділі 3.1.).

У планах театрального відділу також було утворення театру «Студії», в якому б виховувалися молоді «артистичні сили» та йшов пошук нових форм у театральному мистецтві [493]. Таким театром на той час міг би стати Молодий театр, який по суті і виконував означені функції [1126, с. 150]. Молодий театр утворився в травні 1916 р. Протягом року у ньому провадилася закрита студійно-експериментальна робота. Публічні вистави розпочалися лише з вересня 1917 р. [1096, с. 18]. Товариство акторів на чолі з Лесем Курбасом навесні 1918 р. звернулося до МНО за допомогою, наголошуючи, що «Молодий театр» є єдиним українським театром, де «шукаються нові форми мистецтва театрального і акторського в зв'язку з загально-європейськими течіями і незалежно від них». Товариство розраховувало на фінанси від держави у розмірі 100 тис. крб., але отримало лише субсидію – в 10 тис. крб. [77, арк. 1, 4].

Для реалізації планів з підготовки працівників народних театрів 30 серпня була ухвалена постанова про заснування з 1 липня 1918 р. в Києві Державної драматичної школи та відведення на її утримання щорічно 28 800 крб. На утримання школи до кінця року мало бути асигновано 10 тис. крб. [6, арк. 1-2; 101, арк. 29; 111, арк. 27; 816]. У ній викладали загальноосвітні дисципліни та спеціальні – теорію дикції і декламації, гру,

мімодраму, жест, фехтування, ансамбль, сценічну практику, народні танці. Навчання було розраховано на 24 місяці [76, арк. 16-17]. Заклад очолював Йосип Стадник [80, арк. 2]. Слід зазначити, що «1-а Українська народна драматична школа» діяла ще з жовтня 1917 р. [1033, с. 27]. Саме тому, коли у вересні 1918 р. відбувся прийом учнів до Державної драматичної школи, то «нових» учнів зараховували на 1-й курс, а «давніших» – на 2-й. Один рік навчання коштував 150 крб. [113, арк. 8, 58-58 зв.; 104, арк. 10-10 зв.; 750; 618, с. 18].

Оскільки кінематограф набував все більшого розповсюдження, стаючи мистецтвом простолюду, цей «дужий факт» було використано в Українській Державі з культурно-просвітньою та агітаційною метою [98, арк. 2].

Гетьман П. Скоропадський, згадуючи про добу свого правління, писав, що державним секретарем І. Кістяківським було задумано створити спеціальне видавництво української літератури та палац преси при своєму відомстві і навіть придбано було великий будинок та закуплено спеціальні ротаційні машини. Крім видавництва літератури, преси й плакатів, у ньому мали зосереджуватись відділ пропаганди та кінематограф [315, с. 220].

У добу Гетьманату питання розвитку кінематографу вийшло на державний рівень. Перед кінематографічною секцією покладалося завдання провадити українізацію кінематографу у містах з культурно-просвітньою програмою і за доступною ціною на квитки, організовувати мандрівні кінематографи, закласти ательє для виготовлення українських фільмів, фіксувати всі «видатні» події державного і громадського життя, а також надавати демонстраційні апарати та фільми на прокат школам, «Просвітам» та ін. культурно-просвітнім організаціям [83, арк. 4; 73, арк. 1, 2-2 зв.]. На меті було продовжити налагодження зв'язків із закордонними кінематографічними, хімічними та ін. фабриками, які почали встановлюватися на початку 1918 р., для отримання «кінематографічної плівки» та готових фільмів наукового змісту [114, арк. 29, 77 зв.; 108, арк. 2; 994, с. 323].

Для демонстрації наукових, етнографічних, сільськогосподарських, промислових та ін. картин у провінції кінематографічна секція ініціювала та розробила законопроект про заснування мандрівного культурно-просвітнього кінематографу. В пояснюючій записці до законопроекту про асигнування 35 тис. крб. в розпорядження театрального відділу МНО на його організацію з 1 червня 1918 р. до 1 січня 1919 р. зазначалося, що кінематографічна секція театрально відділу МНО придбала «цілком улаштований кінематограф», який працює у школах та притулках Києва. Бажаючи відповісти на прохання різних провінційних товариств і установ про приїзд українського кінематографу, мала намір закласти спеціальний мандрівний культурно-просвітній кінематограф для провінції. Законопроект був ухвалений Радою Міністрів [72, арк. 36-36 зв.; 86, арк. 14-15 зв., 19].

Перший маршрут «Мандрівного Культурно-Просвітнього Кінематографу» було складено до Полтавської та Чернігівської губерній. У зв'язку з цим 17 травня 1918 р. театральний відділ просив Міністерство шляхів видати йому квитки на право безкоштовного проїзду для 3-х урядовців відділу і 10-ти пудів багажу залізничними та водними шляхах зазначених губерній [74, арк. 7-7 зв.]. Надалі театральний відділ планував організовувати періодичні вистави українського культурно-просвітнього кінотеатру по місцевих народних домах [79, арк. 38].

Законопроект про заснування в м. Києві Державного мандрівного культурно-просвітнього кінотеатру та асигнування йому відповідних коштів розглядався восени 1918 р. Він мав на меті поширювати серед селянства культуру і освіту, а також давати глядачам «розумну і чисту розвагу». При ньому планувалося утворити музей культурно-просвітніх фільмів та бібліотеку лекцій-брошур до них [86, арк. 3-8 зв.; 102, арк. 8; 103, арк. 33]. Щосуботи у кінематографі мали проходити спеціальні сеанси для юнацтва з науковою програмою у супроводі досвідчених лекторів та цікавими стрічками патріотичного, історичного і героїчного змісту. Щонеділі та у

святкові дні вранці мали проводитись безкоштовні вистави для учнів міських шкіл та козаків українського війська [805].

Про широке розповсюдження кінематографу серед народу з виховною і науковою метою, оповідаючи про плани і здобутки своєї доби, згадував і гетьман П. Скоропадський. На жаль, їх не вдалося реалізувати у повній мірі [315, с. 229]. До питання про організацію мандрівних культурно-просвітніх кінотеатрів повернулися вже у добу Директорії. Йшлося про асигнування відповідних коштів на функціонування 20-ти таких кінотеатрів [123, арк. 1].

13 травня 1918 р. працівниками кінематографічної секції було здійснено перше самостійне кінематографічне хронікальне знімання (до того у зйомках допомагали приватні кінематографісти) [1024, с. 127]. Пізніше оператори секції відряджалися на фільмування важливих подій у державі. Так, вони фільмували російсько-українські переговори, руїни після вибуху порохових складів у передмісті Києва, подорож на могилу Т. Шевченка тощо [116, арк. 49-50; 74, арк. 13, 20, 32]. 6 жовтня 1918 р. Я. Яцовський з помічниками знімав свято відкриття Державного українського університету у Києві, а 22 жовтня 1918 р. Я. Яцовський і С. Сьомак мали знімати відкриття Державного українського університету у Кам'янці-Подільському [103, арк. 27, 32, 34]. На відкриття Державного українського університету до Кам'янця-Подільського, за спогадами О. Русової, прибули «цілим вагоном – ціле Міністерство Освіти, представники інших міністерств, члени клубу та ин.» [312, с. 183]. У складі делегації з Києва була і Л. Старицька-Черняхівська, яка виступила на святі відкриття з промовою [286, с. 365].

Довідавшись з часописів, що під час перебування гетьмана у Берліні, всі заходи знімалися на кіноплівку, ГУМНК звернулося до Гетьманської комендатури з проханням надати йому ці фільми у власність. Кінофільми збиралися для державного кінематографічного музею [103, арк. 26].

Через складність вирішення питання щодо державної лабораторії при культурно-просвітньому кінематографі урядом розглядався законопроект про

асигнування 75 тис. крб. на закупівлю кінематографічного ательє для випуску українських фільмів [88, арк. 25-25 зв.; 103, арк. 59].

Протягом травня-червня 1918 р. працівниками театрального відділу було докладено великих зусиль, щоб придбати у державну власність ательє С. Писарєва «Світлотінь» в Києві [88, арк. 25-25 зв., 29-29 зв., 31-31 зв.]. Як зазначала М. Старицька в доповідній записці головноуправляючому справами мистецтв і національної культури у січні 1919 р., проблеми, з отриманням вже виділених на те коштів, виникли у день купівлі ательє (25 червня 1918 р.), а саме за дві години до укладання самого акту купівлі. Але театральний відділ, поклавшись на резолюцію міністра, вніс для завдатку «власні» кошти [124, арк. 2 зв.-3]. Проте зйомки українських фільмів так і не розпочалися [1024, с. 129-131]. Факт купівлі кіноательє С. Писарєва, на думку Л. Пухи, сьогодні свідчить про те, що театральний відділ мав наміри відзняти фільми за кіносценаріями «Чорна рада», «Кармелюк» та ін. новоутвореним товариством «Українфільма», але історичні події ці наміри зробили неможливими [1049, с. 29].

3 вересня 1918 р. Я. Яцовський в заяві до головноуправляючого справами мистецтв і національної культури наголошував, що негативи, зроблених кінематографічною секцією зйомок, через невирішене питання з державною кінематографічною лабораторією не проявлялися, а тому витрачені на них праця і кошти можуть виявитися марними. Через вимушену бездіяльність в секції, він мав намір піти у відпустку з 1 серпня 1918 р. і до того часу, доки не будуть асигновані кошти на впровадження намічених завдань секцією. На його думку, найближчими і неодмінними завданнями були: 1) добре організований мандрівний кінематограф для шкіл і дитячих притулків з постійною кінематографічною бібліотекою загальноосвітніх кінематографічних фільмів; 2) влаштування кінематографічної лабораторії, без якої законопроект про українські написи на кінематографічних картинах в кінотеатрах не буде життєздатним; 3) організація зйомок важливих подій на території Української Держави для Національного музею і пам'яток

української старовини; 4) культурно-просвітній кінотеатр у Києві для шкільної молоді, української інтелігенції і козаків українського війська; 5) монополізація закордонних сирих матеріалів для кінематографічних потреб, яка дасть змогу впровадити в життя все вище перераховане без «шкоди» для скарбниці Української Держави [74, арк. 46-46 зв.].

Театральним відділом було розроблено законопроект про асигнування 87 100 крб. на улаштування культурно-просвітнього кінотеатру та лабораторії при ньому, який затвердила бюджетна фінансова комісія МФ. Але, зважаючи на малу суму, виділену на улаштування цього кінематографу та лабораторії, у жовтні 1918 р. було вирішено долучити до цієї справи приватних підприємців та громадсько-просвітні установи [101, арк. 38-38 зв.; 86, арк. 1-1 зв., 2; 74, арк. 48]. Серед розглянутих претендентів, найбільш прийнятними виявилися товариства «Лібкен і Ко» та «Українфільма» [994, с. 323].

Через те, що державною мовою було визнано українську і обов'язком держави стало забезпечення її впровадження в усі сфери життя, кінематографічна секція вважала кінотеатр одним з найкращих методів її популяризації. Тому був вироблений законопроект про обов'язковість написів українською мовою на кінематографічних фільмах. Але поряд з обов'язковою українською допускалися написи й іншими мовами. Припускалося, що іноземні фірми, довідавшись про закон, будуть надсилати картини вже з українськими написами, як досі – з російськими [98, арк. 8-8 зв.; 103, арк. 16].

Законопроект про обов'язковість написів українською мовою в кінофільмах був прийнятий у серпні 1918 р. [98, арк. 8-8 зв.; 42, арк. 14; 966, с. 16]. Повідомлення про закон було розміщено не лише у пресі Української Держави [546; 659, с. 12]. Німецьке агентство сповістило про закон багатьом європейським періодичним виданням. 25 серпня 1918 р. про цю історичну подію згадувалося і на шпальтах московських «Известий» [1024, с. 127].

Написи українською мала робити кінематографічна лабораторія при МНОМ [105, арк. 2-2 зв.; 546]. Варто зазначити, що у пояснюючій записці

про улаштування культурно-просвітнього кінематографу та кінематографічної лабораторії говорилося, що лабораторія буде працювати і на користь приватного підприємництва для того, щоб поступово покрити всі видатки витрачені на влаштування лабораторії та її утримання [86, арк. 1-2].

Важливим кроком з боку держави у сфері кінематографу мало стати монопольне право закупки державою місцевих та закордонних фільмів. Монополія, зважаючи на тогочасні ціни (2,5 марки за 1 м плівки), могла дати державі біля 1 млн. крб. прибутку, який би йшов на культурно-просвітні потреби українського народу. За проектом монополізації кінематографічна секція повинна була укладати угоди з кінофабриками поза Українською Державою. Кінематографічні фабрики мали надсилати зразки фільмів до кінематографічної секції, яка б їх демонструвала перед власниками прокатних контор і кінотеатрів та приймала від них замовлення на закупівлю фільмів. Всю територію України було поділено на чотири райони: а) Волинь, Поділля; б) Київщина, Чернігівщина; в) Харківщина, Полтавщина; г) Катеринославщина, Таврія (без Криму). У кожному з чотирьох районів мало закладатися відділ-агентство кінематографічної секції. Воно мало мати свого фотографа (оператора), котрий знімав би всі головні громадські і державні події на території свого району [103, арк. 61-61 зв., 62].

Очевидно, цей проект далі обговорень не дійшов. Відомо, що на 14 червня 1918 р. була запланована робота Комісії з монополізації кінематографічних фільмів. На засідання до театрального відділу були запрошені представники Міністерства внутрішніх справ, Міністерства фінансів, Міністерства торгу і промисловості, Міністерства праці (статистичного відділу) [74, арк. 16-19].

Розроблявся також законопроект про зміни до закону про догляд за публічними виставами. Кінематографічна секція у пояснювальній записці наголошувала, що її головною метою є зробити кінематограф засобом поширення культури і національної свідомості серед народу, пробудження любові до рідної історії, краю і т. п. Поруч з цим планувалося провадити

широку українізацію серед населення через українські написи на кінематографічних фільмах. Зазначалося, що постанова Тимчасового уряду, гарантуючи догляд за змістом тексту фільму, обминала догляд змісту самих знімків, що мали набагато більше значення й до того ж вона не акцентувала на тому, якою мовою мав би бути текст. Досягаючи головної мети, потрібно було зробити наступні зміни: по-перше, розгляд і ствердження мали проходити не лише текст, але й знімки фільму; по-друге, весь текст на фільмах мав би бути українською мовою. Не було заперечень щодо паралельного використання інших мов у тому випадку, коли написи ними розміщуватимуться за українськими [41, арк. 23-23 зв.; 159, арк. 1, 4 зв.].

За припущенням В. Миславського, після ухвалення законопроектів, що передбачили монополізацію придбання закордонних фільмів державою та введення кіноцензури, могла вийти постанова про монополізацію державою кіновиробництва, кінопрокату і кінотеатрів [1022, с. 379].

Культурно-духовне життя народу неможливо уявити без його пісні. Ще 20 липня 1917 р. у зверненні до Центральної Ради видатний композитор і диригент О. Кошиць наголошував, що українське відродження розпочнеться з повернення народіві української пісні [117, арк. 1-1 зв., 3; 967, с. 76-77]. Тому не випадково, що музично-хорове життя стало важливою складовою національного відродження у Наддніпрянській Україні в 1917–1921 рр., зокрема і у добу гетьманату П. Скоропадського.

У складі музичного відділу МНО діяло три секції: етнографічна (завідувач – О. Кошиць), організації хорів та оркестрів (О. Приходько), педагогічно-теоретична і церковного співу (К. Стеценко) [1007, с. 63, 74; 40, арк. 11-11 зв.]. Його головою було призначено наприкінці травня 1918 р. професора Київської консерваторії Якова Степового (Акименка), який приступив до виконання посадових обов'язків 1 червня [241, арк. 1; 122, арк. 1].

Робота музичного відділу у добу гетьманату П. Скоропадського в основному проводилася за планами і проектами, розробленими за Центральної

Ради. 21 грудня 1917 р. Музичної радою при Генеральному Секретаріаті народної освіти було ухвалено бюджет видатків для трьох секцій відділу [45, арк. 3, 5, 7 зв.; 1036, с. 39-40]. Так, діяльність педагогічної секції на 1918 р. визначалась наступним чином: заснування кафедр народної музики у Київській консерваторії та в музичних школах Києва, Полтави, Харкова, Чернігова, Одеси, Херсона, Катеринослава, Єлисаветграда, Кам'янця-Подільського, Вінниці, Кременчука, Житомира; проведення двомісячних курсів нотної грамоти у зазначених містах; влаштування двомісячних курсів хорового співу там же; утворення кобзарської школи у Києві. Планувалося виділити кошти на конкурсні премії для написання: курсу з історії української музики, співаника для шкіл, військового співаника, підручника гри на кобзі та 10 маршів для військових оркестрів. А також враховані були витрати на організацію Всеукраїнського з'їзду учителів співу та скликання «Наради професорів музичних шкіл, учителів співу й музики учительських і духовних семінарій, Учительських інститутів і єпархіальних жіночих гімназій» з приводу утворення в цих школах кафедр «української музики» [45, арк. 3-3 зв., 8; 246, арк. 1, 2 зв.-3]. В секції обговорювалися плани заснувати з 1918 р. Державний диригентський інститут з чотирирічним курсом навчання у Києві [45, арк. 8; 247, арк. 1].

Активно провадилася робота із складання та видання спеціальної музичної літератури: підручників для навчання музики і співів у школі, співаників і нот для сільських народних хорів тощо. Варто згадати лише про невтомну роботу у цьому напрямі голови секції К. Стеценка, який підготував низку видань, зокрема у 1918 р. були видані його методико-дидактичні матеріали «Початковий курс нотного співу» та «Шкільний співанник» в 3-х частинах, доопрацьовано та перевидано збірник пісень для сім'ї і школи «Луна» [85, арк. 7-8; 243, арк. 1; 290; 285].

Секція організації народних хорів та оркестрів планувала у 1918 р. улаштувати 10 шеститижневих диригентських курсів і 12 Українських національних хорів в провінційних центрах держави; заснувати для потреб

хорів: склад музичних інструментів, склад нот для хорів з видань музичного відділу, зразкову нотну бібліотеку при секції. Йшлося про утворення у Києві першого постійного українського симфонічного оркестру ім. М. Лисенка на 60 осіб. В бюджет секції були включені кошти на інспектування та інструкторство народних хорів й на організацію та інструкторство спеціально військової музики. Відзначимо, що бюджет цієї секції був складений більше, ніж як на половину як позика, що мала бути повернена [45, арк. 4-4 зв.].

Нову концертну політику у цей час втілювали у життя В. Верховинець, Г. Давидовський, О. Кошиць, К. Стеценко та ін., створюючи і очолюючи нові хорові колективи [986, с. 393-394].

Етнографічною секцією музичного відділу були заплановані видатки на три етнографічні поїздки, улаштування етнографічної бібліотеки, етнографічне видавництво і обладнання спеціального етнографічного кабінету з великим фонографом та ін. технічним обладнанням [45, арк. 5-6]. О. Кошиць пригадував, що плани очолюваної ним секції не вдалося реалізувати за гетьманату П. Скоропадського, бо етнографічну секцію «прикрили» [305, с. 219; додаток Д.5].

Серед здобутків у сфері музики гетьман Павло Скоропадський згадував про створення Державного оркестру та школи кобзарів [315, с. 229].

В листопаді 1918 р. було погоджено справу із заснуванням у Києві з 1 грудня Державного симфонічного оркестру ім. М.В. Лисенка та асигнуванням на його утримання 66 300 крб. [102, арк. 10; 240, арк. 1-1 зв.; 291, с. 256]. Планувалося, що в майбутньому оркестр буде утримуватися на власні кошти. Проте за Директорії голова музичного відділу К. Стеценко у пояснючій записці до законопроекту про затвердження штатів і обрахунок Республіканського симфонічного оркестру ім. М.В. Лисенка наголошував, що необхідне щорічне утримання його «яко державної інституції» [122, арк. 1; 248, арк. 1]. Очолив симфонічний оркестр Олександр Горілов. Перший концерт оркестру анонсований був на 30 грудня 1918 р. [629].

У 1918 р. у Києві відкрилася Кобзарська школа [1127, с. 13]. Її завданням було: «... одродити кобзарські співи на Україні і дати постійні закони гри на кобзі та на бандурі, простудіювати їх з точки погляду теорії музики». Навчальний курс був розрахований на один рік [552]. Планувалося, що українська національна музика буде поширюватися серед народу і «кобзарська пісня примусить замовкнути на селі нікчемну московську частушку» [551]. Клас бандури¹ також було відкрито у Вищому музично-драматичному інституті ім. М.В. Лисенка [977, с. 116].

У травні-червні 1918 р. урядовцями розглядався важливий для функціонування видовищних форм мистецтва в Українській Державі законопроект нового закону про театральне оподаткування [7, арк. 6; 41, арк. 25; 958, с. 108; 502, с. 13; додаток Б.1]. Сутність цього законопроекту полягала у тому, щоб скасувати усі існуючі театральні податки, а натомість ввести новий театральний податок [663]. Врешті після обговорень, поправок і зауважень закон про оподаткування прилюдних вистав та гулянок був ухвалений Радою Міністрів та затверджений гетьманом 14 червня 1918 р. [958, с. 109; 817; додаток Б.6].

Відповідно до закону від 14 червня 1918 р., загальнодержавне управління справами цього податку належало міністру фінансів, а на місцях – фінансовим палатам. Податок і пеня за несплату податків, що збиралися в розмірі, установленому законами 22 листопада 1915 р. та 30 серпня 1916 р., мали надходити до прибутків державної скарбниці. Необхідні марки мали виготовляти в експедиції заготовок державних паперів на замовлення департаменту простих податків. Урядовці, що здійснювали догляд за виконанням закону на виставах та гулянках, повинні були мати при собі особливі посвідчення на вільний вхід, які видавалися відповідними фінансовими

¹ Слід зазначити, що на той час кобза і бандура вважалися одним і тим самим музичним інструментом, а його різні назви – синонімічними. У. Самчук зауважував: «Поняття кобза і бандура часто зливаються у одне поняття української народної музики, їх розрізняють за тими чи іншими незначними відмінностями, а деякі, навіть надали цьому певний соціальний сенс. Кобза, мовляв, це інструмент села, а бандура – міста» [1165, с. 84; 1076, с. 50].

палатами. Вони мали право вимагати квитанції для перевірки. У разі порушення закону складався протокол, який надсилався до місцевої фінансової палати на розгляд [7, арк. 2-3]. Так, Київська фінансова палата у виконання обіжника департаменту простих податків від 18 жовтня 1918 р. надіслала до нього список осіб, які порушили закон і на яких «за відсутністю в порушенню злого наміру» не накладено штраф, а лише постановлено стягнути податок у звичайному розмірі [39, арк. 1-1 зв.]. А Київське товариство «Просвіта» на запит «Просвіти» із с. Гришино повідомила, що згідно із законом від 14 червня 1918 р. податок надходить до державної скарбниці. Догляд доручений вже не міліції, а податковим інспекторам і урядовцям акцизного догляду [90, арк. 30-30 зв.].

Оповіднення про введення нового театрального податку, наприклад, у Житомирі відбулося через пресу. Повідомлялося, що 10 липня на 12.00 до начальника 5-го відділення Волинської казенної палати запрошено всіх театральних підприємців для ознайомлення з новим законом про стягнення державного податку. Державний податок, що складав біля 20% з суми валового збору, мав стягуватися щовечора після припинення продажу квитанцій спеціально призначеними чиновниками-контролерами зі складанням відповідних актів. Припускалося, що міський збір, який обтяжував театральні підприємства, буде скасований [678; 37].

За встановленою законом формою, кожний квитанцій на видовища мав містити інформацію про ціну квитанції і суми зборів, що стягувалися з нього у дохід державної скарбниці та міського самоврядування [173, арк. 110; 280; 281; додаток Б.4].

У театральній пресі було чимало публікацій про надмірне оподаткування театральних закладів, у т. ч. і гумористичного спрямування (додаток Б.9). Так, одеський журнал «Фигаро» за 13 липня 1918 р. повідомляв, що театральні підприємці схвилювані чуткою про намір уряду замість військового податку ввести інший – «державний». Окрім нього містам надавалося б право стягувати свою частину податку з видовищ [765;

додаток Б.2, Б.3, Б.8]. Фактично колишніх 40% податку не зменшувалися, а замінювалися сплатою державного податку і міського збору.

Влітку 1918 р. до МФ приїздив театральний антрепренер з Олександрівська Я. Войтоловский, щоб порушити клопотання від імені театральних закладів Катеринославської губернії про введення у життя законодавчим шляхом заходів, спрямованих на зменшення податку. Йому пояснили, що введений в останні роки «військовий податок», хоча і не включається у загальну систему державних податків, проте за існуючих обставин не може бути зменшений. А новий державний податок на видовища матиме такий же розмір. Єдине, на думку директора департаменту неокладних зборів, що зможе дещо полегшити діяльність театральних підприємств, – це повне скасування або часткове зменшення міського збору на театральні видовища, але вони не знаходилися у компетенції МФ [767].

Наприкінці вересня 1918 р. київськими театрами було отримано циркулярне повідомлення казенної палати про те, що вся сума державного податку з квитків при повному зборі повинна надходити до державної скарбниці авансом за кілька вистав, а у разі неповного збору надлишок буде або повертатися, або зараховуватися за подальші вистави. Таку міру було запроваджено через несправне надходження податку [680].

1 жовтня 1918 р. ранковим випуском київської газети «Последние новости» повідомлялося ще і про оподаткування «безкоштовних» місць у театрах. Так, у міському театрі Києва таких місць було 38. Під оподаткування потрапляли й спеціальні ложі для гетьмана, міського голови, німецької комендатури, голови Ради Міністрів і театральної комісії. Податок планувалося стягувати авансом за місяць наперед, відповідно до податку на місця у визначеному ряду чи на балконі. Податковий інспектор найближчим часом мав повідомити безпосередньо осіб та установи, які користувалися «безкоштовними» місцями, про внесення податку до державної скарбниці. У театрах, де не було постійних місць (театри мініатюр), державний податок стягувався з усіх зайнятих місць [553].

Театральна громадськість не раз висловлювала незадоволення надмірним, як на її погляд, оподаткуванням [679; 503]. Представники театральних закладів та культурно-просвітніх товариств з цим питанням зверталися до театального відділу ГУМНК. Тому 4 вересня 1918 р. на засіданні Театральної ради було вирішено клопотати про зменшення «державного податку на квитки» [489]. У ГУМНК відбулася нарада за участю представників всіх київських театрів, скликана з ініціативи Державного драматичного театру. Учасники наради проголосували за пропозицію, щоб усі театри, які мали культурно-просвітній характер, сплачували податок в обсязі не більше 10%. У той же час театри «народні», а також ті, що знаходилися у відані «Просвіт», мали зовсім звільнитися від оподаткування. Висловлювалося сподівання, що уряд візьме до уваги ухвалу зборів та розробить відповідний закон [673]. «Просвіти» з провінції до театального відділу надсилали клопотання про зменшення чи повне скасування податків для театрів культурно-просвітніх товариств. Існуючі театральні податки (міський і державний) ставили їх у скрутне становище. Подекуди товариства змушені були зупиняти свою діяльність. Саме тому було прискорено роботу комісії про перегляд податку, до участі в якій були запрошені представники «всіх театрів». Проект нового театального податку був переданий до юридичної комісії для остаточного опрацювання. Відповідно до проекту, податок в існуючих розмірах залишався лише для театрів мініатюр, кабаре і фарсів. Менше планувалося стягувати з театрів культурно-просвітнього характеру – опери, драми. Взагалі звільнити від податку планувалося лише народні театри [368; 102, арк. 21-21 зв.].

Розуміння урядовцями МНОМ важливості запровадження та поширення нововведень у регіонах держави спонукало до співпраці з громадськими об'єднаннями, перш за все культурно-просвітнього спрямування. Через довготривалу відсутність власної незалежної держави культурно-просвітня діяльність в Україні була спрямована на формування світогляду й організацію змістовного дозвілля громадян [987, с. 216-217].

Департамент позашкільної освіти, готуючи проведення Другого Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» у Києві восени 1918 р., звернувся до театрального відділу про допомогу в організації показу кінофільмів для делегатів. У відповідь театральний відділ повідомив, що переносний кінематограф і «фільми українського життя» (у наявності їх було 9) можуть бути видані ним за умови, коли департамент позашкільної освіти візьме на себе видатки з оплати роботи механіка і його помічника та видатки з перевезення кінематографічного обладнання і фільмів через те, що у відділі на момент подання прохання (жовтень 1918 р.) не було «кінематографічної секції і механік з помічником усунені з посади». Щодо участі артистів, то відділ пропонував безпосередньо звертатися до директорів державних театрів П. Саксаганського і Б. Крживецького [112, арк. 20-20 зв.; 49, арк. 15-15 зв.].

А вже під час проведення Другого Всеукраїнського з'їзду «Просвіт» у Києві 3–5 листопада 1918 р. серед інших виступили Л. Старицька-Черняхівська та О. Приходько. Л. Старицька-Черняхівська свою доповідь про народний український театр і кінематограф виголосила на вечірньому засіданні 3 листопада 1918 р. В цей же день делегати з'їзду переглянули декілька фільмів [49, арк. 145; 103, арк. 5; 86, арк. 11]. 4 листопада 1918 р. також на вечірньому засіданні з'їзду «Просвіт» О. Приходько прочитав коротку лекцію про завдання національних хорів в Україні, про значення пісні для людей і нагадав про необхідність таких хорів по «всіх кутках» України. Після лекції відбувся невеликий концерт УНХ під диригуванням К. Стеценка. На завершення виступу прозвучав гімн «Не пора». «Ще не вмерла Україна» проспівали разом з хором всі делегати з'їзду [49, арк. 147-149].

Відносно театральної справи з'їзд постановив засновувати по можливості короткочасні режисерські курси у губернських містах. До навчання на Українських інструкторсько-режисерських курсах в Києві рекомендувалося приймати осіб за пропозицією «Просвіт» і місцевого самоврядування [49, арк. 127; 170, арк. 3]. 13 листопада гетьман П. Скоропадський затвердив

урядову постанову про організацію режисерсько-інструкторських курсів та виділення на ці потреби 26 950 крб. [111, арк. 27; 812]. Через недофінансування курси так і не були відкриті [124, арк. 3 зв.].

Влітку 1918 р., коли у Києві проходили курси для інструкторів позашкільної освіти, лекції про історію театру читала Л. Старицька-Черняхівська, про організацію театральних вистав – Й. Стадник, про українську пісню – К. Стеценко, про організацію хорів в Україні – О. Приходько [65, арк. 88-88 зв.; 66, арк. 19-19 зв.]. Під час курсів для слухачів було влаштовано кілька наукових екскурсій, одна з яких відбулася у театрі «Ампір» для «ознайомлення з управою сінематографом» [65, арк. 88-89]. Окрім того, урядовців як досвідчених фахівців з театральної та музичної справи прохали взяти участь в подібних культурно-просвітніх заходах у регіонах. Так, К. Стеценка було запрошено повітовою шкільною управою прочитати лекції з методики співів на літніх учительських курсах до м. Лубен [245, арк. 1].

Адміністративні органи здійснювали постійний нагляд за публічними видовищами. Для цього вівся реєстр афіш та програм кінематографічних і театральних постановок, а власники і орендарі культурно-мистецьких закладів повинні були залишати спеціально відведенні місця адміністративним особам чи їхнім представникам, квитки на які виключилася із загального продажу [28, арк. 4, 7; 29, арк. 60-113; 24, арк. 1-2]. ГУМНК також вважало за необхідним стежити за «добрим ладом і художньою стороною» всіх публічних театральних вистав у Києві. Тому у жовтні 1918 р. П. Дорошенко прохав міністра внутрішніх справ зробити розпорядження, щоб у всіх театрах, кіно, кабаре і т. п. на кожну виставу залишалася вільне місце для урядовців ГУМНК, яке б відповідало гідності представника державної інституції (місце партеру, не далі другого ряду) [112, арк. 12].

Суттєвою перешкодою національно-демократичного і культурного розвитку України було відновлення та посилення цензури. За твердженням Ю. Телячого, наприкінці існування гетьманату П. Скоропадського ряд українських діячів переховувалися, остерігаючись арештів, серед них –

Д. Донцов, О. Олесь, К. Стеценко та ін. Напередодні вступу військ Директорії до Києва О. Олесь написав вірш «Покинь, мій синочку, ридати...», а К. Стеценко створив до нього музику. Саме ця пісня й виконувалася хором під час урочистого в'їзду С. Петлюри до столиці наприкінці грудня 1918 р. [1085, с. 124].

Таким чином, зі зміною влади навесні 1918 р. курс на піднесення українського видовищного мистецтва, започаткований 1917 р., суттєво не змінився, адже на посадах фактично залишилися ті ж самі представники творчої інтелігенції, що працювали й за Центральної Ради. Державну політику в сфері театру, кінематографу, музично-хорового мистецтва у добу гетьманату П. Скоропадського визначали, координували та регулювали відповідні структурні підрозділи МНОМ. Театральним та музичним відділами ГУМНК було започатковано діяльність культурно-мистецьких установ і творчих колективів, що продовжили свою роботу і в подальшому. На державному рівні ініціювалися та підтримувалися плани не лише щодо утворення українських культурно-мистецьких установ і колективів, але й закладів з підготовки фахових працівників для українського видовищного мистецтва.

2.2 Культурно-пропагандистська діяльність окупаційних військ

В інтерв'ю одному з віденських періодичних видань на початку літа 1918 р. гетьман наголошував, що його завданням є залучити до співпраці «здібних і корисних для краю людей та без огляду на походження поступати вповні демократично і поступово з однаковою метою». Так, він сподівався, що «високо» розвинене мистецтво в Австро-Угорщині буде мати «додатний» вплив на талановитий український народ через поглиблення культурних і мистецьких взаємин [1085, с. 117-118].

Проте, командування окупаційних військ Центральних держав, що допомогли Павлу Скоропадському прийти до влади, провадило власну культурно-пропагандистську роботу на окупованих територіях. Вона, проявив-

шись у формі видавничої, культурної та інформаційної політики, швидко стала важливим полем діяльності окупаційної адміністрації [972, с. 259].

Очільник німецького генштабу генерал Еріх Людендорф не вірив у життєздатність Української Держави. На коронній раді в червні 1918 р. він заявив: «Національна ідея України встоїть чи впаде в залежності від присутності наших військ» [1102, с. 87]. Е. Людендорф вважав, що добре поставлена пропаганда повинна випереджувати розвиток політичних подій, розчищати шлях для політики і готувати громадську думку непомітно для неї самої [307, с. 339]. Саме тому він стверджував, що перед тим, як вирішити розпочати наступ проти російських більшовиків, необхідно розгорнути проти них пропагандистський фронт [1102, с. 87].

У 1918 р. Німеччина та Австро-Угорщина вже мали значний досвід війни на пропагандистському фронті. Так, при Міністерстві закордонних справ Німеччини для пропагандистської роботи за кордоном, яка включала діяльність у сфері преси, театру, кіно і т. п., було створено Центральне бюро пропаганди за кордоном на чолі з бароном фон Муммом. Центральне бюро підтримувало тісні контакти з кінематографом, направляючи кінорежисерам спеціально підготовлені пропагандистські матеріали [1110; 1115]. Проте воно проіснувало лише до 1917 р., коли було розформоване за наполяганням генерала Е. Людендорфа [984, с. 583-584]. Наприкінці 1916 р. Е. Людендорф розробив проект створення при імперській канцелярії єдиного органу управління зовнішньою і внутрішньою пропагандою, проте цей проект було відкинуто рейхсканцлером фон Бетман-Гольвегом. За спогадами Е. Людендорфа, в липні 1916 р. був організований спеціальний військовий відділ при Міністерстві закордонних справ, який очолив полковник фон Гефтен [307, с. 340-341]. Цей відділ (*Militärstelle des Auswärtigen Amtes*) підпорядковувався Верховному Командуванню, але фінансувався переважно Міністерством закордонних справ. З часом Гефтен створив величезну пропагандистську організацію у нейтральних і дружніх країнах, а також державах, що воювали

з Німеччиною. У нейтральних країнах найбільшого значення надавалося кінофільмам [984, с. 590-591; 1144].

В Австро-Угорщині вже 28 липня 1914 р. було створено Імператорське і королівське військове прес-бюро (k.u.k. Kriegspressequartier) у якості департаменту ВКА. Завданням бюро була координація всієї пропаганди Австро-Угорщини під час Першої світової війни у всіх доступних засобах масової інформації. В бюро працювало близько 550 журналістів, письменників, художників, музикантів, серед яких були і всесвітньовідомі постаті (Егон Ервін Кіш, Гофмансталь, Рода Рода, Райнер Марія Рільке, Стефан Цвейг та ін.). Незабаром після початку війни була визнана важливість кіно для ефективної пропаганди. З бюро співробітничав граф Олександр Йозеф Коловрат-Краковський, якого вважають родоначальником австрійського кінематографу [1146].

Слід зазначити, що значення кінематографу, як одного з найважливіших засобів пропаганди, добре розуміло військово-політичне керівництво воюючих держав [1019; 1103; 1145]. У липні 1917 р. генерал Е. Людендорф запропонував військовому міністру Німеччини створити потужну фірму для виробництва та дистрибуції кінофільмів [1111, s. 126]. Ініціатива дістала схвалення і 18 грудня 1917 р. стало офіційним днем народження кінофірми УФА. Статутний фонд цієї компанії склав понад 20 млн. марок [1111, s. 127; 1107, р. 36]. Офіційно її місія полягала у тому, щоб пропагувати Німеччину відповідно до урядових директив. В обов'язки УФА, окрім створення пропагандистських фільмів, входило й створення фільмів, які б у цілому характеризували німецьку культуру і служили цілям національного виховання [1005, с. 45].

В роки Першої світової війни німецькі кінофільми завозилися в Російську імперію контрабандою, – їх видавали за вироблені в Данії [1113, р. 11]. З березня 1918 р. кінокомпанія УФА стала енергійно проникати на український ринок [526; 1005, с. 45-46]. У червні 1918 р. правління УФА вирішило інвестувати у кінематограф в Україні 3 млн. марок. Для порів-

няння: тоді ж планувалося інвестувати в Румунії, Туреччині та на Кавказі – 3 млн., в Росії та Польщі – 2 млн., в Нідерландах і Бельгії – 2 млн., в країнах Скандинавії – 2 млн., у Фінляндії – 1 млн. [1109, р. 62].

Зазначимо, що німецька армійська група Айхгорн-Київ у травні 1918 р. в шести українських губерніях, які входили до німецької окупаційної зони, утворила військові округи, де розмістила шість своїх генеральних командувань. Паралельно з військовою репрезентацією існувала й цивільна – у Києві у формі Німецької Делегації в Україні на чолі з послом Філіппом Альфонсом Бароном Муммом фон Шварценштайном. Однак, попри свій титул, він керував не посольством, а лише «дипломатичним представництвом». Оскільки Україна офіційно мала статус дружньої країни й відповідно не перебувала під контролем німецької та австро-угорської військової адміністрації, то теоретично основну відповідальність за проведення політики щодо України було покладено на Міністерство закордонних справ у Берліні. Проте реальність виглядала інакше – стратегією заправляли військові [972, с. 239, 243-244].

До літа 1918 р. в Україні також була створена ціла мережа австро-угорських військових та адміністративних структур. До австро-угорської окупаційної зони входила територія Херсонської, Катеринославської (без східної частини Бахмутського та всього Слов'яносербського повітів) та Подільської губерній [127, арк. 7-8]. Уповноваженим генералом ВКА у Києві був генерал-майор Леліо фон Спаннокі, йому допомагав майор Моріц Фляйшман фон Тайсрук. Формально Спаннокі були підпорядковані всі військовослужбовці Австро-Угорщини, розташовані у Києві й німецькій зоні окупації [972, с. 251].

15 квітня 1918 р. військовим керівництвом Австро-Угорщини були регламентовані принципи політики у галузі преси («... вмiла публіцистсько-комерційна пропаганда має забезпечити нам харчові запаси України») і вже наступного дня до України було відкомандировано журналіста військового прес-бюро Йозефа Германа. Він був підпорядкований безпосередньо Фляйш-

ману і мав опікуватися поширенням пресових бюлетенів ВКА в Києві, Одесі й ін. містах. Для цього мали використовуватися всі можливі засоби: недільні додатки, забезпечення журналістів фільтрованою інформацією, фотовиставки, демонстрація фільмів і т. п., у т. ч. оперети, концерти та вар'єте [972, с. 260]. Варто зазначити, що Д. Донцов, відповідаючи генералу Спанюку, який підозрював «Германа і товаришів» у проросійській пропаганді, стверджував: «... оскільки мені відомо, Герман займається не стільки політикою, скільки кіном і оперетою. Хоча правда, в Літ. Арт. Клубі він часто сидить в товаристві росіян і жидів з «Київської Мислі» і «Київських Откликів». Раз чув, як він говорив по-російськи, хоч з трудом і не досить добре». Зауважимо, що Д. Донцов згадує Германа і др. Кавчич як «управителів українського і російського відділів воєнно-пресового бюро Австро-Угорщини» [298, с. 95, 50].

З інформацій у періодичній пресі відомо про жваву діяльність австро-угорських і німецьких театральних труп. Так, театр «Міраж» у Могилеві-Подільському був зайнятий австрійською військовою владою під власний польовий театр [366]. На початку серпня 1918 р. в літньому саду Вінниці у театрі «Уранія» відбулися п'ятиденні гастролі Королівської угорської фронтової трупи. На виставах більшість публіки становили військово-службовці місцевого австро-угорського гарнізону, оскільки п'єси йшли угорською мовою. Проте вінничани змогли оцінити красу виконання музичних творів угорським оркестром, а також танці [782]. З 10 серпня 1918 р. у Катеринославі комедією «Золота Єва» розпочинав гастролі австро-угорський Йозефштадтський похідний театр в приміщенні Великого театру [322].

Влітку 1918 р. відбулися гастролі Віденської оперети. Перші 20 вистав нею були зіграні в Одесі. Незважаючи на гарний склад трупи, виконання і репертуар (було показано 12 оперет, 6 з яких для міста були «новинками»), відвідуваність була низькою. Дирекція театру понесла збитки [393, с. 15].

Внаслідок залізничного страйку артисти оперети не могли виїхати до Києва та вчасно розпочати заплановані гастролі. Їм довелося очікувати виїзду

на вокзалі (кільки днів проживали у вагонах) [394, с. 15; 514]. Житло для них у Києві підшукувалося за сприяння німецької комендатури [454].

Вистави у столиці артисти розпочали 23 липня 1918 р. постановкою «Королева Чардашу» («Сільва») з Корді Мілович у головній ролі [916]. На відміну від Одеси, Віденська оперета у Києві протягом місяця зробила «блискучі збори». Гастролі були продовжені ще на два тижні [397, с. 16].

У Києві виступали артисти німецьких театрів [650; 433]. Зокрема, 16 серпня розпочала вистави німецька оперета [651]. Представники німецького командування, що відали мистецькою пропагандою, вели переговори про приїзд до Києва Дрезденської королівської опери, а також берлінської і мюнхенської опер [511, с. 18]. Приміщення для німецького театру у Києві було не реквізоване, а перезняте у його власника. Досі це приміщення орендував Грутман за 225 руб. у вечір, котрий перездавав його антрепренерам вже за 900 руб. у вечір. Як наголошувалося наприкінці літа 1918 р. в одній з київських газет, саме для припинення спекуляції театральними приміщеннями і для утворення доброго німецького театру у Києві німецьке командування домовилося з власником про перездачу приміщення цього театру. Грутману ж німецьким командуванням було повернуто його завдаток та виплачено неустойку в розмірі 10 тис. руб. [652].

За повідомленням місцевої газети Гомеля від 12 жовтня 1918 р. відомо, що протягом 11–25 жовтня 1918 р. мали відбутися гастролі трупи дрезденських артистів на чолі з королівським саксонським артистом і директором М. Рене. За час війни трупа зіграла більше 400 вистав для військових. Організаторами вживалися заходи, щоб театральні виступи змогла побачити не лише військова публіка [435]. Зауважимо, що Німеччина у Першу світову війну відкрила вздовж лінії фронту добре обладнану мережу польових театрів, де регулярно відбувалися вистави для бойових з'єднань. В турне відправлялися й австрійські артисти [1019, с. 115].

У Харкові з концертами виступав оркестр 133 Саксонського королівського полку [591]. У Гомелі симфонічні концерти давав оркестр

438 піхотного полку під керівництвом Ф.Бухмана [498]. А у Золотоноші німецька капела мала виступати в Народному домі наприкінці літа 1918 р. [68, арк. 5-5 зв.].

1 серпня у Харкові відбувся концерт в євангельській церкві. Цим концертом було покладено початок циклу подальших концертів, що планувалися німецьким військовим товариством [589]. На середину жовтня 1918 р. в Києві у лютеранській кірсі був оголошений черговий концерт [632].

На переконання представника німецького командування капітана Р. Штраца єдиною міжнародною мовою була мова мистецтва. Тому були заплановані широкі заходи для показу досягнень німецького мистецтва в Україні [353; додаток Д.19]. Навіть М. Кольцов, який доволі саркастично описав перебування німецьких військ у Києві в одному з перших своїх фейлетонів, не міг не відзначити, що обличчя міста почало змінюватися з появою німецьких та австрійських антрепренерів, перекладачів німецьких п'єс, завідуючих «Kunst propaganda» в Україні, мюнхенських видавців, франкфуртських кінематографістів, лейпцігських професорів [1136].

Між серединою листопада 1918 р. і 1 січнем 1919 р. за повідомленнями різних періодичних видань, мали відбутися в Києві, Одесі та Харкові гастролі відомого театрального діяча Макса Рейнгардта [434; 512; 619, с. 18]. До майбутніх гастролей у пресі оприлюднювалася інформація про репертуар, склад трупи, декорації тощо. Так, якщо трупа приїде до Києва у середині листопада, як планувалося, – зазначала київська газета «Последние новости» 26 вересня 1918 р., то видатки на влаштування гастролей значно перевищать витрати за звичних умов. Щоб виправдати їх, ціни на вистави доведеться підняти до 28–30 тис. руб. включно з міським збором. Виникали сумніви, що таку розцінку погодить місцеве самоврядування, але якщо погодить, то чи піде публіка на вистави [508]. Харківський театральний журнал від 27 жовтня 1918 р. зазначав, що за 26 гастрольних дні М. Рейнгардту і його трупі має бути сплачено 400 тис. руб. (кожна вистава за підрахунками дирекції мала обходитися у 30 тис. руб.). Припускалося, що можливий матеріальний ризик

візьме на себе київське відділення німецького «Kunst propagande» [602]. Газета «Голос Києва» 13 жовтня 1918 р. повідомила, що виникають труднощі з підготовкою до виступів. Через складність рейнгардтських постановок неможливо було пристосувати сцену театру. Представник трупи навіть планував привезення сцени, що обертається. Підготовка сцени ускладнювалася ще й тим, що у міському театрі проходили вистави [507]. Суперечливу інформацію подавалося стосовно особистого приїзду М. Рейнгардта [508; 602]. Гастролі, про які багато говорилося восени 1918 р., як про такі, що беззаперечно відбудуться, так і не відбулися за доби Гетьманату [382, с. 3]. За повідомленням одеського журналу «Фигаро» від 2 листопада стало відомо, що гастролі трупи М. Рейнгардта неодмінно відбудуться, але з 1 до 20 січня 1919 р. Цю інформацію повідомив завідуючий відділом «Kunst propagande» капітан Р. Штрац, який саме повернувся з Берліну [383, с. 3].

Наприкінці осені 1918 р. діяльність театрального відділу при німецькій комендатурі майже зупинилася. Не спостерігалось вже численних звернень, якими раніше була «засипана» комендатура, від різноманітних театрів про запрошення артистів. Лише зрідка надходили запити на німецьких артистів від невеликих театрів, кінематографів тощо. Заплановані концерти артистів і музикантів у зв'язку з політичними подіями в Німеччині довелося скасувати. Але, за інформацією київської газети «Вечер» відомо, що укладені договори між німецькими артистами і театральними підприємцями в Україні не розірвалися. Так, у Києві залишалися музиканти, що були запрошені до оркестру міського театру [648].

Конфлікт дирекції міського (оперного) театру Києва з оркестром і хором виник внаслідок низької оплати праці останніх. Через непоступливість сторін на зимовий сезон оркестр мали сформувати з берлінських музикантів, а хор – з петроградських артистів [516; 515; 371]. На початку серпня 1918 р. до Генерального українського консула у Москві з проханням допомогти у скорішому переїзді хору й балету зверталось ГУМНК [260]. До приїзду

німецького оркестру у театрі грав оркестр сформований з музикантів місцевого німецького гарнізону [617, с. 17; 549, с. 11]. Оркестр з німецьких музикантів прибув до Києва лише на початку жовтня 1918 р. [714]. Тому оперний сезон у театрі, що відкрився у вересні, розпочався за відсутності повного складу хору і добре зіграного оркестру [549, с. 11]. І незважаючи на те, що на середину жовтня колишніх хористів було повернуто, конфлікт себе не вичерпав – питання надбавки до зарплати вирішувалося ще у середині грудня 1918 р. [620, с. 17; 831, с. 6].

Симфонічні концерти під управлінням німецького диригента О. Фріда все ж відбулися. В листопаді 1918 р. їхньою організацією у Києві займалося концертне бюро П. Сіроги, а на середину грудня один концерт планувався дирекцією Київського відділення РМТ [620, с. 18; 622, с. 17; додаток Д.15]. Восени 1918 р. з О. Фрідом вперше познайомилася і Одеса. З восьмого симфонічного зібрання розпочався цикл концертів під його управлінням [758, с. 11].

Одним із важливих завдань фотографів і команд кінооператорів Австро-Угорщини була пропагандистська діяльність у ворожих, нейтральних, а особливо у власній країні. В міру просування військ Центральних держав на схід та встановлення на зайнятих територіях окупаційної адміністрації змінювалася тематика і форми відображення. Бажаними сюжетами ставали вже не сцени злиднів та ін. шокуючих вражень зі «Сходу». Все частіше увага концентрувалася на українцях у їхньому «національному одязі», на співаючих і танцюючих дітях тощо [1019, с. 113, 117].

Голова Південноросійського союзу кінематографічних прокатних контор І. Розенфельд в розмові з кореспондентом одеського журналу «Мельпомена» ще 10 серпня 1918 р. зауважував, що товарообмін з Центральними державами неминуче призведе до наповнення кінематографічного ринку закордонними фільмами. Кількість нових картин російського виробництва відчутно зменшувалася. Проте, на його думку, глядач звиклий до «своїх» кіноартистів, обиратиме «нашу» картину, а не закордонну. Щодо фільмів

місцевого виробництва І. Розенфельд зауважив, що про них говорити зарано, бо вони ще «не проходили» [595].

В Українській Державі активно рекламувався один з фільмів виробництва УФА під назвою «Тунель» [457]. За твердженням Л. Пухи, декілька копій цього фільму закупив Харитонов і почав «займатися прокатною справою серед фронтів і територій, на які був розподілений південь України і сама Одеса» [1046, с. 57]. Проте екранізований роман Б. Келлермана «Тунель», незважаючи на гарні художні зйомки, які майже перекривали невеликі хиби гри акторів, сильно псували титри – безграмотно та невдало складені, вони викликали серед публіки сміх та розчарування [537]. Серед отриманих закордонних фільмів Д. Харитоновим у 1918 р. був ще один фільм згадуваної компанії – «Боротьба на заході» («Подвиги крейсера «Меве») [456].

Допомогу в налагодженні української національної пропаганди через фільми в середині країни та за її межами пропонувалося Українській Державі закордонним кореспондентом «Центро-Фільм Австрійської Квартири Військової Преси», який, за його ж словами, був добре знайомий із суттю кінематографічної пропаганди. У доповідній записці до головноуправляючого справами мистецтв і національної культури, наголошувалося, що «після заключення миру» він може бути представником вищезгаданого на території Австро-Угорщини та Німеччини. Ця доповідна театральним відділом була отримана вже за Директорії УНР (30 грудня 1918 р.). Але припускаємо, що ці заходи планувалися ще за Гетьманату, бо здійснення такої діяльності ним передбачалося у співпраці з дипломатичним представництвом Української Держави [88, арк. 2-2 зв., 4-5].

Таким чином, командування німецьких і австро-угорських військ приділяло значну увагу культурно-пропагандистській діяльності у своїх окупаційних зонах. Вона, зокрема, проявлялася у формі гастролей німецьких і австро-угорських театральних труп і музикальних колективів, поширенню пропагандистських кінофільмів тощо.

Висновки до другого розділу

Пріоритетним напрямом державної політики режиму Гетьманату був розвиток української культури. Через доступність видовищних форм мистецтва акцент ставився на розвиток театру, кінематографу і музично-хорового мистецтва. Державне регулювання сферою видовищ здійснювало ГУМНК у складі МНОМ. Розроблялися та впроваджувалися законопроекти на підтримку українського національного театрального, музично-хорового мистецтва, вживалися заходи щодо налагодження українського кіно-виробництва, розповсюдження у кінопрокаті фільмів з української тематики та написами рідною для українців мовою.

Фінансування новоутворених державних закладів, колективів та планів керівників секцій театрального і музичного відділів не завжди здійснювалося в повному об'ємі. В цей час була здійснена спроба урегулювати одне з важливих питань у відносинах між державою і сферою видовищних форм мистецтва – оподаткування. Недосконалість нового податкового закону викликала дискусію щодо диференційованого оподаткування видовищ.

Восени 1918 р. розпочали роботу два державні театри – Державний народний театр і Державний драматичний театр. Велика увага урядовцями театрального відділу приділялася народним театрам, для підготовки їх працівників у Києві була утворена Державна драматична школа.

Широко була розгорнута програма з творення Українських національних хорів. У Києві відкрилася Кобзарська школа. З 1 грудня 1918 р. розпочав роботу Державний симфонічний оркестр ім. М.В. Лисенка.

Значна увага культурно-пропагандистській діяльності приділялася командуванням німецьких і австро-угорських окупаційних військ. В Україну з гастролями приїздили представники артистичного світу Німеччини та Австро-Угорщини, демонструвалися кінофільми виробництва УФА, в районах дислокації окупаційних військ діяли культурно-мистецькі заклади, які мало змогу відвідувати і місцеве населення.

РОЗДІЛ 3

ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

3.1 Діяльність професійних театрів

У деяких містах Української Держави і, не лише у найбільших театральних центрах – Києві, Одесі, Харкові, одночасно діяло більше десятка приватних театральних труп різних за направленістю, жанрами та національним складом. Так, за повідомленням однієї з житомирських газет відомо, що на кінець травня 1918 р. у місті існувало біля 40 розважальних закладів, одних лише театрів було близько 16 [739].

Активізація мистецького життя в Українській Державі дала підстави дослідникам говорити про розквіт національних закладів у добу гетьманату Павла Скоропадського [1067, с. 143].

Першим державним українським театром в історії України став Український національний театр, утворений 1917 р. за Центральної Ради. 30 червня 1918 р. виставою «Повстання Марі» цей театр завершив свій перший і останній театральний сезон [1126, с. 204]. Менше ніж рік його роботи пройшов у непростих фінансових і політичних умовах. Діяльність театру була розпочата на позичені в уряді, юридичних і приватних осіб кошти, нестачу в яких було відчутно протягом всього сезону. Навіть за оренду Троїцького народного дому театр зміг розрахуватися лише в кінці сезону після державного асигнування [1126, с. 130-132]. Надзвичайно скрутний сезон прожили артисти Українського національного театру, але вони не полишали мистецької праці в театрі. Скрутний матеріальний стан, насамперед через невисоку заробітну платню та не регулярну її виплату, змушував артистів клопотати перед урядовцями про надбавки та врешті повний розрахунок з ними за зіграний театральний сезон [78, арк. 2; 268-270; 44, арк. 63-63 зв., 64-64 зв.]. Державна фінансова допомога у розмірі 165 500 крб., що була видана влітку 1918 р., для «поповнення дефіциту та на

провадження діяльності театру» до 1 вересня 1918 р., допомогла вирішити фінансові проблеми [83, арк. 34-34 зв.; 813; 271; 1126, с. 137].

Зауважимо, що артистів Українського національного театру планувалося використовувати протягом літнього сезону та залучати до проведення кінематографічних сеансів майбутнього українського кінематографу [8, арк. 5-6 зв.; 86, арк. 11]. Так, Комісія утворена за ініціативи департаменту позашкільної освіти з представників від музичного відділу, театрального відділу, товариств «Просвіти», культурно-просвітніх організацій робітників мала на меті організувати для «демократичного» населення Києва розваги на літні місяці у парках, садах і скверах міста. Планувалися лекції, вистави, концерти і т. п. Для проведення цих заходів мали намір залучати серед інших хор і артистів Українського національного театру [67, арк. 20-20 зв.].

На думку Ю. Раєвської, Національний театр був розділений владою на два колективи «зادля чіткішого окреслення «обличчя» театру» [1050, с. 142]. У той же час Р. Леоненко твердить, що на осінь 1918 р. Український національний театр було реорганізовано у Державний народний театр [1126, с. 152-154]. Розмістився він у Троїцькому народному домі. Очолив його П. Саксаганський [72, арк. 22; 102, арк. 30-32; 616, с. 18]. У статуті Державного народного театру наголошувалося, що театр має на меті «поширення в широких народніх масах любові до рідного краю, його славної минувшини, а молодому поколінню виховувати здорові моральні принципи і розуміння краси національного театрального мистецтва». Серед його репертуару мали бути представлені «п'єси з народнього побуту, історичні українські і класичні твори світових драматургів на українській мові» [262]. Театральний сезон Державний народний театр відкрив у вересні 1918 р. виставою «Наталка Полтавка» [453]. Роботу над репертуаром у театрі розпочали у серпні 1918 р. Спочатку готувалися п'єси старого українського репертуару («Суєта», «Наймичка», «Бондарівна», «Запорожець за Дунаєм» та ін.). Разом з тим П. Саксаганський готував режисерський примірник «Розбійників» Ф. Шіллера. Восени 1918 р. постановку було показано глядачу

[1050, с. 143; 818]. Акторську гру П. Саксаганського у ролі Франца директор першого державного українського театру І. Мар'яненко назвав «прекрасною»: «Цю дуже складну роль він [П. Саксаганський. – О. Б.] показав у філігранній розробці кожної деталі, кожного внутрішнього поштовху, кожного пластичного вияву при великому внутрішньому емоційному наснаженні і зовнішній стриманості. ... Роль Франца була блискучим завершенням його довголітньої акторської праці» [308, с. 176].

Наприкінці літа 1918 р. було ухвалено Радою Міністрів та затверджено гетьманом П. Скоропадським постанову про заснування Державного драматичного театру [106, арк. 4-4 зв., 5; 72, арк. 13-13 зв., 33; 815]. Створенням цього театру пишався сам гетьман, вважаючи його відкриття чи не найголовнішим здобутком у театральній сфері за весь час свого правління [315, с. 228-229].

Якщо порівняти видатки на утримання двох театрів до кінця року, то на витрати Державному драматичному театру було асигновано більше коштів (327 400 крб.), ніж Державному народному театрові (110 950 крб.) [814; 262]. У зв'язку з недостатнім фінансуванням, у серпні 1918 р. П. Саксаганський звернувся до театрального відділу з проханням отримати дозвіл у місцевого самоврядування на підняття вартості театральних квитків через збільшення видатків [267; 272]. Ухвалений кошторис Державного драматичного театру також не встигав за стрімким зростанням цін. Тому ще до початку своєї роботи театр просив додаткового асигнування [1020, с. 196].

За словами Д. Дорошенка: «Цей театр [Державний драматичний. – О. Б.] тішився особливою опікою самого Гетьмана і завдяки цьому зміг дістати зразу відповідне помешкання, що при тодішній скруті в Києві було дуже важливою річчю» [973, с. 253]. Під приміщення театру було реквізовано театр Геймана, в якому з 1 вересня 1918 р. планувала розпочати вистави «Музична комедія» [510]. Дирекція і трупа «Музичної комедії» вимагали відшкодування збитків завданих реквізицією (400 тис. руб.). Компенсація мала бути виплачена, але після остаточного з'ясування її розміру в ГУМНК.

Повністю справа з приміщенням вирішилася лише наприкінці листопада 1918 р. [107, арк. 7, 9, 26, 46, 55; 620, с. 17; 1020, с. 169-170, 199].

Відкриття театру відбулося 28 листопада 1918 р. постановкою «Лісова пісня». Перед виставою великий хор виконав тричі український гімн. Численні глядачі вислухали виконання гімну стоячи [494]. Першу постановку було визнано вдалою [953, с. 231]. Театральна рада в своїх засіданнях ще 25 травня та 5 червня 1918 р. обрала на посаду директора театру Б. Крживецького [81, арк. 3]. А на посаду головного режисера було запрошено О. Загарова. На думку Р. Леоненка, прихід О. Загарова до Державного драматичного театру став подією для українського театру. Його прагнення до якісного збагачення репертуару і розширення акторських можливостей в освоєнні нового репертуару цілком збіглися з ідеями ініціаторів заснування цього театру [1126, с. 167; 1020, с. 195].

При театрі у грудні планувалося організувати школу і студію («інститут співробітників»). Планувалося набрати 30 учнів (10 жінок і 20 чоловіків), які обов'язково мали брати участь у масових сценах постановок Державного драматичного театру. На 1 листопада були призначені іспити [452; 1059, с. 19]. До складу приймальної комісії входили Б. Крживецький, О. Загаров, П. Коваленко. З 34 осіб, допущених до іспитів, було прийнято лише 9 [474].

13 грудня 1918 р. за постановою Театральної ради та згодою головноуправляючого справами мистецтв і національної культури було ухвалено щонеділі видавати 100 безкоштовних квитків для учнів початкових і середніх шкіл Києва на денні вистави у Державному народному й Державному драматичному театрах [112, арк. 8, 6, 36].

Огляд репертуару першого сезону Державного драматичного театру засвідчив, що основну мету його заснування керівництво театру виконувало сумлінно – афішу наповнили старі та нові імена світових драматургів: Г. Гауптман – «Візник Геншель» і «Ткачі», Г. Ібсен – «Підпори громадянства» і «Привиди», К. Гольдоні – «Господиня заїзду», Мольєр – «Тартюф». З українських авторів лишився тільки «модерний»

В. Винниченко: «Між двох сил», «Панна Мара», «Дисгармонія» [1051, с. 142]. На думку О. Кисіля, постановки театру, як відгуки колишніх постановок Московського Художнього театру були: «... новиною в українському театрі, але ... не новими досягненнями, а тільки копією вже пережитих форм театрального мистецтва й тому не задовольняли українську публіку й не виправдали тих сподіванок, що у неї були» [992, с. 153].

Досить скептично діяльність цього театру оцінив один з корифеїв українського театру М. Садовський: «За весь час свого існування, а він проіснував один сезон, цей театр коштував державі 700 тисяч». А постановок було зроблено, за його підрахунками, всього п'ять. «... Мало того, – писав Садовський, – цей театр був такий популярний і публіка йшла його дивитися з такою охотою, що один раз вистава йшла при такім зборі, коли на весь театр було продано один квіток» [128, арк. 212].

Самому М. Садовському було доручено створення третього державного театру – Державної опери [253; 346]. На засіданнях Театральної ради, що відбулися 4 і 22 квітня 1918 р., було ухвалено постанову про заснування Державної опери. 23 квітня Театральна рада просила міністра народної освіти затвердити на посаді директора М. Садовського [258]. Йому, за твердженням Д. Дорошенка, було довірено «тимчасову дирекцію оперного театру» [973, с. 253]. Наприкінці весни 1918 р. за дорученням Театральної ради І. Мар'яненко і М. Садовський мали ознайомити гетьмана з планами театрального відділу щодо утворення української опери [261]. Варто зазначити, що підготовча робота із заснування в Києві Державної опери розпочалася ще за Центральної Ради. Були вироблені необхідні законодавчі документи [115, арк. 2-4; 257; 255]. Українською мовою перекладалися лібрето світових опер [1138]. Багато зусиль вживалося з приводу отримання приміщення міського театру, що відповідало б статусові Державної опери [256; 259; 261]. Плани урядовців театрального відділу та їхню практичну реалізацію у 1918 р. стосовно творення української національної опери широко висвітлювали періодичні видання. За підрахунками Г. Рудого, про

становлення української опери лише газети опублікували 48 інформацій [1069, с. 132]. В публікаціях висловлювалися великі сподівання на відкриття оперного сезону 1918–1919 рр. у Державній опері [346; 450; 467]. Проте, передусім через проблеми з приміщенням, плани щодо Державної опери за гетьманату П. Скоропадського так і не були реалізовані [1126, с. 150].

Офіційний Київ, як зазначає Ю. Телячий, тримав курс на виховання в українців любові до своєї нації. Він також стояв осторонь від спроб деяких по-екстремістському налаштованих кіл пропагувати ненависть до інших народів [1085, с. 123].

У травні 1918 р. міністр народної освіти на питання кореспондента одного з російськомовних театральних видань про українізацію мистецтва, зокрема театального, відповів, що пріоритетним у розвитку театру є вільний розвиток українського театру, але в ніякому разі не через «витіснення» російського чи будь-якого іншого театру [502]. Д. Дорошенко підкреслював, що гетьман прагнув всебічного розвитку української культури [299, с. 248].

Відношення театального відділу до приватної театальної діяльності було викладено його головою 15 травня 1918 р. у доповіді міністру народної освіти про організацію та функції відділу. Театральний відділ не мав намірів втручатися у приватні підприємства. Але якщо вони звернуться до нього за допомогою, то визначивши діяльність того чи іншого підприємства корисною, підтримає [73, арк. 1-1 зв.]. Так, восени 1918 р. театральний відділ клопотав перед головноуправляючим справами мистецтв і національної культури про допомогу О. Суходольському заорендувати приміщення під український театр у Харкові. Наголошувалося, що ознайомившись зі справою О. Суходольського, цілком підтримуються його наміри [102, арк. 9-9 зв.]. Один з антрепренерів міського театру Одеси В. Севастьянов у серпні 1918 р. клопотав про допомогу у переїзді з Петрограду і Москви в Україну більше двох десятків артистів [112, арк. 45]. А вже на початку вересня у журналі «Фигаро» повідомлялося, що майже всі артисти з труднощами, але все-таки переїхали [756]. У жовтні 1918 р. ГУМНК зверталось до генерального

консула України в Москві посприяти у переїзді 30 артистів Московського Камерного театру та перевезенні театрального майна в Україну [112, арк. 41].

Зауважимо, що до урядовців не раз зверталися представники труп, які вважали свій колектив вартим державного статусу [451]. А через те, що трупа О. Пеньковича і М. Тумаса неправомірно іменувала себе «Українською державною трупою», 13 вересня 1918 р. Л. Старицька-Черняхівська звернулася до юрисконсульта МНОМ з проханням про притягнення до відповідальності за самовільне присвоєння назви «Державна трупа», адже такі назви були присвоєні тільки двом театрам у Києві [108, арк. 32]. З кінця вересня 1918 р. виступи української трупи під керівництвом О. Пеньковича і М. Тумаса анонсувалися у Кам'янці-Подільському [772; 771].

Влітку 1918 р. товариство «Пливучий дім мистецтва» планувало спорудити на великому річковому судні театр. У глядацькій залі цього театру були наміри розмістити музей і картинну галерею. Маршрут театру по воді мав пролягати поміж населеними пунктами р. Дніпро та її притоками. Товариство, маючи виключно мистецькі цілі, звернулося до ГУМНК про затвердження свого статуту. Проте урядовці статут повернули і зауважили, що через те, що воно має намір організовувати «плавання ріками», то йому слід надалі звертатися, можливо, до МВС, але не до МНОМ [96, арк. 2, 7].

Дослідження численної періодики дозволяє скласти уяву про насичені виступи професійних труп в Українській Державі. Відомо, що їхня діяльність багато у чому залежала від роботи антрепренера: склад трупи, вибір приміщення, створення декорацій, костюмів, друк і розповсюдження афіш, вартість квитків, маршрути гастролей і т. п. Приватні трупи часто були достатньо мобільними. Їхні виступи могли бачити переважно міські жителі.

В Одесі ще у січні 1918 р. міська дума заслухала доповідь театральної комісії про субсидію у 170 тис. руб. для утримання міського театру і надання права міській управі спільно з театральною комісією віддати його в орендне користування. Театральною комісією пропонувалося, щоб з 454 тис. руб. – потрібних на утримання театру, 170 тис. руб. надавалися містом, а решта –

антрепренером. У лютому доповідь була ухвалена з поправкою: видатки міста складатимуть 150 тис. руб. щорічно впродовж всього орендного терміну [182, арк. 1-1 зв., 5, 8; 191, арк. 15, 18]. 7 липня 1918 р. між головою театральної комісії С. Ландесманом на підставі постанови міської управи від 3 липня 1918 р. і В. Севастьяновим, який діяв від себе і за довіреністю від О. Аксаріна (Кельберга) був укладений договір про оренду міського театру терміном на 5 років (з 1 вересня 1918 р. до 1 липня 1923 р.) [183, арк. 43-47]. 19 травня міська дума у Могилеві-Подільському вирішила здати в оренду через торги на сезон 1918 р. міський театр, який розташовувався у міському саду. 18 липня театр був зданий Гольденбергу, який запропонував найвищу суму – 4 530 руб. [133, арк. 463-463 зв.; 91, арк. 35-35 зв., 36 зв.].

У Вінниці міський театр терміном на 1 рік (з 19 вересня 1918 р. до 18 вересня 1919 р.) був відданий в оренду В. Снарському і О. Хотинському зі всім театральним майном, а також буфетом і вішалкою за 36 тис. руб. [137, арк. 165]. Міська управа і театральна комісія, вирішуючи питання оренди, найперше звернули увагу на художню складову справи. Тому серед багатьох антрепренерів перевага була надана саме В. Снарському, знаному не лише у театральних колах, а й у кінематографі [134, арк. 174-174 зв.; 135, арк. 74-74 зв., 79-79 зв., 130]. Один із членів театральної комісії, гласний І. Хмеліовський спробував через окружний суд Кам'янця-Подільського скасувати постанови театральної комісії і міської управи від 11 вересня і міської думи від 19 вересня про здачу в оренду театру В. Снарському через «підкуп» ним одного з гласних міської думи, члена театральної комісії. Так, у заяві до суду зазначалося, що В. Снарський надав безкоштовно кілька місць у міському театрі на 14 вистав гласному думи, члену театральної комісії Ф. Розенберг саме перед засіданнями, на яких і вирішувалася доля театру. Під час розслідування було з'ясовано, що його до таких дій підштовхнула поведінка самої Ф. Розенберг [34, арк. 262-262 зв., 263, 265-265 зв.].

У Києві на середину вересня 1918 р. театральна комісія, схваливши проект договору оренди міського театру (з 15 червня 1919 р. терміном від

3 до 5 років), планувала після розгляду міським юрисконсульттом, подати його на ствердження думі [237, арк. 16]. Міська дума внаслідок свого розпуску не розглянула питання про укладення орендного договору, а перепроварила його до театральної комісії. Тому 19 жовтня театральна комісія вже, як тимчасова, постановила: торгів призначених на 2 жовтня не розглядати, а внесені завдатки повернути [237, арк. 29; 238, арк. 114]. Тимчасова театральна комісія, не вважаючи себе компетентною ні на укладення довгострокового договору, ні у наданні театру будь-кому на коротший термін, 12 листопада постановила відкласти розгляд справи про міський театр до січня 1919 р., у передбаченні, що до цього часу буде обрана нова міська дума [237, арк. 34].

У кошторисі доходів міста Житомир на 1918 р., за визначенням театральної комісії, було зазначено, що валовий дохід з експлуатації приміщення міського театру мав становити 49 400 руб. [158, арк. 10-11 зв.]. Видатки ж на його утримання у поточному році мали скласти 45 250 руб. [158, арк. 29 зв.-30]. 22 травня 1918 р. на засіданні міської думи був заслуханий і схвалений висновок театральної комісії і міської управи про оренду міського театру на зимовий сезон 1918–1919 рр. Д. Качуріним, який вважалось дасть «добрий театр» Житомиру [736].

Збір з театральних видовищ і розваг був однією з важливих статей доходу місцевих бюджетів. Так, за пропозицією голови театральної комісії Житомира, у кошторис доходів міста на 1918 р. було закладено суму у 75 тис. руб., які передбачалося отримати від стягнення збору [158, арк. 7, 8 зв.-9]. А у Слов'янську в кошторис доходів міста на 1918 р. було закладено – 25 тис. руб. [22, арк. 172, 186 зв.-187]. У Вінниці за попередніми розрахунками цей збір щороку мав поповнювати бюджет не менш як на 133 тис. руб., а у поточному році планувалося отримати не менше 45 тис. руб., за умови його введення не пізніше 1 серпня [137, арк. 49, 52, 58-58 зв.; додаток Б.5]. У Харкові дохід, в разі введення збору з жовтня 1918 р., мав скласти 300 тис. руб. до кінця року [19, арк. 12, 17-18]. В Одесі, наприклад, лише за липень

1918 р. у дохід міста поступило 53 639 руб. 5 коп. Для порівняння за цей час збір з реклами і афіш дав 4 873 руб. 50 коп., квартирний податок – 20 829 руб. 53 коп., мостовий збір – 32 939 руб. 45 коп. [188, арк. 16].

Введення збору на місцях спровокувало чимало непорозумінь, конфліктів, вирішення яких подекуди відбувалося у судовому порядку [139, арк. 332-332 зв.; 181, арк. 1; 184, арк. 3-3 зв., 4, 8-11; 636]. У Харкові губернський староста двічі опротестовував в окружному суді постанови міської думи Харкова про введення міського збору з платних публічних видовищ і розваг [19, арк. 111-111 зв., 23-23 зв.]. А наприкінці осені в окружному суді Києва мали слухати справу київської ради антрепренерів про неправильне стягнення театрального міського збору управою. Влітку аналогічна справа вирішувалася і в окружному суді Одеси. 3 серпня 1918 р. суд визнав постанову міської думи від 6 грудня 1917 р. про введення збору неправильною, а відтак постановив її скасувати [747; 836].

Протягом року до міської думи Миколаєва надходили повідомлення про розорення театрів та антреприз. Припинив своє існування відомий у місті «Інтимний театр» М. Пламми. У скрутному стані перебували й ін. трупи [1038, с. 183]. Від міського збору з театральних видовищ і розваг загалом звільнялися вистави та гулянки благодійного характеру. Це виключення діяло лише з дозволу місцевого самоврядування. Найчастіше рішення про скасування збору ухвалювалося у кожному окремому зверненні [138, арк. 248-249 зв.; 160, арк. 49-49 зв.; 178, арк. 113-114]. Тож у різних регіонах Української Держави загальний театральний податок сплачувався неоднаковий, тому що він залежав від рішень місцевого самоврядування.

У червні 1918 р. в ході реформування місцевого самоврядування було організовано перевірку їхньої роботи ревізійними комісіями [960, с. 332]. Так, у протоколі за 19 жовтня 1918 р. Проскурівської ревізійної комісії серед інших незаконних постанов було названо і довільне встановлення ставок театрального збору, що суперечило ст. 109 закону від 29 вересня 1917 р. [35, арк. 43-43 зв.]. Дійсно, міська дума Проскурова влітку 1918 р. зменшила

театральний збір, щоб надмір не обтяжувати театри [719]. А у Миколаєві працівник управи зі «збору квитків з театрів» Л. Френкель маніпулював квитками, сумами, зазначеними у них, та врешті-решт зник [1038, с. 184].

Не лише через міський збір з публічних видовищ і розваг виникали конфлікти між місцевим самоврядуванням і власниками, орендаторами театральних закладів. Так, восени 1918 р. в Одесі орендатор театру «Гротеск» Б. Слуцький, не знайшовши порозуміння з міською управою стосовно іншого міського збору, звернувся до окружного суду Одеси. У скарзі він пояснив, що міська управа стягує з нього за «театральні плакати» 1 тис. руб., як збір з реклами, афіш та оголошень. Окрім того, за несвоєчасну сплату потрібно було заплатити ще й штраф у такому ж розмірі. Дії міської управи позивач вважав неправомірними, оскільки збір, за законом, мав стягуватися з приватних оголошень і реклами, що носили комерційний характер. Театри за «Положенням про промисловий податок» до комерційних підприємств не відносилися. Проте міська управа цей збір з них стягувала. Судовий розгляд питання затягнувся на місяці. Варто зазначити, що наприкінці літа 1918 р. судом дії міської управи були визнані неправильними за аналогічною скаргою І. Чечельницького (театр «Комета») [185, арк. 4-4 зв., 1-2, 5-8].

Негативно впливали на роботу театральних закладів не лише збільшення тарифів на електроенергію, обмеження у користуванні нею, але й непостійне її постачання [172, арк. 123; 177, арк. 21, 23 зв.-24 зв., 32; 207, арк. 15-15 зв., 17, 55]. Так, в Одесі через непостійну подачу електроенергії вистави у театрах скасовувалися [773]. А у Харкові, коли її не було, на театрах вивішувалися оголошення: «сьогодні граємо при затишному світлі» і запалювалися свічки [919, с. 11]. Траплялися випадки, коли від «такого» світла загоралася завіса [1045, с. 125].

У листопаді 1918 р. міським самоврядуванням Олександрівська було розглянуто і підтримано клопотання Олександрівського вільного пожежного товариства про збільшення платні до 15 руб. за театральну пожежну варту [162, арк. 76-76 зв.].

Однією з найпомітніших подій у єврейському театральному житті у добу Гетьманату стало утворення у Харкові єврейського театру «Унзер вінкл». Режисером до театру було запрошено Л. Баумволя, постановки також здійснювали Шріфтзецер, Зільберберг та ін. [1043, с. 402; 837; 918]. За словами дописувача газети «Южный край», засновники нового художнього театру ставили собі за мету віднайти те, що перетворює театр з розваги в культурний центр, де створюються і зберігаються національні цінності [724].

За повідомленням однієї з подільської газет відомо, що завжди був переповнений публікою театр «Польського дому» у Могилеві-Подільському, оскільки там чудово грали артисти варшавських театрів: Лінковська, Трушинський, Бертолетті та ін. [366]. У Києві в 1917–1918 рр. працювало декілька польських театрів [1125, л. 37]. Зокрема, навесні 1918 р. був утворений «Новий польський театр» акторами на чолі з Ю. Остервою, які вийшли з Польського театру під керівництвом Ф. Рихловського. Але він пропрацював всього кілька місяців [1055, с. 268-296; 1077, с. 122]. Діяв також польський театр під керівництвом С. Висоцької. Восени 1918 р. він розпочав театральний сезон комедію О. Фредро «Друзі» [593].

В Києві працювала «ціла гірлянда кабаре». У газеті «Голос Києва» від 26 жовтня 1918 р. зауважувалося, що київським кабаре далеко до паризьких, і навіть віденських, проте вони процвітають [340]. А в одеській театральній газеті не без іронії зазначалося, що Києву загрожує така кількість кабаре, що доведеться врешті-решт створити спеціальне міністерство у справах кабаре [372]. Театралізовані кабаре неможливо було порахувати і у Харкові, бо вони швидко виникали, раптово зникали і знову з'являлися, на місці «прогорілих». І обов'язково кожне нове кабаре було найкращим і за зразком «Летючої миші». В мистецькому середовищі Харкова був популярний артистичний театр-кабаре «Дім артиста», що відкрився восени 1918 р. [1035, с. 161-163]. Справжнім «кабаретним» містом називали і Одесу [647]. Кожне місто мало свій специфічний колорит, що безпосередньо позначилося на роботі закладів [975, с. 215]. У Гомелі театр-кабаре «Сплендід» відкрився і як зимовий театр,

і як «театр-мініатюр». Приміщення його було якнайкраще пристосоване до жанру «мініатюр»: маленький затишний зал, не менш затишні ложі, «мініатюрна» сцена і т. п. [497]. Перед його відкриттям 29 жовтня відбувся молебень, після якого священик промовив коротке слово, присвячене мистецтву [746]. Практика освячення приміщення театру існувала і в інших театрах. Так, із спогадів радянського циркового режисера М. Местечкіна, який у 1918 р. розпочав свій перший сезон у професійному театрі («Соловцов»), відомо, що перед початком сезону приходив священик і «окропив ложі і місця у глядацькій залі» [309, с. 6].

«Коли йдете у фарс, – писалося в одній з місцевих газет Полтави про виступи московського фарсу під керівництвом Казьміна, – викиньте з голови, як непотрібний баласт, думки про театр, ... бо поняття «гра», «дійство», «душа» – тут відсутні» [627]. А в одній з одеських щоденних газет «потреба» у фарсі пояснювалася потребою людини відпочити від щоденних турбот, комерційної і політичної спекуляції і т. п. Зазначалося, що для сміху людині потрібні «кінські» порції гумору, різкі та вульгарні як «сильно – комічні» трюки кінематографу. І якщо, такий репертуар знаходив майстерних виконавців, – успіх таким театрам був гарантований [581].

Сміх надавав неоціненну допомогу: пережити труднощі повсякденного життя, дарував хвилини відпочинку [975, с. 217]. Тому значний інтерес суспільства до кабаре і театрів мініатюр, за твердженням С. Думасенка, свідчив про те, що вони ставали видовищем, яке могло скласти серйозну конкуренцію класичному театру. Театри малих форм, що поєднували театральне і естрадне мистецтво, були найбільш поширеними і відвідуваними [1122, с. 90, 32]. У них відвідувачу пропонували і кіно, і фарс, і оперету, і чимало сольних номерів [370; 326, с. 13]. Дослідниця Т. Катасонова, підводячи підсумки дослідження функціонування театрів малих форм у Києві протягом 1917–1918 рр., зазначала: «У той час, коли великі театри не могли дати чіткої і послідовної художньої програми, театри малих форм з граничною точністю і гостротою зуміли зафіксувати добу» [1125, л. 218].

Взагалі питання театрального репертуару особливо гостро постало перед початком зимового сезону. В одному з одеських журналів зазначалося, що відповіді на репертуарне питання даються найперше з врахуванням інтересів театру як підприємства, економічних інтересів акторства, а потім вже – інтересів мистецтва [342].

Восени 1918 р. у Києві кількість безробітних артистів знову збільшилася. До тих, хто «біжить із Совдепії», приєдналися актори, які прибували з різних міст України після закінчення літнього сезону [381, с. 4]. Багато безробітних оперних і драматичних артистів було і в Одесі [472]. Театральний сезон на провінції починався зазвичай пізніше (1 жовтня за старим стилем). Тому на початку осені у Києві перебувало чимало артистів. Але більшість з них мали підписані контракти на роботу в провінції. Лише у другій половині жовтня картина з кількістю безробітних прояснилася [704]. За повідомленням журналу «Театральная жизнь» від 27 жовтня 1918 р. відомо, що через недостатню кількість вільних «акторських сил» на ринку праці театральне бюро не могло вже так швидко задовольняти запити антрепренерів [417].

Як відомо, з більшовицької Росії на територію Української Держави переїжджали не лише окремі театральні діячі, але й цілі театральні трупи. Це спричинило підвищений попит на приміщення під театр та житло для акторів. З іншого боку, нові акторські та режисерські кадри вливалися до існуючих театральних труп Української Держави. З цього приводу одна з театральних газет відзначила: «Київ отримав Юренєву. Одеса – Полевицьку. Харків – Рощину-Інсарову. Київ отримав також Мордкіна і отримає, здається, «Летючу Мишу». Київ, звісно, столиця і для нього потрібний «посилений мистецький пайок», – висловлюючись продовольчою мовою. Але отримають, звісно, ще що-небудь і Харків, і Одеса» [427].

Перед початком театрального сезону 1918–1919 рр. у театральній пресі Києва, Харкова і Одеси жваво обговорювалися нагальні потреби театру. На шпальтах київської театральної газети писалося: «... обставини складаються

так, що ... набагато більше доводиться говорити про квартирну і гардеробну кризу, ніж про мистецькі завдання сезону» [426].

Гардеробне питання завжди було болючим питанням в театрі, але у добу Гетьманату воно стало катастрофічним. Так, влітку 1918 р.: черевики коштували 300–400 руб., піджачний костюм – 1 200 руб., а попросувати фрак – 25 руб. і т. д. [323]. Восени ж 1918 р.: черевики – 750 руб., костюм – 2 500 руб., краватка – 100 руб., грим – 40–50 руб. за 1 коробку і т. д. [725].

Неодноразово піднімалося питання відсутності вільних приміщень придатних для театрів у Києві. Спекуляція навколо цього питання змушувала приїжджих до столиці антрепренерів постійно знаходитися у пошуку варіантів, а вразі невдач – «перебиратися» до інших міст [829, с. 10].

Проте справи з приміщеннями під театральні заклади в інших містах були некращими. Так, в Одесі спекуляція театральними приміщеннями досягла неймовірних висот [762; 198, арк. 29-30, 43-44]. У Харкові розгорівся конфлікт навколо оренди Малого театру, який вирішувався і за втручання губерньського старости, і через окружний суд Харкова. Врешті запанувало «нове підприємство» Я. Калнині, який збирав вже третю драматичну трупу [14; 15; 358]. А нашуміла справа «Золотарьов-Дранков-Кущер» в Одесі врешті-решт завершилась тим, що Золотарьов запросив в театр «Інтермедія» законтракованих ним акторів і «передав» їх О. Дранкову. Тим акторам, які відмовилися від такого переходу (таких акторів було небагато), антреприза Золотарьова обіцяла виплатити неустойку [820].

На сторінках журналу «Фигаро» ще наприкінці літа 1918 р. йшла дискусія про те, чи переживають кризу одеські театри [572]. Гастролери з відомими «іменами», за висновками того ж періодичного видання, реально допомагали театрам триматися, і не тільки одеським. Вони робили нечувані збори, тим самим піднімали театральну справу. Проте загальні причини, що робили театр недоступним для всіх верств населення, не зникали [668].

Підвищення ціни не лише на житло, театральні приміщення, але й дорожнеча товарів першої необхідності, повсюдно піднімало проблему

матеріального забезпечення акторів [625; 601; 701; 468; 469]. У харківському театральному журналі зазначалося, що акторські оклади зросли до 5 тис., 10 тис. руб., але це були оклади прем'єрські. Поряд з цим рядові артисти отримували від 200 до 400 руб., більшість з яких вони сплачували за винайм житла [711]. У газеті «Відродження» за 29 жовтня 1918 р. повідомлялося, що середня заробітна платня українського актора складає приблизно 450–500 крб., але більшість отримувала від 300 до 400 крб. в місяць [469].

Актори і працівники сцени входили до складу професійних організацій, які діяли у Києві, Харкові, Одесі, Кременчуці, Миколаєві та ін. містах. Так, восени 1918 р. Київський професійний союз сценічних діячів нараховував більше як 900 членів, а професійний союз театральних працівників в Одесі – 1 170 членів [415, с. 16; 363]. Наприкінці вересня 1918 р. у Києві була заснована Всеукраїнська професійна спілка діячів театального мистецтва, рада якої неодноразово ставала в оборону української мови і культури [343; 490; 670; 121, арк. 1]. Так, як її найпершою метою було не лише поліпшення добробуту і захист професійних інтересів діячів театального мистецтва, але й поширення національної свідомості і піднесення рідної культури через мистецтво [790]. У Харкові діяв професійний союз сценічних монтувальних працівників. Наприкінці жовтня 1918 р. губернський староста не заперечував щодо відкриття його клубу, за умови, що у ньому не буде заборонених законом ігор [13, арк. 2].

Проте не завжди профспілки були дієвими у вирішенні нагальних питань. Так, наприкінці весни театральний союз у Житомирі практично «не існував». Оскільки рекомендовані ним особи не відповідали професійним вимогам, власники кінотеатрів Житомира вирішили надалі не приймати від нього працівників [612, с. 2]. Фактичне припинення діяльності професійного союзу театральних працівників в Одесі восени 1918 р., спонукала групу акторів доручити його керівництву розробити проект союзу акторів. Голова союзу М. Мартов в інтерв'ю одному з одеських періодичних видань

зауважував, що союз доведеться реорганізувати на зразок Київського та Харківського союзів [599].

Як вже зазначалося, спільним тягарем для всіх театральних закладів були державний податок і міський збір з театральних видовищ [765; 673]. В одеській театральній газеті «податковий тягар» поряд з загальною кризою було названо причиною того, що «нищить» театри [506]. А у журналі «Мельпомена» С. Мальським наголошувалося, що не від податків «горять» театри (хоча, на його думку, оподатковувати театри це те саме, що оподатковувати школи і університети), а через відсутність якісної спеціальної підготовки театральних кадрів [604].

У добу Гетьманату акторів готували театральні школи і студії, що діяли при театрах чи були організовані приватними особами. Так, у Києві діяли музично-драматичні курси з відділенням кіностудії вільного художника О. Тальновського, студія при театрі «Соловцов», театральне училище при Київському товаристві мистецтва і літератури [901; 753; 437]; в Одесі – театральна школа О. Мочалової, Художня студія В. Тезавровського, театральна студія А. Аркадьєва і Б. Лоренцо, балетна студія М. Арцибушевої, школа сценічного мистецтва Е. Крюгер, пересувний театр-студія під керівництвом артиста Д. Гури [411; 965, с. 146; 412; 347; 695]; у Харкові – балетна школа Н. Тальорі, школа сценічного мистецтва при літературно-художньому гуртку, єврейська драматична студія при театрі «Унзер вінкл», студія балету Е. Вульф [590; 646; 716; 475] та ін. Клас української драми у 1918 р. було відкрито приватною театальною школою О. Мочалової в Одесі [964, с. 94]. З повідомлення журналу «Мельпомена» дізнаємося, що артистка Мочалова подавала клопотання градоначальнику міста про асигнування їй щорічної субсидії у 10 тис. руб. для утримання української драматичної школи. Це клопотання було перепроваджено на розгляд до міського самоврядування [400, с. 18].

Попри очевидні труднощі і проблеми восени 1918 р. виставами українських, російських, єврейських, польських та ін. театральних труп у

багатьох містах Української Держави відкрився новий театральний сезон. Зокрема, у Києві в сезон 1918–1919 рр. українські трупи, окрім державних театрів, також грали під керівництвом М. Садовського у 2-му міському театрі, робітничого клубу в Лук'янівському народному домі та Молодого театру [791; 732; 61, арк. 16]. М. Садовському пропонували удержавити його театр як народний, але він відмовився [302, с. 128-129; Додаток Д.12].

На початку ХХ ст. важливими центрами оперного мистецтва залишалися міські театри, які були в переважній більшості російськомовними. На їхніх сценах передусім йшов традиційний західноєвропейський репертуар, рідше – твори російськомовних композиторів і, лише як виняток, українські опери [986, с. 328]. Так, антрепренер міського (оперного) театру М. Багров за постановою театральної комісії міського самоврядування від 21 серпня 1918 р. був зобов'язаний поставити у першій половині сезону 1918–1919 рр. дві опери українською мовою – «Тарас Бульба» і «Черевички» [254]. «Черевички» на сцені театру було показано наприкінці осені [548, с. 7; 282]. Для опери «Тарас Бульба» дирекція театру для більшої достовірності мала намір використати експонати музеїв, у т. ч. й приватних. За попередніми підрахунками вона мала обійтися приблизно у 60 тис. руб. Тому дирекція клопотала про те, щоб її здійснити за державний кошт [455; 254].

Театральні трупи, що грали для дорослого глядача, нерідко показували вистави і для юнацтва [446; 784]. Окрім того, театральні постановки для дітей та учнівської молоді восени 1918 р. у Києві мав намір показувати новий театр, що відкрив сезон в приміщенні зібрання «Свів» [781; 830, с. 11-12]. А в Одесі у жовтні 1918 р. розпочали роботу дитячі театри «Петрушка» і «Посмішка» («Улыбка») [447; 448]. В цих театрах артистами виступали здебільшого діти [344; 596]. У Миколаєві в приміщенні Художнього кінотеатру на початку листопада 1918 р. відкрив зимовий сезон також дитячий театр «Іграшка» («Игрушечка»). Збір з першої вистави у ньому мав надійти постраждалим під час катастрофи 31 серпня 1918 р. в Одесі, а 50%

від чистого збору з другої вистави планувалося надати у розпорядження градоначальника на благодійність [845; 846].

Таким чином, в Українській Державі урядовцями були підтримані та розвинуті прагнення українських митців щодо створення та діяльності на професійному рівні національного театру. Попри пріоритетність розвитку українського театру за Гетьманату вільно розвивався і приватний професійний театр інших національностей. Діяльність театральних антрепренерів регламентувалася місцевими органами влади та самоврядуванням через сплату податків, орендно-договірні відносини тощо. Театральне життя було багатим на виступи відомих артистів, які гастролювали містами Української Держави. Попри помітне поживлення в цілому театральне мистецтво переживало кризові явища, як і все українське суспільство.

3.2 Роль громадських об'єднань і товариств у розвитку театральної справи

В процесі національно-культурного відродження України змінювалися традиційні погляди на мистецтво, літературу, музику, які зумовили зростання нових явищ у художньому житті, пов'язаних з інтеграцією української культури в західноєвропейський контекст з його потужним розвитком модерних стилів і напрямів. Українська творча інтелігенція, яка активізувала свою суспільно-політичну діяльність у дні революції 1917 р. із заснуванням національних громадських та просвітніх інституцій, одночасно продовжувала створювати свої мистецькі і літературні проекти, здійснювати театральні постановки [1138].

У 1918 р. в Києві представники української творчої інтелігенції утворили приватне пайове товариство «Вільний театр». Метою товариства за статутом було: «... дбати про розвиток українського Театру» [84, арк. 8-9, 11 зв.]. Щодо дати заснування товариства, то примірники статуту, які зберігаються в ЦДАВО України, ІР НБУ ім. В.І. Вернадського, не містять

дати його прийняття, а лише зазначено: «Рахунковий рік Товариства починається з 1 травня» [84, арк. 8; 249, арк. 1].

Р.Леоненко стверджує, що виникнення цього товариства засвідчило конкурентоспроможність українського театрального мистецтва навіть на тлі численних заїжджих колективів із Петрограду та Москви. Відомо, що у вересні 1918 р. воно заклало театральне бюро [1126, с. 66]. При товаристві відкривався фонд допомоги літнім артистам. Так, для цього планувалося у Троїцькому народному домі влаштувати виставу «Наталка Полтавка» за участю М. Заньковецької, П. Саксаганського, М. Садовського [618, с. 18].

Найбільш успішною діяльністю товариства була в Полтаві: до складу пайщиків увійшло 50 громадян, а також планували долучитися деякі полтавські організації. У Києві для Полтави було сформовано спеціальну трупу [378]. Вистави трупи «Вільного театру» в Полтаві, в якій грали деякі відомі актори з колишнього національного театру та трупи М. Садовського, користувалися популярністю. В жовтні 1918 р. Полтавська «Просвіта» ініціювала перед ГУМНК питання про надання державного статусу цій трупі [379]. Зі спогадів артиста Д. Козачковського відомо, що театральна трупа по приїзді з Києва іменувала себе – «Український вільний театр», але в афішах зазначалася як «Товариство українських драматичних артистів». Влітку 1918 р. вона грала після «Полтавського українського драматичного товариства» в т. зв. саду чиновників, а з жовтня (значно збільшеним складом) – у міському театрі [303, с. 77].

Наприкінці травня – на початку червня 1918 р. трупа акторів на чолі з Л. Курбасом, не знайшовши бажаної державної підтримки, також організовується в приватне пайове товариство під назвою «Товариство на вірі «Молодий театр у Києві» [1126, с. 66; 252]. Молодий театр звернувся з відозвою до громадянства і кооперативних організацій про придбання паїв «товариства на вірі» (1 пай – 50 крб.) чи надання можливих асигновок на культурно-просвітні цілі. На заклик відгукнулися центральні установи української кооперації, які придбали паїв на суму до 50 тис. крб. Кошти у

розмірі 15 тис. крб. надало Київське українське сільськогосподарське товариство [278; 277; 266; 274; 306, с. 467-470]. Проте восени 1918 р. для продовження діяльності він змушений був позичати кошти [275; 279].

Влітку 1918 р. товариство «Молодий театр» перебувало в Одесі, де готувалося до відкриття театрального сезону у Києві [948, с. 235]. Зокрема, йшла підготовка постановки «Цар Едіп», якою і було відкрито сезон 1918–1919 рр. [293, с. 123, 132]. Одеська публіка однією з перших оцінила майстерність реформаторів української сцени [948, с. 235; 965, с. 150]. В липні до столиці відряджалися Л. Курбас і С. Бондарчук для вирішення технічних і художніх справ товариства, пов'язаних з підготовкою відкриття театрального сезону [274; 273; 276].

«Українське літературно-артистичне товариство імені М.К. Заньковецької»¹ в Одесі, репрезентувало себе як організацію, яка розвиває і популяризує українське мистецтво в усіх його формах. За статутом воно поділялося на літературну, драматичну, музичну і живописну секції [263; 1085, с. 160]. Ним вживалися заходи щодо відкриття у місті української театральної школи, яка мала підняти не лише рівень театру, а й привернути увагу тих аматорів, які досі йшли на російську сцену [264; 265; 580].

Якщо у містах і містечках відбувалися різноманітні театральні дійства в постановках професійних та аматорських труп, то на селі практично єдиними виставами були театральні вистави товариств «Просвіти».

Здебільшого селяни театром цікавилися. Майже у кожному селі влаштовувалися українські вистави чи то аматорськими гуртками під проводом «Просвіт», чи то з ініціативи сільської молоді [337]. Вистави позитивно впливали не лише на молодь, але й старше покоління [700]. Але деколи перед тим, як розпочати показувати вистави потрібно було пояснити, що вистава це «не та «кумедія», де б'ють на животах каміння і ходять верх ногами, а дзеркало життя, в якому кожний бачить свої гарні і погані креси»

¹ В літературі називається також: «Українське художнє товариство імені М.К. Заньковецької» [1085, с. 160; 964, с. 94].

[700, с. 21]. Там, де показували вистави, співали українські пісні, селяни змінювали своє ставлення навіть до «городських» пісень [337]. Через просвітянські вистави відбувалося ознайомлення з історією і культурою українського народу. Через надання «розумної розваги» населенню розвивалася і культура відпочинку. Тому утворення аматорського театрального гуртка було пріоритетним завданням для кожного товариства.

Окрім того, театральні вистави були одним із постійних та дохідних джерел прибутку самого товариства, часто чи не єдиним. Так, з вистави у Жванці, що була показана 18 серпня гуртком української молоді, було зібрано 600 крб. [377; 728]. Варто зазначити, що просвітяни Жванця планували відкрити зимовий театр з просторою глядацькою залою, великою сценою, вбиральнями і фойє [624]. Морозівська «Просвіта» Баришівської волості Переяславського повіту на Полтавщині з 1 січня 1918 р. до 6 січня 1919 р., витративши 470 руб. 18 коп. на підготовку вистав, отримало прибутку від проданих квитків на них 991 руб. 75 коп. [168, арк. 79-79 зв.]. А Прилуцьке товариство «Просвіта» з показаних 19 серпня, 24 вересня, 30 вересня, 1 жовтня і 14 жовтня 1918 р. вистав отримало чистого прибутку лише з двох вистав – 71 крб. 34 коп., решта – принесли товариству дефіцит. За вищезгадані вистави довелося сплатити театрального міського збору на суму 1 584 крб. 85 коп. [235, арк. 3, 6-6 зв., 7-7 зв., 8-8 зв., 10, 11-11 зв.].

На початок літа 1918 р. товариство «Просвіта» Слов'янська за рік своєї діяльності (липень 1917 р. – червень 1918 р.) спромоглося улаштувати 25 вистав, гулянок, вечірок. Прибутки від вистав і вечірок склали 5 тис. крб. З 28 травня до 1 липня 1918 р. товариство власними силами організувало курси українознавства для вчителів та чиновників. За словами його голови, саме з доходів від вистав і лекцій здійснювалася оплата лекторської праці, бо «Просвіта» не отримувала допомоги ні від думи, ні від земства [52, арк. 1].

Найбільш активний і дієвий аматорський театральний гурток на Поділлі був організований «Просвітою» у с. Женишківці Летичівського повіту. З 6 травня до 29 вересня 1918 р. ним було зіграно 14 вистав [700, с. 22; 699,

с. 21; 698]. Для порівняння, товариство «Просвіта» у Нікополі за два роки з часу свого заснування (квітень 1917 р.) показало всього 14 вистав для дорослих і 2 – для дітей [144, арк. 54-54 зв.]. А Миколаївською «Просвітою» протягом 1918–1919 рр. було влаштовано 72 вистави [1095, с. 33].

Неоднозначне відношення органів державної влади і місцевого самоврядування до українських товариств провокувало непорозуміння та проблеми у їхній, зокрема театральній діяльності. Тому з місць до міністерства освіти надходило чимало звернень від товариств «Просвіти» про допомогу [58, арк. 12-12 зв.; 32, арк. 447-447 зв.; 54, арк. 8; 51, арк. 2-2 зв.]. «Розпачливі» телеграми з проханнями врятувати від місцевої влади надходили від «Просвіти» Херсону, бо з приміщення, в якому знаходилася низка українських організацій, у т.ч. драматично-музичний гурток, намагалися виселити [58, арк. 12 зв.; 194, арк. 2-2 зв., 3-3 зв.]. Через постійні перешкоди у діяльності «Просвіт» міністр освіти звертався до міністра внутрішніх справ, щоб той дав наказ державним органам влади на місцях не вимагати окремих прохань на зібрання членів «Просвіт» [51, арк. 10-10 зв.]. МВС у свою чергу на прохання МНОМ пропонувало губернським старостам та міським отаманам підтримувати у діяльності наукові, культурно-просвітні товариства та вчительські спілки [31, арк. 23].

Найперше, для влаштування вистав потрібно було мати дозвіл від місцевої влади. 21 червня 1918 р. департамент Держаної варті МВС циркулярно повідомив міських отаманів Києва, Одеси, Миколаєва, Севастополя і губернських старост про те, що згідно з резолюцією міністра внутрішніх справ, видання дозволів на всі збори, з'їзди і зібрання знаходиться у компетенції місцевої влади, яка, зважаючи на військове становище, повинна про всі дозволи повідомляти губернським і міським (у Києві, Одесі, Миколаєві і Севастополі) комендантам [31, арк. 12].

У вересні 1918 р. департамент загальних справ МВС розіслав новий об'їзник губернським і окружним старостам, столичному і міським отаманам. Залишилося в силі правило про обов'язковість отримання дозволів [31,

арк. 24; 16; 17; 32; 36]. Наприклад, на Полтавщині восени 1918 р., за даними відділу позашкільної освіти повітової земської управи і управління повітової Державної варті, за тиждень набиралося до 15 дозволів на українські вистави у селах. Дозволи бралися переважно сільськими «Просвітами» [105, арк. 20].

Проте отримати такий дозвіл було нелегко. Так, Лянцкорунському товариству «Просвіта» повітовий староста чинив перешкоди у влаштуванні вистав через порушення порядку подання прохань [32, арк. 482-482 зв.; 289, с. 89-90, 94, 96-97; 1016, с. 103]. У Павлограді важко було отримати дозвіл на виставу і, подавши за тиждень, для перегляду друкований примірник п'єси, бо комендант не розумів української [58, арк. 12]. У с. Гусаково на Київщині заборонялося влаштовувати вистави культурно-просвітньому гуртку «Цвіт» [55, арк. 7 зв.]. У с. Леваді-Карабчієвській Кам'янецького повіту місцеве товариство «Просвіта», маючи талановитих людей, бажало поставити декілька вистав для покращення свого матеріального стану. Витративши кошти на декорацію і підготовчі роботи, виставу через неможливість отримати дозвіл на неї так і не показало [738]. Але поміж наданих дозволів Подільським губернським старостою знаходимо повідомлення за 17 червня 1918 р., яким було дозволено влаштувати виставу товариству «Просвіта» с. Левади-Карабчієвської на його прохання від 21 травня 1918 р. [36, арк. 44].

Чимало складностей в організації вистав виникало через матеріальну скруту товариств. До театрального відділу надходили прохання від «Просвіт»: надати або ж допомогти грошима у придбанні театрального інвентарю, намалювати декорацію для театральної вистави, виділити «дерево» на побудову театру, порадити режисерів для просвітянських вистав тощо [82, арк. 1, 17, 14, 27-27 зв., 13, 25, 24; 109, арк. 5-8]. Прохання про надання допомоги для театральної, хорової діяльності надходили і до департаменту позашкільної освіти міністерства освіти [57, арк. 9-9 зв.]. В липні 1918 р. товариство «Просвіта» у Миколаєві прохало видати державну допомогу в розмірі 10 тис. крб. У червні 1918 р. товариство придбало пристосований для вистав та ін. публічних видовищ дерев'яний будинок у Кожанського за 4 тис.

крб., які мало виплатити частинами [172, арк. 98]. Крім того, необхідно було покрити видатки пов'язані з театральною діяльністю. Просвітянські вистави у місті можна було відвідати за невисоку платню, адже квиток за місце у першому ряду коштував 3 крб. 45 коп. та 75 коп. за місце – в останньому. При театрі був намір відкрити драматичну школу. Для остаточного рішення міністерство освіти просило надіслати докладніше відомості про їхню діяльність. Наприкінці серпня товариство повідомило, що, зокрема аматорським театральним гуртком з 23 травня до 20 серпня 1918 р. було показано 28 вистав [57, арк. 13-13 зв., 17, 21-21 зв.]. У листопаді товариство отримало допомогу від міністерства, яку було переведено на його ім'я до місцевої державної скарбниці [172, арк. 149, 151].

У весняно-літній період 1918 р. театральна секція Чернігівської «Просвіти» переживала не найкращі часи [1093, с. 20]. На початку червня стало відомо про її розпад через розбіжності у поглядах щодо репертуару. Одна частина членів була за «новий», включно з кращими побутовими п'єсами, інша – виключно за «старий», побутовий. Частина колишніх членів утворила драматичний гурток для постановки ще невідомого чернігівській публіці репертуару. Друга частина, яка залишилися в секції, незабаром перейшла до інших гуртків, дехто з акторів став грати за платню через матеріальну скруту [897]. Але вже наприкінці червня було повідомлено про утворення української трупи при товаристві «Просвіта», яка мала ставити як «старий», так і «новий» український репертуар [804; 1093, с. 20-21].

Наприкінці травня 1918 р. до м. Ромен, на запрошення місцевого товариства «Просвіта», прибула група акторів театру М. Садовського на чолі з О. Корольчуком. Виступи артистів відбувалися впродовж всього літнього сезону [1034, с. 54-56].

Театральні вистави найчастіше влаштовувалися в орендованих приміщеннях. Так, у Луганську один з літніх театрів орендувало товариство «Просвіта», що організувало театральну трупу з місцевих любителів та

професійних артистів [594]. Часто просвітянські вистави відбувалися у шкільних приміщеннях [30, арк. 440-440 зв.; 36, арк. 118, 283].

«Народні доми», які належали Попечительству про народну тверезість, могли бути надані у користування «Просвітам» на місцях до вироблення нового закону, що мав визначити – хто і на якій умовах керуватиме цими установами [55, арк. 10, 15, 20-20 зв.; 60, арк. 13-13 зв.; 61, арк. 2]. 22 листопада 1918 р. директором департаменту позашкільної освіти і міністром освіти було наголошено у зверненні до Ради Міністрів про необхідність закону щодо керування Попечительствами про народну тверезість, так як постанову від 3 січня 1918 р. про передачу цих закладів міністерству освіти не всі урядові інституції визнають, бо вона не пройшла через «законодавчий орган» [83, арк. 66-66 зв.].

Так, 30 квітня Павлоградське товариство «Просвіта» просило розпорядження МНО про остаточну передачу йому майна і коштів місцевого Попечительства про народну тверезість для розгортання культурно-просвітньої роботи, зокрема утворення «Народнього Національного Театру» [59, арк. 3-3 зв.]. З проханням передати народні доми у власність «Просвіт» до міністерства освіти зверталися з Бахмута, Чернігова та ін. міст [59, арк. 20-20 зв., 27; 62, арк. 18-18 зв.].

11 червня 1918 р. міська дума Олександрівська, передавши Народний дім у користування «Просвіті» 1 червня 1918 р. терміном на три роки, поклала на неї весь поточний ремонт [161, арк. 66, 68-68 зв., 71 зв.].

Незважаючи на значну культурно-просвітню діяльність Вінницької «Просвіти», були намагання реквізувати в неї приміщення Народного дому [55, арк. 37; 141, арк. 11, 18]. «Просвіта» не лише організовувала аматорські театральні вистави у Народному домі, але й брала участь у спробі заснування у Вінниці постійного українського театру [55, арк. 43; 677]. Товариство «Просвіта» у Кам'янці-Подільському також мало відстоювати своє право на користування т. зв. «Пушкінським Народним домом». Свої права на нього, як

власник на підставі старого закону, заявляв Подільський комітет Попечительства про народну тверезість [105, арк. 5].

21 жовтня 1918 р. у Кам'янці-Подільському відбувся концерт-вистава для учнів всіх шкіл міста та 22 жовтня урочистий концерт-вистава з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету [213, арк. 73; 217, арк. 1 зв.; 505]. Драматичний гурток «Просвіти» за режисурою А. Гальвіцького поставив виставу «Гетьман Дорошенко» [215, арк. 29; 983, с. 155]. «Просвіта» прагнула створити постійно діючий український театр. Задля цього, невдовзі після утворення товариства «Вільний театр», вона розпочала переговори про організацію у Києві української трупи для міста [55, арк. 25 зв.]. У газеті «Відродження» відзначалося, що у Кам'янці-Подільському є робота для Державного театру або ж одного з київських театрів, бо губернський центр повинен мати «розумну розвагу», яка б виховувала, розвивала і давала моральне задоволення. «Просвіта» зверталася за допомогою до театрального відділу МНОМ, але відповіді не отримала [917, с. 7; 82, арк. 23]. У місті, окрім драматичного гуртка «Просвіти», українські вистави показувало товариство української молоді «Рання Зірка» [36, арк. 205-207, 143, 236].

А от товариство «Просвіта» в м. Березівці на Херсонщині мало своє приміщення, яке утримувало з того, що театральну залу здавало «всякій шантрапі, здебільшого московським трупам жидівського походження» [717]. Товариство «Просвіта» з с. Грузька Балтського повіту на Поділлі прагнуло збудувати Народний дім. Але було обурене тим, що купивши деревини на спорудження сцени і лав у майбутньому Народному домі, сільський староста використав її на власний розсуд [718].

До департаменту позашкільної освіти звернення від «Просвіт» надходили і про допомогу збудувати власне приміщення, перебудувати чи відремонтувати вже існуюче [54, арк. 5-5 зв., 6, 16-16 зв., 17; 56, арк. 34-34 зв., 35; 64, арк. 28-28 зв.]. Тому питання будівництва народних домів гостро стояло перед урядом. В липні 1918 р. департаментом позашкільної освіти спільно з

відділом пластичних мистецтв було проведено навіть конкурс на проекти «Народних домів» в українському стилі [95, арк. 17 зв.; 110, арк. 2-3].

У товариствах «Просвіти» були плани щодо діяльності мандрівних труп. Так, «Просвіта» Миколаєва влітку 1918 р. вже утворила українську трупу для поїздок у села [463]. В середині серпня Рада Чернігівського товариства «Просвіта» повідомила відділення «Просвіти» Чернігівщини про своє бажання «як тільки знайдуться потрібні засоби» посилати до них мандрівні трупи для влаштування вистав і концертів [708].

До театру Херсонської «Просвіти» не раз зверталися різні організації про те, щоб театр разом із хором показав українські вистави і дав низку концертів у губернії. Окрім того, 4 червня 1918 р. на губернському кооперативному з'їзді була винесена постанова, в котрій «Український національний театр» також було прошено виїхати з виставами і концертами по селах і містечках. Тому 17 липня 1918 р. товариство «Просвіта» звернулося до Міністерства шляхів з тим, щоб йому надали безкоштовно один вагон III класу для поїздок по Херсонській губернії [194, арк. 10-10 зв.].

Херсонське товариство «Просвіта» в середині липня 1918 р., надіславши до МНОМ доповідь про діяльність театру і фотографічні знімки «Українського національного театру» після більшовицького «божевілля», прохала асигнувати для потреб театру 25 тис. крб. [949, с. 60-64]. 6 серпня 1918 р. на засіданні Театральної ради було ухвалено про видачу державної допомоги на ремонт театру у зазначеному розмірі. Але, попри невтомні клопотання театального відділу, у 1918 р. її так і не було видано. Все ж зимовий театральний сезон у театрі відкрився 21 вересня 1918 р. На чолі просвітянського театру у Херсоні цього року стояли колишні артисти Українського національного театру з режисером І. Сагатовським [105, арк. 1, 6-6 зв., 113; 124, арк. 3 зв.-4 зв.; 587].

Допомогу просило і Полтавське товариство «Просвіта» [105, арк. 20-21; 124, арк. 4 зв.]. Воно не раз зверталося до урядовців з приводу вирішення складних питань. Так, товариство, орендуючи міський театр у Полтаві,

бажало продовжити його оренду. Проте наприкінці листопада 1918 р. міська управа Полтави повідомила на запит театрального відділу, що міський театр «на час з Великого посту 1919 року» вже відданий в оренду Пясецькому [5, арк. 8]. 23 жовтня 1918 р. до театрального відділу звернулися представники Полтавської «Просвіти» про скасування державного податку і міського збору, бо вони були непосильними. Міська управа Полтави на відношення ГУМНК від 5 листопада повідомляла, що не може скасувати постанови міської думи, якою був введений збір з театральних видовищ і розваг у Полтаві [105, арк. 18-19, 127].

Кілька разів протягом травня-жовтня 1918 р. про скасування міського збору з просвітянських театральних вистав клопотала і Олександрівська «Просвіта» [166, арк. 12, 19; 164, арк. 19]. Влітку до міської управи з аналогічною справою зверталось і Культурно-просвітнє товариство відділів професійних союзів Олександрівського повіту Запорізької залізниці [163, арк. 197-201; додаток Б.7].

Українським клубом «Громада» в Катеринославі планувалося закласти «філію державного театру». Але через те, що у нього на те не було відповідних коштів і «національної трупі», він у жовтні 1918 р. звернувся до ГУМНК. Фінансову допомогу у розмірі 10 тис. крб. клуб, як культурно-просвітня організація, від міністерства отримав вже у середині листопада 1918 р. [105, арк. 119-119 зв.; 54, арк. 21, 30].

Свої особливості мала діяльність «Просвіт» на залізниці. Так, 18 серпня 1918 р. на ст. Куп'янськ-Вузловий на зібранні близько 30 залізничників було утворено культурно-просвітній гурток, який увійшов до «Української культурно-просвітньої спілки службовців і робітників Слобідської залізниці». У статуті спілки наголошувалося: вона закладається з метою об'єднання всіх українців, що працюють на залізниці, для культурно-просвітньої праці і спільного відстоювання своїх національних інтересів [119, арк. 1, 3, 8-11 зв.]. Рада гуртка вживала заходів не лише щодо влаштування

театральних вистав, але й організації співочого гуртка та оркестру [120, арк. 2-2 зв, 6-6 зв., 7].

Національно-культурне відродження у роки Української революції 1917–1921 рр. було активно підтримано кооперативним рухом. Дослідник І. Витанович зазначав, що «в тих обставинах життя й боротьби українська кооперація мусіла стати многостороннім об'єднанням національних економічних, культурних, а також політичних сил» [954, с. 252]. Л. Буряк відзначала важливість участі української кооперації у культурно-просвітній справі за доби Гетьманату [950, с. 154].

Так, культурно-просвітній відділ Дніпросоюзу не раз звертався до споживчих товариств і союзів Української Держави з тим, щоб споживче товариство ставало на місці не тільки «крамницею з гуртом свідомих в торговельнім ділі людей», а й організацією, яка об'єднуючись кооперативними ідеями, може дбати про культурно-освітній рівень місцевих жителів [64, арк. 40; 579]. Серед планів культурно-просвітнього відділу було не лише сприяти утворенню на місцях драматичних аматорських, музичних, співочих гуртків і організації кінематографічних сеансів, але й допомагати їм придбати театральні декорації для влаштування постійних театральних вистав, музичні інструменти і ноти для місцевих народних оркестрів і хорів, кращі грамофонні платівки і фільми [64, арк. 43-44].

Допомога театральним гурткам мала надаватися безпосередньо від кооперативів, районних кооперативних союзів і власне Дніпросоюзу. До його культурно-просвітнього відділу були запрошені фахові інструктори з народного театру [578]. Зокрема, Дніпросоюз фінансово підтримав Молодий театр [950, с. 153]. У вересні було вирішено придбати паї товариства «Вільний театр» на 5 тис. крб. [667, с. 27; 950, с. 153].

Діяльність кооперативних організацій в розгортанні культурної роботи особливо активізувалася після Всеукраїнського з'їзду кооператорів, що відбувся у липні 1918 р. [1057, с. 25].

На виставу «Сватання на Гончарівці», що була влаштована гуртком культурно-просвітнього відділу Чорнокам'янських кооперативів, було продано до 400 квитків. Сільська театральна публіка, яка не вміла тримати себе манірно, дуже жваво реагувала на всі дії артистів. Вистава не дала доходу організаторам через великі витрати на підготовку [755].

Аматорський гурток драматичного мистецтва Олександрівки Сосницького повіту складався переважно з народних вчителів. Селяни були зацікавлені у виступах гуртка, бо на чергову виставу завжди не вистачало квитків. Проте у гуртка не було власного приміщення [819]. А от в Шибириновці Чернігівського повіту відкривався Народний дім, на облаштування якого місцеві кооперативи відпустили 4 тис. руб. [640]. Вдячного листа отримав Дніпросоюз від Мануйлівської «Просвіти» Новомосковського повіту на Катеринославщині за надання 5 тис. крб. для збудування «власної хати» [464].

В Острозі театральні вистави в орендованому приміщенні організовував драматичний гурток місцевого Українського споживчого товариства. Відомо, що протягом весни-літа 1918 р. ним було зіграно 13 вистав [64, арк. 26-27]. А товариство «Бюро-Кооператор», що утворилося у Дубнах 1918 р., окрім вивчення вітчизняного і зарубіжних ринків купівлі і збуту для кооперативних товариств, підприємств, ведення боротьби зі спекуляцією, мало намір сприяти кооперативам у культурно-просвітній сфері [154, арк. 4].

Поряд з українськими театральними гуртками в багатьох населених пунктах Української Держави діяли також аматорські театральні гуртки ін. національностей. Культурно-просвітні організації національних меншин також влаштовували театральні вистави, утворювали драматичні гуртки, відкривали театри [155, арк. 4; 223, арк. 4; 193, арк. 3 зв.; 197, арк. 2].

Особливо активно діяли аматори-євреї. Для сприяння розвитку єврейської культури на мові ідиш на початку 1918 р. у Києві утворилося культурно-просвітнє товариство «Культур-Ліга», яке великого значення надавало естетичному вихованню [1043, с. 403]. У його статуті зазначалося:

«Культурна Ліга» має на меті розвиток і поширення серед народу єврейської світської культури всіх видів людської творчості, як література, мистецтво, музика, театр і т. п. і сприяння будівництву нової єврейської демократичної школи та інших просвітніх установ». Тому створення художнього театру було одним із шляхів у досягненні основних цілей товариства [288, с. 15]. Так, у Лубнах 5 червня 1918 р. відбулося відкриття відділення «Культур-Ліги», при якій організувалася театральна секція для постановки художніх єврейських п'єс у місті [611]. Драматичною секцією відділення товариства у Вінниці в міському театрі влаштовувалися не лише вистави для дорослих, але й для дітей за участю учнів початкових єврейських шкіл [138, арк. 255 зв.-256; 912]. У Полтаві «Культур-Лігою» 16 листопада лекцією артиста єврейської трупи Бріна «Теперішнє і майбутнє єврейського театру» було розпочато цикл лекцій. Доповідач висловив сподівання про те, що театр відіграватиме велику роль у просвіті і розвитку народу [584; 628].

Під час проведення «Палестинського тижня» (24–31 серпня) в містах і містечках також були показані вистави єврейських аматорів [641; 687; 688].

Траплялися випадки самоуправства місцевих чиновників, які довільно трактували своє право на видання відповідних дозволів і на культурно-мистецькі заходи єврейського населення. Так, до Міністерства єврейських справ надійшло повідомлення з Гайсина про відмову начальника міліції видати дозвіл на благодійну виставу єврейською. Одна з київських газет повідомила, що він мотивував свою відмову тим, що «тепер єврейська мова не дозволяється». Урядовці сповістили про це повітового старосту, вказавши на незаконність дій по відношенню до єврейського населення [488].

Не менш активними були й польські аматори. В Житомирі вистави показував польський гурток любителів [703]. Польське товариство любителів драматичного мистецтва діяло і у Вінниці. 4 серпня його силами на сцені міського театру була поставлена п'єса М. Балущького «Радник пана радника» [413]. А 3 листопада відкрився театральний сезон в театрі «Польського дому» у Харкові, де грала трупа досвідчених любителів драматичного мистецтва

[672]. У залі «Польського дому» Харкова свої вистави показували і вірмени-любителі [492].

У Харкові в Народному домі у 1918 р. (окрім червня і липня) Харківським товариством поширення у народі грамотності на вихідні та у святкові дні влаштовувалися російські і українські вистави. Всього було зіграно 71 виставу. Їх відвідало 62 293 глядачів, 3 768 – безкоштовно. Наприкінці жовтня при товаристві відкрилося довідкове бюро з питань позашкільної освіти, яке почало закладатися ще навесні 1918 р. Проте з приводу театру до 1 січня 1919 р. було зафіксовано лише одне звернення (всього звернень було 103) [208, арк. 48-48 зв., 56, 57-57 зв.].

Часто товариства і союзи колишніх військовослужбовців, що мали на меті покращення «духовних» і матеріальних умов життя своїх членів та їхніх родин, влаштовували різноманітні культурно-розважальні заходи, у т. ч. й театральні вистави [156, арк. 3]. Так, при Харківському товаристві колишніх офіцерів «Взаємодопомога» влітку 1918 р. утворився гурток любителів сценічного мистецтва. Метою гуртка було не лише влаштування сімейних вечорів, але й матеріальна підтримка товариства. Перший вечір відбувся 17 серпня 1918 р. [374]. В склад драматичної артілі товариства взаємодопомоги офіцерам у Миколаєві серед інших артистів входили і колишні актори театрів Пскова, Орла, Тули, Харкова [174, арк. 35-35 зв.]. Волинський губернський союз військових інвалідів 28 червня 1918 р. організував у міському театрі виставу на користь вдів і сиріт полеглих воїнів [352]. Союз інвалідів і безробітних воїнів, що діяв у Пирятині також влаштовував театральні вистави [200, арк. 186, 47, 63-63 зв.]. Подібні союзи діяли в багатьох містах і повітах [156, арк. 3-5; 118, арк. 86, 357-357 зв.].

Представнику товариства військовослужбовців Афанасьєву на постановку п'єси «Дні нашого життя» в Тульчині надав дозвіл губернський староста, оскільки повітовий староста не мав переліку дозволених цензурою п'єс і тому не наважувався дати необхідний дозвіл [36, арк. 279-280].

Грандіозний план роботи виношувало «Південне товариство покалічених і безробітних воїнів «Нова Січ», що утворилося на середину літа 1918 р. у Сумах з колишніх військових (7 липня 1918 р. його було зареєстровано як товариство споживачів і кредитне товариство) [10, арк. 5 зв., 17-28; 914]. Товариство заявляло про свої плани боротися із голодом, безробіттям, фінансовою катастрофою задля зміцнення державного ладу [10, арк. 13-13 зв., 16-16 зв.]. В сфері культури селам, хуторам, заводам і взагалі всім, бажаючим мати в себе будівлі з театральним інвентарем, проєкційними і кінематографічними апаратами товариство пропонувало їх обладнати із систематичним влаштуванням кінолекцій, лекцій-вистав, лекцій-концертів, лекцій-виставок на важливі теми для села. Планувалося організувати артілі мандрівних музикантів і співаків, артілі сільських режисерів і артистів тощо. Однією з ключових тем, яка мала обговорюватись, була та, як потрібно зберігати свої гроші і розумно їх використовувати, щоб вони не втратили цінності і приносили дохід; що таке цінні папери і які з них, навіщо і де потрібно купувати? [914]. На кінець липня 1918 р. за даними Державної варти товариство нараховувало 3 500 осіб. Організатором товариства був сумчанин І. Дейнеко-Дейниченко, який за характеристикою начальника Державної варти Сум «не викликав довіри» [10, арк. 5-5 зв., 6].

Так, для Лебедина товариством «Нова Січ» готувалися лекції, концерти і вистави за участю артистів драматичної трупи, що гастролювала у Сумах. З артистичних виступів 10% чистого збору мало відраховуватися на користь Лебединського союзу покалічених воїнів [583]. Наприкінці літа 1918 р. в пресі повідомлялося, що «Нова Січ» організовує 25 труп [338].

У 1918 р. в Олександрівську діяв Союз любителів драматичного мистецтва Південного району м. Олександрівська [167, арк. 302], у Катеринославі – Товариство любителів витончених мистецтв і літератури [669], у Полтаві – Полтавське українське драматичне товариство [962, с. 134-135], у Миколаєві – Товариство артистів української і російської драми, що мало намір дати населенню «серйозний» театр [174, арк. 8-8 зв.], в Путивлі –

Літературно-художнє товариство, яке для вистав збудувало літній театр [230, арк. 134, 146]. У Лебедині аматори театральної секції культурно-просвітнього Товариства любителів витончених мистецтв за рік не лише підвищили рівень своєї сценічної майстерності, але й частину отриманих прибутків від вистав (10 тис. руб.) спрямували на благодійність [676].

В Одесі «1-ше пайове товариство театровласників», що утворилося з основним капіталом у 500 тис. руб., на початок червня 1918 р. мало у своєму розпорядженні кілька театрів. У його планах було утворення і нових театрів [574, с. 10]. Свою діяльність товариство розпочинало з 14 вересня [396, с. 16].

Навесні 1918 р. професійний союз діячів сценічного мистецтва Кременчука повідомляв, що кращий у місті театр «Народна аудиторія» відремонтований і може бути наданий під вистави і концерти [721]. «Російська драматична трупа профспілки артистів і працівників сцени» у Полтаві показувала вистави у Клубі трудящих та приміщенні музичного училища [303, с. 77; 2, арк. 10, 27-27 зв.].

З другої половини квітня 1918 р. голова союзу театральних працівників у Миколаєві О. Зайченко клопотав перед міським самоврядуванням про оренду двох театрів, що розташовувалися у садах колишнього «Попечительства про народну тверезість». Вистави планувалося ставити російською та українською мовами, для чого було сформовано трупи з безробітних членів союзу [176, арк. 3-5]. Проте на засіданні тимчасового міського комітету із завідування народними домами від 24 квітня 1918 р. було вирішено питання оренди не розглядати до з'ясування управою загального питання організації народних домів [176, арк. 13-13 зв.; 175].

За сприяння театральних бюро при профспілкових організаціях театральних працівників відбувалося формування труп. Відомо, що через бюро Київського союзу сценічних діячів були сформовані трупи для Житомира, Катеринослава, Мелітополя, Полтави та ін. місць [473; 415]. Але не завжди новоутворені трупи розпочинали роботу. Так, сформована трупа для Полтави Дмитрієвим розпалася через «неправильний підбір сценічних сил»

[416]. Сума відрахувань від завершених угод з березня до 12 серпня 1918 р. склала 1 442 руб., а з 12 серпня до 1 листопада того ж року, коли діяльність бюро була найбільш активною, – 12 658 руб. За цей же період було укладено 376 контрактів; сформовано 4 драматичні трупи для великих міст; 6 драматичних труп і 4 трупи для мініатюр і кабаре для невеликих міст, поповнені трупи у Харкові, Одесі та ін. містах. За посередництва бюро повністю були сформовані трупи для Катеринослава, Миколаєва, Луганська, Черкас, Гайсина, Сум, Шостки, Гомеля, Прилук, і навіть Мінська та Нахичевані [418].

Театральні бюро, що діяли переважно у найбільших містах, сприяли не лише працевлаштування акторства, але й поширенню театральної справи. Так, у 1918 р. відомо про роботу Південного театрального агентства в Одесі, Південного театрального бюро у Харкові, театрального агентства при концертному бюро О. Дранкова [396, с. 16; 623; 388; 558]. Був намір утворити бюро при професійному союзі артистів у Харкові, Всеукраїнській професійній спілці діячів театрального мистецтва [720; 343; 619, с. 18].

Складовою мети професійного союзу «Металістів і Деревообробників» Олександрівська та його околиць було сприяти розумовому, моральному і політичному розвитку своїх членів. Навесні 1918 р. культурно-просвітня комісія союзу повідомила заводські комітети, що з 11 травня 1918 р. вона знову розпочинає регулярну роботу і тому пропонувала записуватися до аматорського театрального гуртка, духового оркестру, змішаного оркестру, хору та ін. гуртків. З травня 1918 р. розпочалось влаштування вистав. У вересні 1918 р. для щотижневих зібрань театральної секції культурно-просвітня комісія зверталася за дозволом до повітового старости Олександрівська [167, арк. 61, 78, 90, 125-126, 197, 268].

В Одесі культурно-просвітня секція союзу «Металіст» розпоряджалася садом і театрами народу у Чумної гори, у яких грали російська (режисер В. Броневський) і українська (режисер О. Суслов) трупи [729; 796]. З 1 жовтня 1918 р. у Харкові Д. Уваровим планувалося відкриття театрального сезону в театрі «Робочого дому», який він орендував у професійного союзу

«Металіст» [483]. Проте приміщення Робочого дому доводилося ділити з правлінням союзу. За належним дотриманням орендного договору стежила господарська комісія союзу [209, арк. 76-78, 86-86 зв., 87, 101].

Наприкінці літа до міського самоврядування Миколаєва надійшла заява від культурно-просвітньої комісії професійного союзу «Металіст» у Миколаєві про скасування міського театрального збору, що був їм помилково нарахований. Наголошувалося, що скарбник по незнанню зареєстрував дві квиткові книжки на виставу, яка відбулася 14 серпня 1918 р. за межами міста в залізничному клубі [173, арк. 92].

Дописувач луганської газети «Единение» висловив жаль, вказуючи на невідповідність поставленим цілям товариства розумних розваг при заводах Гартмана дати робітнику можливість розумового розвитку і піднесення його морального рівня. Зокрема наголошувалося, що вибір п'єс для постановок не дає робітнику і його родині «розумно» відпочити [385].

Таким чином, громадські об'єднання, що ставили за мету захист інтересів окремих суспільних груп та суспільства загалом, долучилися до розвитку театрального мистецтва. За їхнього сприяння на новий рівень свого розвитку виходили аматорські та окремі професійні колективи. Окрім того, деякі митецькі колективи і громадсько-культурні діячі самі ініціювали та утворювали товариства, які давали змогу продуктивніше працювати у сфері театрального мистецтва.

Висновки до третього розділу

Населення Української Держави, здебільшого мешканці міст, мало змогу відвідувати вистави професійних та аматорських труп, спостерігати у місцевих театрах за грою відомих гастролерів. Серед зіграного театральними трупами репертуару переважну більшість складала жанри розважального характеру (оперети, фарси, водевілі), рідше – п'єси (драми, трагедії, комедії, опери).

Активність творчої інтелігенції, кращі представники якої працювали в МНОМ та діяли в складі громадських об'єднань, сприяла значному піднесенню українського театру не лише у столиці, але й в провінції. Театральні постановки були одним із важливих напрямів діяльності товариств «Просвіти», а також інших культурно-просвітніх організацій та організацій національних меншин. До поширення і, як наслідок, розвитку театральної справи долучилися кооперативні організації.

Місцеві органи влади і самоврядування видавали регуляторні акти, слідкували за дотриманням укладених договорів театральними антрепренерами і гастролерами у місцевих театрах тощо.

Проте нормальному функціонуванню театральних закладів заважало перш за все надмірне оподаткування (державний податок і міський збір). Скарги та прохання невдоволених керівників театральних закладів й колективів у містах нечасто вирішувалися позитивно із зниженням ставки театального збору з публічних театральних видовищ і розваг. Про повне звільнення від сплати міського театального збору або його суттєве зменшення більше шансів було отримати у громадських об'єднань, котрі ставили собі за мету культурно-просвітні цілі та благодійну допомогу нужденним соціальним групам тогочасного суспільства. Як свідчать документи, відповідні рішення органи самоврядування ухвалювали в кожному окремому випадку. Окрім надмірного оподаткування, антрепренери у добу гетьманату П. Скоропадського зіштовхнулися також з реквізицією театральних приміщень, «голодною» нормою електроенергії і т. п. Актори ж були безпорадними перед дорожнечею, безробіттям, соціальною незахищеністю.

РОЗДІЛ 4

РОЗВИТОК КІНЕМАТОГРАФУ ЗА ГЕТЬМАНАТУ

4.1 Піднесення кіновиробництва в Українській Державі

Мистецтво кіно було відоме в Україні вже з часу його винаходу (додаток В.1). За даними дослідників у 1917–1918 рр. в Україні було більше двадцяти кінопідприємств. Фільми випускали у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, Луганську, Полтаві [1150, с. 342]. Наклад фільмів українських студій не перевищував десяти копій, причому експлуатували їх до повного зносу. Саме тому більшість фільмів того часу не збереглося [1027, с. 36].

Попри всі проблеми, пов'язані з потребою подолання наслідків війни й революції і спричинених ними розвалу й дезорганізації життя суспільства, Українська Держава Скоропадського була територією відносного спокою й порядку, особливо якщо порівнювати з сусідньою більшовицькою Росією, де розгорталася жорстока громадянська війна [991, с. 152]. Влітку 1918 р. в Україну, зокрема до столиці, линув великий потік біженців з півночі [1140]. З приїздом москвичів і петроградців життя Літературно-артистичного клубу в Києві радикально змінилося. Він став місцем зустрічей артистів, журналістів та різних громадських діячів. Вдень у ньому вирішувалися питання про нові театральні підприємства, гастролі у місті і по Україні тощо, ввечері – відбувалися імпровізовані виступи [384]. Д. Донцов у власних щоденникових записах за 12 вересня про одне із своїх знайомств у клубі записав: «В тім Літ-Арт. Клубі познайомили мене якось з одним жидівським підприємцем. В бігу розмови запитався він мене, як я думаю, чи «довго буде Україна»? Я не зрозумів докладно й запитався, про що йому ходить? Тоді він заявив, що має намір накручувати фільм «Мазепа», тому й поставив мені те питання... Бо, – «самі панімаєте», – коли Україна буде тільки коротко, то імпреза не оплатиться... Тоді я вперше стрівся з подібним підходом до справи української незалежності» [298, с. 95].

У Києві спостерігалось величезне зростання чисельності підприємців-кінематографістів. Крупні російські фірми, внаслідок неможливості працювати у Москві під владою більшовиків, масово виїжджали до Української Держави і Криму [1113, р. 47]. Так, в Київ у вересні 1918 р. для перемовин про перенесення підприємства у Київ приїхав один з власників кіновидавництва «Титан» М. Гороховер [838, с. 14]. Кінематографічна трупа фірми Г. Лібкена на чолі з режисером С. Веселовським восени прибула у місто для зйомок. Розпочалася робота над картиною «Мазепа» [523; 1054, с. 288; 318, с. 65].

Кінофабрики щодень все міцніше утверджувалися у Києві, їхні власники перевозили не лише артистів та операторів, але й лабораторії; ті ж, хто ще не мав власної лабораторії, доручав «тиражування» фільмів приватним. Так, кінофабрика Д. Харитонова передала заключну роботу з виготовлення фільмів за участю В. Холодної «Тернистий шлях», «Міщанська трагедія» до лабораторії В. Добржанського [838, с. 15]. Зауважимо, що саме Добржанський допомагав кінематографічній секції «фіксувати» важливі державні події [73, арк. 2 зв.].

У Києві в цей час відкрилися фабрика кінематографічних стрічок «Дельта», кінематографічне товариство «Кіно-фільма» та ін. кінематографічні підприємства [445; 543].

Коли у придбаному в державну власність кіноательє С. Писарева у Києві не вдалося налагодити кіновиробництво, на початку літа 1918 р. було представлено проект орендної угоди з АТ «Нептун» (Москва), за яким воно орендувало в МНОМ кінематографічне ательє з усім технічним оснащенням і лабораторією при ньому для зйомок власних фільмів. У той же час АТ «Нептун» за угодою зобов'язувалося впродовж 15 днів кожного місяця здійснювати зйомки українських фільмів для МНОМ [88, арк. 26-26 зв.; 1024, с. 130-131]. Проте, за твердженням В. Миславського, АТ «Нептун» не виготовило жодного українського фільму [1024, с. 131].

Як повідомляла одеська театральна газета від 15 травня 1918 р., зйомки сільськогосподарських і культурно-просвітніх картин для України театральному відділу пропонував голова Одеського відділу Російської кінематографічної артілі у Москві К. Білінський. Він подавав проект втілення у життя широкого розвитку кінематографічної справи в Україні. Зокрема, торкнувся питання монополізації кінематографу, стягнення з фільмів грошових зборів на користь народно-просвітнього кінематографу тощо. Першочергово проект був представлений міністру фінансів, який перепровадив проект і свій висновок щодо нього до театального відділу МНО [832].

Забезпечити випуск і прокат українських кінофільмів мало товариство «Українфільма», яке було створено на початку літа 1918 р. [1024, с. 127-128]. За повідомленням газети «Відродження» відомо, що товариство «склав» власник кінематографічної контори Яцовський. До його складу входили М. Грушевська, Л. Старицька-Черняхівська, О. Олесь та ін. Головою було обрано колишнього міністра пошти і телеграфу Сидоренка [802]. Проте О. Гураль вважає, що головою вищевказаного товариства був Ю. Старицький, який у той час долучався і до роботи кінематографічної секції [1133].

Діяльність «Українфільми» за статутом полягала у налагодженні виробництва кінематографічних фільмів, відкритті прокатних контор, будівництві і оренді кінотеатрів тощо. Свою роботу воно розпочало з капіталом у 200 тис. крб., яких не вистачало хоча б для здійснення половини запланованих заходів [351, с. 33-34]. За твердженням О. Янковської, до заснованого товариства на паях «Українфільми» під патронатом держави увійшли банки, громадські організації, приватні особи [1101, с. 114-115]. Так, правління Дніпросоюзу взяло 10 паїв цього товариства (1 пай – 5 тис. крб.), ставши одним з його головних пайщиків. У «Кооперативній зорі» за 25 червня 1918 р. робився заклик, щоб усі кооперативи за прикладом Дніпросоюзу підтримали своїми внесками нове культурно-просвітнє товариство. Наголошувалося, що це саме повинні зробити і земства, тоді

вдасться поставити справу шкільного і позашкільного наочного виховання серед народу [351, с. 33-34].

Для пошуку кращого українського кіносценарію товариством «Українфільма» було проведено конкурс. Першу премію було присуджено Л. Старицькій-Черняхівській за сценарій «Вітер з Півночі», другу – сценарію «Чорна Рада». Проте його було визнано недопрацьованим «з технічної сторони», і тому художня комісія «Українфільми» просила автора відгукнутися для перемовин. Товариство звернулося до всіх українських літераторів із закликом до співпраці: потрібні були кінематографічні сценарії на різні теми [282; 554; 905, с. 14]. Серед тих, хто погодився до написання сценаріїв були В. Винниченко, М. Вороний, О. Олесь [906, с. 14].

Товариством «Українфільма» були розпочаті зйомки фільму «Розбійник Кармелюк» [802]. Зйомки планувалося проводити у місцях, де пройшло «героїчне життя» Кармелюка. Знімальним процесом завідував Я. Яцовський [759; 1024, с. 128]. Як стверджує Д. Розовик, товариству на екранізацію кінофільмів «Вітер з півночі», «Розбійник Кармелюк», у яких знімалися кращі актори України, були виділені кошти [1058, с. 274]. Випуск фільмів товариства «Українфільма» мало здійснюватися під власною емблемою: в овалі – козак на коні, а над ним напис – «Українфільма» [1086, с. 165]. Але намічені ігрові фільми, за твердженням В. Миславського, так і не були відзняті. Більш успішною виявилася його прокатна діяльність [1024, с. 129]. Проте Р. Росляк схиляється до думки, що товариство, з огляду на те, що фільми у той час випускалися за досить короткі терміни, все-таки могло їх випустити [1066, с. 24].

«Українфільма» планувала також готувати кадри для національного кінематографу. Тому через таку діяльність товариства кінематографічна секція міністерства освіти мала реалізовувати плани про перепідготовку акторів театру для знімання перед кінокамерою та ін. фахівців кінематографу [1058, с. 273; 1060, с. 143].

Зауважимо, що наприкінці літа 1918 р. в пресі Української Держави повідомлялося про придбання товариством «Українфільма» добре пристосованого ательє з лабораторією для виготовлення картин в Києві на Лук'янівці за 70 тис. крб. [803; 809]. 17 вересня 1918 р. одне з театральних видань столиці повідомило, що 16 вересня «Товариством Художній Екран» підписаний договір з власниками фірми «Аргус» про переуступку йому павільйонів на вул. Хрещатик, 36 і вул. Отрадній (колишній павільйон Писарєва) [903]. А 1 жовтня 1918 р. київська газета «Последние новости» сповістила про те, що відкрита фабрика кінематографічних стрічок у Києві «Дельта» законтрактувала для зйомок павільйон С. Писарєва [445].

Відсутність приміщень під павільйони у Києві ставило серйозні перешкоди в організації кінематографічної діяльності і це змушувало деякі фірми переносити її до Одеси, Харкова, Катеринослава та ін. міст [902]. Так, Д. Харитонов, який переніс свою діяльність з Москви, готувався до зйомок у Києві. Проте розпочав їх в Одесі [458; 839]. 28 червня до міста прибули «королі екрану» на чолі з П. Чардиніним [840; додаток Д.10, Д.16, Д.17]. В одеському журналі «Дивертисмент» повідомлялося, що у кінематографічну діяльність Д. Харитонова в Одесі вкладено більше 1 500 000 руб. [913, с. 16]. Знімальний процес у Києві планувала організувати і кінематографічна фірма «Русь». Але на зйомки вирушила до Одеси, далі – до Ялти, де і відкрила свої відділення [910; 905, с. 14; 906, с. 14; 1024, с. 175].

Серед поставлених фільмів відділеннями кінематографічної фірми М. Трофімова були також картини з української тематики – «Марія Кочубей» («Гетьман Мазепа»), «Катерина», «Сагайдачний» [1024, с. 175, 264]. Влітку 1918 р. в Одесі мав намір відкрити відділення своєї фабрики Й. Єрмольєв [657]. Восени газетою «Театральный день» повідомлялося, що він переніс свою діяльність до Ялти, де споруджувався павільйон та влаштовувалася лабораторія [532]. В Ялті ще з 1917 р. перебував О. Ханжонков [319, с. 110, 116-120]. І, нарешті, кінофабрикант та імпресаріо О. Дранков, який влітку 1918 р. залишив Москву, планував організувати в Одесі фабрику і відкрити її

відділення у Києві, Ялті, Євпаторії [657; 835; 1100, с. 43]. Для перших двох картин він «вспів» законтрактувати артисток І. Кремер і К. Юнг [657; додаток Д.6, Д.20]. На початку осені стало відомо про розпочату роботу над фільмом за участю І. Кремер [659, с. 13].

У київській пресі з'явилося оголошення, що російська кінематографічна фабрика О. Дранкова з 15 вересня 1918 р. в Києві відкриває відділення для виготовлення кінематографічних робіт з найближчим випуском фільмів «Мазепа», «Богдан Хмельницький» та «грандіозної» картини за участю І. Кремер [690]. Про організацію зйомочного процесу картин з української історії: «Богдан Хмельницький» і «Мазепа» повідомлялося і в одеській пресі [834, с. 4]. Зйомки планувалося здійснити у Полтаві, частково – в Одесі. Наголошувалося, що цими проектами зацікавилися закордонні кінематографічні діячі, які вели перемовини про посилку другого екземпляру до Німеччини і Австрії [504].

В пресі повідомлялося про перетворення Одеси на центр кінематографічної діяльності. До вже існуючих кінофабрик додався «Мірограф» М. Гроссмана, для якого було споруджено великих розмірів павільйон, улаштовано лабораторію з кращим обладнанням [657, с. 15; 333; додаток Д.2].

Восени, окрім діючого павільйону М. Гроссмана, будувалися ще два великі: Д. Харитоновим і новою одеською фірмою К. Борисова. Закінчити будівництво планувалося у грудні. Цікаво, що зйомки у павільйоні К. Борисова мали здійснювати під акомпанемент невеликого струнного оркестру [910].

Фабрика кінематографічних картин ТД «К.П. Борисов і Ко» в Одесі розпочала роботу влітку 1918 р. [839; 541]. На початку червня одеським журналом «Фигаро» повідомлялося, що АТ «К. Борисов і Ко» було придбано трьохповерховий будинок, на першому поверсі якого планувалося розмістити кіностудію, лабораторію і контору, на другому – проекційний зал, вбиральні для артистів та майстерні, на третьому – павільйон для зйомок [542]. За

словами Р. Росляка, у 1918 р. фабрикою було відзнято 4 фільми [1060, с. 141]. Так, з приводу картини фабрики «Жінка і пристрасть» у журналі «Мельпомена» зазначалося: «сюжет банальний», «картина насичена технічними дефектами» (наприклад, через надто повільне обертання ручки знімального апарату рухи артистів вийшли неприродно швидкими, що зробило картину не драматичною, а скоріше комічною), «написи занадто короткі і незрозумілі» [465]. Інша робота фабрики – зйомка змагань у яхт-клубі викликала нищівну критику у тому ж періодичному виданні: «дуже погана зйомка», «загалом картина сумбурна: нічого неможливо зрозуміти і розгледіти». Надалі рекомендувалося особливу увагу звертати на написи, які повинні бути чіткими і некороткими [466].

В Одесі організувалася і почала зйомки також кінематографічна фабрика О. Сибірякова, що планувала випуск першої картини наприкінці серпня 1918 р. [658].

Окрім новоутворених, кінематографічну діяльність в Одесі продовжила фабрика «Мізрах», що й надалі розвивала єврейську тему [657, с. 16; 1024, с. 143]. У 1918 р. було випущено на екран фільми «Кривавий жарт», «Кантоністи» [1155, с. 96-97].

За даними В. Миславського, в Одесі, можливо, вперше кінематограф був використаний для реклами кіноакторів [1024, с. 140]. Восени 1918 р. контора під назвою «Кіно-реклама» приймала замовлення на кінострічки з анонсами і портретами гастролерів. Коштувала така рекламна стрічка від 25 руб. [527; 403, с. 15].

Влітку 1918 р. кінематографічний діяч Р. Перський, боячись арешту, також залишив Москву і подався за відомим маршрутом – на південь [1100, с. 25]. Восени 1918 р. у Катеринославі він планував організувати величезне кінематографічне підприємство з ательє для випуску фільмів і студією для підготовки артистів кіно. Окрім того, були наміри готувати і випускати наукові стрічки. Ця ініціатива Р. Перського знайшла відгук як з боку місцевих фінансистів, так і – представників науки [521]. Восени 1919 р. він

перебував вже у Ростові-на-Дону. Р. Перським була організована кіностудія, яка проіснувала недовго [1100, с. 25].

Театральним і кінематографічним діячем В. Снарським у Вінниці засновувалося відділення його кінофабрики, діяльність якої була перенесена з Москви до Києва. 1 листопада 1918 р. з дозволу Вінницького повітового старости В. Снарський відкривав у Вінниці музично-драматичну та кінематографічну студію [375; 634; 635]. На 13 жовтня 1918 р. були заплановані вступні іспити до кіностудії. З дозволу повітового старости того ж дня кінофабрикою мали проводитися і зйомки Вінниці [530; 531; 539; 569]. Найперше планували відзняти вокзал: прибуття до перону кур'єрського потягу, від'їзд автомобіля з вокзалу до міста. Далі мали фільмувати маєток графа З. Грохольського, на що власник дав особисту згоду [569]. В місцевій пресі анонсувався показ відзнятого матеріалу вже з 17 жовтня 1918 р. [531]. Одеською газетою «Театральний день» на початку листопада 1918 р. повідомлялося, що В. Снарським закінчено зйомки фільму «Звучить, акорди, сильніше!» за участю Віри Снарської та розпочато зйомки картини «Брехунець» («*Джейкеле Блофер*») за участю К. Юнг [836].

Кінематографічні підприємці мали можливість залучити до своїх «постановок» театральних акторів. Останні, особливо сімейні, актори були поставлені перед вибором: з одного боку «служіння театру і ледь не голодування сім'ї», з іншого – «можливість отримувати сотні рублів за декілька годин позування» [442].

Кількість артистів, залучених до кіновиробництва, яких вважали виключно артистами кіно, була незначною, решта, що «проходили» перед кінематографічним апаратом, – були театральними [915, с. 18]. Підбір акторів для кінематографічних зйомок здійснювали у театральних агентствах. Так, у Південному театральному агентстві восени 1918 р. акторів підбирали для кінофабрик О. Сибірякова, М. Гроссмана, Д. Харитонова, М. Трофімова [425; 414].

Відмінні вимоги до артистів кіно, ніж до артистів театру, підштовхнули до відкриття спеціальних навчальних закладів. У журналі «Фигаро» 8 червня 1918 р. зазначалося, що для створення картини, яка приносить естетичну і моральну користь, потрібні не лише артисти «з ім'ям», але й добре обізнані у кінематографічній справі режисери, оператори і т. п. фахівці. Тому відкриття кіностудії було необхідним для художнього удосконалення кінематографу [626]. Масове захоплення мистецтвом кіно і бажання долучитися до пізнання його таємниць зумовило появу чисельних студій. В одеській театральній газеті навіть «раділося» відкривати свою кіностудію всім охочим поліпшити власне матеріальне становище [495]. Про «студіоманію» і не лише кінематографічну на сторінках журналу «Дивертисмент» мовилося: «На кожній вулиці, на кожному перехресті, ледь не у кожному домі лютує ця страшна епідемія, ім'я якій: Студія. В Одесі їх зараз рекламується поки ... 9. У Києві доходить вже до ... 15-ти» [324].

Новостворене АТ «Художній екран» в Києві вважало, що в майбутньому культурному будівництві кінематограф повинен стати одним з могутніх факторів художньої та ідейної творчості [904].

На початку вересня 1918 р. Ю. Давидову було видано посвідчення на відкриття студії екранного мистецтва у Києві за підписом головноуправляючого справами мистецтв і національної культури [88, арк. 1, 10]. Так, студія екранного мистецтва була відкрита 6 жовтня 1918 р., де поряд з мистецтвом, літературою, музикою, танцями та гримом для екрану викладали логіку переживань, міміку і гру для кінематографу. Навчальний курс був розрахований на 6 місяців [685; 754]. У ній працювали В. Юренєва, Г. Пасхалова, С. Кузнецов, В. Янова, М. Євреїнов. Очоловав студію кінодраматург О. Вознесенський. Окрім лекцій і практичних вправ, у студії планувалися бесіди, доповіді, демонстрації з питань психології, різних видів творчої діяльності, пов'язаних з кінематографом тощо. Керівництво навчального закладу також намагалося надати слухачам можливість відвідувати кінематографи «з художньо-педагогічною метою вивчення екрана». Через наявність досвідче-

ного викладацького складу та відповідну матеріальну базу ця студія серед приватних навчальних закладів посідала провідне місце [1062, с. 30, 35-36].

Наприкінці весни 1918 р. в Одесі артисткою Е. Юзовою та під особистим керівництвом кінорежисера і оператора А. Нікітіна була заснована перша практична кіностудія. Вона готувала артистів і режисерів для кінематографу [544]. Закіна, Тарчинська, Кулачков, Рафалов, Тартаковський, Томський стали першими її випускниками [658]. При кіностудії організовувалася кінофабрика [598]. Саме А. Нікітіним у 1918 р. були розпочаті перші кінозйомки в місті, в яких взяли участь учні кіностудії [895]. Студійцями були інсценізовані і розіграні романи «Чорний Том» (І. Кремер) і «Ліловий негр» (О. Вертинського). Влітку студія перейшла до АТ «Медуза», яке організовувало кінофабрику [588; 609]. Впродовж літа-осені 1918 р. кінофабрика О. Сибірякова «Медуза» спільно з навчальною студією А. Нікітіна випустила три фільми [1024, с. 143].

Восени 1918 р. мали розпочатися заняття у відділеннях кіностудії О. Дранкова (Київ, Одеса, Харків) [709; 659, с. 13; 690; 357]. Широкомовна реклама зробила свою справу. У містах виявилось немало охочих навчатися. За викладацьким складом його кіностудія мала перевершити всі попередні. Але, наприклад, в Одесі замість В. Максимова, Є. Андерсон, Л. Новікова, І. Шмідта та ін. знаменитостей молодь навчали Лівський, Ценін і Черневський [757, с. 11]. А оголошені заняття у Києві вчасно не розпочалися. 15 листопада 1918 р. газета «Голос Києва» повідомила не лише про хвилювання студійців з цього приводу, але й про те, що О. Дранков поїхав до Відня і «не може» звідти повернутися. Тому питання функціонування студії до його повернення залишалося відкритим [436; 710]. За твердженням М. Рибакіна заняття в студії розпочалися 28 листопада 1918 р. [1054, с. 288]. Окрім відкриття студій, організації кінематографічних зйомок, О. Дранков планував випустити свій власний журнал про кіно, жодний номер якого так і не був випущений [1116, р. 164, 168]. Єдиним практичним його досягненням,

приміром, в Одесі стало відкриття маленького театру, де глядачам дозволялося дивитися вистави у верхньому одязі [1116, р. 165].

У 1918 р. також працювали студія кіномистецтва, яку очолював М. Бонч-Томашевський (Київ), музично-драматичні курси з відділення кіностудії вільного художника О. Тальновського (Київ), кіностудія при фабриці кінематографічних картин ТД «К.П. Борисов і Ко» (Одеса), практична кіностудія при кінофабриці О. Сибірякова (Одеса), студія для підготовки кіноакторів Л. Риндіної (Ялта) тощо [1062, с. 24-26, 40, 42]. Функцію підготовки акторів кіно взяла на себе і приватна балетна студія М. Арцибушевої в Одесі, при якій діяв спеціальний клас. Майбутні актори опери, оперети, драми та кінематографу проходили спеціально розроблений курс практичних вправ з пластики і міміки [1062, с. 47; 348]. Основою викладацького складу в навчальних закладах були діячі театру. Відсоток викладачів, знайомих з кіновиробництвом, почав зростати з часом [1062, с. 61-62].

Серед причин, що зумовили появу численних кінозакладів, Р. Росляк називає: інтенсивний розвиток кінематографу під час Першої світової війни; великий інтерес до молодого виду мистецтва, а відтак – палке бажання навчатися йому; сприятливу для розвитку мистецтва й освіти політику українських державних утворень; еміграцію кінопідприємців з радянської Росії [1062, с. 23].

Процесу кіновиробництва в Україні перешкоджали як висока ціна кіноплівки, так і великі податки, що сплачували кінотеатри. Імпортні фільми, які мали більші тиражі копій, а тому були дешевшими, впевнено лідирували у кінопрокаті [1024, с. 131-133].

Майже вся кінематографічна плівка привозилася з Німеччини. Відповідно, поступаючи на ринок через «сотні» рук, зростала у ціні. Як наслідок, дорожчали готові фільми [532]. Кінематографічним діячам доводилося шукати різні можливості для її отримання. Так, М. Гроссман їздив за плівкою до Відня [833; 839]. Зі спогадів оператора Л. Форестьє дізнаємося, що через

відсутність позитивної плівки відзняті картини у той час виготовляли в одному екземплярі і в прокат не випускали [318, с. 97].

Відсутність матеріалів для виготовлення фільмів ставила українських і російських кіновиробників у скрутне становище. Кінематографічний ринок поступово заповнювався німецькими фільмами. Вони відрізнялися красою та чіткістю знімку, але в них не вистачало «психологічного елементу», що був характерний для російських картин. На ринку залишалося зовсім небагато російських фільмів, які з великими труднощами привозилися з Москви. Деякі закордонні кінематографічні фірми ще до війни закупили у Росії, Італії та ін. країнах старі негативи і почали знову випускати їх на ринок у новій репродукції [838].

Таким чином, Україна у 1918 р. опинилася в епіцентрі виробництва ігрових кінофільмів. Піднесення кіновиробництва на території Української Держави в першу чергу було зумовлено активністю приватних кінематографістів: знаних кінофабрикантів, які емігрували сюди з Росії, а також місцевих кіновиробників. Продукція місцевих кінематографістів повинна була витримувати жорстку конкуренцію на кінематографічному ринку.

4.2 Розвиток кінопрокату

До початку Першої світової війни в Україні працювало більше 40 прокатних контор, але фактично кінематографічний ринок був поділений між кількома великими прокатними конторами [1024, с. 55]. Монопольний розподіл на райони, як головний напрям у боротьбі за прибутки від кінематографу, вперше застосував О. Ханжонков у 1911 р. для прокату фільмів власного виробництва. Перерозподіл сфер впливу на ринку кінопрокату відбувався майже щороку [1055, с. 174].

У роки війни кінопрокатний бізнес суттєво зміцнив свої позиції. У 1916 р. в Російській імперії було продано не менше 150 млн. квитків у кінотеатри. В середньому на кожну прочитану книгу приходилося 5–6 відві-

дувань кінематографу, а на кожен проданий театральний квиток – 10–12 проданих квитків у кінотеатри [961, с. 8].

На початку вересня 1918 р. у київській пресі з'явилося повідомлення про приїзд до Києва відомого кінематографічного діяча С. Френкеля. Зазначалося, що він запрошений до одного великого акціонерного кінематографічного підприємства на посаду директора-розпорядника [797].

Кінопрокатні контори пропонували головним чином російські фільми. Поряд з цим пропонувався прокат фільмів американського, італійського, німецького та ін. виробництва [842, с. 13; 610; 660]. Так, відділення товариства «Південнофільм» в Одесі і Катеринославі до нового сезону пропонували серед новинок фільми: «Жертва вечірня» за участю В. Полонського, «Посмертні записки гувернантки» і «За гріх жінки» за участю прима Віденського міського театру Магдазонії, «Кривавий привид» (США), «Життя і смерть Бетховена» і т. п. До останньої картини була написана спеціальна супровідна музика, а до всіх – додавався «розкішний» рекламний матеріал [518]. На складі відділення «Південнофільму» у Харкові, яке відкрилося восени 1918 р., було більше 200 програм картин. Також працювали відділення товариства в Ростові-на-Дону і агентство для Донецького басейну у Дебальцевому [906, с. 14; 760].

Навесні 1918 р. через розруху на транспорті зникло багато картин, тому одеська секція прокатних контор постановила, щоб провінційні клієнти отримували і повертали картини назад до Одеси самостійно [526].

Дирекція кінотеатру «Бомонд» у Херсоні наприкінці весни 1918 р. повідомила своїх відвідувачів, що не дивлячись на труднощі «добування» картин, нею монополюю законтрактовано низку картин [769].

Товариство «Технограф» у Києві, яке мало власну прокатну контору кінокартин, демонструвало кінофільми у театрах «Новий світ» та «Експрес» на Хрещатику [538]. У власність товариства перейшов театр «Люкс» з Житомира [613, с. 2]. Наприкінці вересня 1918 р. дирекція кінотеатру «Люкс»

сповіщала, що володіючи власною прокатною конторою, має виключну можливість демонструвати кращі картини [534].

Кінопрокатною справою займалися також багато інших контор. Серед них, у Києві: контора Манн, контора Я. Золотовського [533; 519]; у Харкові: контора бр. Сквірських, контора «Аргус» [520; 522; додаток В.3.1]; в Одесі: відділення «Бр. Пате», контора ТД «К.П. Борисов і Ко» [840; 761]. Відділення з продажу і прокату фільмів фабрики кінематографічних картин Д. Харитонова діяли у Харкові, Одесі, Ростові-на-Дону [458; додаток В.3.2].

Представництво фірми О. Ханжонкова на Катеринославський і Харківський райони (Харківська, Полтавська, Курська, Воронежська, Катеринославська і Таврійська губернії) було передано ТД М. Літцанського і І. Шварца у Харкові [325]. Монопольне право на продукцію у Харківському районі ТД «Русь» мало товариство «Двигопись» у Харкові [795]. Київський ТД «Боевик» отримав від кінематографічного товариства Й. Єрмольєва (Москва-Ялта) монопольне право на прокат картин для Варшавського, Віленського та Ризького районів [792; 794].

Власники кінотеатрів скаржилися на надмірне адміністрування з боку органів влади та великі податки. Так, кіновласниками Київського, Одеського, Катеринославського, Харківського і Полтавського районів було подано клопотання до міністра внутрішніх справ про законне встановлення кількості «адміністративних» місць у кінотеатрах. Щоб від таких місць у кінотеатрах не було збитків ні власникам, ні державі, пропонувалося: залишити лише два постійно відведених місця для начальника варту і чергового комісара, а для всіх інших осіб, яких визначала місцева адміністрація, кіновласники надаватимуть сезонні пропускні квитки. Пред'явникам таких квитків обов'язково мали відводитися місця, а у разі, коли місць не буде, доставлятися стільці. На загальних зборах кіновласників було вирішено: повідомити про це клопотання на місцях губернським старостам з поясненням мотивів, що змусили звернутися до міністра. Так, уповноважений всіх власників кінематографічних театрів (в джерелах

згадується також Союз власників кінемо-театрів. – О. Б.) Л. Печорін (Еренбург) довів до відома Харківського губернського старосту, що у Харкові було 20 кінематографів місткістю від 150 до 700 місць. За його словами, кінематограф у місті міг існувати лише за можливості здійснювати 4–5 сеансів у день, бо ціни на вхідні квитки (в порівнянні з театральними), кількість місць, зростаючі щодень витрати не виправдовували видатків, навіть за три сеанси. Тому 12 постійно вільних місць, що вимагала місцева адміністрація, приносили збитки не лише кіновласникам, але і скарбниці [25, арк. 30-30 зв.].

31 травня 1918 р. Л. Печорін просив губернського старосту не затверджувати постанову міської думи Харкова від 23 травня, якою вводився збір з театральних видовищ і розваг у місті. Власники кінотеатрів скаржилися, що і без цього збору вони обкладені «п'ятьма податками» (військовим податком; марками на користь благодійних установ імператриці Марії; 5 коп. з квитка на користь інвалідів; прибутковим податком та промисловим, який не стягувався ні з одного іншого виду видовищ). Підвищення цін на місця через нарікання публіки було вже неможливим (останнє місце коштувало 2 руб.) [22, арк. 50; 19, арк. 110-110 зв.]. Цю постанову міської думи губернський староста опротестував в окружному суді Харкова [19, арк. 111-111 зв.].

Протести власників театрів і кінематографів в Одесі проти запровадження міського збору за найвищою дозволеною ставкою, що розпочалися в січні 1918 р., були доведені до судових розглядів. 25 липня на засіданні міської думи Одеси було постановлено: передати інституту судових приставів Одеського міського судово-мирового округу справу стягнення податків та недоїмок з міських платників [191, арк. 20-20 зв., 63, 66; 187, арк. 21, 26 зв.; 190, арк. 1, 6-7, 11]. Підприємці погоджувалися сплачувати міський збір у розмірі вдвічі меншому, ніж від них вимагалось міським самоврядуванням [636]. Після судового рішення про зменшення ставки на половину, кошти не вносилися, бо управа відмовлялася приймати половину ставку і подала скаргу до Генерального суду. 29 жовтня на загальних зборах членів Това-

риства власників театрів і кінематографів м. Одеси і Півдня Росії було розглянуто питання урегулювання стягнення міського збору і сплата його у майбутньому. За присутності майже всіх членів товариства голова зборів І. Кругляков зауважив, що управа до рішення суду все-таки погодилася приймати половину суму збору, а у разі задоволення її скарги, не стягуватиме з товариства театровласників ні штрафів, ні судових витрат [320].

25 жовтня 1918 р. відбулося засідання комісії при міському самоврядуванні Києва, на якому було заслухано клопотання антрепренерів і власників кінематографів про скасування збору. Незважаючи на погрози перенести скаргу до адміністративних інстанцій, було вирішено скасувати збір лише з видовищ, що переслідують висококультурні завдання і цілі, а саме кінематограф, що діяв у Києві спеціально для педагогічних цілей, вечори камерної музики, симфонічні оркестри тощо [766].

Цікаво, що з М. Пулавського власника кінотеатрів «Модерн» і «Лотос» в Олександрівську театральний збір протягом місяця в розмірі 2 тис. руб. було ухвалено не стягувати в рахунок за придбану у нього друкарську машинку для потреб міського самоврядування [163, арк. 268, 285].

Статистика відкриття нових кінотеатрів і їхнього відвідування у 1918 р. свідчила про те, що «Великий німий» як і раніше переможно крокував, продовжуючи покоряти і невпинно володіти громадською увагою [595]. Поширенню кінотеатрів сприяла та обставина, що в Одесі почали випускати кінопроектори «Пате-2» [1154, с. 49-50]. На жаль, не має точної інформації про кількість кінотеатрів в Україні у 1918 р. Проте з тогочасної преси відомо, що у 1918 р. мистецтво кіно демонстрували у багатьох населених пунктах.

Так, влітку 1918 р. серед розважальних закладів Херсона найбільше було біоскопів [410, с. 11]. Найкращими кінематографами Миколаєва вважалися «Великий» («*Большой*») і «Ермітаж» [535]. Картини, що демонструвалися наприкінці літа в кінематографі «Кіно-Арс» Кременчука, залишали приємне враження, тому публіки у ньому було багато. Понад програму виступала також виконавиця російських і єврейських пісень Анона [525]. Якщо в кіно-

театрах «Луна» («Эхо») та «Експрес» у Вінниці сеанси відбувалися при повних залах, то в кінематографі саду «Mon Repos» публіки інколи через негоду бувало небагато [922]. У Нікополі кінематографічні сеанси також можна було відвідати у міському саду та кінотеатрі «Експрес». Глядацька зала кінотеатру «Експрес» мала 24 аршини у довжину і 9 аршин у ширину, два парадних і чотири запасних виходи [143, арк. 20-21 зв.; 142, арк. 18].

Контроль за влаштуванням і утриманням кінотеатрів здійснювало місцеве самоврядування. Так, питання про ревізію біографу в міському саду піднімалося на засіданні міської думи Конотопа 20 липня 1918 р. [227, арк. 48]. На початку вересня 1918 р. міська дума Рильська не дозволила директору місцевого електротeatру «Кіно-Арс» Л. Андреєву продавати в буфеті електротeatру пиво «виключно своїм відвідувачам» [231, арк. 1, 5-6; 75, арк. 10].

Бажала кращого культура відвідувачів. Так, у Харкові дирекції закладів, що демонстрували мистецтво кіно, зверталися до своїх відвідувачів з наступними проханнями: не обтяжувати роботу касирів розміном крупних купюр, завчасно купувати квитки для попередження скупчення біля кас, місця займати відповідно придбаних квитків, не гримати стільцями під час антрактів і т. д. [27, арк. 216, 230]. У Вінниці нарікання відвідувачів викликав кінематограф «Патєграф» у центрі міста через брудний зал, запльоване фойє, недостатнє освітлення, страшно задуху, некультурних працівників [485].

На роботу кінематографів суттєво впливали непостійність електропостачання та високі тарифи на електроенергію. Зокрема, тариф для кінематографів був піднятий з 1 руб. 50 коп. до 3 руб. на початку літа в Олександрівську [161, арк. 102-102 зв., 109], з 2 руб. 25 коп. до 3 руб. 60 коп. восени в Ізюмі [207, арк. 15-15 зв., 17, 55], на початку осені 1918 р. до 4 руб. 50 коп. у Кам'янці-Подільському [283, с. 136-140] і до 6 руб. у Вінниці [137, арк. 139, 140 зв., 145-145 зв.]. Постійне забезпечення електроенергією могла гарантувати лише власна електростанція. Восени 1918 р. протягом 50 днів Кам'янець-Подільський був знеструмлений [1120, с. 10]. У той же час кінематограф «Зірка» у Кам'янці-Подільському, який належав

Проскурівській «Просвіті», успішно функціонував, оскільки мав власне джерело живлення [722].

Через близькість до місця вибухів на артилерійських складах 31 серпня 1918 р. в Одесі зазнали матеріальних збитків, переважно через розбиті вікна та невідвідування публікою, театри, кінематографи і міський сад [788]. Прошло кілька днів, перш ніж заклади почали нормально працювати [671]. І навіть таку ситуацію кмітливі одесити змогли обернути собі на користь. Так, зі спогадів театрального режисера В. Галіцького дізнаємося, що один з великих снарядів потрапив у приміщення ілюзіону «Корсо». Снаряд пробив дах, підлогу, не розірвавшись, застряг. Пожежні допомогли власнику закладу дістати і помістити снаряд у велику бочку з водою. Підприємець розмістив його у напівтемному залі і став запрошувати відвідувачів за платню подивитися на нього. Черга допитливих одеситів не вичерпувалася [296, с. 66].

Представники місцевих кінопрокатних контор клопотали перед владою про дозвіл відзняти місце вибухів, щоб кошти від демонстрації знятої картини направити постраждалим [671; 1163, с. 311].

У 1918 р. прохання про відкриття і влаштування кінематографів неодноразово надходили до Харківської міської управи [202; 204; 205]. Так, 10 липня 1918 р. штабс-капітан Унковський подав заяву в міську управу Харкова про дозвіл йому зробити перебудову в орендованому кам'яному приміщенні та влаштувати у ньому кінематограф. Управа не заперечувала проти втілення цього проекту [203, арк. 1-1 зв., 3]. В Лубнах міська управа дозволила Вислоухому збудувати дерев'яне приміщення у гімназійному сквері під кінематограф. За оренду ділянки під будівництво місто отримувало 5 тис. руб., а через рік – у власність переходило і збудоване приміщення [586]. А міська управа Житомира прохання Юровіча про оренду ділянки землі на 4-му бульварі для кінематографу відхилила [823].

У липні завідувач культурно-просвітнім кінематографом відділу Проскурівського союзу «Споживчих Товариств «Самопоміч» просив Подільського губерньського старосту продовжити дозвіл на функціонування кінематографу.

Це прохання було перепроваджено начальнику Кам'янецької міської Державної варти з проханням дати відповідь «по цьому питанню» [36, арк. 142].

Чимало організацій і не лише культурно-просвітніх, складаючи власний статут, включали у сферу своєї діяльності влаштування кінематографу. Так, в окружному суді Житомира протягом року розглядалися статuti споживчих товариств, в яких було вписано про можливість влаштовувати кінематографи [145-153; 157].

Кінотеатри могли перебувати у власності чи орендному користуванні громадських організацій. Відомо, що на Харківщині в Краматорську у Краматорського професійного союзу «Металіст» був електротئاتр «Луна» («Эхо») на 230 місць, у с. Нова-Водолага Валковського повіту електротئاتр «Праця» («Труд») на 200 місць – у Товариства з виробництва землеробських знарядь, в Охтирці кінематограф з необмеженою кількістю місць у міському саду орендував Союз інтелігентів пролетаріату тощо [26, арк. 2 зв., 5 зв., 13].

Розпорядженням губерньського коменданта Катеринославщини від 10 травня 1918 р. було наказано всім кінематографам та ін. розважальним закладам завершувати сеанси і вистави до 20.30, щоб їхні відвідувачі могли бути вдома о 21.00. У разі його невиконання закладам загрожувало закриття [681]. За повідомленням місцевої газети «Приднепровский край» від 15 травня 1918 р. відомо, що 13 і 14 травня театри і кінематографи у зв'язку із забороною вуличного руху після 21.00 не працювали взагалі [480]. Наприкінці весни 1918 р. за розпорядженням старости театральні заклади Харкова могли працювати лише до 23.00. Обмежений час роботи негативно впливав на їхню відвідуваність, бо влітку «публіка починає відвідувати театри» о 21.00 [22, арк. 50]. Комендантська година з 18 листопада 1918 р. діяла і у Житомирі. Всі театри, кінотеатри, цирки і т. п. розважальні заклади мали закриватися до 22.00 [283, с. 276].

Якісна і кількісна скудність кінематографічного ринку, за дописом в одній з харківських газет, не давала можливості підходити до фільмів занадто вимогливо [776]. Так, в Одесі показ американського фільму під назвою «Коло

смерті», що демонструвався в цирку, через популярність мав бути продовжений другим екраном в театрі «Мулен-Руж» [661]. За повідомленням журналу «Мельпомена» відомо, що фільм вражав своєю постановкою, грою артистів. Глядачі із захопленням спостерігали за всім, що відбувалося на екрані, особливо за сценами вражаючих трюків [898].

Газетярська критика давала свою оцінку кінематографічним фільмам. Особливо схвального відгуку отримала картина фабрики Й. Єрмольєва «Отець Сергій» з І. Мозжухіним у головній ролі. Вона була названа «ледь не найкращою» серед картин, що випускалися російськими фірмами – «відмінно розроблений сценарій, хвилюючий сюжет, зразкова постановка і, нарешті, яскраве художнє виконання» забезпечило цій картині великий успіх [683]. Проте в окремих містах її забороняли демонструвати «за неморальний зміст» [770; 743; 487]. Власники кінотеатру «Експрес» у Києві навіть пред'явили позов до міського самоврядування через понесені збитки внаслідок заборони демонструвати картину 6 жовтня [486].

Для зняття заборони з фільму до Києва приїздив Й. Єрмольєв. Він подав відповідне клопотання до міністерства [662]. І вже з 4 листопада про показ картини з дозволу міністра внутрішніх справ було оголошено у кінотеатрі «Експрес» Києва [682]. У Харкові про дозвіл міністра повідомив відділ у справах друку при губернському старості [25, арк. 46-47].

За словами голови Південноросійського союзу кінематографічних прокатних контор І. Розенфельда, в Україні не було цензури фільмів [595]. Проте через появу на кінематографічному ринку картин не тільки не морального змісту, але й таких, що «ображали релігійне почуття віруючих» градоначальник Києва ввів цензуру. Демонстрування картин без цензури каралося штрафом в розмірі 3 тис. руб. [848]. У грудні 1918 р. відділ військової цензури штабу головнокомандуючого повідомив власників кінематографічних, прокатних контор, кінотеатрів, а також кіноательє, що відповідно до приказу головнокомандуючого за №56 від 9 грудня вводилася військова цензура над всіма кінематографічними творами (кінофільми, описи тощо). Відтак

власники кінематографів були зобов'язані повідомляти військово-цензурне відділення (Банкова, 11) про кожний перегляд не пізніше, ніж за добу, вказуючи місце, час, кількість запланованих до показу фільмів, а також вчасно представляти опис, рекламний матеріал тощо. Кінотеатри під час показу фільмів повинні були мати відповідний дозвіл військової цензури чи копію з нього. Ця постанова набувала чинності з моменту її опублікування [407].

Поряд з демонстрацією анонсованої кінокартини до програм сеансів включались «понад програмові». Так, в кінотеатрі «Люкс» у Житомирі разом із «шедевром художньої драми» за участю В. Холодної, В. Максимова, О. Руніча «Жінка, яка винайшла кохання» здійснювався показ свята Св. Володимира в Києві у присутності гетьмана, вищих українських і німецьких урядовців, митрополита Антонія [545]. У кінотеатрі Києва «Новий світ» понад програму демонструвалася стрічка «Пан Гетьман у себе в саду» [536]. Часто демонструвалися «видові» та «комічні» стрічки. Так, у Харкові гумористична картина з «царства совдепії» під назвою «Центростарах» монополюю демонструвалася в кінотеатрі «Модерн» [908].

Кожен кінематографічний сеанс відбувався у супроводі музики, від якої залежало загальне враження від перегляду. Так, показ картини «Цар Юдейський» у Києві в театрі «Ренесанс» здивував публіку не стільки режисурою та грою акторів, скільки вмільм та незвичним супроводом – спеціальною духовною музикою у виконанні церковного хору [777]. У малому театрі А. Мянвського в Житомирі демонстрування драми «Бал Господній» доповнював німецький симфонічний квінтет. Поєднання драми з музикою створювало «повну ілюзію», яка переносила глядача у «царство дивовижної краси і поезії». Як наслідок, сеанси відбувалися при переповненому залі [419]. Всі картини у театрі «Ампір» Херсона супроводжувалися грою скрипаля [768].

Часто траплялося так, що музичний супровід запізнювався зі вступом і картина деякий час демонструвалася без нього. У спеціально присвяченому

«Екрану» випуску журналу «Фигаро» від 27 липня 1918 р., зауважувалося, що недоліки ілюстрування картин можуть бути вирішені через створення особливої музики спеціально залученими композиторами [376].

Щоденні сеанси загальнодоступного кіно наприкінці літа 1918 р. проходили у Німецькому театрі в Києві. Демонстрація картин супроводжувалася грою німецького військового оркестру. Вхід до залу дозволявся безперервно [649]. Влітку за зниженими цінами можна було відвідати денні сеанси і в театрі «Кіно Ампір» у Єлисаветграді [775].

22 жовтня 1918 р. кінематограф «Штремер» у Києві отримав від Київської позавідомчої ревізійної комісії оповістку про взяття його приміщення на облік. З приводу цього до МФ звернулася рада Союзу власників київських кінематографічних театрів. Вона наголосила, що ревізія кінематографічних приміщень рівнозначна фактичному закриттю. Скарбниця втратить надходження від державного податку за законом від 14 червня 1918 р., основного і додаткового промислового податків; недотримуватиме і міське самоврядування за «спеціальним» збором, що дорівнював державному, тобто 20% валового доходу театрів. Закриття кінотеатрів, як закладів культурно-виховних, відніме у населення міста «останню» можливість провести час вечірнього дозвілля найбільш раціонально. Збитків зазнають не лише власники кінотеатрів, але й їхні працівники. Постраждають також кінематографічні фабрики і ательє та загалом кінематографічна справа. Тому союз клопотав про виключення кінотеатрів з переліку приміщень, що підлягали ревізії за законом від 24 вересня 1918 р. [38, арк. 2, 2 зв., 3]. За твердженням Л. Пухи, керівництво кінотеатру «Штремер» зверталося з проханням узяти кінотеатр під свій захист і до «Українфільми» [1046, с. 63].

У Житомирі після оглядин міською ревізійною комісією театральних закладів міста наприкінці осені 1918 р., під ревізіцію ледь не потрапив кінематограф А. Мянєвського. Врятувало кінематограф те, що міська управа його приміщення визнала непідходящим для продовольчого відділу [571; 674].

Існуючі кінематографи, за висновком театрального відділу, знаходилися в руках приватних підприємців, які ставили собі єдине завдання – «добрі збори» і через це прислужували «низькому смакові юрби» [41, арк. 23].

Великий попит на нові художні фільми з українськими сюжетами існував не тільки з боку міських кінопрокатних контор, а й з боку сільських «Просвіт» [98, арк. 2 зв.]. Нагадаємо, що серед головних завдань Київської «Просвіти» за ствердженням статуту влітку 1917 р. було: відкривати книгозбірні, читальні, книгарні та заводити кінематограф. Цей статут взяли собі за основу і провінційні «Просвіти» [976, с. 87-88; 50; 51, арк. 27].

Театральний відділ, отримавши звернення від Сумської «Просвіти» 28 травня 1918 р. про надання кінематографічних картин, бажав знати: чи є у нього власний кінематограф, і коли є, то яким кінематографічним апаратом буде здійснюватися показ; чи «освідчений» механік, чи справний барабан та ін. частини апарату і чи гарантоване своєчасне повернення незіпсованих картин. На початку червня лист із уточнюючими питаннями був відправлений до Сум [74, арк. 21-21 зв.].

Урядовці зверталися до кінопрокатних контор про допомогу у наданні фільмів, наголошуючи на моральному обов'язку зробити все можливе для культурно-просвітньої роботи в українській народній школі [103, арк. 57]. Влітку 1918 р. дитячій публіці у столиці серед інших фільмів демонструвалися: «Буря коло берегів моря», «В країні вічних льодів», «Дресировання собак. Дуров», «Обробка цукрового очерету», «Весняний розлив Дніпра», «Розвиток хліборобства» і навіть «Виробка пива» [1046, с. 54-55]. Практику проведення періодичних безкоштовних народних сеансів у Києві працівники театрального відділу планували перенести до провінції [114, арк. 77-77 зв.].

18–21 червня 1918 р. в столиці пройшли кінематографічні вистави, збір від яких був призначений у фонд пам'ятника борцям за волю України, котрі загинули під Крутами [103, арк. 5; 86, арк. 11]. З повідомлень преси відомо, що саме у ці дні «українська бинда» вперше озвалася до глядачів українською мовою [808]. У заходах взяли участь актори Національного театру й

ін. артисти. За чотири вечори було отримано 349 крб. 59 коп. чистого прибутку [103, арк. 5; 86, арк. 11]. Кошти передали у відділ пластичних мистецтв, при якому була утворена Комісія з вшанування пам'яті школярів і студентів, які полягли під Крутами [86, арк. 10; 95, арк. 17 зв.].

Під час кінематографічних вистав 20 і 21 червня 1918 р. демонструвалися: «Похорони жертв більшовиків у Києві», «Берестейська мирна конференція», «Парад першої дивізії полонених», «Шевченківське свято», «Катастрофа на Звіринці». Цей захід допомогли провести артисти Національного театру [103, арк. 2]. На думку О. Янковської, 20–21 червня у Києві відбувся фактично перший кінофестиваль українських документальних фільмів – «Українська кінематографічна виставка» [1101, с. 114].

Більшість земств і кооперативів чудово розуміли цінність культурно-просвітньої діяльності. Засновувалися школи, книгарні; влаштовувалися лекції і т. п. Проте, як наголошувалося у «Кооперативній зорі» від 25 червня 1918 р., не всі розуміли, що є легший і швидший спосіб, яким можна «внести освіту у широкі кола» – це кінематограф. Про нього звичайно згадують, мають його на увазі, але більш теоретично. Незважаючи на те, що про це багато говорилося і писалося, кінематограф залишався чудовою «зброєю в руках лицарів легкої наживи» [351].

На початку 1918 р. Уманська повітова народна управа ухвалила і затвердила видатки на позашкільну освіту, серед яких було виділено 1 тис. крб. на придбання кінематографічних «бинд» (стрічок) і витрати пов'язані з поїздками кінематографу [63, арк. 3]. На утримання педагогічного музею і кінематографу міській управі Чернігова було потрібно 3 600 крб., з яких лише 200 крб. було передбачено на утримання кінематографу (електроенергія) і 200 крб. для кінематографічних картин [46, арк. 3-3 зв., 5]. Повітова народна управа Ольгополя в обрахунку на позашкільну освіту в 1918 р. для двох кінематографів запланувала 5 тис. крб. та 3 тис. крб. на прокат картин [48, арк. 3-4]. Серед видатків на позашкільну освіту у Кам'янець-Подільському повіті було зазначено 3 тис. крб. за прокат кінокартин [69, арк. 12-12 зв.]. Але

у зв'язку з фінансовими проблемами чимало губернських і повітових народних управ зверталось за допомогою [71, арк. 3, 4-4 зв.]. Так, тимчасово завідуючий відділом позашкільної освіти в Одесі прохав в департаменту позашкільної освіти до нового року для кінематографу 15 тис. крб. [70, арк. 5 зв.].

Навесні 1918 р. до департаменту позашкільної освіти за грошовою допомогою у розмірі 7 650 крб. звернулася Повітова рада спілки «Просвіт» з Олександрії на Херсонщині, з яких 4 500 крб. планувалося витрати на організацію музичного і кінематографічного відділень для повіту [57, арк. 6].

Наприкінці літа 1918 р. департамент позашкільної освіти МНОМ на прохання «Просвіт» і споживчих товариств надати кінофільми відповідав, що у нього їх немає, але необхідні фільми на українські теми невдовзі можна буде отримати у пайового товариства «Українфільма» [57, арк. 20; 64, арк. 4].

Уманський кооперативний союз наприкінці вересня 1918 р. повідомляв департамент позашкільної освіти МНОМ, що його культурно-просвітній відділ невдовзі матиме декілька мандрівних кіно [64, арк. 17-17 зв.].

Необхідність використання кінематографу в поєднанні з лекціями-концертами була визнана Першим Всеполтавським з'їздом товариств «Просвіти», що відбувся 10–12 травня 1918 р. Делегати з'їзду висловили побажання, щоб губернська управа подбала про постачання апаратів для «Просвіт», а міністерство пильнувало за тим, щоб виготовлення фільмів на теми про українську культуру відбувалося під доглядом спеціального органу МНО. Було постановлено не допускати експлуатацію шкільних і просвітянських будинків з комерційною метою заїжджим підприємцям, у котрих «дуже часто і апарати, і ще більш фільми, цілком не відповідають вимогам просвітніх завдань» [3, арк. 3; 287, с. 23]. Так, за твердження Д. Розовика, Губернське земське зібрання на Полтавщині виділило 234 тис. крб. на створення у Полтаві кінотеатрів, власної кіностудії, режисерської кіногрупи [1058, с. 275]. В організації кінотеатрів-ілюзій та створенні умов для їхнього відвідування на Чернігівщині допомагала театральна секція Чернігівської «Просвіти». За 1918 – першу половину 1919 р. на Чернігівщині було

засновано 37 таких закладів, три з яких у губернському місті, причому один – дитячий [1056, с. 103].

Власний науковий кінематограф з динамо-машиною мала Вінницька «Просвіта» [141, арк. 11-11 зв.; 55, арк. 43]. На його облаштування товариство витратило до 25 тис. крб. [524]. Кінематограф на 270 місць був у розпорядженні Люботинської «Просвіти» на Харківщині [26, арк. 5 зв.]. Народний дім з біографом мала і «Просвіта» Олександрівська [163, арк. 29].

Влітку 1918 р. Лубенський союз педагогів, бажаючи придбати кінематограф для навчально-виховного процесу, звернувся за фінансовою допомогою до батьків. Шкільний кінематограф у зверненні освітян було названо не лише здоровою і повчальною розвагою, але й незамінним посібником для шкільних занять, а «сучасний кіно» – місцем, куди сходяться гулящі люди, що шукають «грубої розваги» і «лоскотання нервів» [607]. Можливість відкривати наукові кінематографи було прописано в статуті Павлоградського батьківського союзу, що був зареєстрований окружним судом Катеринослава 13 серпня 1918 р. [192, арк. 4-4 зв.].

Восени 1918 р. у Могилеві-Подільському піднімалося питання про влаштування дитячих кінематографічних сеансів (щонеділі та на свята) в місцевих кінематографах «Люкс» і «Міраж». Проте місцеве кінотовариство, як зазначалося у пресі, не поспішало реагувати [517; 608].

ГУМНК у вересні 1918 р. на звернення Д. Орлова, власника кінотеатру у Богуславі, допомогти йому в «технічній справі» прохало Міністерство торгу і промисловості видати йому дозвіл на придбання 100 пудів нафти. Його кінотеатр був «корисним культурним осередком», де демонструвалися фільми учням місцевих шкіл [103, арк. 24].

Кіноапарат зі всім необхідним приладдям отримав музей витончених мистецтв в Одесі, як дар від заслуженого ординарного професора І. Линниченка. У зв'язку з цим рада історико-філологічного факультету і правління Новоросійського університету оголосили йому подяку [195, арк. 30-31].

Кінематографічне товариство «Уранія», що діяло з 1912 р. в Одесі, більшість кінопоказів супроводжувало лекціями. Діяльність товариства за статутом поширювалася також на всі райони Херсонської, Бессарабської, Таврійської, Подільської, Київської, Катеринославської і Харківської губерній [1024, с. 73]. Влітку 1918 р. «Уранія» анонсувала цікавий зимовий сезон [392, с. 16]. Так, з 4 вересня мала демонструватися німецька картина «Життя Ріхарда Вагнера» із супроводом його ж музики і лекціями [907].

Відкрите у Харкові кінематографічне кооперативне товариство «Кінект» (статут стверджений 21 травня 1918 р.), ставило собі за мету сприяти культурному і матеріальному благополуччю своїх членів шляхом влаштування постійних і пересувних кінематографів з демонструванням популярних наукових картин; відкриття прокатних контор; продажу і прокату кінематографічних фільмів, екранів, апаратів, двигунів і т. п.; улаштування власних павільйонів для зйомок. Ним було відкрито кінематографічну контору і склад картин, апаратів, технічного приладдя у Харкові; орендовано приміщення під влаштування власних театрів у Білгороді, Катеринославі, Маріуполі, Харкові та ін. містах [210, арк. 21-21 зв.; додаток В.2].

У Харкові в 1918 р. також утворювалося кінематографічне пайове товариство, яке мало експлуатувати нове «кінематографічне удосконалення» російського винахідника Т. Філякіна. Запатентований винахідником пристрій усував мерехтіння на екрані, т. зв. «дощик» (смуги), розмитість зображення і попереджував псування картин під час демонстрацій. Одеський журнал «Фигаро» 14 вересня 1918 р. повідомляв, що винайденим пристроєм зацікавилися німецькі і російські капіталісти [341].

Питання власного працевлаштування колишні військовослужбовці часто вирішували через організацію різних комерційних товариств. Так, товариством колишніх офіцерів у Харкові було відкрито кінематограф, де демонструвалися фільми за участю В. Холодної, В. Максимова та ін. У місцевій пресі зауважувалося, що під наглядом товариства колишній кінематограф «Солейл» перетворився з брудного на чистий і відремонтований літній театр

«ТАРК» [362]. В Одесі один з кінотеатрів був придбаний трьома генералами і одним офіцером за 9 тис. руб. Нові власники самі ж його і обслуговували: один генерал працював в апаратній, другий – у касі, третій був білетером, а офіцер «акомпанував» картинам на піаніно [390, с. 17]. В одеській пресі наприкінці весни зазначалося, що одним з кращих в місті було приміщення кінотеатру Союзу взаємодопомоги офіцерів, яке обслуговували виключно офіцери [544].

«Південне товариство покалічених і безробітних воїнів «Нова Січ», що мало намір діяти шляхом товарообміну між містом і селом, бажало дати селу в обмін на гроші і продукти не лише матеріальні цінності, але й культурні – розваги, освіту тощо [10, арк. 13 зв.; 509]. Так, для початку планомірної роботи було взято на облік всі приміщення та інвентар у селах Сумського повіту Харківської губернії. Там, де не було відповідних приміщень, товариством планувалося їх збудувати. У місті із безробітних артистів утворювалися трупи для платних народних вистав. Кожна трупа артистів повинна була мати проєкційний і кінематографічний апарати зі спеціальними діапозитивами і кінолекціями. Керівництво товариства було переконано, що такій трупі не буде важко, зібравши натовп селян для розваги, розказати як потрібно розумно користуватися грошима і яку шкоду отримують громадяни і держава від того, що гроші «лежать» нерухомо. Планувалося широко застосовувати спеціальні кінематографічні стрічки. Також наголошувалося, що кінолекціями можна знизити соціальне озлоблення серед селян. За допомогою живого слова та екрану, цифрами і фактами лектори товариства мали розповісти народу, що уряд робить корисного. На думку ініціаторів, показ на кіноекранах рівня розвитку промисловості і культури ін. народів, мав викликати підйом самоорганізації та бажання покращити життя на селі [10, арк. 13-13 зв., 16-16 зв.].

Поряд з культурно-просвітніми кінематографічними сеансами здійснювалися просвітні читання із залученням «чарівних ліхтарів». Так, культурно-просвітня комісія професійного союзу «Металістів і Деревообробників»

Олександрівська у вересні 1918 р., бажаючи поповнити свою бібліотеку, дізнавалася в культурно-просвітньої організації «Праця» Харкова серед іншого і про «туманні картинки». У відповідь «Праця» повідомила, що нею вживаються заходи для придбання останніх найближчим часом [167, арк. 263, 271-271 зв.]. Наприклад, замовлення на виготовлення картин для чарівних ліхтарів приймала майстерня при художньому відділі Миргородської художньо-промислової школи ім. М.В. Гоголя Полтавського губернського земства, що обслуговувала переважно земські та міські установи [199, арк. 250]. Релігійно-моральні читання із залученням чарівних ліхтарів проводили і священники для прихожан. Така практика у 1918 р., зокрема здійснювалася священниками Київської єпархії [251, арк. 55, 57-58].

Таким чином, рішучі кроки «Великого німого» не зупинилися, а продовжили переможну ходу. Кінопрокатники пропонували кіноглядачам кінематографічні фільми вітчизняного і зарубіжного виробництва. Розуміння «сили» кінематографу на державному рівні і серед громадських об'єднань дало поштовх до розвитку нових напрямів кінопрокату.

Висновки до четвертого розділу

У 1918 р. на теренах Української Держави активну діяльність розгорнули численні приватні кінематографічні підприємства. Україна стала одним із світових центрів кіновиробництва.

Розвитку кіновиробництва в добу гетьманату П. Скоропадського, зокрема на Півдні України, посприяло переведення з радянської Росії відомих кінематографічних фірм. У цей час виробництвом фільмів займалися О. Дранков, О. Ханжонков, Д. Харитонов та ін. відомі кінематографісти. Приїжджим і місцевим кінематографічним діячам довелося зіштовхнутися з реаліями тогочасного українського суспільства: надмірною дорожнечею, нестачею приміщень тощо.

Піднесення кіновиробничої діяльності зумовило появу навчальних закладів (студій) для підготовки кіноакторів та ін. фахівців «десятої музи». Але у німому кіно, як і раніше, переважно грали театральні актори, естрадні та циркові артисти.

Населення України мало змогу переглядати поряд з вітчизняними кінострічками кінофільми за участю найвідоміших «королів екрану» Росії, Німеччини та ін. країн світу. Часто сюжети кінематографічних фільмів не несли у собі нічого, окрім видовищних карколомних трюків. Це питання надзвичайно хвилювало тих, хто бажав і вбачав необхідним використовувати кінематограф з культурно-просвітньою метою як для дорослого, так і дитячого глядача. Товариства, передусім культурно-просвітнього спрямування, земства, держава по-можливості ставали в оборону моральності та «розумної розваги». Налагодити кіновиробництво українських фільмів мало засноване у 1918 р. товариство «Українфільма».

Серед кінопрокатників, як і у попередні роки, продовжував існувати монопольний поділ країни на райони. До розвитку кінопрокату на теренах Української Держави долучилися державні та громадські інституції. Сфера кінематографу в Українській Державі була на перетині не лише українських національних інтересів, інтересів приватних кіновиробників, але й воюючих у Першій світовій війні держав.

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК КОНЦЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЕСТРАДНО-ЦИРКОВОГО МИСТЕЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

5.1 Розвиток концертної діяльності

У становленні української музичної культури після 1917 р. хорове мистецтво відіграло особливу роль [988, с. 46]. За Гетьманату хорові колективи продовжували організовуватися як з ініціативи окремих музичних діячів, так і за сприяння культурно-просвітніх, кооперативних товариств і союзів.

Наприкінці травня – на початку червня 1918 р. у с. Кошлани Київської губернії утворювався хор під орудою п.-о. Л. Кудрицького. Він мав намір виступати з концертами в Умані, Козятині, Вінниці та ін. В концертних поїздках колективу, які планувалися з кінця літа 1918 р., допомогло Міністерство шляхів [697; 843].

У Києві організувалася Художня капела Г. Давидовського, яка мала на меті «дати собою зразок для інших хорів і тим допомогти підвищенню хорової справи на Україні» [847]. Продовжував виступи Студентський хор під керівництвом О. Кошиця [616, с. 18; 827]. Наприкінці 1918 р. постало хорове товариство під його ж провідом. Воно мало добірний склад фахових співаків [990, с. 37]. Восени 1918 р. також у Києві почав концертну діяльність Робітничий хор української професійної спілки робітників під керівництвом Б. Левицького [923; 1008, с. 20]. Перший концерт хору товариства «Батьківщина» у Києві за участю оперних артистів був запланований на 13 жовтня [449].

Наприкінці осені 1918 р. Рада Всеукраїнської професійної спілки діячів театрального мистецтва, зважаючи на «хаотичність» проведення концертів приватними особами в приміщенні Українського клубу, вирішила організацію концертів взяти під свій контроль [564].

На середину літа 1918 р. у Харкові організувався змішаний хор, до якого на рівних засадах вступили професійні хористи міста та досвідчені любителі хорового співу. Метою нового товариства, який нараховував 50 осіб, було художнє виконання вокальних творів і надання матеріальної підтримки працівникам хорового мистецтва шляхом влаштування духовних і світських концертів, вокальних виступів. Хором керував С. Кучін [557; 664].

Власний хор у Чернігові утворила місцева «Юнацька спілка», яка ставила перед собою завдання об'єднати міську молодь для просвітньої роботи серед широкого кола громадян «на українському національному ґрунті». Для цього при ній, окрім хорової, утворювалися і діяли лекційна, драматична та ін. секції. Концерт хору, що відбувся 20 жовтня 1918 р., залишив гарне враження. Хоровим колективом диригував п.-о. М. Ступницький [561; 562].

На початку 1918 р. в Ніжині театральна рада при відділі Наросвіти склала план організації народного театру на літній сезон 1918 р. Було утворено дві секції – українську і російську. При українській секції, яку очолював Ф. Проценко, було організовано «симфонічний ансамбль» з 14 осіб (керівник – Є. Москвичов) та хор з 24 осіб (О. Мизько). Артисти виступали переважно у літньому театрі [311, с. 138; 1075, с. 35-36].

У Прилуках діяло три «добрих» оркестри: гімназійний (керівник – Лазоренко), духовий (З. Чернявський) і бальний (С. Чернявський) [438]. А от у Лебедині, незважаючи на велику кількість музично освіченої молоді у місті, товариством любителів витончених мистецтв не вдалося організувати оркестр і хор силами любителів. Тому 21 липня 1918 р. на зібранні культурно-просвітнього товариства особливу увагу було приділено утворенню музичної секції та організації духового оркестру [676].

У Полтавському повіті найбільша увага в роботі товариств надавалася саме лекціям-концертам, що користувалися успіхом серед селян [1053, с. 89]. На Першому Всеполтавському з'їзді товариств «Просвіти» було не лише визнано «велику користь» з влаштування лекцій-концертів, але й постановлено надалі їх поширювати у селах. Для цього планувалося виробити зразкові

плани лекцій-концертів, заснувати при кожній «Просвіті» постійно діючі оркестри і хори. З'їзд висловив побажання, щоб при курсах для інструкторів з позашкільної освіти було влаштовано регентські короткотермінові курси для просвітянських керівників хорів та оркестрів [3, арк. 2-3; 287, с. 22-23].

Творча громадськість у добу Гетьманату долучилася до реалізації програми з творення Українських національних хорів, яка була реалізована найбільш повно. Ідея їхньої організації належала Олексі Приходькові [1087, с. 228-229; 1037, с. 30; додаток Д.11]. Його брат, громадсько-політичний діяч В. Приходько, відзначав: «Одного бажання мало, щоби співати у хорі: людина лише тоді стає членом хору, коли її приймає ціле хорове товариство. ... Товариство обирає свій виконавчий орган – раду хорового товариства, на чолі з головою, старостою хору. Староста, разом з членами ради, провадить всю адміністративну справу хору ... За те на регента хору упадає лише художня частина: коли він виходить до хору – все готове, йому залишається тільки піднести капельмейстерську паличку» [310, с. 43-44].

Планувалося, що мережа національних хорів покриє собою всю територію України [45, арк. 4-4 зв.; 215, арк. 24]. В Києві УНХ було створено ще у жовтні 1917 р. [1007, с. 74]. Відтоді Перший УНХ у Києві виступав на «концертній естраді», пропагуючи українську пісню [715]. Зі спогадів О. Кошиця відомо, що у ньому «... були аж чотири диригенти: я, так би мовити, шефом диригентом, потім Стеценко, Приходько й Леонтович. Цей хор складався майже з 80 осіб по більшості «вчорашніх українців», в голосовому відношенні був слабенький. Перед вів О. Приходько, головою був ... Шишківський» [304, с. 9].

Одного УНХ для столиці було недостатньо. У відозві музичного відділу МНО з підписом О. Приходька, яка була надрукована у «Державному Вістнику» 18 червня, вказувалося: «... один хор не зможе взяти на себе тієї великої роботи, яка повинна вестись у Києві. Багатство рідної пісні, її різноманітний характер, зріст нашої хорової літератури з одного боку, а інтерес нашого громадянства до хорового співу з другого боку – все це вимагає

поставити справу хорового співу у нас на Україні, а зокрема і у Києві, більш широко...». Тому влітку 1918 р. було розпочато справу з організації Другого УНХ у Києві [715]. Хором мав диригувати Г. Давидовський. Восени хорова рада Першого УНХ у Києві повідомила про набір нових членів до хору. А також запросила тих «громадян-українців», які записалися до Другого УНХ у Києві, оскільки Г. Давидовський «залишив музичний відділ» [826]. Відомо про наміри музичного відділу утворити у Києві і Третій УНХ, який мав бути виключно чоловічим [250, с. 8].

Українські національні хори брали участь у різноманітних громадських заходах [568; 565]. Цікаво, що концерт Першого УНХ Києва 9 червня 1918 р., який відвідав гетьман та члени уряду, Д. Донцов саркастично назвав: «... мізерабільним. Квінтесенція нудоти і плаксивости української» [298, с. 48-49]. Окрім столиці, Перший УНХ активно виступав і в провінції, наприклад, у Гадячі [1008, с. 20; 567]. За повідомленням подільської преси на 23 жовтня 1918 р., планувався його концерт в Кам'янці-Подільському [566; 844]. Гастролі національного хору заохочували громадськість до творення місцевих національних хорів [638; 639].

За твердженням Д. Дорошенка, «Український Національний Хор у Києві» під орудою О. Кошиця пізніше був перетворений в Українську державну капелу [973, с. 253]. Інший сучасник тих подій, урядовець МНО О. Войнаренко відзначав: «Заходами композитора і диригента Кирила Стеценка, що працював у Музичнім Відділі, й при близькій допомозі талановитого диригента Олекси Приходька зорганізовано «Український Національний Хор». Вже в короткім часі його існування, Гетьман окремим підписом удержавнив той хор і він став Українською Державною Капелею, що була дійсно високомистецькою окрасою гетьманської столиці. Пізніше, ... вона була переорганізована Олександром Кошицем, ... й продовжувала своє існування під назвою «Українська Республіканська Капеля» [295, с. 27].

Зі спогадів громадського-політичного діяча В. Андрієвського відомо, що за проектом створення Української державної капели виношувалися плани

виступів за кордоном «великого українського національного хора, оркестри і танцюристів, які мали показати перед світом красу української народної культури. ... хор мав виступати в українських історичних костюмах...». Проект у повному обсязі був реалізований вже за Директорії, але під назвою Української республіканської капели [292, с. 242-243].

Відомий диригент О. Кошиць, пригадуючи свою зустріч з С. Петлюрою на початку січня 1919 р., зазначав, що саме йому було довірено організувати вищезгаданий колектив [304, с. 7]. Співаків до нього набирали і з-поміж хористів Українських національних хорів [304, с. 11-12, 50; 219, арк. 26].

Вже існуючі хори в губернських і повітових центрах могли бути реорганізовані у національні хори за певних умов. Назву «Український національний хор» носили ті хори, що діяли за Статутом Українських національних хорів при музичному відділі. Головним завданням хорових організацій було: «студіювання української народної пісні і творів українських композиторів, а також пісні й композиції інших народів в українському перекладі». Окрім завдання виховувати громадянство естетично, хори мали приділяти велике значення вихованню у громадськості почуття дисципліни й організованості [216, арк. 22-22 зв.; 250, с. 8].

Робота з творення музично-хорових колективів і, зокрема національних хорів, вимагала великої кількості підготовлених кадрів. Ще в 1917 р. було вирішено закласти спеціальні літні диригентські курси у губернських центрах та великих повітових містах [1007, с. 75]. Курсисти (передусім народні учителі, сільське духовенство, селяни) по закінченню мали складати іспити та зобов'язувалися, повернувшись на село, організовувати народні хори [212, арк. 15; 460]. Подібні курси міністерство освіти прагнуло влаштувати якомога «густіше» по Україні [461].

Диригентські курси на місцях урядовці музичного відділу організовували спільно з губернськими народними управами. Музичний відділ МНО, звертаючись до губернських народних рад, пропонував відкривати курси для підготовки диригентів національних хорів. Наприкінці весни 1918 р. це

питання було погоджено у Кам'янці-Подільському, Житомирі та Чернігові [462; 212, арк. 15; 981, с. 251].

В день відкриття курсів (початок липня 1918 р.) у Житомирі їхній ініціатор і завідуючий У. Парфілов звернувся до присутніх українською мовою й наголосив на значенні народної пісні [460; 684; 726]. Зауважимо, що на Волині планувалося побудувати та влаштувати цілу сітку Народних домів протягом 1918–1922 рр., де «... народна бібліотека і аудиторія не подільні з національними хорами і театрами...» [82, арк. 3-3 зв.].

Розгорнувши масштабну позашкільну роботу Відділ народної освіти Полтавської губернської народної управи планував з осені 1918 р. протягом 8 місяців (з 15 вересня 1918 р. до 15 травня 1919 р.) проводити диригентські курси на Полтавщині. У доповіді про підготовку регентів і капельмейстерів для керівництва справами народних хорів і оркестрів зазначалося, що є велика потреба в керівниках з організації народних хорів при товариствах «Просвіти». Зверталися не лише «Просвіти», а й повітові земства, «аби воно їм допомогло знайти відповідних керівників». На курси приймалися особи, які закінчили вищі початкові школи з «гарним» музичним слухом. Кожному також призначалася щомісячна стипендія у розмірі 150 крб. Курси були розраховані на 60 осіб [47, арк. 24]. Полтавськими черговими губернськими зборами, що відбулися 4–11 серпня 1918 р., доповідь Губернської народної управи про влаштування диригентських курсів було схвалено та призначено 40 тис. крб. на їх проведення. Справа курсів була цілком налагоджена, але розпочатись не могла через виданий державою закон, який «скасовував» кошториси земських зборів на 1918 р. На початку жовтня Полтавська губерньська народна управа звернулася з проханням у МНОМ про призначення «окремої допомоги», тому що «Просвіти» чекають проведення курсів [47, арк. 23-23 зв.]. За даними Д. Розовика, керівників численних співочих колективів Полтавщини готували і на спеціально відкритих диригентських курсах у Кобеляках, Миргороді, Пирятині [1058, с. 258].

З ініціативи групи членів місцевої «Просвіти» та сприяння музичного відділу МНОМ було створено УНХ у Кам'янці-Подільському. 30 червня 1918 р. відбулося його відкриття та перші загальні збори. Диригентом хору обрали П. Бутовського. При хорі було засновано школу нотної грамоти, навчання у якій проводив С. Козицький [33, арк. 24 зв.; 215, арк. 40 зв.-41; 216, арк. 1; 218, арк. 5-8 зв.]. Через утворення УНХ у місті 4 липня припинило свою роботу українське музичне товариство «Кобзар» [215, арк. 17; 218, арк. 1-2]. Все майно товариства «Кобзар» було передано новоствореному УНХ [215, арк. 17; 216, арк. 2 зв.; 220].

В день відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету 22 жовтня 1918 р. хор виступав двічі. Перший раз під час молебню та урочистостей в університеті, співаючи гімни. Другий – у Народному домі з концертом-виставою за участю драматичного гуртка «Просвіти» та артистки Львівської опери О. Любич [217, арк. 1 зв.-2; 215, арк. 29]. Під час виконання гімну «Gaudeamus» в університеті присутні у єдиному пориві підвелися і бурхливими оплесками привітали професорсько-викладацьку корпорацію молодого університету [983, с. 159]. Участь Першого УНХ Києва і УНХ Кам'янця-Подільського у відкритті університету надала цій події величчю і незабутності. Ректор університету І. Огієнко 23 жовтня виніс хорам подяку [982, с. 351; 1017, с. 18; 284, с. 85, 262].

До кінця 1918 р. Кам'янець-Подільський УНХ провів 9 публічних виступів [214, арк. 1; 217, арк. 1-1 зв., 2]. Наприкінці жовтня 1918 р. Рада Жванецької «Просвіти» зверталася до нього з проханням дати концерт на користь товариства й тим самим заохотити селянство до створення місцевого хору, показавши «справжнє національне мистецтво» [219, арк. 24].

Роботою з творення УНХ у Могилеві-Подільському займався ініціативний гурток, створений представником музичного відділу [807]. Голова співочо-музичного гуртка місцевого товариства «Просвіта» листувався з хоровим старостою Кам'янець-Подільського УНХ щодо отримання статуту та партитур хорових творів [219, арк. 5-5 зв.].

Музичний відділ МНО, плануючи утворити УНХ у Миколаєві, наприкінці весни 1918 р. просив товариство «Просвіта» звернутися від його імені до «місцевого громадянства» з пропозицією вступати у члени хору. Рекомендувалося зараховувати осіб з «голосом, слухом і хоч елементарно знайомих з нотами», бо перед майбутнім хором ставилися «серйозні музичні завдання». Тих, які не знали нот, але виявляв бажання співати, пропонувалося записувати кандидатами до членів хору. Планувалося відкриття нотної школи. Під час концертів УНХ Миколаєва популяризував українську народну пісню, українських композиторів [172, арк. 108-108 зв.; 57, арк. 13-13 зв., 21-21 зв.].

Влітку у Павлограді на Катеринославщині МНО організувало УНХ, члени якого «за умовлену нагороду» мали б також виконувати «підрядні ролі і ролі статистів» у національному театрі, який планувала організувати місцева «Просвіта» [82, арк. 20]. Організовувався УНХ і у Маріуполі [643].

У Полтаві на чолі УНХ став В. Верховинець. До кінця серпня 1918 р. хор кілька разів виступав з благодійною метою [642]. У листопаді УНХ Полтави, бажаючи влаштувати концерт пам'яті М. Лисенка, клопотав перед міським самоврядуванням про безкоштовне користування приміщенням міського театру. Дозвіл був наданий за умови, щоб отримані кошти були використані на благодійні чи просвітні цілі [824].

14 жовтня 1918 р. в Житомирі відбулося організаційне зібрання і перша співанка місцевого УНХ. Перед присутніми, котрих було більше 70 осіб, виступив голова артистичної секції «Просвіти» Ганюк і ознайомив всіх зі статутом Українських національних хорів в Україні. Очолив УНХ у Житомирі Є. Томашевський [696; 806]. Цей хор брав участь у заходах, які влаштовувала не лише «Просвіта» [53, арк. 16-16 зв.]. У вінницькій пресі восени 1918 р. також повідомлялося, що в колах близьких до «Просвіти» йде організація УНХ. Перший виступ хору у Вінниці планувався до шестиріччя від дня смерті композитора М. Лисенка [911]. У листопаді-грудні 1918 р. відзначити роковини композитора готувалися культурно-просвітні товариства Києва. Для підготовки заходів було утворено спеціальний

організаційний комітет [89, арк. 75 зв.; 169, арк. 19]. Його ініціатором виступив Перший УНХ Києва, вважаючи, що «кожна організація та інституція зрозуміє велику вагу свята, його моральне під теперішню пору значення як свята національного...» [470].

10 жовтня 1918 р. газета «Відродження» повідомила, що після літньої перерви відновив свою діяльність Харківський (Слобожанський) УНХ, який «увійшов в безпосередній зв'язок» з музичним відділом і «підлягає загальному статуту» Українських національних хорів. 25 вересня відбулися його загальні збори. На чолі художньої ради продовжив роботу В. Ступницький, а також диригенти хору Ф. Соболев і С. Гуцин [821]. А із сповіщення однієї з місцевих газет, дізнаємося, що питання створення УНХ у Харкові за прикладом Києва піднімалося на зборах ініціативної групи з відкриття у місті Українського національного клубу ще 22 серпня 1918 р. [798].

Не скрізь вдавалося віднайти відповідне фінансування. Так, на початку червня 1918 р. Золотоніське товариство «Просвіта» на Полтавщині ухвалило на загальних зборах рішення про організацію національного хору. Протягом місяця було зібрано 15 «добрих» хористів, які мали скласти ядро УНХ. На утримання хору щомісячно було потрібно 1 200 крб., яких товариство не мало. Гадаючи, що через один-два роки кошти будуть повертатися з концертних виступів, товариство прохало МНОМ про допомогу в 5 тис. крб., що дало б змогу розпочати роботу в місті й у повіті [56, арк. 14-14 зв]. У доповіді Херсонського товариства «Просвіта» до міністра освіти про діяльність українського національного театру (середина липня 1918 р.) зазначалося: «При театрі склався гарний український хор під керуванням д. Манченко, утримування котрого обходиться Т-ву «Просвіта» 1 050 карбов. на місяць» [949, с. 60-64]. Товариство, окрім допомоги для театру, просило 5 тис. крб. для утримання УНХ [194, арк. 9]. 6 серпня 1918 р. Театральна рада на своєму засіданні ухвалила видати 5 тис. крб. державної допомоги на організацію національного хору [105, арк. 1].

У Лебедині утворення УНХ ініціювала музична секція місцевого товариства любителів витончених мистецтв. Хор складався з 60 хористів церковних хорів Лебедина та мав трьох диригентів. В майбутньому його склад мали поповнити любителі, для яких планувалося відкрити короточасні курси музичної грамоти. 8 вересня планувався перший концерт хору [799].

Окрім Києва, Житомира, Кам'янця-Подільського, Вінниці, Миколаєва, Херсона, Полтави, Харкова, Лебедина, Могилева-Подільського відомо також, що Українські національні хори були утворені в Чернігові, Катеринославі, Смілі. Восени 1918 р. планувалося заснувати або реорганізувати вже існуючі хори в «українські національні» у Києві, Черкасах, Радомишлі, Липовці, Богуславі, Миронівці, Райгороді, Брусиліві, Кирилівці, Золотоноші, Лубнах, Переяславі, Хоролі, Сумах, Ольгополі, Ямполі, Звягелі, Павлограді, Олександрії, Єлисаветграді, Сагайдаку та ін. містах [644; 387; 807; 172, арк. 108-108 зв., 126; 49, арк. 148; 105, арк. 1; 988, с. 429].

Не менш активну участь в організації хорових колективів брали кооперативні організації. Так, на 1-му Всеукраїнському інструкторському з'їзді (13–17 липня 1918 р.) підкреслювалося: «Культурно-просвітня праця кооперативів повинна провадитися в повному контакті і єднанні з громадськими та державними культурно-просвітніми інституціями» [702, с. 52]. Дніпросоюз, що найбільший вплив мав на Київщині, Поділлі, Чернігівщині і Полтавщині, запросив до себе фахових інструкторів з влаштування народних хорів і народних оркестрів [471, с. 12; 577]. З відчиту хорового інструктора культурно-просвітнього відділу Дніпросоюзу П. Бігдаша (призначений на посаду 5 листопада) відомо, що хорова справа у 1918 р. була на початковій стадії. У його робочому плані серед іншого було намічено «словесна агітація в кооперативних установах та підприємствах ідеї кооперативних хорів та музичного освітлення», влаштування хору робітників Дніпросоюзу та хорового класу для робітників кооперації, що бажали вчитися співу. Але виконання цих пунктів, як і всього плану, було перенесено на наступний рік,

бо 19 листопада він отримав відрядження до м. Лубен для влаштування національного хору і повернувся до Києва лише 20 грудня 1918 р. [242, арк. 1].

Реалізація програми творення Українських національних хорів та їхня концертна діяльність продовжувалась і в добу Директорії УНР [4, арк. 31; 125, арк. 5; 126, арк. 1; 209, арк. 94; 217, арк. 3; 1017, с. 19].

Часто концертні заходи сприяли поліпшенню або вирішенню фінансових потреб громад та різних установ. Так, у с. Піски Козелецького повіту на Чернігівщині зібрані кошти з проведеного силами місцевої інтелігенції українського концерту мали піти на «збудування у селі телефону» [563]. У Миколаєві 13 липня було організовано концерт на користь Миколаївської громадської бібліотеки, з якого було отримано 2 207 руб. 95 коп. чистого прибутку. 30 липня міська управа нагадала про обов'язкову сплату міського театрального збору. Наступного дня керівництво бібліотеки прохало не стягувати з неї збір або ж асигнувати їй «пожертву» в тому ж розмірі у зв'язку із скрутним матеріальним становищем [171, арк. арк. 50-50 зв., 70; 173, арк. 81, 82-82 зв.].

Восени 1918 р. до міської думи Городні звернулася Городнянська німецька комендатура з клопотанням про звільнення від міського збору з видовищ усіх благодійних концертів, що планувалося влаштувати для допомоги родинам тих, хто загинув на війні та інвалідам. Погодившись з висновком управи, 29 вересня 1918 р. дума відхилила це клопотання, через те що управа не зможе утримувати Народний дім [224, арк. 63-64 зв.].

Роботу з влаштування регулярних концертів і поширення музичної освіти продовжували відділення РМТ¹ [585; 615; 691]. Їхня концертна діяльність залишалася достатньо потужною і репрезентативною [986, с. 383]. Так, відділення РМТ у Києві за прикладом минулих років організовувало 5 симфонічних концертів. Союзом оркестрантів для цих виступів був утворений оркестр у складі 15 осіб. Перший концерт мав відбутися 24 жовтня

¹ РМТ, створене у 1859 р., на початку ХХ ст. мало більше 50 відділень у різних містах Російської імперії [947, с. 6].

у міському театрі під управлінням Р. Глієра й за участю віолончеліста Й. Пресса [620, с. 18].

21 листопада у міському театрі замість симфонічного концерту РМТ відбувся концерт на користь учнів Київської консерваторії. клопотання директора Київської консерваторії про збільшення розцінки на місця до 12 тис. руб. без податку театральна комісія задовольнила, врахувавши значні організаційні витрати [239, арк. 6-9; 237, арк. 31].

Оплата навчання в Київській консерваторії на 1918–1919 навчальний рік була збільшена до 400 руб. [239, арк. 2]. Для постачання предметів першої необхідності у навчанні учнями Київської консерваторії були утворені кооператив і товариство взаємодопомоги. Діяло бюро праці, нотний склад, який продавав ноти за доступною ціною. Організатори складу отримували їх напряду від фірм виробників з Відня і Лейпцига [621, с. 18].

21 червня 1918 р. в Одесі на засіданні фінансової комісії було заслухано доповідь члена управи про видачу дирекції Одеського відділення РМТ субсидії за 1915 р., 1916 р. і 1917 р. і про призначення її на 1918 р., а також постанову міської управи про відхилення клопотання. Було ухвалено: пропонувати міській думі асигнувати на 1918 р. 1 250 руб. [180, арк. 56-56 зв.].

Одеську консерваторію РМТ у 1917–1918 навчальному році, за відомостями газети «Молодая Украина», закінчили 46 осіб. 13 червня 1918 р. на випуску серед запрошених гостей були присутні, окрім музичних діячів, й представники австрійського командування. Після офіційної частини за участю випускників відбулося концертне відділення [597].

З осені 1918 р. в Одесі розпочала роботу філармонія на чолі з головним директором Л. Штейнбергом [361; додаток Д.18]. На початку вересня було оголошено про продаж 4 абонементів на симфонічні зібрання і 4 – на вечори камерної музики. Кожен абонемент включав у себе 8 концертів, які планувалося дати протягом сезону. З двох симфонічних зібрань на тижні один мав називатися «екстремим» (поза абонементний) і участь у ньому мав брати відомий соліст. Для абонементів відводилася ліва частина залу (з

першого до останнього ряду), а права – була у загальнодоступному продажі. Щонеділі планувалося проведення камерних зібрань, загальнодоступних симфонічних зібрань за мінімальною розцінкою від 50 коп. до 6 руб. Були заплановані також виступи і гастрольних ансамблів. Енергійна підготовка до початку сезону яскраво висвітлювалася на шпальтах одеських періодичних видань. «... Молоде товариство [Одеське філармонічне товариство. – О. Б.], що взяло на себе обов'язки, які перш виконувало Р. М. Т., виконає їх з честю; ... лише у тому випадку, коли воно не піде тим шляхом, по котрому пішло Р. М. Т., яке закупорилося зараз у чотирьох стінах душної консерваторії», – зауважувалося в одному з них [421].

Влітку 1918 р. у Харкові працювали музичні курси викладачів Харківської консерваторії РМТ, більшість учнів яких готувалися до вступу у консерваторію [694]. Восени 1918 р. консерваторія РМТ, як у попередні роки, планувала влаштування кількох вечорів камерної музики [560].

На початок літа 1918 р. Харківське філармонічне товариство нараховувало до 450 членів. У червні на термінових загальних зборах було вирішено розвивати діяльність товариства відповідно до вимог часу. Було обрано новий склад ради на чолі з В. Покровським. Також були створені художня, фінансова і бухгалтерська комісії. Художня комісія клопотала про залучення до складу викладачів і керівників консерваторії товариства кращих «музичних сил». Паралельно нею розроблявся план концертної діяльності [592; 666]. Восени 1918 р. Харківським філармонічним товариством, окрім запланованих сольних концертів, було намічено влаштування щотижневих вечорів камерної музики у залі Громадської бібліотеки [560].

Наприкінці літа у пресі з'явилася інформація про те, що музичний відділ МНОМ дозволив відомому артисту М. Фігнеру відкрити консерваторію у Катеринославі [380; додаток Д.14]. У Києві планувалося також відкрити Народну консерваторію. Для цього «Товариством діячів народного театру і мистецтва» був вироблений її статут. Ініціатори прагнули навчити любителів пісні слухати музику [1069, с. 132-133]. А музично-драматична школа

ім. М.В. Лисенка у Києві за проханням її керівництва на осінь 1918 р. була реформована у «Вищий Музично-Драматичний Інститут», який зміг дати учням закінчену художньо-технічну освіту із званням вільного художника [93, арк. 4; 244, арк. 1; 1058, с. 256]. У 1918–1919 навчальному році професорсько-викладацький склад інституту складався з відомих представників музичної і драматичної культури. Серед них були: В. Верховинець, А. Лукон, М. Старицька, О. Загаров, І. Мар'яненко та ін. [1055, с. 70].

Олександрівським музичним товариством у травні 1918 р. було організовано музичні курси, восени – відкрито музичне училище. Протягом музичного сезону планувалося дати 8 камерних і сонатних вечорів. Був намір поширити свою діяльність в ін. містах [163, арк. 313; 339; 345]. У жовтні 1918 р. міським самоврядуванням за клопотанням товариства були звільнені від міського театрального збору до 1 січня 1919 р. всі його концерти [163, арк. 316].

Восени 1918 р. Могилівським союзом інтелігентних працівників у Могилеві-Подільському була відкрита музична школа з класами скрипки, віолончелі, оркестрових інструментів; співів та драматичного мистецтва [633].

Навчальні заклади і культурно-мистецькі товариства, влаштовуючи музичні вечори та концерти, пропагували музикальні шедеври та сприяли формуванню музичної культури населення. Зокрема, в Одесі інтелігенцією активно підтримувалася діяльність місцевого літературно-артистичного товариства, яке за статутом влаштовувало для своїх членів і гостей літературні, художні, музичні та сімейні вечори, бали, концерти, виставки, публічні лекції, бесіди на різні теми тощо [1085, с. 165; 196, арк. 5].

Після літньої перерви відновило свою діяльність Вінницьке літературно-артистичне товариство. 27 липня 1918 р. було проведено позачергове зібрання, на якому С. Алексеєва прочитала лекцію на тему «Історія і розвиток фортепіано і фортепіанної літератури» та виконано низку музичних творів. Особливе захоплення слухачів викликали виступи співачки Савченко. Експромтом виступили гості – артисти театру «Дім інтермедії» [459].

В Одесі за ініціативи голови клубу любителів сценічного мистецтва І. Хмельницького у червні 1918 р. відбувся перший вечір під назвою «Українські вечорниці». Під час нього гарно виступили, окрім співаків, і бандуристи. Кілька пісень добре виконав українських хор. Частина збору з концерту була призначена для постраждалих від вибухів на складах боєприпасів у Києві 6 червня 1918 р. [801; 1163, с. 223].

Українське літературно-художнє товариство, яке перенесло свою діяльність з Петрограду до Києва, 29 жовтня 1918 р. влаштувало свій перший концерт під назвою «Вечір Українського романсу». Захід відбувся за участю О. Кропивницької та ін. петроградських і київських артистів [373; 637; 800].

На симфонічному концерті єврейської народної музики під орудою А. Єрофєєва, що відбувся 12 серпня 1918 р. у Полтаві, звучали твори Ахрона і Цейтліна. У концерті в якості соліста виступила Арсеньєва. Одна з місцевих газет відзначила неабияку майстерність диригента й оркестру у тому, щоб загальне враження від концерту залишилося «цільним і закінченим» [409].

Єврейське культурно-просвітнє товариство «Тарбут» організувало та сприяло влаштуванню не лише театрів, виставок, художніх шкіл, музеїв тощо, але й хорів і оркестрів [193, арк. 3-3 зв.; 389]. Ініціатори музично-драматичного товариства «Газомір» в Одесі також прагнули створити центр для «всього творчого» на ниві єврейської культури. Планувалося через драматичну школу організувати єврейський театр, а через музичні школи – народні хори. На відкритті товариства 26 жовтня 1918 р. співав хор у складі 120 осіб [350; 621, с. 18].

Для розповсюдження музики серед широких верств населення восени в Одесі утворилося нове товариство «Музична співдружність», яке планувало давати щомісяця 6 загальнодоступних концертів [631].

У Харкові після перебудов в саду «Тіволі» (1905 р.) літній дерев'яний театр став одним із привабливих місць відпочинку публіки. Не проти у ньому були виступати і театральні трупи, і виконавці романсів [1035, с. 161].

Питання додаткового чи нового оснащення вирішувалося переважно за рахунок орендарів. Так, М. Пулавський, який орендував в Олександрівську міський сад з 18 березня 1908 р. до 1 листопада 1918 р., був за договором зобов'язаний: запросити духовий або струнний оркестр, обладнати для нього місце і поставити у саду лави (мінімум на 600 осіб); освітити сад, поставши не менше 12 ліхтарів, 10 з яких – у місцях вказаних міською управою, і т. д. [165, арк. 19-19 зв.].

У Могилеві-Подільському орендатор міського театру, що розташовувався в міському саду, Гольденберг і його компаньйон Тимянський клопотали про дозвіл брати плату за вхід у сад. 22 серпня міська дума встановила платний вхід у сад протягом п'яти днів тижня (окрім суботи і неділі), орендарі ж мали за власний рахунок підсвітити деякі алеї у саду та насадити клумби. У платні дні в саду, окрім театральних вистав, повинна була грати музика, влаштовуватися феєрверки та ін. розваги [133, арк. 463-464 зв.].

Восени 1918 р., вирішуючи питання здачі в оренду Константинівського парку на «Валу» у Чернігові, міська управа надала перевагу попередньому орендарю (Рада старшин Чернігівського зібрання чиновників), а не приватному підприємцю Е. Бабушкіну. Відхиливши пропозицію останнього, – у перший же рік оренди за власний кошт побудувати відкриту літню сцену, підремонтувати вже існуючі споруди, огорожі і т. п., перед прийняттям рішення врахувала відповідальне виконання договору Радою старшин Чернігівського зібрання чиновників, його громадські цілі і те, що в експлуатації парку воно «не піде по тих шляхах, по яким може піти приватний підприємець» [234, арк. 351, 353-353 зв.].

При складанні договірних умов між містом та антрепренером чи його представником чітко прописувалися не лише фінансові, господарські, але й морально-етичні аспекти. Так, міський сад Олександрівська міське самоврядування дозволяло експлуатувати «всілякими розумними і законними засобами». До розважальної програми на відкритій сцені міського саду не повинні були допускатися номери, які ображали моральне почуття відвідувачів.

Орендарі саду мали слідкувати, щоб вистави на відкритій сцені, котрі заборонялися до перегляду юнацтвом, розпочиналися з 23.00. В закритому театрі вистави дозволялися на загальних підставах [165, арк. 20].

В Путивлі міська дума 25 вересня 1918 р. за пропозицією губернського старости, до якого звернулася з клопотанням церковно-приходська рада Воскресенської церкви, видала обов'язкову постанову про заборону влаштовувати у місті розважальні заходи з музикою і танцями напередодні неділі та свят [230, арк. 134, 147-148].

Літня естрада у садах була місцем виступів різножанрових артистів й місцем проведення музичних концертів. В одній з харківських газет зазначалося, що хоча прагнення пропагувати камерну музику серед широкої публіки заслуговує схвалення, але перенесення творів на естраду літнього саду, виявилось недоречним. Проте піаніст Петров, що вперше виступав в саду Комерційного клубу Харкова 2 серпня, справив відмінне враження [727].

Загалом концерти великого симфонічного оркестру під управлінням В. Бердяєва та ін. диригентів у цьому саду відбувалися з 14 травня 1918 р. протягом літнього сезону [359; 730]. Репертуар симфонічних концертів складався з творів Л. Бетховена, М. Глинки, Ф. Ліста, М. Римського-Корсакова, П. Чайковського та ін. композиторів [1039, с. 112]. На осінь В. Бердяєв також сформував симфонічний оркестр, у склад якого за невеликим виключенням увійшли ті ж музиканти, що й влітку. Планувалося впродовж майбутнього сезону дати 14 концертів: 8 в першій половині і 6 – у другій. У якості солістів мали виступати відомі музиканти [705].

В Одесі з відкриттям музичного сезону у міському саду звучали симфонічні концерти під управлінням Л. Штейнберга [921; 575].

Купецький сад у Києві впродовж літнього сезону 1918 р. «бачив» чимало виступів солістів та проведення не менше двох симфонічних концертів щотижня. Відкриття саду «Сплєндід» наприкінці серпня 1918 р. приніс киянам музичні виступи і поза Купецьким садом. Невеликим симфонічним

оркестром керував Є. Дзевульський. Антрепренер О. Дранков організував у місті музичні та балетні виступи [547].

На засіданні Київського союзу оркестрантів 15 вересня 1918 р. була розглянута пропозиція голови Петроградського філармонічного товариства диригента В. Заславського про організацію постійного оркестру для симфонічних концертів [828, с. 9]. Для симфонічних концертів Заславського у Києві «частково» була реквізована глядацька зала театру «Бі-ба-бо» (концерти мали завершуватися до початку щоденних вистав трупи, тобто до 23.30). До реквізиторської комісії Заславський звернувся після того, як не зміг домовитися з власником приміщення. Комісія пішла йому назустріч тому, що у Києві діяло чимало різних мініатюр, кабаре і шантанів, у той час як «чисте» мистецтво не знаходило собі притулку. Власник реквізованого для музичних вечорів приміщення намагався опротестувати постанову, посилаючись на те, що В. Заславський переслідує виключно комерційні цілі. Проте музичні концерти були вже заплановані і мали невдовзі розпочатися [477].

Київський союз оркестрантів 15 вересня також вирішував питання про запрошення німецького оркестру до міського театру [828, с. 9]. На початку жовтня диригентів театру (членів союзу) І. Паліцина, М. Штеймана, А. Лукона і Скоморовського було викликано правлінням союзу для пояснень з приводу їхньої роботи на чолі німецького оркестру. Їх звинувачували у порушенні статуту та не приєднанні до страйку колишніх оркестрантів міського театру. У відповідь диригенти запропонували посередництво у залагодженні конфлікту з антрепренером театру М. Багровим та пообіцяли дати письмове пояснення на висунуті їм звинувачення [745].

В Одесі конфлікт між антрепризою міського театру і колишнім міським оркестром призвів до розколу останнього. Дирекція театру не бажала приймати запропонований союзом оркестрантів оркестр у повному складі через «слабкий, і невідповідний у музичному сенсі елемент». Так і не дійшовши згоди із союзом, дирекція театру почала самостійне формування

потрібного оркестру. Цікаво, що до нього потрапили саме ті «елементи», які так не бажала мати у своєму складі антреприза [744].

Восени 1918 р. правління союзу оркестрантів в Одесі зупинило укладання договорів на роботу між місцевими ресторанами, клубами та приїжджими музикантами, що «збивали» встановлену заробітну платню. Дізнавшись, що ресторан «Буфф» користується послугами незареєстрованого музиканта, союз відкликав усіх працюючих у ньому своїх членів. Це змусило ресторатора прийняти умови союзу, а музиканта вступити до нього. В подальшому надходило чимало прохань від ресторанів і кафешантанів про формування оркестрів. Союз їх створював за наступними умовами: 600 руб. щомісячна платня, обід і вечеря кожному музиканту [440]. Союзи музикантів діяли і в ін. містах Української Держави [33, арк. 11 зв.; 441; 737].

Дозвіл на виступи артистів, відкриття кабаре, утримання струнних оркестрів власникам ресторанів у Харкові потрібно було отримувати у губерньського старости [11, арк. 1-2, 8-9, 34, 64; 12, арк. 16]. Наприкінці літа 1918 р. за вказівкою міністра внутрішніх справ губерньські старости та міські отамани України мали організувати контроль за музичним виконанням у ресторанах. Наказувалося: учасників «демонстрацій», котрі мали «напрямок проти державного устрою України», затримувати і відправляти до Росії, а власників ресторанів і керівників оркестрів, що погоджувалися грати монархічні російські пісні, притягати до відповідальності за участь в «демонстраціях» проти держави [9, арк. 139-140].

За Гетьманату, як вже зазначалося, справжнє відродження переживало кобзарське виконавство. В липні 1918 р. у Києві було утворено Кобзарський Хор (Кобзарську Капелу) на чолі з В. Ємцем, що став першим подібним колективом в історії української музичної культури [978, с. 73; 988, с. 431; додаток Д.4]. Окрім новоствореного кобзарського колективу концертну діяльність провадили відомі кобзарі І. Кучугура-Кучеренко, Гамалія та ін. Так, концерти І. Кучугури-Кучеренка відбувалися у різних містах держави [423; додаток Д.7]. Виступи Гамалії, наприклад, у Києві можна було

побачити в Алексеевському парку. 3 вересня мав відбутися його бенефіс [332]. Група бандуристів серед інших творчих сил виступила під час розважальних заходів ввечері 6 жовтня 1918 р., що влаштували студенти Київського державного українського університету на честь відкриття свого закладу [983, с. 153].

Восени 1918 р. за ініціативою антрепренера Золотарьова «невелика група видних російських фінансистів» вирішила заснувати пайове товариство для експлуатації театрів і театральних приміщень на території України і Криму під назвою «Акціонерне Товариство Концертне Бюро» з головним правлінням в Одесі. Планувалося його відділення відкрити також в Києві, Харкові, Ростові-на-Дону, Катеринославі та ін. великих містах. Це товариство, маючи фінансову підтримку, переслідувало найперше «ідейні», а не комерційні цілі. Тому першим його кроком мало стати здешевлення до мінімуму цін на квитки гастрольних видовищ. Для цього планувалося винаймати театри безпосередньо у власників, а не через кілька посередників як зазвичай це відбувалося. А для усунення конкурентів товариство планувало запросити найбільш відомих імпресаріо і дирекції артистів увійти до нього пайщиком або взяти на себе роль інструкторів в ін. містах [600].

Послуги з влаштування окремих концертних виступів і концертних турне у добу Гетьманату пропонували: концертно-лекційне бюро Л. Горіна і М. Гоніодського, театральне-концертне бюро І. Беліцького, концертне бюро О. Дранкова, концертне бюро П. Сіроги, концертна дирекція (бюро) Е. Галантера і С. Гросбаума тощо [559; 764; 558; 620, с. 18; 403, с. 15].

На початку осені піаністка І. Енері прибула до Києва на запрошення концертної дирекції П. Сіроги для гастролей у Харкові, Одесі, Полтаві, Кременчуці, Катеринославі та ін. містах [713]. Наприкінці осені підписаний контракт на виступи по Україні мала відома співачка Л. Липковська [763; додаток Д.9]. Одним з київських концертних бюро було укладено договір на концертне турне містами України, Криму, Кавказу, Сибіру і Росії з відомим скрипалем М. Ерденко. За час турне мало відбутися 150 концертів, за які

артист отримував 300 тис. руб. Виступи на території Української Держави, що були заплановані у Харкові, Катеринославі, Маріуполі, Бердянську, Єлисаветграді, Вінниці, Житомирі, Бердичеві та ін. містах, розпочиналися з 7 листопада 1918 р. [621, с. 17]. Концерти М. Ерденко наприкінці осені відбулися також і у Луганську [556].

Відомо, що восени 1918 р. концертна дирекція Е. Галантера і С. Гросбаума законтрактувала на 40 концертів в Україні і Криму Петроградський квартет, виконавця «сумних пісеньок» О. Вертинського (додаток Д.1), запросила на 30 гастрольних виступів В. Холодну і О. Руніча [402, с. 15; 403, с. 15; 405, с. 14].

Нерідко анонсовані концерти скасовувалися. Однією з причин були часті проблеми із залізничним сполученням, через що артисти не могли дотримуватися чіткого гастрольного графіку [406, с. 15; 712].

Таким чином, концертна діяльність у добу гетьманату П. Скоропадського була насиченою та різноманітною. Особливе місце серед концертного розмаїття займали виступи хорових колективів. Зокрема, популяризацією української музики займалася ціла мережа Українських національних хорів. Поряд з концертними виступами хорових та музичних колективів здійснювалося публічне виконання музичних творів окремими артистами. Через концерти та вечори, що організовували музичні навчальні заклади та культурно-просвітні товариства українське суспільство знайомилося з творчістю відомих світових та вітчизняних композиторів.

5.2 Естрадно-циркове мистецтво за Гетьманату

Цікаво, що доба Гетьманату розпочала своє існування саме в цирку, а точніше з обрання на гетьманство П. Скоропадського під час Всеукраїнського з'їзду хліборобів, який проходив у цирковому приміщенні [955, с. 25; про найбільші циркові споруди див. додаток Г]. У червні 1918 р. це приміщення («Цирк Кіссо») взяв в оренду представник відомої циркової

династії Олександр Чинізеллі. У другій половині серпня до Києва прибула його циркова трупа. У той же час О. Кіссо став давати вистави в Алексеевському парку у відкритому і закритому театрах. Так, у традиційний бенефіс дирекції 10 серпня у відкритому цирку Кіссо мала бути «посилена» програма, де сам О. Кіссо мав демонструвати вищу школу дресирування коней. Проте через непогоду вона була перенесена на 17 серпня [892; 852; 327-331].

Практика виступів циркових артистів у міських парках була доволі поширеним явищем. Так, влітку у Полтаві Корпусний сад закривався кожний другий день з 17.00 і вільний прохід городян до нього ставав платним. В цей час вистави давав фокусник, що сплачував по 100 руб. за вечір і відраховував 15% від свого заробітку на користь Червоного хреста. Проте громадськість обурювала поведінка фокусника і найнятого ним персоналу, які задовго до 17.00 виганяли публіку з саду, що не заплатила 2 руб. за вхідний білет [740].

Часто артисти цирку виступали на театральній сцені та естраді, а театральні артисти і співаки часом виступали і на цирковій арені. Так, коміки і музичні ексцентрики Мустевичі виступали у Житомирі в Малому театрі Мяновського; гуморист М. Донцов – у Катеринославі в «Інтимному театрі» та в Житомирі у «Кіно-Римі»; автор-гуморист, сатирик Арсеній Арсиков – в літньому театрі сольних виступів «Кіно-Рай» у Житомирі; діти-акробати Вова і Оля Богданови – у Могилеві-Подільському в театрі «Фолянда»; у Харкові фокусник Де-Жермен виступав у театрі і саду «Хризантеми», балансер Антоніо – у літньому театрі «Тіволі», а музичні клоуни брати Константі – у саду на відкритій сцені «Марс» [603; 499; 614; 786; 774; 336]. У Харкові великий інтерес у місцевої публіки викликала благодійна програма на арені цирку А. Чинізеллі. Бажаючих було більше, ніж проданих квитків. Для наведення порядку біля цирку виникла потреба, окрім посиленого складу Державної варти, залучити ще й німецькі патрулі. Захід, організований артисткою Т. Павловою для потреб військовополонених, дав більше 65 тис. руб. [422; 920, с. 12].

У цей час на естраді виступали Ю. Убейко, В. Хенкін, Л. Утьосов та ін. артисти. Великою популярністю користувалися концерти куплетиста П. Троїцького. Так, його виступи у Києві протягом місяця принесли 200 тис. руб. [476; 397, с. 16]. Влітку 1918 р. П. Троїцький був запрошений на гастролі до Одеси [576].

В київському журналі «Театральная жизнь» про виступи П. Троїцького писалося, що вони були «живим фейлетоном» на злободенні теми дня. Артист яскраво вирізнявся серед інших «мініатюрних» сатириків. «Думка» Троїцького легко ставала думкою публіки. Тож він був блискучим популяризатором політичних та громадських ідей [326, с. 13]. За виконання куплетів проти українського уряду, зокрема «Когда дела плохи вывеску меняют», артист притягувався до відповідальності [397, с. 17; 511, с. 18].

Із злободенним репертуаром містами Української Держави гастролювала артистка Д. Дарьялова. Під час виступів у Катеринославі її пісеньки співало «все» місто [573]. В Одесі за виконання куплетів направлених проти німців, зокрема – «Deutschland über alles», її заарештували. Від артистки намагалися дізнатися ім'я автора куплетів [386; 398, с. 13-14]. За кілька днів Д. Дарьялову звільнили. Проте після неприємного інциденту артистка більше не хотіла виступати в Одесі. Надалі її гастролі планувалися у Миколаєві [399, с. 17].

Стан циркових приміщень перебував під контролем місцевої влади. Дозвіл на облаштування цирку отримати було непросто. Так, керуючий цирком Г. Кука з Херсона Є. Крайтман-Ейжен 16 травня 1918 р. звернувся із заявою до міської управи Харкова про дозвіл орендувати ділянку землі на Жандармській площі розміром 25 на 25 сажнів для влаштування тимчасового дерев'яного цирку терміном на п'ять років. Подібні клопотання до самоврядування Харкова двічі надходили від директора цирку Кука Е. Стрепетова ще в 1915 р. Член управи А. Соколовський висловив думку, що «краще було би мати будівлю солідного типу, ніж тимчасового, котра без сумніву матиме вигляд чогось балаганного». 27 травня 1918 р. надав свій

висновок завідуючий технічним відділенням міської управи: «не можна давати дозвіл на збудування дерев'яного цирку, якого ледве-ледве позбулися у свій час» [201, арк. 1].

На початку вересня губернська комісія оглянула всі театри, цирку і кінематографи у Харкові та запропонувала всім власникам і орендарам усунути недоліки, зазначені в актах оглядів, не пізніше 10 вересня. Після повторного огляду з виявлення технічних, санітарних та протипожежних порушень невідповідні заклади мали закрити [675].

У листопаді приміщення цирку-театру Кожанського у Миколаєві було оглянуто комісією від самоврядування та визнано потребу у негайному капітальному ремонті: під час дощів коридори цирку-театру схожі були на «озеро», бо покрівля не в одному місці протікала. З 21 листопада 1918 р. приміщення було закрито та запропоновано його власнику зробити ремонт протягом місяця [481].

На територію Української Держави переїхало багато відомих в Росії циркових артистів і труп. Тут навіть утворилося два великі успішні комерційні підприємства під однією дирекцією Р. Гамсакурдія і М. Кудрявцева: «цирк Олександра Чинізеллі» у Києві і «цирк Вільямса Труци» в Одесі [749].

Відкриття у Києві циркового сезону в цирку О. Чинізеллі відбулося 19 серпня 1918 р. в урочистій обстановці при повних трибунах глядачів. Серед номерів, що демонструвалися у цирку, найбільше відгуків у пресі мали виступи самого Чинізеллі з дресированими кінями та його чудова верхова їзда [893; 894]. У цирку виступали також акробати Леотаріс, музичні коміки брати Константі, «повітряний велосипедист» Ерос, гіпнотизер Бен-Алі, брати Фернандес та ін. [749; 364; 849; 850]. Влітку О. Чинізеллі з цирковою трупою гастролював у Миколаєві [365].

В Одесі у приміщенні цирку С. Малевича 12 жовтня відкрився великий кінний цирк В. Труци. На відкритті циркові трибуни були переповнені глядачами. Програма цирку, яка проходила під звучний оркестр, була

насичена атракціонами і спортивними номерами, дотепними клоунадами [401, с. 14; 360; 899]. За повідомленнями місцевої преси особливим успіхом користувалися акробати брати Сандарови, виступи дресированих коней директора цирку В. Труцци, клоун Рібо, який виступав з тваринами, жонглер Лотерс, клоуни Джеретті і Мішель, наїзники Альтенбург та трупа велосипедистів Баранських [853; 749; 334].

У той же час у Харкові, мабуть, внаслідок насиченого циркового життя попередніх років, виступи у цирку іншого представника династії Чинізеллі – Андро – не завжди задовольняли вибагливих городян. В одній з харківських газет писалось, що незважаючи на багатообіцяючі афіші та анонси програми, вистави цирку Чинізеллі, змушували бажати кращого, адже публіці показували старі, шаблонні номери. Восени ж циркова програма знайшла схвальний відгук місцевої преси. З великою цікавістю харків'яни спостерігали за американськими сальтоморталістами братами Белані, сестрами Нетті і Генріеттою, жонглером Лотерс [890; 851; 891]. Серед недоліків дописувачем харківського театрального журналу зазначалася нестача дресирувальників тварин на зразок А.Л. Дурова. Але у цирку можна було побачити гарно дресированих коней (Чинізеллі) та не менш добре видресированого ведмедя. У циркових програмах цікаво виступали японські артисти Ісотані та музичні клоуни Пріс, Гігі і Жоржи, талановитий жонглер Растеллі, акробати-гладіатори тріо Береттас та ін. [653; 654].

У цирку Андро Чинізеллі в Харкові дебютував радянський клоун П. Тарахно, який залишив цікаві спогади. Артисти-колеги зустріли його по-різному: росіяни – привітно, іноземці – дещо зарозуміло, особливо брат Чинізеллі, клоун Анжелло, – згадував П. Тарахно. Особливо його вразила простота, скромність і товарицькість жонглера Енріко Растеллі. Під час його виступу не відчувалося тривалих репетицій (навіть у день свого весілля проводив тренування!). Все сприймалося як жарт, гра, забава. Проте збори у цирку були неповними, у місті діяла комендантська година, тому зарплата артистів була мізерною [317, с. 81-83].

В Катеринославі виступав цирк Ж. Труцци. У травні відвідувачі цирку могли бачити гіпнотизера Бен-Алі, Вільямса Труцци з його дресированими конями та ін. артистів. Влітку відбувалися гастролі жонглера Анастасі, ілюзійніста-маніпулятора Брауна, художника-моменталіста Г. Корнольдї та ін. циркових артистів [854; 856; 857].

У Херсоні на Канатній площі показував вистави цирк Е. Стрепетова. Навесні та влітку 1918 р. у цирку виступали гімнасти Ельворті, трупа Тафані, соло і музичні клоуни Розетті, Пішель і Макс, брати Фернандес, Бернардо, Еді та ін. На завершення циркових вистав глядачі могли бачити постановки балету під назвами «Русалки», «Чарівники», «Клоунада» та ін. Так, балет «Клоунада» йшов з демонстрацією живих каруселей, танцями, китайськими іграми, лев'ячими стрибками, пірамідами тощо. Восени у цирку гастролювали датські артисти – партерні акробати Клай-Клай, японська трупа Ямасакі, італійська родина Ванучі та ін. [881-883; 885; 880; 879].

У липні 1918 р. цирк Е. Стрепетова прибув на гастролі в Полтаву. Він розташувався на Сінній площі. Циркові вистави давалися двічі на тиждень. В одній з місцевих газет вказувалося, що про цирк, цирковий репертуар і циркачів не прийнято багато говорити, і тим більше писати, але виключення необхідно було зробити на рахунок цирку, що гастролював у Полтаві. Найперше, відзначався різноманітний цирковий репертуар. Похвалу отримали акробати Сандарови, Тафані, сестри Океанс, клоуни брати Фернандес, Пішель з Максом. На цирковій виставі 9 серпня можна було побачити балет-фантазію «Водяні німфи». 28 серпня виступав «людина-акваріум» Бортон, китайські повітряні акробати «літаючі люди» Сан-Фан та ін. У неділю 1 вересня на вечірній виставі було показано балет-клоунаду у виконанні 40 клоунів [874; 478; 875-878].

В цирку І. Леррі у Житомирі виступали російські та ін. іноземні артисти на чолі з директором цирку І. Леррі. У середині травня планувалися гастролі японської трупи повітряних гімнастів Наїто і трупи Баранських з Варшави [859]. В цирку Мушинського у Вінниці виступали «король черевомовців»

Мішель, акробати брати Клай-Клай, «золотий Мефістофель» Фелікс, еквілібристки сестри Смирнови, куплетист Денисовський та ін. [870; 871; 873].

Трупа цирку Ч. Зродовського, що виступав в Єнакієвому, налічувала 40 осіб. Зазвичай циркові вистави у ньому склалися з 3 відділень і 15 номерів. Іноді анонсувалася роздача подарунків глядачам [692; 693].

28 липня 1918 р. у Єлисаветграді відбулося урочисте відкриття цирку Константіні. Вже на початку серпня у виставах брали участь англійські акробати Фреді і Дусек, англійський дербі-жокей Борисов, повітряна гімнастка Ксенія, семирічний віртуоз Анатолій (виконував на музичних інструментах мелодії відомих композиторів), дресирувальник Ван-Чу та його ведмідь (ведмідь – жонглер, акробат), еквілібрист Габріель, трупа Ямасакі з номерами, під назвою на зразок «Хрест смерті» та ін. [860-863].

Нерідко артисти цирку виступали під псевдонімами та приписували собі таємниче походження. Так, «єгиптянин» Бен-Алі, якого називали найсильнішим гіпнотизером світу, що вражав публіку гіпнозом, вгадуванням чужих думок та виконанням небезпечних циркових номерів, насправді був поляком Станіславом Янушевським [854; 889; 301, с. 6].

Одим з найвідоміших циркових артистів, що гастролював у цей час в Україні, був Анатолій Анатолійович Дуров. Його номери були «цікаві» не лише публіці. Так, у Миколаєві виступи Дурова стали причиною закриття німецькою владою «художнього театру» [576; додаток Д.3].

Величезної популярності серед публіки у перші десятиліття ХХ ст. набули чемпіонати з французької боротьби на циркових аренах. На сторінках одеського журналу «Мельпомена» боротьба називалася «дитям» цирку. Зазначалося, що на сценах і на естрадах боротьба не має того вигляду, який має вона на круглій цирковій арені [582].

Зазвичай, циркові вистави склалися з трьох відділень, і саме у третьому відділенні місце надавалося боротьбі, яка приваблювала найрізноманітнішу публіку. За свідченням місцевого кореспондента, у Вінниці з дня

відкриття чемпіонату у цирку наприкінці червня публіки побільшало. Боротьбу відвідували деякі дами і підлітки. А дописувач до газети у Єнакієвому зазначав, що на боротьбу до цирку приходили і пристойно одягнутий чоловік, і комерсант, і кадет, і робітники, і навіть жінки [645; 689; 748].

Усім любителям боротьби було добре відоме ім'я арбітра І. Лебедева («дядя Ваня»). Він був не лише професійним арбітром, який надзвичайно емоційно коментував бої, але й справжнім майстром конферансу. Не випадково, що просто фантастичний проект однієї з трудових офіцерських організацій Києва з будівництва всього за два місяці цирку на 3 тис. глядачів, в якому всі посади мали б посісти безробітні офіцери, був розрахований на те, що завідування цирковою справою мав обійняти саме І. Лебедев [665; додаток Д.8].

За словами Ю. Дмитрієва, під час «чемпіонатів боротьби» розігрувалися різноманітні липові нагороди, борці безпідставно отримували звання чемпіонів різних країн, Європи і навіть світу. Зазвичай борці домовлялися не лише про те, хто кого покладе на лопатки, але й на якій хвилині та яким прийомом це зробить. Все це перетворювало боротьбу з спортивного видовища у фарс [970, с. 36].

Наприкінці весни 1918 р. ім'я І. Лебедева було зазначено на оголошеннях цирку Ж. Труцци у Катеринославі, де розпочався чемпіонат з французької боротьби на звання чемпіона міста Катеринослава. На 10 серпня, окрім вирішального бою з французької боротьби між Жовтою Маскою і Гайдамаком, анонсувалися змагання з російсько-швейцарської боротьби. У день бенефісу Жовтої Маски (17 вересня) мали боротися, окрім бенефіціанта Маска Смерті, Карлсон та ін. борці [855; 856; 858].

Одна з київських газет на початку жовтня 1918 р. повідомила, що анонсований з першого дня чемпіонату І. Лебедев («дядя Ваня») на днях прибув до Києва. Чемпіонат у Києві проходив на почесний кубок 1918 р. в Алексеєвському парку. Для залучення більшої кількості легковаговиків

дирекція цирку вирішила, окрім боїв чемпіонату, проводити бої на «втішні призи». Журі змагань очолював граф А. Шувалов [896].

Також у жовтні участь І. Лебедева в чемпіонаті зазначалася в афішах цирку І. Леррі у Житомирі [867]. А 11 листопада, на 32-й день чемпіонату в цирку І. Леррі, у кінематографі «Кіно-Рим» розпочалися ще одні змагання («Міжнародний чемпіонат з французької боротьби на почесний пояс 1918 р.»). Анонсувалося, що один з кращих борців світу буде боротися під «маскою смерті» та у разі свого програшу запропонує переможцю 1 тис. руб. В пресі наголошувалося, якщо Маску Смерті не буде переможено, то видачу призу буде знято [864; 528; 529].

На початку травня 1918 р. у цирку Е. Стрепетова в Херсоні відкрився чемпіонат з французької боротьби на звання «чемпіона України» та за п'ять інших призів. Участь в чемпіонаті взяли А. Корнелі та темношкірий Англіо («чемпіон світу»), Гаркавенко («чемпіон України»), Каменєв («чемпіон Одеси»), Заславській («чемпіон Польщі»), Ніколеско («чемпіон Бессарабії»), Сокол («чемпіон Сибіру»), Чорна Маска та ін. [884-887; 706].

У Вінниці чемпіонат з французької боротьби влітку проходив то в цирку Мушинського, то в саду «Mon Repos». У місцевій газеті в коментарях до перших днів змагань зазначалося, що арбітром запрошений учень «дяді Вані» офіцер Роцин. Арбітр Новицький через непорозуміння з адміністрацією цирку перейшов до саду «Mon Repos», де й продовжувалися змагання [689; 731].

З 16 жовтня у Могилеві-Подільському також розпочався чемпіонат з французької боротьби на розіграш 1918 р., золоті і срібні медалі (арбітр Єлізаров – «дядя Костя»). У місцевій газеті було опубліковано телеграму від «чемпіона світу» Чорної Маски, де говорилося про виклик всіх борців чемпіонату на премію переможцю у 2 тис. руб. Вихід Чорної Маски анонсувався вже на сьомий день боротьби. 8 листопада чемпіонат завершився, а вже наступного розпочалися змагання за золотий пояс ціною у 3 тис. руб. Проте 10 листопада змагання були зірвані, оскільки борці виїхали з міста, навіть не

попередивши дирекцію театру «Фолянда», де і відбувалися змагання [783-785; 484; 707; 606].

В Єнакієвому в цирку Ч. Зродовського 6 вересня відкрився чемпіонат з французької боротьби, що був організований керуючим цирку Т. Зубковим. На початок чемпіонату прибули борці: Шепета (Україна), Демитреско (Румунія), Поддубов (Росія), Краф (Фінляндія), Загоруйко (Росія), Федоров (Маріуполь) та ін. Кореспондент місцевої газети детально розповідав про всі події на чемпіонаті, у т. ч. про скандали (через бажання «борця» з публіки боротися з усіма борцями у цей вечір), поспішне закінчення циркової вистави (парад борців розпочався о 23.30, а за розпорядженням начальника Державної варти вистави у цирку мали завершуватися не пізніше 24.00). Один з дописувачів задався пошуком відповіді на запитання: чи є боротьба суцільним обманом? Він порівняв мистецтво боротьби з драматичним мистецтвом і живописом, у яких є певні умовності та назвав домовленість між борцями тією самою умовністю, як грим, декорації, бутафорія у драматичному мистецтві [355; 354; 321; 748].

Поряд з чемпіонатами з боротьби проводилися й ін. подібні чемпіонати. Так, 16 жовтня у «Кіно-Римі» в Житомирі завершився жіночий чемпіонат та відбувся конкурс краси жіночої статури. Арбітром цього чемпіонату був Ролланд, відомий житомирській публіці за виступами у цирку Єфімова. Конкурси «краси» проводилися також і у цирку І. Леррі, паралельно з чемпіонатом з боротьби. Так, наприкінці жовтня відбувся конкурс чоловічої статури на звання «Аполлон» Житомира та на початку листопада конкурс жіночого лиця на звання першої красуні Житомира [443; 444; 868; 869]. Конкурс краси атлетичної статури анонсувався і у Херсоні [885].

Циркові трупи, як і всі видовищні підприємства зазначеної доби, зіштовхнулися з високими податками та великою дорожнечею. Наприклад, керуючий циркум Андро Чинізеллі у Харкові Т. Луганський (Кочетов) разом з антрепренерами міста на початку літа 1918 р. подав колективне прохання до окружного суду про скасування постанови міської думи від 23 травня,

якою вона з 1 червня вводила збір з театрів, кінематографів та ін. розважальних закладів у розмірі рівному державному податку. Прохачі робили наголос на значний ріст їх видатків і тому з введенням цього збору змушені будуть або закрити свої заклади, збільшивши число безробітних, або зробити спробу підняти ціни на білети (перекинути збір на городян). Останнє ж було небажаним, оскільки збільшення цін потягнуло б за собою спад відвідування і крах розважальних закладів [19, арк. 114-115, 119].

Професійні та економічні інтереси працівників цирку захищала профспілка артистів вар'єте і цирку. 30 вересня у Києві в приміщенні Літературно-артистичного клубу під головуванням Г. Брейтмана відбулися багатолюдні річні збори членів цієї профспілки. Після відкриття зборів було обрано голову та секретаря спілки. Одноголосно на посаду голови був переобраний Г. Брейтман, секретарем став артист С. Сорочан. Було заслухано повідомлення про експлуатацію артистів вар'єте і цирку з боку власників. На думку присутніх, причиною цього явища була відсутність правил, що регулювали б правові та економічні відносини між артистами і власниками. Було вирішено і надалі боротися всіма доступними засобами зі свавіллям, яке існувало у театрах-вар'єте і цирках. Разом з тим збори постановили, не відступаючи від принципів спілки, тимчасово утриматися від будь-яких виступів до вироблення та затвердження міністром внутрішніх справ правил внутрішнього розпорядку в театрах-вар'єте, цирках і кінематографах [741; 742]. Подібне товариство вар'єте і цирку діяло і у Харкові [1, арк. 26].

Таким чином, естрадно-циркове мистецтво, як невід'ємна складова культурного життя, не менш ніж театр і кінематограф привертало до себе увагу населення Української Держави та слугувало вагомим чинником у формуванні його культури відпочинку. Як і всі видовищні форми мистецтва, воно розвивалося в непростих умовах революції і війни, залежало від постанов і розпоряджень місцевих органів влади та самоврядування. Артисти вар'єте і цирку були найменш захищеними у правовому та економічному відношенні серед всіх артистів видовищних форм мистецтва.

Висновки до п'ятого розділу

Концертне життя у добу гетьманату П. Скоропадського було насичене хоровими, симфонічними, камерними, естрадними і т. п. музичними концертами. Населення мало змогу слухати як класичну, так і легку музику.

Українські національні хори, що створювалися національно свідомою громадськістю за сприяння музичного відділу МНОМ, популяризували українську національну пісню, творчість українських композиторів – М. Лисенка, К. Стеценка, О. Кошиця та ін. Хори діяли на підставі статуту, затвердженого МНО. Проблему кваліфікованих кадрів для національних хорів міністерство намагалося вирішувати за допомогою диригентських курсів у губернських центрах.

Окрім Українських національних хорів, українську пісню і музику популяризували хорові колективи різних громадських організацій і товариств. Концертні виступи хорів в переважній більшості викликали у слухачів почуття гордості за свій народ, його культуру. Не менш активно у пропагуванні своєї пісні і музики працювали представники національних меншин, які влаштовували концерти, вечори та ін. подібні заходи.

Особливий інтерес на естраді викликали виступи гумористів, куплетистів та артистів цирку. Циркові вистави з-поміж всіх видовищних форм мистецтва були найбільш відвідуваними дійствами серед усіх верств населення. На циркових аренах можна було побачити представників легендарних циркових династій Дурових, Чинізеллі, Труцци, Стрепетових і багатьох іноземних артистів. Циркове видовище демонструвалося в стаціонарних цирках і пересувних шапіто, на сценах театрів і на естрадних майданчиках у міських парках. Серед різноманітних циркових жанрів особливою популярністю користувалися «міжнародні чемпіонати з французької боротьби». Ці змагання за своєю суттю все далі віддалялися від спорту, перетворившись на добре режисоване видовище.

ВИСНОВКИ

Видовищні мистецтва не лише добре слугують відпочинку, але й здійснюють певний вплив на населення будь-якої країни через доступність у сприйнятті і легкості донесення будь-яких ідей, незважаючи на суспільно-політичні чи економічні обставини. Театральні постановки, кінематографічні сеанси, концерти та естрадно-циркові вистави суттєво позначилися на розвитку громадської думки в Українській Державі. Дещо перебільшуючи, один із авторів у 1918 р. писав, що люди завжди потребують «хліба і видовищ»: «Предмети мистецтва мають бути доступні кожному. Кожний, хто хоч трішки вважає себе членом людської сім'ї, повинен дорожити ними. Та й немає майже людини, яка так чи інакше не цікавилася б тою чи іншою галуззю мистецтва. Один відвідує театри, другий концерти, третій картинні галереї і т. д. Кожному після важкого трудового дня хочеться відправитися туди, де його душа відпочине від всіх життєвих хвилювань, турбот і клопотів, де він перенесеться в чудовий світ мрій. Кожний відчуває необхідність оновити себе душевно. Кожний відчуває потребу у тому, що ми у буденній мові називаємо видовищем» [335].

Висвітлення розвитку видовищних форм мистецтва у контексті суспільно-політичних і культурних процесів в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського дало можливість зробити наступні висновки і узагальнення:

Стан наукової розробки проблеми свідчить про постійний інтерес істориків до культурно-просвітнього та мистецького життя доби Гетьманату. Незаперечні здобутки цього періоду у культурно-мистецькій сфері привертають увагу і мистецтвознавців. Проте аналіз історіографії та праць мистецтвознавчого характеру засвідчує відсутність спеціальних досліджень, присвячених розвитку видовищних форм мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського. У нашій роботі розвиток видовищних форм

мистецтва в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського вперше став предметом спеціального історичного дослідження.

Залучений джерельний комплекс з історії розвитку театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва дав змогу висвітлити розвиток видовищних форм мистецтва досліджуваного періоду у рамках, визначених метою і завданнями даної роботи. Зокрема, опрацьовані періодичні видання доби гетьманату П. Скоропадського показали, що населення держави відвідувало більше театри малих форм, ніж «класичний» театр; у циркових програмах здебільшого надавало перевагу «чемпіонатам з французької боротьби» тощо.

Висвітлення розвитку видовищних форм мистецтва вимагає спеціального наукового інструментарію. Використання узагальнень теоретиків дослідження видовищ і видовищних мистецтв, міждисциплінарних зв'язків, погляд на видовища з точки зору історії повсякденності дали змогу удосконалити наукові підходи до вивчення видовищних форм мистецтва та культурно-духовного життя Української Держави гетьмана Павла Скоропадського в цілому.

Відродження української державності у 1917 р. дало поштовх до вільного розвитку української культури. За Гетьманату підтримувалися та розвивалися попередньо розроблені урядовцями Центральної Ради плани і проекти законів в сфері видовищ. Курс на розвиток театрального, музично-хорового і кіномистецтва у 1918 р. дав конкретні результати.

Розміщення військ Центральних держав на території Української Держави мало відчутний вплив на різні сфери суспільного життя. Окупаційні німецька та австро-угорська адміністрації протягом всього періоду своєї діяльності в Україні активно використовували у культурно-пропагандистській роботі можливості театру, музики і кінематографу.

Державна політика у сфері видовищних форм мистецтва розроблялася та впроваджувалася структурними підрозділами МНОМ. Основними її напрямками були розвиток українського національного театру, використання

кінематографу для пропагування національної історії та культури, популяризація українського національного музичного мистецтва.

Політики та урядовці сприяли утворенню нових державних театрів, підтримували українські професійні та аматорські театральні трупи тощо. Вживалися заходи для широкого використання кінематографу з культурно-просвітньою метою. Особливого значення надавалося кінематографу в популяризації української мови. Новостворені музичні колективи не лише сприяли розвитку музичного мистецтва, але й якнайкраще слугували просвітнім цілям.

Державні органи влади та місцеві самоврядування впливали на діяльність творчих колективів та функціонування закладів видовищних мистецтв через видачу спеціальних дозволів на проведення культурно-просвітніх, мистецьких заходів та відкриття відповідних закладів; контроль за надходженням податків; орендно-договірні відносини тощо.

Порядок та процедуру отримання дозволів на місцях ускладнювало самоуправство деяких місцевих чиновників. Надзвичайно складно проходив процес впровадження та стягнення податків у регіонах Української Держави. Численні скарги та клопотання від антрепренерів, культурно-просвітніх товариств, громадських об'єднань постійно надходили до представників влади і самоврядування. Подекуди конфлікти вирішувалися у судовому порядку. Через діяльність театральних комісій при міському самоврядуванні визначалася та скеровувалася культурно-просвітня і мистецька робота у міських театрах і садах, регламентувалися гастрольні виступи творчих колективів і окремих артистів тощо.

Розвиток видовищних форм мистецтва в Українській Державі чітко простежується через призму податкової політики. Механізм оподаткування був складний та непрозорий. Закон від 14 червня 1918 р. не вирішив проблем в оподаткуванні театральних видовищ і розваг. Під впливом громадськості у 1918 р. тривало обговорення питання про диференціацію в оподаткуванні. Продовжувало діяти положення Тимчасового уряду від 29 вересня 1917 р.,

що дозволяло міському самоврядуванню встановлювати і стягувати міський збір з платних публічних видовищ і розваг.

Активність творчої інтелігенції, яка працювала не лише в державних структурах, але й в громадських об'єднаннях, сприяла піднесенню української культури. На розвиток театрального, музично-хорового мистецтва, розгортання кінопрокатної справи впливала культурно-просвітня та мистецька діяльність різних культурно-просвітніх товариств, кооперативних організацій, профспілок, товариств і союзів колишніх військовослужбовців та ін. Попри труднощі, взаємодія громадськості з державними органами, місцевим самоврядуванням все ж дала позитивні результати для розвитку видовищних форм мистецтва в Українській Державі.

Загальному піднесенню видовищних форм мистецтва сприяли приватні підприємці. Зокрема, робота приїжджих кіновиробників у 1918 р. вплинула на стрімкий ріст кінематографічної справи в Українській Державі.

У дослідженні виявлено особливості розвитку театру, кінематографу, музично-хорового та естрадно-циркового мистецтва за Гетьманату. Так, серед спільних рис у розвитку різних видовищних форм мистецтва в Наддніпрянській Україні у 1918 р. можна назвати наступні: реалізація розроблених ще за доби Центральної Ради культурно-мистецьких планів; недофінансування новоутворених державних культурно-мистецьких закладів та відсутність належного фінансування розроблених законопроектів; надмірне оподаткування; непомірна дорожнеча необхідних товарів; слідування смакам «публіки» тощо. У 1918 р. поглибилися проблеми, що безпосередньо впливали на роботу творчих колективів та культурно-мистецьких закладів. Серед них: «квартирна криза» як у питанні житла для акторства, так – і приміщень для видовищ; спекуляція навколо них; «гардеробна криза»; скрутне матеріальне становище та недостатнє фінансове забезпечення більшості артистів тощо.

На роботу багатьох культурно-мистецьких закладів в Українській Державі мали вплив гастролери, що емігрували з радянської Росії та приїздили з Німеччини та Австро-Угорщини.

З-поміж усіх видовищних форм мистецтва найбільш відвідуваними діями усіма верствами населення були циркові вистави. У розважальних закладах (в стаціонарних цирках і пересувних шапіто, на сценах театрів та на естрадних майданчиках у міських парках) виступали численні циркові колективи. Особливою популярністю серед різноманітних циркових жанрів користувалися «міжнародні чемпіонати з французької боротьби».

Насамкінець зазначимо, що актуальність дослідження видовищних форм мистецтва у вітчизняній історіографії зростає через те, що ці форми мистецтва є одним із дієвих методів реалізації ідеологічної функції держави та добре виконують роль своєрідного ідеологічного щита, важливого для її становлення та розвитку. Необхідність подальших досліджень з розвитку видовищних форм мистецтва, зокрема у добу Української революції 1917–1921 рр., зумовлена також потребою створення узагальнюючих робіт, що висвітлюють культурно-духовне життя українського народу. Як один із напрямів перспективних досліджень видовищних мистецтв доби Української революції є створення просографічних портретів окремих груп артистів, митців, кінематографістів та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. Неопубліковані документи та матеріали

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України, м. Київ**

Ф. 166 Народний Комісаріат освіти УСРР. [1918–1919 рр.]

оп. 1

1. Спр. 639. Статути Харківської профспілки артистів сцени і арени та трудового товариства театру «Синя птиця». Листування з Харківською профспілкою артистів сцени і арени про відкриття театру «Водевіль». Забезпечення театрів приміщеннями, надання роботи членам спілки. Списки членів спілки та відомості про наявність театрів в м. Харкові та кількість зборів по виставах з 27.IX.18 р. до 1.III.19 р., 10 лютого 1919 р. – 31 березня 1919 р., 69 арк.

2. Спр. 645. Листування з Катеринославською, Полтавською та Харківською губнаросвітами про стан і організацію театральної справи, облік театрів, клубів, музичного і театрального майна, відкриття в м. Сумах радянського драмтеатру, 13 лютого 1919 р. – 28 березня 1919 р., 38 арк.

Ф. 1009 Полтавське товариство «Просвіта». 1917–1921 рр.

оп. 1

3. Спр. 2. Постанови першого Всеполтавського з'їзду просвітніх товариств про організацію позашкільної освіти, театру, лекцій-концертів, використання кінематографу тощо, протокол засідання губернської конференції культурно-просвітніх організацій у м. Полтаві, 10 травня 1918 р. – 25 квітня 1919 р., 10 арк.

4. Спр. 14. Резолюції видавничої секції товариства, статут любительського музично-драматичного гуртка при Павловських заводах, листування з полтавським народним університетом, редакція та ін. установами про відрядження лекторів та представників товариства, розповсюдження видань,

організацію Комісії з догляду за могилою І. Котляревського; запрошення, списки та рекламні листівки нових книг, 13 травня 1917 р. – 27 січня 1921 р., 44 арк.

5. Спр. 16. Листи Генерального секретарства освіти УЦР, Головного управління мистецтв та національної культури УД, Наркомосвіти УСРР про організацію інструкторських курсів, надіслання літератури, діяльність театральних гуртків, оренду театру в Полтаві, з фінансових питань; програма курсів для інструкторів позашкільної та дошкільної освіти анкетний лист для бібліотек, 5 жовтня 1917 р. – 23 квітня 1919 р., 10 арк.

Ф. 1064 Рада Міністрів Української Держави. 1918 р.

оп. 1

6. Спр. 123 а. Законопроект та пояснююча записка до нього Міністра народної освіти про заснування в Києві державної драматичної школи; статут школи, 8 липня – 8 серпня 1918 р., 2 арк.

7. Спр. 195. Законопроект та закон про оподаткування прилюдних вистав та гулянок, 14 червня, 15 арк.

8. Спр. 216. Постанова Ради міністрів та пояснююча записка до законопроекту про асигнування коштів Українському національному театрові, 29 травня – 14 червня 1918 р., 6 арк.

Ф. 1325 Харківський губернський староста. 1917–1919 рр.

оп. 1

9. Спр. 2. Циркуляри Міністерства внутрішніх справ і Харківського губернського старости, список законів, прийнятих Українською державою і затверджених гетьманом П. Скоропадським, 21 травня – 31 грудня 1918 р., 266 арк.

10. Спр. 68. Документи про організацію Південного товариства покалічених і безробітних воїнів «Нова Січ» і здійснення повітовим старостою і міською вартою нагляду за його діяльністю (статут, рапорти, листування), 12 червня – 7 липня 1918 р., 73 арк.

11. Спр. 178. Документи про видачу дозволів на відкриття кабаре, виступів оркестрів і артистів в ресторанах і кафе м. Харкова, 16 серпня 1918 р. – 25 грудня 1918 р., 99 арк.
12. Спр. 179. Документи про видачу дозволів на використання оркестрів в ресторанах і кафе (заяви, меню, листування), 15 червня – 16 грудня 1918 р., 40 арк.
13. Спр. 186. Документи про видачу дозволів на відкриття клубу Союзу сценічних монтажних робітників в м. Харкові (прохання, лист), 2 арк.
14. Спр. 196. Документи про розгляд конфлікту між орендаторами приміщення Малого театру в м. Харкові, трупю Калнині Я. Я., 1-ою трудовою артіллю колишніх військовослужбовців і власником театру Пащенко В. І. (протоколи, акти, рапорти, заяви, листування), 3 вересня – 11 грудня 1918 р., 77 арк.
15. Спр. 197. Документи про розгляд конфлікту між орендаторами приміщення Малого театру в м. Харкові, трупю Калнині Я. Я., 1-ою трудовою артіллю колишніх військовослужбовців і власником театру Пащенко В. І. (протоколи, акти, рапорти, заяви, листування), 3 вересня – 11 жовтня 1918 р., 39 арк.
16. Спр. 198. Документи про розгляд прохань установ і приватних осіб про видачу дозволів на проведення благодійних вистав і вечорів (програми, прохання, заяви, листування), 18 травня – 8 жовтня 1918 р., 197 арк.
17. Спр. 200. Документи про видачу Харківським губернським старостою дозволів на проведення концертів і постановку вистав (заява, посвідчення, листування), 18 травня – 15 листопада 1918 р., 11 арк.
18. Спр. 295. Документи про діяльність міських дум, персональний склад міських і повітових земських управ, перегляд губернського та повітових кошторисів на 1918 р., порядок стягнення земських зборів у Харківській губернії (циркуляри, протоколи, відомості, списки, листування), 8 червня – 25 грудня 1918 р., 314 арк.

19. Спр. 297. Документи про діяльність Харківських міських думи і управи (протоколи, кошторис, листування), 4 червня – 21 грудня 1918 р., 292 арк.
20. Спр. 315. Копії журналів засідань Ізюмської міської управи і листування з нею про відвід землі для будівництва заводу оптичних приладів, асигнування коштів для видатків по управі, про вступ до Всеукраїнського союзу міст, про вибір призначення членів місцевого самоуправління, 20 травня 1918 г. – 26 жовтня 1918 г., 52 арк.
21. Спр. 318. Документи про діяльність Куп'янських міської думи і міської управи і пред'явленні прийнятих ними постанов на ствердження Харківського губернського старости (протоколи, рапорти, повістки, листування), 26 квітня 1918 р. – 6 грудня 1918 р., 191 арк.
22. Спр. 320. Документи про діяльність Слов'янських міських думи і управи (протоколи, кошторис, листування), 1 січня – 31 грудня 1918 р., 310 арк.
23. Спр. 325. Документи про скликання і діяльність Сумської міської думи, ствердження і опротестування Харківським Губернським старостою прийнятих нею постанов (протоколи, листування), 25 січня – 25 грудня 1918 р., 177 арк.
24. Спр. 381. Документи про організацію нагляду за публічними видовищами в м. Харкові (прохання, переписка), 18 травня – 10 грудня 1918 р., 19 арк.
25. Спр. 382. Документи про організацію нагляду за публічними видовищами, відведенні по справам друку при Харківському повітовому старості і бюро друку при штабі німецького корпусу (списки, листування), 30 серпня – 13 листопада 1918 р., 49 арк.
26. Спр. 383. Відомості про місцезнаходження, приладдя і місткість театрів і кінотеатрів у повітах Харківської губернії, 14 серпня – 7 листопада 1918 р., 16 арк.
27. Спр. 384. Програми і лібрето вистав, концертів і кіно, 1918 р., 258 арк.

28. Спр. 385. Книга реєстрації книг, газет, журналів і афіш, виданих у повітах Харківської губернії, 2 грудня 1917 р. – 3 січня 1919 р., 42 арк.

29. Спр. 386. Книга реєстрації афіш і програм кіно- і театральних постановок, 2 жовтня 1917 р. – 3 січня 1919 р., 119 арк.

Ф. 1618 Кременчуцька повітова земська управа. 1917–1918 рр.

оп. 1

30. Спр. 7. Журнальні постанови Кременчуцьк. Повітової Земської Управи за 1918 рік, 25 травня 1918 р. – 20 грудня 1918 р., 536 арк.

Ф. 1793 Подільський губернський староста. 1918 р.

оп. 1

31. Спр. 138. Про заборону гулянок, концертів, вечорів тощо, 11 травня 1918 р. – 18 грудня 1918 р., 45 арк.

32. Спр. 139. Про дозвіл громадянським і кооперативним організаціям скликати з'їзди і загальні збори, 24 лютого 1918 р. – 7 лютого 1919 р., 493 арк.

33. Спр. 176. Агентурні донесення про діяльність професійних спілок. Списки профспілок, товариств та культурно-освітніх організацій мм. Проскурова і Кам'янця-Подільського, 11 серпня 1918 р. – 9 листопада 1918 р., 26 арк.

34. Спр. 201. Постанови Кам'янець-Подільського Окружного Суду по скаргах мешканців на рішення Вінницької міської думи, 5 лютого 1918 р. – 5 лютого 1919 р., 1058 арк.

35. Спр. 207. Постанови Кам'янець-Подільського окружного суду по скаргах на рішення Проскурівської Земської Управи. Перелік питань для розгляду на засіданні Управи, 20 січня 1918 р. – 23 листопада 1918 р., 44 арк.

оп. 2

36. Спр. 25. Прохання начальника польської школи і окремих осіб та листування з гетьманською державною вартою про видачу дозволів на влаштування вечорів, вистав, публічних читань та проведення карнавкового збору, 23 лютого 1918 р. – 29 жовтня 1918 р., 379 арк.

Ф. 2199 Міністерство фінансів Української Держави. 1918 р.**оп. 5**

37. Спр. 38. Зауваження з приводу змін закону про збір з публічних видовищ, 1918 р., 4 арк.

38. Спр. 160. Прохання Ради Союзу Кіно-власників про виключення кінематографічних приміщень з мережі приміщень, що підлягають реквізиції, 1918 р., 4 арк.

оп. 6

39. Спр. 26. Про стягнення театрального податку з власників кінотеатрів «Регіна», «Щастя» та ін., 1918 р., 4 арк.

Ф. 2201 Міністерство освіти Української Держави. 1918–1919 рр.**оп. 1**

40. Спр. 45. Статут товариства «Українська студентська спілка м. Києва», Українського товариства при Київському університеті; Київського т-ва споживачів під кооператив співробітників Міністерство народної освіти та інші відомості, що їх одержувало або розповсюджувало інформаційне бюро. Запрошення на святкування літературно-громадських ювілеїв А. Кащенко, Д. Марковича, 14 квітня – 9 листопада 1918 р., 58 арк.

41. Спр. 61. Законопроекти і документи до них по театральному відділу департаменту мистецтв, 30 травня – 26 вересня 1918 р., 37 арк.

42. Спр. 63. Коротка записка про діяльність Міністерства освіти з 12 травня до 24 жовтня 1918 року, 16 вересня 1918 р. – листопад 1918 р., 14 арк.

43. Спр. 99. Списки співробітників по департаментах і відділах міністерства народної освіти, 28 травня 1918 р. – 21 січня 1919 р., 131 арк.

44. Спр. 266. Листування з департаментами Міністерства освіти по фінансових питаннях, 8 грудня 1917 р. – 1 січня 1919 р., 351 арк.

45. Спр. 278. Відомості про кредити, виділені для музичного відділу Міністерства народної освіти в 1918 році, 9 травня 1918 р., 11 арк.

оп. 2

46. Спр. 358. Протоколи наради культурно-освітніх організацій м. Новгород-Сіверська. Кошториси витрат та повідомлення про асигнування коштів на позашкільну освіту в міських управах Чернігівської губернії, 28 травня – 31 грудня 1918 р., 16 арк.
47. Спр. 359. Постанови, доповіді Полтавської Управи, листування з Міністерством Освіти, підготовку регентів і капельмейстерів, заснування мандрівного університету та інше, 15 січня 1918 р. – 2 грудня 1918 р., 33 арк.
48. Спр. 360. Протокол і доповідь надзвичайних зборів Народної Ради Ольгопільського повіту на Поділлі, 22 березня 1918 р. – 22 листопада 1918 р., 47 арк.
49. Спр. 367. Матеріали до 2-го Всеукраїнського з'їзду «Просвіти» 3-5 листопада 1918 р.: доповіді, постанови, списки та мандати делегатів, листування про організацію з'їзду, 10 липня 1918 р. – 5 листопада 1918 р., 185 арк.
50. Спр. 368. Статути «Просвіт», 20 червня 1917 р. – 4 вересня 1918 р., 75 арк.
51. Спр. 369. Зразковий статут українського товариства «Просвіта». Списки «Просвіт», які прохають допомоги, та стан їх у повітах і містах, 31 травня 1918 р. – 11 грудня 1918 р., 35 арк.
52. Спр. 370. Анкетний лист «Просвіти» м. Слов'янська, 12 червня 1918 р., 1 арк.
53. Спр. 372. Обрахунок на заснування 1918 р. «Просвіт» на Волині, доповідна записка до нього та листування по організаційних та фінансових питаннях. Список «Просвіт» Кременецького повіту на Волині, 30 квітня 1918 р. – 19 вересня 1918 р., 20 арк.
54. Спр. 373. Листування з Департаментом позашкільної освіти про стан товариства «Просвіта» в Катеринославській губернії. Списки товариств по Павлоградському повіту, 18 березня 1918 р. – 30 листопада 1918 р., 31 арк.

55. Спр. 375. Про стан «Просвіти» на Поділлі, статут їх. Доповідь про діяльність товариства «Просвіта» в с. Могильні Гайсинського повіту. Про передачу «Просвіти» вечірніх курсів та установ попечительства Народної Тверезості. Про заарештування австрійцями діяча Ушицького повіту адвоката Зновицького. Список «Просвіт» Могилівського, Проскурівського, Ямпільського повітів, 16 січня 1918 р. – 18 листопада 1918 р., 70 арк.
56. Спр. 376. Статут Роменського товариства «Просвіти». Доповідь та фінансові звіти Полтавського товариства про заснування Народного Університету у м. Полтаві. Листування з товариствами «Просвіта» про їхній стан, фінансових питаннях. Список товариств «Просвіта» Зіньківського, Кременчуцького, Полтавського, Прилуцького повітів, 4 квітня 1918 р. – 27 жовтня 1918 р., 98 арк.
57. Спр. 378. Листування з «Просвітами» Херсонської губернії по учбових, організаційних та фінансових питаннях, 18 січня 1918 р. – 30 грудня 1918 р., 91 арк.
58. Спр. 381. Доповідна записка С. Русової про значення «Просвіт» для культурного розвитку народу. Листування з Департаментом позашкільної освіти про діяльність та потреби товариств «Просвіт», квітень 1918 р. – 21 січня 1919 р., 12 арк.
59. Спр. 385. Перелік установ Катеринославського Попечительства Народної Тверезості, відомість коштів з 1900 до 1917 р. та про передачу приміщень попечительства «Просвітам», 4 січня 1918 р. – 3 грудня 1918 р., 31 арк.
60. Спр. 387. Про передачу попечительства Народної Тверезості Міністерству Освіти й асигнування по Волинській губернії, 28 травня 1918 р. – 27 листопада 1918 р., 23 арк.
61. Спр. 388. Про діяльність, кошториси Попечительства Народної Тверезості та передачу майна різним установам. Список співробітників Українського робітничого клубу, 11 серпня 1918 р. – листопад 1918 р., 27 арк.

62. Спр. 389. Відомості про установи Чернігівського Попечительства Тверезості та про кошти, які видавалися скарбницею з 1900 до 1917 рр. листування з Чернігівськими установами по організаційних питаннях, 18 травня 1918 р. – 26 листопада 1918 р., 23 арк.
63. Спр. 393. Листування з повітовою народною управою про стан та асигнування на позашкільну освіту в Уманському повіті Київської губернії, 8 травня 1918 р. – 25 вересня 1918 р., 13 арк.
64. Спр. 398. Інструкція по керуванню Народними театрами, хорами, оркестрами. Про завдання позашкільної освіти, організацію культурно-освітньої роботи споживчими та кооперативними союзами, 12 червня 1918 р. – 6 грудня 1918 р., 44 арк.
65. Спр. 399. Матеріали про організацію курсів інструкторів позашкільної Освіти (конспекти лекцій, інструкція, особистий склад), 9 травня – 20 грудня 1918 р., 124 арк.
66. Спр. 400. Доповідь та відчити про роботу курсів інструкторів Позашкільної Освіти. Фінансові звіти та документи до них, липень 1918 р. – 10 жовтня 1918 р., 34 арк.
67. Спр. 412. Про організацію та кошторис клубів, програми, інструкції, списки літератури учбових закладів позашкільної освіти Києва, 15 жовтня 1918 р. – 12 листопада 1918 р., 57 арк.
68. Спр. 415. Про організацію позашкільної освіти в Золотоноському повіті Полтавської губернії, 17 червня 1918 р. – 8 листопада 1918 р., 16 арк.
69. Спр. 445. Про стан і асигнування на позашкільну освіту і дошкільне виховання в Кам'янець-Подільському повіті, 8 травня 1918 р. – 19 листопада 1918 р., 16 арк.
70. Спр. 484. Доповідь про стан позашкільної роботи в м. Одесі. Кошторис витрат по позашкільній роботі в Одеському повіті, 18 травня 1918 р. – 26 вересня 1918 р., 6 арк.

71. Спр. 491. Копії керівних матеріалів, надісланих губернським та земським управам. Про асигнування коштів на позашкільну освіту міськими управами, 10 червня 1918 р. – 14 листопада 1918 р., 26 арк.
72. Спр. 584. Законопроекти про заснування театрів. Кошториси театрів, 15 травня 1918 р. – 8 липня 1918 р., 39 арк.
73. Спр. 585. Резолюція 1-го з'їзду діячів Українського пластичного мистецтва. Доповідь про організацію й функції театрального відділу, 15 травня 1918 р. – серпень 1918 р., 10 арк.
74. Спр. 586. Накази по кіносекції. Законопроект про заснування в Києві культурно-просвітнього кіно-театру та кіно-лабораторій статут їх. Листування з установами по організаційних й виробничих питаннях, 13 травня 1918 р. – 29 липня 1918 р., 54 арк.
75. Спр. 587. Інструкція та розпорядження Міністерства Освіти та Внутрішніх Справ про організацію роботи на місцях, 14 травня – 19 липня 1918 р., 19 арк.
76. Спр. 588. Про організацію в Києві Державної драматичної школи (законопроект, статут, кошторис, листування), 20 травня 1918 р. – 11 липня 1918 р., 20 арк.
77. Спр. 589. Про організацію роботи й фінансування «Молодого театру» в Києві, 2 травня 1918 р. – 14 травня 1918 р., 4 арк.
78. Спр. 590. Склад трупі Українського Національного театру, 16 травня 1918 р. – липень 1918 р., 4 арк.
79. Спр. 591. Про організацію Європейського Драматичного театру. Листування з департаментом, установами й особами по організаційним, фінансовим та господарським питанням, 9 травня 1918 р. – 26 липня 1918 р., 40 арк.
80. Спр. 592. Про особистий склад театрального відділу, 7 червня 1918 р. – липень 1918 р., 6 арк.

81. Спр. 592 а. [Про організацію Державним Українським Драматичним театром театрального сезону 1918–1919 р.]. Штати театрального відділу та доповідні записки до них, 27 травня 1918 р. – 11 липня 1918 р., 80 арк.

82. Спр. 594. Доповідь про будівництво й відкриття народних будинків, театрів, хорів і т. п. в Волинській губ. в 1918 р. Листування з товариством «Просвіта» про організацію театрів і театральних гуртків, 10 травня – 8 липня 1918 р., 27 арк.

оп. 3

83. Спр. 1. Копії законів гетьманської Ради міністрів, законопроекти міністерства освіти та пояснюючі записки до них про порядок утримання службовців в установах, видачу нагородних та одноразової допомоги, асигнування коштів Міністерству. Реєстр законопроектів, поданих до розгляду фінансової комісії при Департаменті державної скарбниці, 103 арк.

84. Спр. 3. Копії статутів професійної спілки співробітників гетьманського міністерства освіти, батьківських організацій при школах, товариства «Вільний театр», гетьманського товариства шкільної освіти, 1918 р., 11 арк.

85. Спр. 53. Листування з театральном-музичним відділом гетьманського міністерства освіти про вказівки до підручників по музиці і співу. Список гетьманських творів і нот для сільських хорів, 12 січня 1918 р. – 29 жовтня 1918 р., 20 арк.

оп. 4

86. Спр. 6. Справа про організацію мандрівного кінотеатру, 1918 р., 21 арк.

оп. 5

87. Спр. 7. Накази по особовому складу гетьманського міністерства освіти за січень-грудень 1918 р., том I, 138 арк.

88. Спр. 24. Матеріали про збудування та відкриття кіностудій і кінотеатрів при гетьманському міністерстві освіти (обіжники, листування, заяви, списки), 31 арк.

Ф. 2217 Товариство «Просвіта» ім. Т.Г. Шевченка, м. Київ. 1919–1920 рр.

оп. 1

89. Спр. 1. Протоколи засідань Ради товариства ім. Т.Г. Шевченка «Просвіта», 29 травня 1909 р. – 17 квітня 1920 р., 111 арк.

90. Спр. 3. Копії вихідних паперів. [Посвідчення про членства в Товаристві «Просвіта». Про асигнування коштів для товариства, відкриття гімназій та др. просвітніх установ], 25 квітня 1918 р. – 27 квітня 1919 р., 208 арк.

Ф. 2311 Представник Голови Ради Міністрів Східної армії Української Держави при Австро-Угорському вищому командуванні. 1918 р.

оп. 1

91. Спр. 130. Протоколи засідань повітових міських дум Подільської губернії за травень-вересень 1918 р., 6 листопада 1918 р., 344 арк.

Ф. 2457 Головне управління мистецтв та національної культури Української Держави. 1917–1920 рр.

оп. 1

92. Спр. 1. Доповідна записка про утворення Головного Управління Мистецтв і Національної культури, 17 червня 1918 р., 4 арк.

93. Спр. 2. Статути та програми Музичної драматичної школи, 1918 р. – 1919 р., 11 арк.

94. Спр. 3. Протоколи Комісії по розмежуванню справ між Міністерством Народної Освіти, Головним Управлінням Мистецтв та Національної культури і академією наук, 27 липня 1918 р. – 6 грудня 1918 р., 38 арк.

95. Спр. 6. Законопроект і відомості про організацію і план діяльності пластичних мистецтв, його штати та канцелярію, 5 серпня 1918 р. – 2 грудня 1918 р., 31 арк.

96. Спр. 11. Листування з товариством діячів українського пластичного мистецтва про улаштування вистави і картин членів товариства, перевозку

- мандрівної виставки картин на Україну, 1 серпня 1918 р. – 10 січня 1919 р., 20 арк.
97. Спр. 13. Накази по головному управлінню мистецтв та національної культури, 7 червня 1918 р. – 25 жовтня 1918 р., 38 арк.
98. Спр. 15. Законопроекти та пояснюючі записки до них Головного Управління справами Мистецтв та Національної Культури, 2 серпня 1918 р. – 11 листопада 1918 р., 92 арк.
99. Спр. 34. Накази по Головному Управлінню Мистецтв, 14 серпня – 13 березня 1919 р., 43 арк.
100. Спр. 59. Накази по управлінню, 2 травня 1918 р. – 9 листопада 1918 р., 39 арк.
101. Спр. 60. Інструкції, обіжники і список вироблених законопроектів театрального відділу, 21 липня 1918 р. – 13 грудня 1918 р., 49 арк.
102. Спр. 61. Законопроекти та доповідні записки про заснування Українського Національного театру, Державної опери ім. Лисенка, 13 травня 1918 р. – 7 листопада 1918 р., 48 арк.
103. Спр. 62. Законопроекти з установами, листування кінематографічної лабораторії та кінотеатру про Українські написи на фільмах, 20 червня 1918 р. – 13 грудня 1918 р., 64 арк.
104. Спр. 63. Законопроект і листування з Департаментом Міністерства Народної Освіти про заснування Державної Драматичної школи в Києві, відведення помешкання, відпуск на утримання, про призначення на посади, 1 серпня 1918 р. – 2 вересня 1918 р., 48 арк.
105. Спр. 64. Законопроекти і листування з просвітами про відпуск коштів на театральні справи, 6 серпня 1918 р. – 27 грудня 1918 р., 155 арк.
106. Спр. 66. Про заснування Державного драматичного театру в місті Києві і забезпечення артистів та інше, 22 липня 1918 р. – 12 грудня 1918 р., 65 арк.
107. Спр. 68. Про реквізицію помешкання і меблі театру Геймана в місті Києві (один документ за період УНР), 30 серпня 1918 р. – 1 січня 1919 р., 59 арк.

108. Спр. 69. Штати театрального відділу. Заяви про призначення на посади та звільнення з них і командировочні посвідчення, 24 липня 1918 р. – 7 грудня 1918 р., 41 арк.

109. Спр. 70. Настільний реєстр Педагогічної Секції Відділу Головного Управління Мистецтв та Національної культури, 1918 р., 27 арк.

110. Спр. 77. Про проект народних домів на конкурсі, 1 серпня 1918 р. – 2 вересня 1918 р., 8 арк.

оп. 2

111. Спр. 1. Штати і смети гетьманського головного управління мистецтва та культури і посвідчення його співробітників, 1918 р., 31 арк.

112. Спр. 5. Листування з гетьманським Міністерством освіти і театрами про організацію закладів театрального та кінематографічного мистецтва, 1918 р., 54 арк.

Ф. 2581 Народне міністерство освіти Української Народної Республіки. 1917–1918 рр.

оп. 1

113. Спр. 197. Листування про організацію драматичної школи, режисерських курсів і взагалі підготовки кадрів акторів, а також про культурно-масову роботу. Статут драматичної школи в м. Києві, 7 вересня 1917 р. – 24 квітня 1918 р., 65 арк.

114. Спр. 199. Про організацію при відділі кінематографічної секції і культурно-просвітнього кінотеатру в м. Києві, 11 листопада 1917 р. – 29 квітня 1918 р., 83 арк.

115. Спр. 203. Про організацію в м. Києві Українського державного драматичного театру і театру опери, 16 квітня 1918 р. – 26 квітня 1918 р., 16 арк.

116. Спр. 204. Заяви й листування по особовому складу акторів, 8 серпня 1917 р. – 1 серпня 1918 р., 56 арк.

117. Спр. 205. Документи про організацію відділу і його завдання, листування про організацію українських хорів, школи нотної грамоти і інші проекти, 20 липня 1917 р. – 13 січня 1918 р., 27 арк.

Ф. 2988 Канцелярія Полтавського губернського старости. 1918 р.**оп. 1**

118. Спр. 11. Про зібрання, що влаштовують професійні союзи та інші товариства, 10 травня 1918 р. – 8 червня 1918 р., 503 арк.

Ф. 3062 Гурток Української культурно-просвітньої спілки слобідських залізниць Української Держави, ст. Куп'янськ Вузловий Харківської губернії. 1918 р.**оп. 1**

119. Спр. 1. Статут Української культурно-просвітньої спілки службовців і робітників Слобідської залізниць. Протокол зібрання залізничників і листування про утворення гуртка, 18 серпня 1918 р., 11 арк.

120. Спр. 2. Протоколи засідань Ради культурно-освітнього гуртка, 19 серпня 1918 р. – 5 листопада, 14 арк.

Ф. 3073 Український національний союз Української Держави. 1918 р.**оп. 1**

121. Спр. 6. Звернення (націоналістичного характеру) Всеукраїнського професійного союзу діячів театрального мистецтва, 1 арк.

Ф. 3689 Головне управління мистецтв та національної культури Української Народної Республіки. 1918–1921 рр.**оп. 1**

122. Спр. 7. Посвідчення, заяви та списки урядовців петлюрівського Головного управління мистецтв та культури. Листування з міністерствами Директорії про надання цим урядовцям помешкань, перепусток і залізничних квитків, 1919 р., 67 арк.

123. Спр. 19. Копії законопроектів петлюрівської Ради Міністрів, доповідні записки голови театрального відділу і листування з Міністерством освіти про заснування режисерсько-інструкторських курсів в м. Києві і пересувних кінотеатрів. Протоколи засідань Театральної Ради петлюрівського Головного управління мистецтв та культури, 1919 р., 72 арк.

124. Спр. 21. Доповіді та доповідні записки голови театрального відділу про завдання відділу, 1919 р., 26 арк.

125. Спр. 24. Доповідь голови музичного відділу про організацію капели і списки співробітників Головного управління мистецтв та національної культури, 1919 р., 9 арк.

126. Спр. 29. Доповідь голови хору про організацію та стан хору. Заяви директора вінницького драматичного театру про поліпшення стану театру і список його акторів, 1920 р., 10 арк.

Ф. 3766 Міністерство закордонних справ Української Держави. 1918 р.

оп. 3

127. Спр. 5. Копії нот Австро-Угорського посольства щодо перевороту на Україні, інформація про організацію Українських військових та цивільних установ, 2 травня 1918 р. – 6 травня 1918 р., 9 арк.

Ф. 4024 Садовський Микола Карпович (1(13).12.1856 р. – 7.2.1933 р.) український актор і режисер. 1907–1933 рр.

оп. 2

128. Спр. 1. Спогади Садовського М. К. з життя українського театру, 249 арк.

**Центральний державний кінофотофоноархів України
ім. Г.С. Пшеничного, м. Київ**

129. од. обл. 1875, Збірник кіносюжетів, 1918 р. – [Монтажний лист].

130. од. обл. 1968, Збірник кіносюжетів, [1917–1918 рр.]. – [Монтажний лист].

131. од. обл. 1975, Катастрофа в Києві, кінофільм, 1918 р. – [Монтажний лист].

132. од. обл. № 11126, Михайло Булгаков. Київські сни. Кінофільм. 6 ч., 1991 р., II, V. Зустріч генерал-фельдмаршала Ейхгорна, Петлюри С. В. у м. Києві. Німецькі війська, війська Денікіна А. І. на вулицях міста. Похорон

учасників Січневого збройного повстання. Гетьман України Скоропадський у колі супроводжуючих іде до святково накритих столів, м. Київ, 1918–1919 рр. – [Монтажний лист].

Державний архів Вінницької області

Ф. Д-37 Могилів-Подільська міська управа. 1892–1920 рр.

оп. 1

133. Спр. 3. Протоколи засідань Могилів-Подільської міської думи, 13 січня 1918 р. – 28 грудня 1918 р., 561 арк.

Ф. Д-230 Вінницька міська управа. 1871–1920 рр.

оп. 1

134. Спр. 1457. Циркуляри міністерства внутрішніх справ Подільської губернської канцелярії про збір коштів на будівництво храму. Протоколи Вінницької і Одеської судових палат, 8 січня 1913 р. – 29 вересня 1919 р., 198 арк.

135. Спр. 1804. Протоколи засідань театральної комісії, заяви громадян про прийняття їх на роботу до театру, 11 жовтня 1917 р. – 23 жовтня 1919 р., 134 арк.

Ф. Д-255 Вінницька повітова земська управа. 1899–1920 рр.

оп. 1

136. Спр. 24. Циркуляри з питань влаштування кінематографічних закладів, 23.05.1911 р. – 29.09.1911 р., 7 арк.

Ф. Д-262 Вінницька міська дума. 1846–1920 рр.

оп. 1

137. Спр. 28. Копії думських протоколів, 2 квітня – 20 грудня 1918 р., 234 арк.

138. Спр. 29. Протоколи засідань думи, 3 січня 1918 р. – 23 червня 1920 р., 363 арк.

Ф. Д-286 Гайсинська міська управа. 1879–1920 рр.**оп. 1**

139. Спр. 94. Протоколи Гайсинської міської думи, 22 серпня – 31 грудня 1918 р., 955 арк.

140. Спр. 544. Обов'язкові постанови Міської думи і листування по них, 21 лютого – 23 грудня 1918 р., 25 арк.

Ф. Р-1543. Подільський губернський староста. 1918 р.**оп. 1**

141. Спр. 3. Протоколи засідання Вінницької повітової реквізиційної комісії. Інструкція по ревізії і відводу приватних приміщень. Листування про відвід приміщень для розквартирування штабу 2 Подільського корпусу, 8 жовтня 1918 р. – 20 грудня 1918 р., 774 арк.

Державний архів Дніпропетровської області

Ф. Р-4073 Відділ народної освіти Нікопольської міської Ради депутатів трудящих. 1918 р., 1919 р., 1944–1976 рр.

оп. 1

142. Спр. 33. Доповідь про роботу Нікопольської кіносекції, протокол зборів про будівництво учбових приміщень, огляд про діяльність «Народного Дому» в Австрії, 27 березня 1919 р. – 3 липня 1919 р., 67 арк.

143. Спр. 47. Поточне листування про влаштування вистав, про видачу дозволів на лекції, доповіді і т. п. Заяви працівників мистецтв про організацію вистав, лекцій, доповідей і з питань працевлаштування, 24 лютого 1919 р. – 26 липня 1919 р., 53 арк.

Ф. Р-5016 Відділ управління виконкому Нікопольської міської Ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів. 1917–1919 рр.

оп. 1

144. Спр. 14. Обов'язкова постанова, директиви, протоколи відділу народної освіти про націоналізацію кінотеатрів, які знаходяться на території Катеринославської губернії, про відкриття трудових шкіл I і II ступенів, про

визначення штату для підвідділів: шкільного, позашкільного та дошкільного, 25 лютого 1919 р. – 20 липня 1919 р., 69 арк.

Державний архів Житомирської області

Ф. 24 Житомирський окружний суд. 1880–1919 рр.

оп. 4 (додат.)

145. Спр. 37. Про реєстрацію Клеванського кооперативного товариства споживачів «Спільна користь», 11 жовтня 1918 р. – 21 жовтня 1918 р., 8 арк.
146. Спр. 46. Про реєстрацію Клеванського Кооперативного Товариства Споживачів «Україна», 18 вересня 1918 р. – 12 жовтня 1918 р., 8 арк.
147. Спр. 67. Про реєстрацію Пеньковського «Народного» Товариства споживачів, 14 червня 1918 р. – 3 липня 1918 р., 20 арк.
148. Спр. 71. Про реєстрацію Постійнського Товариства Споживачів «Дружба», 21 червня 1918 р., 14 арк.
149. Спр. 76. Про реєстрацію Сарненського Товариства споживачів «Християнин-Робітник», 21 травня 1918 р., 6 арк.
150. Спр. 91. Про реєстрацію Вишневецького єврейського товариства споживачів, 8 серпня 1918 р. – 27 серпня 1918 р., 9 арк.
151. Спр. 100. Про реєстрацію Сарненського польського Товариства споживачів «Самопоміч», 21 серпня, 8 арк.
152. Спр. 107. Про реєстрацію Сіленського Товариства споживачів «Згода», 15 травня 1918 р. – 25 травня 1918 р., 10 арк.
153. Спр. 126. Про реєстрацію союзу чиновників м. Домбровиці Товариства Споживачів, 11 листопада 1918 р., 13 арк.
154. Спр. 142. Про реєстрацію Дубенського Товариства «Бюро-Кооператор», 9 серпня – 27 серпня, 17 арк.
155. Спр. 151. Про реєстрацію Луцького єврейського культурно-просвітнього товариства під назвою «союз Батьків», 17 серпня 1918 р., 8 арк.
156. Спр. 162. Про реєстрацію Ровенського повітового Союзу військових інвалідів, 18 травня 1918 р. – 25 травня 1918 р., 10 арк.

157. Спр. 163. Про реєстрацію Рівненського кооперативного Товариства споживачів передмістя «Воля», 29 липня 1918 р. – 27 серпня 1918 р., 11 арк.

Ф. 183 Волинська губернська земська управа. 1904–1919 рр.

оп. 1

158. Спр. 115. Кошторис доходів і видатків міста Житомира на 1918 р., 1918 р., 69 арк.

Ф. Р-1644 Волинський губернський староста. 1917–1918 рр.

оп. 1

159. Спр. 1. Циркуляри і постанови тимчасового уряду про цензуру і контроль за друком, про заснування книжкової палати, про просвітництво та судочинство, 15 травня 1917 р. – червень 1918 р., 27 арк.

Державний архів Запорізької області

Ф. 24 Олександрівська міська дума і управа. 1866–1919 рр.

оп. 7

160. Спр. 87. Постанови і журнали засідань Олександрівської Міської Думи за 1918 р., 4 січня 1918 р. – 17 грудня 1917 р., 84 арк.

161. Спр. 103. Протоколи засідань Міської Думи, 24 травня 1918 р. – 3 січня 1919 р., 394 арк.

162. Спр. 104. Протоколи Колегіального засідання Олександрівської Міської Управи, 2 червня 1918 р. – 21 жовтня 1920 р., 258 арк.

163. Спр. 202. Про податки, 23/V 1918 р. – 2/V 1919 р., 382 арк.

164. Спр. 204. Листування з представниками кінотеатрів та інших культурних установ про звіти з проведених вистав, 27 жовтня 1918 р. – 25 квітня 1919 р., 211 арк.

165. Спр. 522. [Оренди і листування] про міські і приватновласницьких сади і бульвари, розплідники та про облаштування дач, 17 березня 1916 р. – 14 листопада 1919 р., 88 арк.

166. Спр. 595. Постанови Олександрівської Міської Думи про введення збору з будь-якого роду видовищ та розваг, про зняття податку з єврейських

артистів і хористів, інші матеріали, 3.01.1919 р. – 16.08.1919 р., 29 арк.

Ф. Р-564 Запорізький районний комітет профспілки робітників-металістів. 1917–1930 рр.

оп. 1

167. Спр. 89. Звіт про діяльність культурно-просвітницької комісії профспілки «Металістів» і «Деревообробників» і листування з профспілками на підприємствах з питань культурно-просвітньої роботи, 4 січня 1918 р. – 4 грудня 1918 р., 385 арк.

Державний архів Київської області

Ф. 1447 Товариство «Просвіта» в м. Києві. 1906–1919 рр.

оп. 1

168. Спр. 9. Звітні матеріали про стан роботи та діяльність «Просвіт» Київщини, Полтавщини, Волині, Гельстафорського укр. т-ва «Просвіта», 15 липня 1918 р. – 27 січня 1919 р., 80 арк.

169. Спр. 26. Протоколи засідань ради т-ва «Просвіта» у м. Києві за термін 4/І – 30/ХІІ 1918 р., 4 січня 1918 р. – 30 грудня 1918 р., 31 арк.

170. Спр. 28. Матеріали другого всеукраїнського з'їзду «Просвіт», постанови з'їзду в справі культурно-освітньої діяльності та матеріально-правового становища «Просвіт», 17 вересня 1918 р. – 3 листопада 1919 р., 20 арк.

Державний архів Миколаївської області

Ф. 142 Миколаївська міська громадська бібліотека. 1881–1923 рр.

оп. 1

171. Спр. 77. Протоколи загальних зборів членів бібліотеки, кошторис доходів і витрат на 1917 р. і проект кошторису на 1918 р. листування про передачу на збереження бібліотеки книг і газет і журналів Миколаївської організації соціал-демократичної робітничої партії, про організацію вечорів і ранків і перехід у ведення бібліотеки міських читалень, 5 січня 1918 р. – 9 грудня 1918 р., 87 арк.

Ф. 206 Українське товариство «Просвіта». 1905–1924 рр.**оп. 1**

172. Спр. 31. Протоколи ради загальних зборів товариства «Просвіта». Заява про вступ в члени товариства «Просвіта». Рахунки т-ва і виписки газет та ін., 5 січня 1918 р. – 21 грудня 1918 р., 380 арк.

Ф. 216 Миколаївська міська управа. 1870–1920 рр.**оп. 1**

173. Спр. 3807. Про встановлення і стягнення на користь міста театрального збору, 7 грудня 1917 р. – 11 вересня 1919 р., 188 арк.

174. Спр. 4015. Листування з установами міста про заходи намічені культурно-просвітньою комісією. Заява артистів російської і української драми про надання театру для влаштування вистав, 24 квітня 1918 р. – 18 червня 1918 р., 39 арк.

175. Спр. 4019. Про передачу майна Комітету Попечительства про Народну тверезість і садка для влаштування ясел, притулків, вистав і т. д., 20 січня 1918 р. – 23 вересня 1918 р., 15 арк.

176. Спр. 4020. Заяви артистів Зайченка, Лазарева про здачу театрів в народних садах для постановок, 18 квітня 1918 р. – 24 квітня 1918 р., 25 арк.

оп. 3

177. Спр. 9. Журнальні постанови Миколаївської Міської Управи, 16/VI 1918 р. – 30/XII 1918 р., 126 арк.

178. Спр. 10. Журнальні постанови Миколаївської Міської Управи, 3/IX 1918 р. – 25/X 1918 р., 126 арк.

Державний архів Одеської області**Ф. 4 Одеська міська дума. 1795–1919 рр.****оп. 1**

179. Спр. 1141. Журнали засідань Одеської Міськ. Думи, 9 серпня 1918 р., 139 арк.

180. Спр. 1561. Протоколи засідань фінансової Комісії Одеської Міськ. Думи за 1918 р., 1918 р., 96 арк.

Ф. 16 Одеська міська управа. 1873–1920 рр.

оп. 123

181. Спр. 1263. Прохання антрепренерів театрів і театральних вистав м. Одеси – про зменшення податків на театральні вистави, 22 січня 1918 р., 27 арк.

182. Спр. 1274. Про субсидію в 170 000 р. на утримання міського театру і про пред'явлення права віддання міського театру Міськ. Управі спільно з театальною комісією, 31 січня 1918 р., 11 арк.

183. Спр. 1602. Журнали постанов і доповідей з різних питань, 1918 р., 47 арк.

оп. 124, ч. 2

184. Спр. 13318. За скаргою влас. театру «Колізей» на постанову ОМУ від 30 квіт., 22 липня 1918 р., 13 арк.

185. Спр. 13686. За скаргою орендатора Російського театру Б.Б. Слуцького на постанову Міськ. Управи про сплату збору з афіш, 12 грудня 1918 р., 12 арк.

186. Спр. 13694. Закон «Про зміну правил про міські надходження і витрати встановлених діючими положеннями про громадське управління міст», 1918 р., 24 арк.

187. Спр. 14913. Журнали засідань Одеської Міськдуми, 1918 р., 113 арк.

188. Спр. 17431. Журнальна вибірка за липень міс. 1918 р. Доходи і витрати за статтями кошторису Одеськ. Міськ. Управи, липень 1918 р., 48 арк.

189. Спр. 17450. За збором з розваг і видовищ за 1918 р., 1918 р., 5 арк.

190. Спр. 17573. Про передачу судовим приставам для стягнення недоїмок збору з афіш і розваг і видовищ, 67 арк.

оп. 125

191. Спр. 372. Журнали засідань Одеської міської думи, 23 січня 1918 р., 198 арк.

Ф. 42 Канцелярія попечителя Одеського учбового округу. 1834–1920 рр.

оп. 35

192. Спр. 1658. Статут Павлоградського Союзу батьків і переписка про відкриття союзом середнього учбового закладу, 14 вересня 1918 р. – 13 листопада 1918 р., 28 арк.

193. Спр. 1660. Статут єврейського культурно-просвітнього товариства «Тарбут» і листування з комітетом Юзовського відділення про відкриття учбового закладу, 25 вересня 1918 р. – 26 вересня 1918 р., 8 арк.

оп. 37

194. Спр. 62. Доповіді товариства «Просвіта» про діяльність товариства в Херсоні, 25 травня 1918 р. – 6 вересня 1918 р., 13 арк.

Ф. 153 Линниченко Іван Андрійович [особовий фонд]. 1849–1919 рр.

оп. 1

195. Спр. 227. Подяки ректора і декана історичного факультету Новоросійського університету за подарований І.А. Линниченкою музею витончених мистецтв кінематографічний апарат; листи студентів, курсисток та ін., 10 вересня 1897 р. – 5 червня 1918 р., 38 арк.

Ф. 635 Одеський окружний суд. 1878–1917 рр.

оп. 1

196. Спр. 358. Про реєстрацію статуту Одеського літературно-артистичного товариства, 12 квітня 1918 р., 12 арк.

197. Спр. 365. Про реєстрацію Одеського грузинського товариства, 7 арк.

Ф. 752 Стамеров Дмитро Васильович [особовий фонд]. 1912–1919 рр.

оп. 1

198. Спр. 1. Договори, купчі та інші документи на купівлю і продаж земельних ділянок, нерухомого майна Д.В. Стамерова, здачу в оренду театру антрепренеру Сибірякову та ін., 31 травня 1912 р. – 19 вересня 1919 р., 73 арк.

Державний архів Полтавської області

Ф. 694 Гадяцька повітова земська управа. 1909–1918 рр.

оп. 1

199. Спр. 132. Листування Міністерства Народної Освіти, Губернської Земської Управи про Всеросійський губернський з'їзд учителів; про освіту при Гадяцькому земському Відділі Народної Освіти. Листування з попечителем Київського учбового округу з Гадяцьким виконавчим вчительським комітетом про українізацію шкіл, проведення українських педагогічних курсів та інші адміністративно-господарські питання, 21 квітня 1915 р. – 1 липня 1918 р., 366 арк.

Ф. 842 Пирятинський повітовий союз покалічених воїнів. 1918 р.

оп. 1

200. Спр. 1. Циркуляри Правління Центрального комітету Всеросійського союзу покалічених воїнів про допомогу покаліченим воїнам, про організацію скликання 1-го Всеукраїнського з'їзду покалічених воїнів; листування з Пирятинською міською та повітовою земськими управами про навчання на курсах садівництва, бджільництва та городництва і господарських питаннях; заяви покалічених воїнів про надання їм роботи. Списки покалічених воїнів по селах Пирятинського повіту і працівників повітового земельного комітету, 29 січня 1918 р. – 20 вересня 1918 р., 193 арк.

Державний архів Харківської області

Ф. 45 Харківська міська управа. 1871–1919 рр.

оп. 4, т. 7

201. Спр. 14106. Кук влаштування цирку на Жандармському майдані, 16 травня 1918 р., 1 арк.

202. Спр. 14156. Мурзіна оренд. Медзинський, Лобасов і Крюков кінематограф кут Катеринославської і Александровської вул., 6 серпня 1918 р. – 14 вересня 1918 р., 9 арк.

203. Спр. 14212. Унковський про влаштування кінематографу по вулиці Плеханова № 84, 29 липня 1918 р. – 14 серпня 1918 р., 3 арк.

204. Спр. 14263. Постаджиєв кінематограф по Журавльовській 2, 24 травня 1918 р. – 5 липня 1918 р., 3 арк.

205. Спр. 14312. І.І. Шкуріна і М.Т. Гвоздикова влаштування кінематографу в саду Клеменових на Кінському майдані, 4 жовтня 1918 р. – 29 жовтня 1918 р., 2 арк.

Ф. 83 Ізюмська міська управа. 1908–1919 рр.

оп. 1

206. Спр. 14. Журнали засідань Міської Думи, 1918–1919 рр., 20 арк.

207. Спр. 16. Журнали колегіальних постанов Ізюмської Міської Управи за 1918 р., 56 арк.

Ф. 200 Харківське товариство розповсюдження в народі писемності. 1869–1920 рр.

оп. 1

208. Спр. 510. Доповідь про діяльність комісії з її заснування, протоколи її, проект з'їзду по позашкільній освіті та інші матеріали організаційного характеру; декрети радянського уряду та інші матеріали по єдиній трудовій школі. Звіт про діяльність Хар. т-ва писемності за 1918 р., 1918 р., 109 арк.

Ф. Р-1010 Харківський райком профсоюзу металістів «Металіст». 1917–1920 рр.

оп. 2

209. Спр. 19. Листування з господарською театральною комісією і з питань робочого дому (є в наявності матеріали по звинуваченню Плахотнікова у провокації), 2 січня 1917 р. – 26 грудня 1918 р., 111 арк.

210. Спр. 125. Протоколи бібліотечної комісії, матеріали про робітничу освіту і листування культурно-просвітницької комісії «Металіст», 25 січня – 12 грудня 1918 р., 41 арк.

Державний архів Херсонської області

Ф. 4 Херсонська міська управа. 1914–1920 рр.

оп. 1

211. Спр. 21. Листування з юридичною комісією і міським підрядником про освітлення міста, організацію міського комітету спокою і безпеки про продовольство і боротьбу з дорожнечею. Зібрання узаконень та розпоряджень Тимчасового уряду, особливої наради при головнокомандувачі збройними силами на Півдні Росії (16 квітня 1919 р.), 13 лютого 1917 р. – 5 липня 1918 р., 93 арк.

Державний архів Хмельницької області

Ф. Р-260 Подільська губерньська народна управа. 1917–1920 рр.

оп. 1

212. Спр. 40. Доповіді Губерньської народної управи про роботу відділу народної освіти по організації інституту книгонош, по виготовленню наочних посібників і предметів обладнання шкіл і з інших питань, листопад 1918 р., 24 арк.

Ф. Р-582 Кам'янець-Подільський державний український університет. 1918–1921 рр.

оп. 1

213. Спр. 5. Програма урочистого відкриття державного університету; подяки міністра освіти установам та приватним особам за участь в організації і відкритті університету; список діячів уродженців Поділля, 18 жовтня 1918 р. – 22 жовтня 1918 р., 87 арк.

Ф. Р-1515 Кам'янець-Подільський Український національний хор. 1918–1920 рр.

оп. 1

214. Спр. 2. Афіші Українського Національного Хору, 6 жовтня 1918 р. – 30 червня 1920 р., 9 арк.

215. Спр. 4. Концерти і виступи Хору в 1918 р., 6 вересня 1918 р. – 6 жовтня 1918 р., 52 арк.
216. Спр. 6. Протоколи за 1918 рік, 30 червня 1918 р. – 12 листопада 1920 р., 58 арк.
217. Спр. 7. Справоздання, різні акти та доповіді за 1918 і 1919 рр., 6 жовтня 1918 р. – 30 червня 1920 р., 31 арк.
218. Спр. 8. Списки членів національного хору за 1918, 1919 і 1-у пол. 1920 р., 30 червня 1918 р. – 22 вересня 1920 р., 91 арк.
219. Спр. 9. Листування по різних справам, 30 червня 1918 р. – 19 жовтня 1920 р., 209 арк.
220. Спр. 12. Список нот Українського музичного товариства «Кобзар» в м. Кам'янці-Подільському, 39 арк.

Державний архів Чернігівської області

Ф. 145 Чернігівське губернське у земських і міських справах присутствіє. 1892–1918 рр.

оп. 1

221. Спр. 1181. Протоколи Борзенської міської думи з доданими до них документами за 1918 р. Звіт Борзенського міського громадського банку за 1917 р., листопад 1918 р., 123 арк.
222. Спр. 1182. Протоколи Глухівської міської думи з доданими до них документами, 2 грудня 1917 р. – 29 липня 1918 р., 39 арк.

Ф. 249 Чернігівський окружний суд. 1820–1919 рр.

оп. 1

223. Спр. 549. Про реєстрацію робітничого клубу під назвою «Єврейський Робітничий Клуб імені Броніслава Гроссера», 30 жовтня 1918 р. – 15 листопада 1918 р., 6 арк.

Ф. 1785 Чернігівський губернський староста Української Держави. 1917–1918 рр.

оп. 1

224. Спр. 10. Протоколи Городнянської міської думи з доданими документами, 9 травня 1918 р. – 20 грудня 1918 р., 74 арк.
225. Спр. 15. Протоколи засідань Клинцовської міської думи з доданими до них документами, травень 1918 р. – 11 листопада 1918 р., 250 арк.
226. Спр. 16. Протоколи засідань Козелецької міської думи з доданими до них документами, червень 1918 р. – 13 вересня 1918 р., 35 арк.
227. Спр. 17. Протоколи засідань Конотопської міської думи з доданими до них документами, 3 березня 1918 р. – 21 листопада 1918 р., 52 арк.
228. Спр. 23. Протоколи Ніжинської міської думи з доданими до них документами, 16 січня 1918 р. – 18 вересня 1918 р., 180 арк.
229. Спр. 30. Протоколи засідань Новозибковської міської думи з доданими до них документами, 18 лютого 1918 р. – 28 грудня 1918 р., 367 арк.
230. Спр. 32. Протоколи Путивльської міської думи з доданими до них документами, 3 квітня 1918 р. – 7 грудня 1918 р., 172 арк.
231. Спр. 33. Протоколи засідань Рильської міської думи з доданими до них документами, 5 вересня 1918 р. – 7 грудня 1918 р., 27 арк.
232. Спр. 35. Протоколи Сосницької міської думи з доданими до них документами, 20 червня 1918 р. – 5 жовтня 1918 р., 41 арк.
233. Спр. 37. Протоколи Стародубської міської думи з доданими до них документами, 13 січня 1918 р. – 4 листопада 1918 р., 119 арк.
234. Спр. 38. Протоколи Чернігівської міської думи з доданими до них документами за 1918 р., 4 січня 1918 р. – 17 грудня 1918 р., 378 арк.

Ф. 1811 Прилуцьке українське товариство «Просвіта». 1917–1920 рр.**оп. 1**

235. Спр. 7. Листування, звернення міністерства народної освіти Прилуцького товариства «Просвіта» директора Прилуцької чоловічої гімназії шкіл для дорослих і викладання російською мовою, 17 травня 1918 р. – 11 грудня 1918 р., 18 арк.

Державний архів м. Києва**Ф. 163 Київська міська управа. 1870–1920 рр.****оп. 32**

236. Спр. 33. Протоколи засідань Театральної Комісії і матеріали до них за 1917 р., 24 арк.

237. Спр. 36. Протоколи засідань театральної комісії і матеріали до них за 1918 р., 1/3 1918 – 28/ХІІ 1918 р., 35 арк.

оп. 54

238. Спр. 417. Справа про витрати коштів на утримання оперного театру (є список і посвідчення працівників театру), 1 січня 1918 р. – 4 лютого 1918 р., 268 арк.

Ф. 297 Київська консерваторія. 1913–1920 рр.**оп. 1**

239. Спр. 192. Листування з військовим міністром и комісаром Київського навчального округу контрреволюційного українського буржуазно-націоналістичного уряду Скоропадського, Київською міською театральною комісією та ін. установами і особами про відстрочку від призову на військову службу для учнів консерваторії і по ін. питаннях, вересень 1918 р. – лютий 1919 р., 21 арк.

**Інститут рукопису Національної бібліотеки України
ім. В.І. Вернадського, м. Київ**

Ф. І. Літературні матеріали

240. Спр. 36603. Статут українського державного ім. М.В. Лисенка симфонічного оркестру, 1 арк.

Ф. 50. Всеукраїнське музичне товариство імені Леонтовича (1922–1928 рр.)

241. Спр. 772. Степовому (Акименко) Я. С. повідомлення про затвердження його на посаді Голови Музичного Відділу, 30 травня 1918 р., 1 арк.

242. Спр. 778. Дніпровський Союз Споживчих Союзів України. Культурно-Просвітній Відділ. Звіти та методичні розробки по музично-хоровій справі інструктора П.М. Бігдаша, 1918–1920 рр., 56 арк.

243. Спр. 943. Інвентарний каталог Нотозбірні Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України, серпень 1918 р. – 5 червня 1920 р., 51 арк.

Ф. 62. Стеценко Кирило Григорович (1882–1922 рр.)

244. Спр. 119. Головне управління Мистецтв та національної культури. Музичний відділ – Стеценку К[ирилу] Г[ригоровичу], голові підсекції. Офіційний лист про доручення йому бути представником на відкритті «Вищого Музично-Драматичного інституту ім. М.В. Лисенка», 14 вересня 1918 р., 1 арк.

245. Спр. 143. Стеценка Кирила Григоровича. Лубенська повітова шкільна управа до [Стеценка] Кирила Григоровича. Офіційний лист з проханням прочитати на курсах цикл лекцій з методики співів, 25 травня [1918 р.], 1 арк.

246. Спр. 181. Бюджет педагогічної секції Музичного відділу [Головного управління мистецтв та національної культури] на рік 1918 й [для заснування кадет народної музики у консерваторії] рукою К.Г. Стеценка, 3 арк.

247. Спр. 183. [Стеценко Кирило Григорович] [Проект кошторису для заснування з 1918 р. у Києві «Державного диригентського інституту»], [1917–1918 рр.], 1 арк.

248. Спр. 186. [Стеценко Кирило Григорович] «Пояснююча записка до законопроекту про затвердження штатів і обрахунку Республіканського імені М.В. Лисенка Симфонічного оркестру», [1917–1919 рр.], 2 арк.

249. Спр. 212. Статут товариства «Вільний [театр]» та бланки заяви про вступ до товариства, 1918 р., 5 арк.

250. Спр. 334. Програма Концерту з творів українського композитора Кирила Стеценка у виконанні Першого Українського національного хору, 1918 р., 8 с.

Ф. 216. Лященко Тимофій Іванович (1895 – р. см. невід.)

251. Спр. 151–191. Священики Київської єпархії в раду Київського єпархіального Св. Володимирського братства г. Тихону, архімандриту. Відчити про проведення релігійно-моральних читань для прихожан, розписки в отриманні ліхтарів і світлових картин за 1915–1918 рр., 59 арк.

Державний музей театального, музичного і кіномистецтва України, м. Київ

252. П інв. № 7311. Статут тов-ва «Молодий театр» у м. Києві.

253. Р інв. № 867. Документ-уповноваження М.К. Садовському про організацію оперного театру.

254. Р інв. № 870. Лист-документ до театального відділу міністерства мистецтв і національної культури від театальної комісії. Театальна комісія пропонує Багрову поставити 2 опери «Тарас Бульба» і «Черевички».

255. Р інв. № 876. Пояснююча записка до обрахунку оперного театр.

256. Р інв. № 877. Лист міністру внутрішніх справ про пролонгацію орендного договору з орендатором оперного театру Багровим.

257. Р інв. № 878. Пояснююча записка до прибутків обрахунку Державної опери в місті Києві.

258. Р інв. № 879. Доповідна записка міністру народної освіти від театальної ради при театальному відділі. Про постанову заснувати в Києві державну, українську оперу та для організації якої обрано М.К. Садовського.

259. Р інв. № 880. Від головного управління мистецтв і національної культури до міського голови. Про затвердження оренди, оперного театру на 24 роки.

260. Р інв. № 883. До Укр. Генер. консула в Москві від Відділу пластичних мистецтв. Просять допомоги в посадці поза чергою хора й балету, їдучих на посаду в м. Київ, в оперний театр.

261. Р інв. № 889. Матеріали про заснування у Києві Оперного театру.

262. Р інв. № 1367 с. 1. «Законопроект про заснування в місті Києві Державного народного театру /в Троїцькім Народнім Домі/». 2. «Обрахунок Державного Народного Театру на 1918–1919 рік». 3. «Окремий додаток до обрахунку Народного театру до §1».
263. Р інв. № 1486 с. Щоденник Українського Літературно-Артистичного Т-ва ім. М.К. Заньковецької з 8 травня 1917 р. до 4 листопада 1919 р.
264. Р інв. № 1488 с. В. Лазурському від Головного Управління Мистецтв та Національної Культури. Супровідний лист «обрахунку і програму навчання Державної Драматичної Школи в Києві».
265. Р інв. № 1489 с. В.Лазурському від комісара справ освітніх Херсонщини. Просить дати відомості про «культурно-просвітню» працю Товариства.
266. Р інв. № 8882 с. Молодий театр. Скарбні квитки членських внесків працівників «Молодого театру».
267. Р інв. № 8901 с. Заява директора Театру О. Саксаганського до Театрального Відділу на дозвіл збільшити розцінку місць в т-рі в зв'язку з дорожнечею.
268. Р інв. № 8902 с. Лист Театрального відділу до Пана Головноуправляючого Мистецтв і Націонал. Культури з клопотанням про грошову надбавку артистам т-ру з додатком: «Відомість на виплату додаткової платні артистам театру».
269. Р інв. № 8905 с. Український Національний театр. «До Театральної Ради при Міністерстві Народної Освіти» від «артистів і служачих Українського Національного театру» заява про надбавку на дорожнечу.
270. Р інв. № 8906 с. «В Театральну Раду при Міністерстві Народної Освіти» від артистів театру заява про грошову надбавку та просьба сповістити про склад труп на слідуючий сезон.
271. Р інв. № 8908 с. Пояснююча записка до річного справоздання в. о. голови Театрального Відділу Старицької-Чернях. до Головноуправляючого по Справах Мистецтв та Національної Культури України.

272. Р інв. № 8918 с. Видатки театру за підписом О. Саксаганського.
273. Р інв. № 9131. Молодий театр. Протоколи 1918 р. 1919 р.
274. Р інв. № 9135. Молодий театр. Книга протоколів.
275. Р інв. № 9137. Молодий театр. Листування з різними установами.
276. Р інв. № 9140. Справи про приміщення.
277. Р інв. № 9148. Лист до Фастівського Союзу Споживчих Товариств.
278. Р інв. № 10239 с. Відозва молодого театру до кооператорів.
279. Р інв. № 10320. Розписка дана Радою Товариства «Молодий Театр» організації Українського Червоного Хреста в тім, що «Молодий Театр» позичає в організації Червоного Хреста 50 000 крб.
280. Р н/доп. № 7044. ₁₋₃. Квитки на вистави 1918, 11 X, 21 XI, 5 XII.
281. Р н/доп. № 7045. ₁₋₂. Квитки на вистави Драматичного театру (вул. Бульварно-Кудрявська), 1918, 26.X; 22.XI.

Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького, м. Київ

(Музей Михайла Старицького)

282. КН-11006, РД-614. Блокнот Старицької-Черняхівської Л. М. з чернеткою «Моменти згадок» та варіантом «Мое останнє слово» 1930 Харків.

II. Опубліковані збірки документів і матеріалів

283. Діяльність місцевих органів державної влади на Правобережжі у добу Гетьманату Павла Скоропадського : збірник документів, матеріалів та світлин / [упоряд. В. В. Галатир, Ю. В. Олійник, Т. Д. Павлунішена]. – Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2014. – 310 с.
284. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918–1920 рр.) : Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності / Укладачі і автори

- статті доктори історичних наук, професори С. А. Копилов і О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. – 384 с.
285. Луна : Збірник пісень для сім'ї і школи (на 1 і 2 голоси в супроводі фп., і мішаний хор a capella) / Упорядкував К. Стеценко. – [2-е вид., доп.]. – Київ : Друкарня І. Чоколова. – 37 с.
286. Пащенко Олімпіада Михайлівна : матеріали до життєпису / упоряд. В. Адамський. – Хмельницький : Мельник А., 2012. – 470 с.
287. Перший Всеполтавський з'їзд «Просвіт» 10–12 травня 1918 р. Журнали і постанови. – Полтава : [Електрична Друкарня І.Л. Фрішберга], 1918. – 28 с.
288. Правда історії : діяльність єврейської культурно-просвітньої організації «Культурна Ліга» у Києві (1918–1925) : зб. документів і матеріалів / Укл. М. О. Рибаків. – вид. 2-е, випр. та доп. – Київ : Кий, 2001. – 208 с.
289. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920) : збірник документів і матеріалів / Упорядкування, вступна стаття В. Адамського, Б. Крищука. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. – 571 с.
290. Стеценко К. Початковий курс нотного співу : методико-дідактичні матеріали / К. Стеценко. – Київ : Вернигора, 1918. – 31 с. – (Шкільна секція. Ч. 10).
291. Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.), О. Бойко, Н. Маковська, Т. Осташко, Р. Пиріг ; Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.), О. Бойко, А. Гриценко, О. Кудлай, О. Лупандін, Н. Маковська, Т. Осташко, О. Щусь / НАН України. Інститут історії України ; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Т. 2. – Київ : Темпора, 2015. – XX + 412 с.

III. Документи особового походження

292. Андрієвський В. З минулого / В. Андрієвський. – Берлін : Українське Слово, 1923. – Том. II. Від Гетьмана до Директорії. – Ч. 2 : Директорія. – 312 с.

293. Василько В. Театру віддане життя / Василь Василько. – Київ : Мистецтво, 1984. – 407 с.
294. Вертинский А. Н. Четверть века без родины : Страницы минувшего / А. Н. Вертинский. – Киев : Муз. Україна, 1989. – 141 с.
295. Войнаренко О. З Гетьманських часів : спогади самовидця з року 1918 / О. Войнаренко. – Детройт ; Філадельфія, 1950. – 30 с.
296. Галицкий В. А. Театр моей юности / В. А. Галицкий. – Ленинград : Искусство, 1984. – 288 с.
297. Данилевська Н. [Полонська-Василенко Н.] Загублений рід (Старицьких-Черняхівських-Стешенків) / Н. Данилевська // Визначні жінки України. Серія І-ша. – [б. м.] : Об'єднання Українських Жінок на еміграції, 1950. – С. 36-64.
298. Донцов Д. І. Рік 1918, Київ : Документально-художнє видання / Д. І. Донцов / Упоряд.: К. Ю. Галушко. – Київ : Темпора, 2002. – 208 с.
299. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) : науково-популярне видання / Дмитро Дорошенко. – Київ : Темпора, 2007. – 632 с.
300. Ємець В. Гетьман Павло Скоропадський та перша Капеля Кобзарів / Василь Ємець // У золоте 50-річчя музично-творчої праці Василя Ємця. – Голівуд ; Торонто : З друкарні оо. Василіян, 1961. – Ч. 1. – С. 45-63.
301. Кио. Иллюзионисты и «волшебники» / Кио / Литературная запись Мих. Долгополова. – М. : Правда, 1959. – 32 с.
302. Коваленко П. Шляхи на сцену / П. Коваленко. – Київ : Мистецтво, 1964. – 292 с.
303. Козачковський Д. І. «Полтавське українське драматичне товариство» (Сторінки спогадів) / Д. І. Козачковський // Театральна культура : науковий міжвідомчий щорічник. – Київ : Мистецтво, 1968. – Вип. III. – С. 71-83.
304. Кошиць О. З піснею через світ / Олександр Кошиць. – Київ : КНИГА РОДУ, 2008. – 432 с.

305. [Кошиць О.] Спогади Олександра Кошиця. Частина друга / Олександр Кошиць. – Вінніпег : Культура й Освіта, 1948. – 272 с.
306. Лесь Курбас у театральній діяльності, в оцінках сучасників, документи / Заг. ред., вступн. ст., прим. проф. Валеріяна Ревуцького, упоряд., передм. Осипа Зінкевича. – Балтимор-Торонто : Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1989. – 1026 с.
307. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. / Эрих Людендорф ; [Пер. с нем. Свечина А. А.]. – М. : Вече, 2014. – 704 с.
308. Мар'яненко І. О. Сцена, актори, ролі / І. О. Мар'яненко. – Київ : Мистецтво, 1964. – 290 с.
309. Местечкин М. С. В театре и цирке / М. С. Местечкин. – М. : Искусство, 1976. – 303 с.
310. Приходько В. Під сонцем Поділля : спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько / Упорядники та автори передмови Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця : Консоль, 2011. – 416 с.
311. Проценко Ф. Д. Мистецькі спомини / Ф. Д. Проценко / [Упорядник Г. В. Самойленко] // Література та культура Полісся / Відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – Вип. 25 : Марія Заньковецька – видатний театральний діяч України : До 150-річчя від дня народження актриси. – С. 129-144.
312. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – Київ : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
313. Садовський М. Мої театральні згадки. 1881–1917 / М. Садовський / Заг. ред. та вступна стаття М. Рильського ; прим. І. Піскуна. – Київ : Держ. вид-во образотворч. мистецтва і муз. літ., 1956. – 204 с.
314. Садовський М. Мої театральні згадки. 1881–1917 / М. Садовський. – Харків ; Київ : Держвидав України, 1930. – 121 с.
315. Скоропадський П. П. Спогади : кінець 1917 – грудень 1918 / П. П. Скоропадський / Голов. ред. Я. Пеленський. – Київ ; Філадельфія : Ін-т укр. археографії та джерелознавства, 1995. – 493 с.

316. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914–1921 / Дмитро Соловей. – вид. друге, доп. – Полтава : Криниця, 1994. – 192 с.
317. Тарахно П. Г. Жизнь отданная цирку / П. Г. Тарахно. – М. : Искусство, 1976. – 214 с.
318. Форестье Л. «Великий немой» (воспоминания кинооператора) / Луи Форестье. – М. : Госкиноиздат, 1945. – 111 с.
319. Ханжонков А. А. Первые годы русской кино промышленности : воспоминания / А. А. Ханжонков / Литературная обработка В. С. Росоловской. – М. ; Ленинград : Искусство, 1937. – 176 с.

IV. Періодичні видання

320. А. А. В обществе театровладельцев / А. А. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 2 ноября. – С. 16-17.
321. А. Б. Новый инцидент. Цирк Ч. Зродовского / А. Б. // Путь рабочего (Енакиево). – 1918. – 15 сентября. – С. 4.
322. Австро-венгерский театр. Театр // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 10 августа. – С. 3.
323. Актерские гонорары // Театральный день (Одесса). – 1918. – 21 июня. – С. 4.
324. Актер. Студиомания / Актер // Дивертисмент (Одесса). – 1918. – № 10. – С. 13.
325. [Акц. О-во А. Ханжонков и Ко] // Южный край (Харьков). – 1918. – 10 октября. – С. 1.
326. Александровский И. Театральные письма / И. Александровский // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 15 сентября. – С. 11-13.
327. [Алексеевский парк] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 17 сентября. – С. 1.
328. [Алексеевский парк] // Последние новости (Киев). – 1918. – 26 июля. – С. 1.

329. [Алексеевский парк] // Последние новости (Киев). – 1918. – 9 августа. – С. 1.
330. Алексеевский парк. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 10 августа. – С. 2.
331. Алексеевский парк. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 16 августа. – С. 4.
332. [Алексеєвський парк] // Відродження (Київ). – 1918. – 3 вересня. – С. 1.
333. Алов. Кино-фабрика «Мірограф» / Алов // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 17.
334. А. Л. Цирк В. Труцци / А. Л. // Театральный день (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 6.
335. Альфа. Хлеба и зрелищ! Городская жизнь / Альфа // Гомельская жизнь (Гомель). – 1918. – 16 октября. – С. 4.
336. А. М. В летнем театре «Тиволи». Театр и музыка / А. М. // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 3 июля. – С. 4.
337. Антоненко Й. Театр на селі / Йосип Антоненко // Наше село (Одеса). – 1918. – 25 серпня. – С. 14.
338. [Антреприза Южного Т-ва увеченных и безработных воинов «Нова Січ»] // Южный край (Харьков). – 1918. – 11 августа. – С. 1.
339. А. О. Александровск (Екат. губ.) / А. О. // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 3 ноября. – С. 17-18.
340. А. П-в. Кабаре. Театр / А. П-в // Голос Киева (Киев). – 1918. – 26 октября. – С. 4.
341. Аппарат против «дождика». Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 14.
342. Ардов А. Светите факелы! Странички театра / А. Ардов // Жизнь (Одесса). – 1918. – сентябрь. – С. 10.
343. Артистична спілка. Театр і музика // Відродження (Київ). – 1918. – 25 вересня. – С. 7.

344. А. Театр «Петрушка». По театрам / А. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 19 октября. – С. 12.
345. «А-то». Александровск Ек. губ. По провинции / «А-то» // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 22 сентября. – С. 17.
346. А. Х. Українська опера / А. Х. // Відродження (Київ). – 1918. – 23 жовтня. – С. 3-4.
347. Балет. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 21 сентября. – С. 12.
348. [Балетная студия М.А. Арцыбушевой] // Театральный день (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 3.
349. Бандуристів. Справочний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 26 вересня. – С. 6.
350. Б. Е. К. Открытие «Газомира» / Б. Е. К. // Театральный день (Одесса). – 1918. – 5 ноября. – С. 4-5.
351. Белкінд-Кейданський М. Кінематограф і культурно-просвітня справа / М. Белкінд-Кейданський // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 25 червня. – С. 32-34.
352. Благотворительный спектакль. Местная хроника // Волянь (Житомир). – 1918. – 27 июня. – С. 1.
353. Ближайшие виды (беседа с капитаном Штрацом) // Театральный день (Одесса). – 1918. – 11 октября. – С. 5-6.
354. Бодров А. Скандал в цирке. Театр и музыка / А. Бодров // Путь рабочего (Енакиево). – 1918. – 11 сентября. – С. 4.
355. Бодров А. Цирк Ч.Я. Зродовского. Театр и музыка / А. Бодров // Путь рабочего (Енакиево). – 1918. – 11 сентября. – С. 4.
356. [Большой театр бр. Кучеровых (бывш. Муссури)] // Южный край (Харьков). – 1918. – 25 августа. – С. 1.
357. [Большой театр бр. Кучеровых] // Южный край (Харьков). – 1918. – 20 сентября. – С. 1.
358. Борис Ович. Харьковские письма (От нашего корреспондента) / Борис Ович // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 20 октября. – С. 16.

359. Боэмунд. Сад Коммерческого Клуба. Театр и музыка / Боэмунд // Возрождение (Харьков). – 1918. – 16 мая. – С. 4.
360. Б. Цирк В. Труцци / Б. // Театральный день (Одесса). – 1918. – 18 октября. – С. 5.
361. Б. Чех. Одесская филармония. В Одессе. Театральная жизнь / Б. Чех // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 20 июля. – С. 14.
362. В. А. К. В Университетском саду. Кино-театр «ТАРК» / В. А. К. // Возрождение (Харьков). – 1918. – 4 июня. – С. 4.
363. В актерском парламенте // Фигаро (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 12.
364. [Варшавский цирк Александра Чинизелли] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 9 ноября. – С. 1.
365. [Варшавский цирк Александра Чинизелли] // Трудовая газета (Николаев). – 1918. – 5 июля. – С. 4.
366. Васин Г. Могилев-Подольский. Краевая жизнь / Г. Васин // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 16 июля. – С. 2.
367. Василько Ан. Українська опера і неоправдані претензії / Ан. Василько // Нова Рада (Київ). – 1918. – 1 листопада. – С. 4.
368. В главном управлении по делам искусств // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 1 декабря. – С. 18.
369. Вер-Жан. Наши беседы. Оскар Фрид / Вер-Жан // Фигаро (Одесса). – 1918. – 9 ноября. – С. 12.
370. Вер-Жан. По театрам / Вер-Жан // Фигаро (Одесса). – 1918. – 19 октября. – С. 10-11.
371. Вести из Киева // Театральный день (Одесса). – 1918. – 24 сентября. – С. 6.
372. Вести из Киева // Театральный день (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 7.
373. Вечір українського романсу. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 26 жовтня. – С. 7.

374. В зале гарнизонного собрания. Театр и музыка // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 23 августа. – С. 4.
375. [«Виды города Винницы с его окрестностями»] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 24 сентября. – С. 1.
376. Висмонт В. Музыка для экрана / Виктор Висмонт // Фигаро (Одесса). – 1918. – 27 июля. – С. 8-9.
377. Вистава. Вісті з місць // Відродження (Київ). – 1918. – 28 серпня. – С. 4.
378. «Вільний Театр». Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 31 серпня. – С. 6.
379. «Вільний театр». Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 29 жовтня. – С. 7.
380. В Киеве. Вести отовсюду // Фигаро (Одесса). – 1918. – 31 августа. – С. 4.
381. В Киеве. Вести отовсюду // Фигаро (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 3-4.
382. В Киеве. Вести отовсюду // Фигаро (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 3-4.
383. В Киеве. Вести отовсюду // Фигаро (Одесса). – 1918. – 2 ноября. – С. 3-4.
384. В литер.-артист. клубе. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 26 августа. – С. 3.
385. В. Л. Общество разумных развлечений при зав. Гартмана. Местная жизнь / В. Л. // Единение (Луганск). – 1918. – 6 декабря. – С. 2.
386. В маленьких театрах. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 14.
387. В музичному відділові міністерства народної освіти. Академічний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 11 вересня. – С. 5.
388. [Вновь открыто южное театральное бюро] // Южный край (Харьков). – 1918. – 29 ноября. – С. 2.

389. В о-ве еврейской культуры «Тарбут». Хроника // Полтавские новости (Полтава). – 1918. – 9 ноября. – С. 4.
390. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 2. – [6 апреля]. – С. 16-17.
391. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 6 июля. – С. 16-18.
392. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 13 июля. – С. 16-17.
393. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 20 июля. – С. 14-16.
394. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 27 июля. – С. 15-16.
395. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 10 августа. – С. 15-17.
396. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 17 августа. – С. 16-17.
397. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 31 августа. – С. 16-18.
398. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 13-16.
399. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 28 сентября. – С. 15-18.
400. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 5 октября. – С. 17-20.
401. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 14-16.
402. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 19 октября. – С. 13-17.
403. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 13-16.

404. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 2 ноября. – С. 14-15.
405. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 23 ноября. – С. 14-16.
406. В Одессе. Театральная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 30 ноября. – С. 14-17.
407. Военная цензура кинематографических фильм. Театр // Голос Киева (Киев). – 1918. – 13 декабря. – С. 4.
408. Вознесенский Ал. Искусство экрана / Ал. Вознесенский // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 29 сентября. – С. 6-7.
409. В. О. Симфонический концерт. Театр и музыка / В. О. // Полтавский день (Полтава). – 1918. – 14 августа. – С. 3.
410. В. П. Херсон. (От нашего корреспондента). Корреспонденции / В. П. // Фигаро (Одесса). – 1918. – 29 июня. – С. 11-12.
411. В студиях. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 5 октября. – С. 14.
412. В студиях // Фигаро (Одесса). – 1918. – 28 сентября. – С. 10.
413. В. С. «Radcy rana radcy» М. Балуцкого. Театр и музыка / В. С. // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 8 августа. – С. 1-2.
414. В театральном агенстве // Фигаро (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 14.
415. В театральном бюро // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 15 сентября. – С. 16-17.
416. В театральном бюро // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 29 сентября. – С. 16.
417. В театральном бюро // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 27 октября. – С. 15.
418. В театральном бюро // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 3 ноября. – С. 15.
419. В театре Мяновского. Местная хроника // Понедельник (Житомир). – 1918. – 8 июля. – С. 1.

420. В «Українське хорове товариство». Справочний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 25 вересня. – С. 7.
421. В филармонии // Фигаро (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 12.
422. [В цирке Андро Чинизелли] // Возрождение (Харьков). – 1918. – 29 ноября. – С. 1.
423. В. Ц. По Полтавщині / В. Ц. // Відродження (Київ). – 1918. – 17 серпня. – С. 4.
424. [Высшая парфюмерия и косметика Noratan & Co Yarsovie] // Театральный день (Одесса). – 1918. – 8 октября. – С. 7.
425. В южном театральном агенстве // Фигаро (Одесса). – 1918. – 5 октября. – С. 14.
426. Гарольд. Зимний сезон приближается / Гарольд // Зритель (Киев). – 1918. – 4 сентября. – С. 5.
427. Гарольд. Отражения / Гарольд // Зритель (Киев). – 1918. – 6-7 октября. – С. 4.
428. Гастроли А.А. Дурова. Театр // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 28 мая. – С. 5.
429. Гастроли Веры Холодной. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 16 августа. – С. 4.
430. Гастроли Дурова. Местная хроника // Волянь (Житомир). – 1918. – 27 сентября. – С. 1.
431. Гастроли Клары Юнг. Театр и музыка // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 17 октября. – С. 2.
432. Гастроли Клары Юнг. Театр // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 26 ноября. – С. 3.
433. Гастроли немецкой труппы. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 26 июля. – С. 2.
434. Гастроли театра Макса Рейнгардта // Фигаро (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 11.

435. Гастроли труппы Ренэ. Хроника // Гомельская жизнь (Гомель). – 1918. – 12 октября. – С. 3.
436. Где студия г. Дранкова? Театр // Голос Киева (Киев). – 1918. – 15 ноября. – С. 4.
437. Г. З. Театральное училище при Киевском о-ве Искусства и литературы (Выпускной экзамен класса Г.И. Матковского) / Г. З. // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 26 мая. – С. 13-15.
438. Гимназический оркестр. Хроника // Прилукская мысль (Прилуки). – 1918. – 18 июня. – С. 4.
439. «Гобілени». Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 10 листопада. – С. 7.
440. Граб. В союзе оркестрантов / Граб // Фигаро (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 11.
441. Греков В. [2-ой экстренный симфонический концерт]. Театр и музыка / В. Греков // Родной край (Полтава). – 1918. – 11 июля. – С. 4.
442. Г. Тяга в кинематограф. Экран / Г. // Зритель (Киев). – 1918. – 10 сентября. – С. 14.
443. Дамский чемпионат. Местная хроника // Волянь (Житомир). – 1918. – 16 октября. – С. 2.
444. Дамский чемпионат. Местная хроника // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 7 октября. – С. 2.
445. «Дельта». Мир экрана // Последние новости (Киев). – 1918. – 1 октября. – С. 4.
446. Детский спектакль. Театр // Сумской вестник (Сумы). – 1918. – 10 августа. – С. 4.
447. [Детский театр «Петрушка»] // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 5.
448. [Детский театр «Улыбка»] // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 5.

449. Дебют хору т-ва «Батьківщина». Справочний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 9 жовтня. – С. 7.
450. Державна опера. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 29 жовтня. – С. 7.
451. «Державний» Гаркун. Театр і музика // Нова Рада (Київ). – 1918. – 5 вересня. – С. 4.
452. Державний Драматичний Театр [Оголошення] // Відродження (Київ). – 1918. – 31 жовтня. – С. 8.
453. [Державний народний театр] // Нова Рада (Київ). – 1918. – 11 вересня. – С. 1.
454. Дирекция Венской оперетки // Последние новости (Киев). – 1918. – 16 июля. – С. 1.
455. [Дирекция Киевского гор. театра] // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 ноября. – С. 13.
456. [Д.И. Харитонов фабрика кинематографических картин] // Дивертисмент (Одесса). – 1918. – № 10. – С. [2].
457. [Д.И. Харитонов фабрика кинематографических картин] // Театральный день (Одесса). – 1918. – № 104. – [4 сентября]. – С. 3.
458. [Д.И. Харитонов фабрика кинематографических картин] // Фигаро (Одесса). – 1918. – № 1. – 8 [июня]. – С. [16].
459. Дизз. Концерт литературно-артистического О-ва. Театр и музыка / Дизз // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 30 июля. – С. 1-2.
460. Диригентські курси в Житомирі // Волинська народна газета (Житомир). – 1918. – 20 червня. – С. 16.
461. Диригентські курси в Житомирі. Різні звістки // Земське діло (Харків). – 1918. – 4 липня. – С. 4.
462. Диригентські курси. Театр і музика // Відродження (Київ). – 1918. – 17 травня. – С. 6.
463. Діяльність «Просвіти». Телеграми УТА // Земське діло (Харків). – 1918. – 14 липня. – С. 3.

464. Дніпросоюз і Мануйлівська «Просвіта». З життя Дніпросоюзу // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 1 листопада. – С. 44.
465. Додэ. «Женщина и страсть» т./д. «К.П. Борисов». Новости кино / Додэ // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 17 августа. – С. 16.
466. Додэ. Морской праздник в Екатеринославск. Яхт Клубе. т./Д. «К.П. Борисов и Ко». Новости кино / Додэ // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 21. – [24] августа. – С. 14.
467. Доля міського театру. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 10 листопада. – С. 7.
468. Доля українських акторів. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 22 жовтня. – С. 7.
469. «Доля українського акторства». Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 29 жовтня. – С. 7.
470. До шостих роковин смерти М. Лисенка. Справочний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 11 жовтня. – С. 7.
471. Д. П. Рік існування Дніпросоюзу / Д. П. // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 31 серпня. – С. 11-15.
472. Драма. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 19 октября. – С. 12.
473. Драматическая труппа для Житомира. Театр // Последние новости (утренние) (Киев). – 1918. – 3 сентября. – С. 3.
474. Драматична студія. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 8 листопада. – С. 7.
475. [Е.И. Вульф. Студия балета] // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 ноября. – С. 16.
476. Е-ов. Киевская хроника / Е-ов // Фигаро (Одесса). – 1918. – 20 июля. – С. 9.
477. Еще реквизиция. У рампы. Сцена // Вечер (Киев). – 1918. – 15 октября. – С. 6.
478. Жик С. Цирк Стрепетова. Театры и зрелища / С. Жик // Родной край (Полтава). – 1918. – 8 августа. – С. 4.

479. За збільшення цін в міському театрі. Хроніка // Вільний голос (Полтава). – 1918. – 2 липня. – С. 4.
480. Закрытие театров и кинематографов. Местная жизнь // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 15 мая. – С. 4.
481. Закрытие цирка-театра. Театр и музыка // Южное слово (Николаев). – 1918. – 21 ноября. – С. 4.
482. За кулисами. Театр и музыка // Возрождение (Харьков). – 1918. – 27 августа. – С. 4.
483. За кулисами. Театр и музыка // Возрождение (Харьков). – 1918. – 26 сентября. – С. 4.
484. Заметка // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 20 октября. – С. 2.
485. Замечательный кинотеатр. Хроника // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 9 июля. – С. 1.
486. Запрещение картины «О. Сергей». Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 7 октября. – С. 3.
487. Запрещение «Отца Сергия». Театр и музыка // Новости дня (Киев). – 1918. – 8 октября. – С. 4.
488. Запрещение спектакля. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 9 июля. – С. 4.
489. Засідання театральної ради. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 7 вересня. – С. 7.
490. Затвердження статуту. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 24 листопада. – С. 4.
491. [Здание Цирка] // Фигаро (Одесса). – 1918. – 13 июля. – С. 3.
492. Зритель. Армянский спектакль. Театр и музыка / Зритель // Возрождение (Харьков). – 1918. – 23 июля. – С. 4.
493. З театрального відділу народного міністерства просвіти. Вісті // Вістник (Відень). – 1918. – 28 квітня. – С. 263.

494. И. А. Украинский державный театр / И. А. // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 1 декабря. – С. 16.
495. Идин С. Эхо / С. Идин // Театральный день (Одесса). – 1918. – 24 сентября. – С. 3.
496. Идин С. Эхо / С. Идин // Театральный день (Одесса). – 1918. – 19 ноября. – С. 4-5.
497. ИНА. Открытие театра «Сплендид». Театр и музыка / ИНА // Гомельская жизнь (Гомель). – 1918. – 1 ноября. – С. 3.
498. ИНА. Третий симфонический концерт оркестра 438 пех. полка под управ. Ф. Бухмана. Театр и музыка / ИНА // Гомельская жизнь (Гомель). – 1918. – 16 ноября. – С. 4.
499. [Интимный театр] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 18 мая. – С. 1.
500. Интимный театр. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 17 августа. – С. 2.
501. Интимный театр. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 20 августа. – С. 2.
502. И. Р-дин. Беседа с министром народного просвещения / И. Р-дин // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 8. – [25] мая. – С. 12-13.
503. Искусство, как предмет обложения // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 23 ноября. – С. 6-7.
504. История Украины на экране. Новости кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 12.
505. Кам'янець-Подільська «Просвіта». З життя «Просвіт» Поділля // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 8 листопада. – С. 22-23.
506. Картер. Около рампы / Картер // Театральный день (Одесса). – 1918. – 15 декабря. – С. 4-5.
507. К гастролям Макса Рейнгардта. Театр // Голос Киева (Киев). – 1918. – 13 октября. – С. 3.

508. К гастролям труппы Макса Рейнгардта. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 26 сентября. – С. 2.
509. Кердов Ник. «Нова січ». г. Суми. По нашому краю / Ник. Кердов // Земське діло (Харків). – 1918. – 8 серпня. – С. 4.
510. К зимнему сезону. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 25 июня. – С. 2.
511. Киев // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 17-18.
512. Киев // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 30 ноября. – С. 14.
513. [Киевская катастрофа] // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 15 июня. – С. 3.
514. Киевские оперы // Театральный день (Одесса). – 1918. – № 78–79. – 4–5 [августа]. – С. 5.
515. Киевский прецедент // Фигаро (Одесса). – 1918. – 21 сентября. – С. 3.
516. [Киев, 15 сентября 1918 г.] // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 15 сентября. – С. 6-7.
517. Кинематограф воспитатель детей. Местная жизнь // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 9 октября. – С. 2.
518. [Кинематографическая контора «Югофильм»] // Театральный день (Одесса). – 1918. – № 115. – [17] сентября. – С. 3.
519. [Кинематографическая Контора Я.К. Золотовского] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 24 октября. – С. 1.
520. [Кинематографическая К-ра Бр. Сквирских] // Возрождение (Харьков). – 1918. – 26 июня. – С. 1.
521. Кинематографическое предприятие. Местная жизнь // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 3 ноября. – С. 7.
522. [Кинематографической конторой «Аргус»] // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 декабря. – С. 2.
523. Кинематограф. съемки. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 14 сентября. – С. 2.
524. Кінематограф. Хроніка // Нова Рада (Київ). – 1918. – 10 вересня. – С. 2.

525. Кино-Арс. Зрелища // Приднепровский голос (Кременчуг). – 1918. – 24 августа. – С. 4.
526. Кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 3. – [13 апреля]. – С. 15.
527. [Кино-Реклама] // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 5.
528. [Кино-Рим] // Волынь (Житомир). – 1918. – 11 ноября. – С. 2.
529. [Кино-Рим] // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 25 ноября. – С. 2.
530. Кино-студия. Хроника // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 12 октября. – С. 1.
531. Киносъемки в Виннице. Хроника // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 16 октября. – С. 2.
532. Кино // Театральный день (Одесса). – 1918. – 24 октября. – С. 6.
533. [Кино-театр «Корсо»] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 30 августа. – С. 1.
534. [Кино-театр «Люкс»] // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 22 сентября. – С. 1.
535. Кино-театр. Николаевская жизнь // Южное слово (Николаев). – 1918. – 22 ноября. – С. 3.
536. [Кино-театр «Новый мир»] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 24 октября. – С. 1.
537. Кино-театр Шанцера. Экран // Зритель (Киев). – 1918. – 8–9 сентября. – С. 11.
538. [Кино-товарищество «Технограф»] // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 26 мая. – С. [4].
539. [Кино-фабрика В.И. Снарского] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 12 октября. – С. 2.
540. Кино-фабрика «Мирограф» // Театральный день (Одесса). – 1918. – 24 августа. – С. 3.
541. Кино-фабрика // Театральный день (Одесса). – 1918. – 19 июня. – С. 5.

542. Кино-фабрика. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – № 1. – 8 [июня]. – С. 13.
543. «Кино-фильма». Театр // Последние новости (утренние) (Киев). – 1918. – 3 сентября. – С. 3.
544. Кино-хроника. Обзорение кино // Театральный день (Одесса). – 1918. – 12–13 мая. – С. 8.
545. [Кіно-театр «Люкс»] // Волинська газета (Житомир). – 1918. – 10 вересня. – С. 1.
546. Кінотеатри й українська мова. Мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 23 серпня. – С. 3.
547. Кистер Ю. Музыкальный обзор / Ю. Кистер // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 15 сентября. – С. 9-10.
548. Кистер Ю. Музыкальные заметки / Юрий Кистер // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 1 декабря. – С. 7-9.
549. Кистер Ю. Первые спектакли оперного сезона. Музыкальные заметки / Юрий Кистер // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 29 сентября. – С. 11-12.
550. Кишинев. Провинциальная жизнь // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 17 августа. – С. 18.
551. Кобзарська школа. Вісті // Вістник (Відень). – 1918. – 22 вересня. – С. 527-528.
552. Кобзарська школа. По Україні // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 20 сентября. – С. 8.
553. К обложению бесплатных мест. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 1 октября. – С. 4.
554. Конкурс на кіно-театральні сценарії, оголошений товариством «Українофільма». Театр і музика // Нова Рада (Київ). – 1918. – 4 жовтня. – С. 3.
555. Концерт Изы Кремер. Театр и музыка // Возрождение (Харьков). – 1918. – 7 июня. – С. 4.

556. Концерт Мих. Эрденко. Театр и музыка // Донецкая жизнь (Луганск). – 1918. – 13 ноября. – С. 4.
557. Концерт нового хора. Театр и музыка // Волна (Харьков). – 1918. – 19 июля. – С. 4.
558. [Концертное бюро А.О. Дранков и Ко] // Зритель (Киев). – 1918. – 10 сентября. – С. 16.
559. [Концертно-Лекционное Бюро Л. Горина и М. Гониодского] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 11 ноября. – С. 1.
560. Концертные перспективы. В концертах // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 20 октября. – С. 9-10.
561. Концерт. По Черниговской губернии // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 25 октября. – С. 4.
562. Концерт. По Черниговской губернии // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 15 ноября. – С. 3.
563. Концерт. Вісті з місць // Відродження (Київ). – 1918. – 22 жовтня. – С. 8.
564. Концерт в українським клубі. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 10 листопада. – С. 8.
565. Концерт пам'яті М.В. Лисенка. Повідомлення // Нова Рада (Київ). – 1918. – 7 листопада. – С. 4.
566. Концерт першого Київського Українського Національного Хору. Театр и искусство // Подольская мысль (Каменец-Подольский). – 1918. – 22 октября. – С. 2.
567. Концерт. По Україні // Нова Рада (Київ). – 1918. – 4 вересня. – С. 3.
568. Концерт I-го нац. хору. Хроніка // Нова Рада (Київ). – 1918. – 16 жовтня. – С. 2.
569. К открытию в г. Виннице музыкально-драматической и кинематографической студии. Хроника // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 27 сентября. – С. 2.

570. К приезду Веры Холодной. Театр и музыка // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 26 июля. – С. 4.
571. К реквизиции кинематографа Мяновского. Местная хроника // Волянь (Житомир). – 1918. – 14 ноября. – С. 2.
572. Кризис одесских театров (анкета) // Фигаро (Одесса). – 1918. – 17 августа. – С. 11-12.
573. К. С. Екатеринослав. Провинциальная жизнь / К. С. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 1 июня. – С. 18.
574. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – № 2. – 15 [июня]. – С. 10-11.
575. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 22 июня. – С. 10.
576. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 20 июля. – С. 11.
577. Культурна діяльність Дніпросоюзу. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 6 листопада. – С. 7.
578. Культурно-Просвітній відділ Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України. Від Культурно-Просвітнього відділу Дніпросоюзу (до кооперативних союзів споживчих товариств) / Культурно-Просвітній відділ Дніпровського Союзу Споживчих Союзів України // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 20 жовтня. – С. 49-50.
579. Культурно-просвітній відділ Дніпровського Союзу Споживчих Товариств. Від Культурно-освітнього Відділу. До Споживчих Товариств і Союзів на Україні / Культурно-просвітній відділ Дніпровського Союзу Споживчих Товариств // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 31 серпня. – С. 74-76.
580. Лазурская Нат. Украинская театральная школа в Одессе. Театр и музыка / Нат. Лазурская // Молодая Украина (Одесса). – 1918. – 5 июня. – С. 4.
581. Л. Б. Фарс. Театр и музыка / Л. Б. // Молодая Украина (Одесса). – 1918. – 3 июня. – С. 4.
582. Лебедев И. В. На борьбе в цирке / И. В. Лебедев // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 3. – [13 апреля]. – С. 18.

583. Лекции, концерты, спектакли. Местная жизнь // Земские известия (Лебедин). – 1918. – 13 августа. – С. 4.
584. Лекция г. Брина. Театр и музыка // Полтавские новости (Полтава). – 1918. – 15 ноября. – С. 4.
585. [Летние музыкальные курсы] // Возрождение (Харьков). – 1918. – 12 мая. – С. 1.
586. Летний кинематограф. Местная жизнь // Лубенский голос (Лубны). – 1918. – 30 апреля. – С. 1.
587. Л-ий. Український Національний Театр у Херсоні / Л-ий // Наше життя (Херсон). – 1918. – Ч. 1. – жовтень. – С. 15.
588. «Лиловый негр» инсценировка ром. А. Вертинского. (Съемки киностудии А.Н. Никитина). Новости кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 3 августа. – С. 15.
589. Лисовский Л. Концерт в кирхе. Театр и музыка / Л. Лисовский // Возрождение (Харьков). – 1918. – 3 августа. – С. 4.
590. Л. Л. Балетный спектакль школы Н.А. Тальори. Театр и музыка / Л. Л. // Возрождение (Харьков). – 1918. – 7 июля. – С. 6.
591. Л. Л. Концерт 133 Саксонского полка. Театр и музыка / Л. Л. // Возрождение (Харьков). – 1918. – 9 мая. – С. 4.
592. Л. Л. Харьковское Филармоническое Общество / Л. Л. // Возрождение (Харьков). – 1918. – 2 июня. – С. 4.
593. Л. Р-ский. «Друзья» комедия гр. Александра Фредро. Польский театр / Л. Р-ский // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 15 сентября. – С. 13-14.
594. Л. Р-ский. Луганск (От нашего корреспондента). По провинции / Л. Р-ский // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 22 сентября. – С. 17.
595. Л. Тр. В мире экрана. (Из бесед) / Л. Тр. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 10 августа. – С. 14.
596. Л. Т. «Улыбка». По театрам / Л. Т. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 13.

597. Л. Ф. Одесская Консерватория Р. М. О. / Л. Ф. // Молодая Украина (Одесса). – 1918. – 15 июня. – С. 4.
598. Л. Ч-кий. Нарождению кино-студии и кино-фабрики на Юге (Из бесед) / Л. Ч-кий // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 6. – [11 мая]. – С. [19].
599. Л. Ч. К организации союза актеров (из бесед) / Л. Ч. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 13-14.
600. Любимов А. Новое театр. предприятие / А. Любимов // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 19 октября. – С. 13.
601. Маг. Актерское бездомье / Маг // Зритель (Киев). – 1918. – 4 сентября. – С. 8-9.
602. Макс Рейнгардт. Театральная жизнь Украины // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 27 октября. – С. 13.
603. [Малый театр Мяновского] // Наше время (Житомир). – 1918. – 8 мая. – С. 1.
604. Мальский С. На больную тему / Сергей Мальский // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 14 декабря. – С. 8-9.
605. Маркиз. Театр «Фолянда». Театр и искусство / Маркиз // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 20 октября. – С. 2.
606. Маркиз. Театр «Фолянда». Театр и искусство / Маркиз // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 15 ноября. – С. 4.
607. М[а]рковский Н. Торговый «Кино» и школьный кинематограф / Н. М[а]рковский // Лубенский голос (Лубны). – 1918. – 1 июля. – С. 1.
608. Маска. Наши театры. Зигзаги / Маска // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 19 октября. – С. 2.
609. «Медуза». Наши кино-фабрики // Фигаро (Одесса). – 1918. – 27 июля. – С. 12.
610. [Международная Кинематографическая Прокатная Контора «Синемопрокат»] // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 2.
611. Местная жизнь // Лубенский голос (Лубны). – 1918. – 10 июня. – С. 2.
612. Местная хроника // Волянь (Житомир). – 1918. – 9 мая. – С. 1-2.

613. Местная хроника // Волынь (Житомир). – 1918. – 4 сентября. – С. 1-2.
614. Местная хроника // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 2 сентября. – С. 1.
615. Местная хроника // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 4 ноября. – С. 1-2.
616. Местная хроника // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 26 мая. – С. 16-18.
617. Местная хроника // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 15 сентября. – С. 17-18.
618. Местная хроника // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 22 сентября. – С. 18-19.
619. Местная хроника // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 29 сентября. – С. 17-19.
620. Местная хроника // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 20 октября. – С. 17-18.
621. Местная хроника // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 27 октября. – С. 17-18.
622. Местная хроника // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 1 декабря. – С. 16-18.
623. Мечтатель. Антракты / Мечтатель // Театральный день (Одесса). – 1918. – 23 августа. – С. 4.
624. м. Жванец. По району // Подольская мысль (Каменец-Подольский). – 1918. – 29 октября. – С. 2.
625. Мирцев Б. Сцена и дороговизна / Б. Мирцев // Фигаро (Одесса). – 1918. – № 1. – 8 [июня]. – С. 11.
626. Мих. Рай-ъ. Кинемо-студии. Экран / Мих Рай-ъ // Фигаро (Одесса). – 1918. – № 1. – 8 [июня]. – С. 13.
627. Московский фарс. Театры и зрелища // Родной край (Полтава). – 1918. – 8 августа. – С. 4.

628. М. С. Лекція о єврейском театре. Театр и музыка / М. С. // Полтавские новости (Полтава). – 1918. – 20 ноября. – С. 4.
629. Музыкальна хроніка // Трибуна (Київ). – 1918. – 27 грудня. – С. 3.
630. Музыка. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 14.
631. Музыка. Кулисы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 21 сентября. – С. 12.
632. Музыкальная хроника. Театр и музыка // Новости дня (Киев). – 1918. – 6 октября. – С. 4.
633. [Музыкальная школа] // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 23 ноября. – С. 1.
634. [Музыкально-драматическая и кинематографическая Студия] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 24 сентября. – С. 1.
635. [Музыкально-драматическая и кинематографическая Студия] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 27 сентября. – С. 1.
636. Налоговое бремя // Фигаро (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 11-12.
637. Намор. Вечір українського романсу. Театр і мистецтво / Намор // Відродження (Київ). – 1918. – 31 жовтня. – С. 7-8.
638. Намор. Перший український національн. хор у Києві. Театр і мистецтво / Намор // Відродження (Київ). – 1918. – 30 жовтня. – С. 7.
639. Намор. Театр і мистецтво / Намор // Відродження (Київ). – 1918. – 31 серпня. – С. 6.
640. Народный дом. По Черниговской губернии // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 20 сентября. – С. 5.
641. Народный дом. Театр и музыка // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 30 августа. – С. 2.
642. Національний хор. Вісті з місць // Відродження (Київ). – 1918. – 30 серпня. – С. 4.
643. Національний хор. З життя України й Поділля // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 28 серпня. – С. 26.
644. Національні хори. Театр і музика // Відродження (Київ). – 1918. – 17 травня. – С. 6.

645. Наш цирк. Хроника // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 23 июля. – С. 2.
646. Н. Д. Школа сценического искусства при лит.-худ. кружке. Театр / Н. Д. // Южный край (Харьков). – 1918. – 2 ноября. – С. 7.
647. Незнакомец. Театральный ветер (наброски) / Незнакомец // Фигаро (Одесса). – 1918. – 5 октября. – С. 12.
648. Немецкие спектакли и концерты. Сцена // Вечер (Киев). – 1918. – 14 ноября. – С. 6.
649. [Немецкий театр] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 9 августа. – С. 1.
650. Немецкий театр. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 12 июля. – С. 2.
651. Немецкий театр. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 17 августа. – С. 2.
652. Немецкий театр. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 30 августа. – С. 2.
653. Никс. Цирк А. Чинизелли / Никс // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 12 октября. – С. 14.
654. Никс. Цирк А. Чинизелли / Никс // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 15 декабря. – С. 11.
655. Н.Н. Фигнер в Киеве. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 28 сентября. – С. 3.
656. Новости кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 15 июня. – С. 15.
657. Новости кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 17 августа. – С. 15-16.
658. Новости кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 21. – [24] августа. – С. 14.
659. Новости кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 12-13.
660. Новости Кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 14 сентября. – С. 13.
661. Новости Кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 14.
662. Новости Кино // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 2 ноября. – С. 17.

663. Новый театральный налог // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 26 мая. – С. 16.
664. Новый хор. Театр и музыка // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 19 июля. – С. 4.
665. Новый цирк в Киеве. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 1 июня. – С. 2.
666. Нурин В. Харьковское филармоническое о-во. Театр и музыка / В. Нурин // Возрождение (Харьков). – 1918. – 19 июля. – С. 4.
667. Об'єднане засідання Ради, Ревізійної Комісії й Правління Дніпросоюзу 7–10 вересня 1918 року. З життя Дніпросоюзу // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 30 вересня. – С. 27-28.
668. Обратная сторона медали // Фигаро (Одесса). – 1918. – 24 августа. – С. 3.
669. Общество любителей изящных искусств и литературы. Театр // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 9 мая. – С. 3.
670. Одвертий лист. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 25 жовтня. – С. 7.
671. Одесская катастрофа и театр // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 14.
672. Окулич-Козарин Гр. Открытие Польского театра. По театрам / Гр. Окулич-Козарин // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 декабря. – С. 7-8.
673. Оподаткування театру. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 8 листопада. – С. 7.
674. Осмотр театров. Местная хроника // Волянь (Житомир). – 1918. – 20 ноября. – С. 2.
675. Осмотр театров. Хроника // Возрождение (Харьков). – 1918. – 3 сентября. – С. 3.
676. О собрании О-ва любителей изящных искусств. Местная хроника // Земские известия (Лебедин). – 1918. – 6 августа. – С. 3-4.

677. Островський В. Вінницька «Просвіта». З життя «Просвіт» Поділля / В. Островський // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 8 листопада. – С. 22.
678. О театральном налоге. Местная хроника // Волынь (Житомир). – 1918. – 10 июля. – С. 1.
679. [О театральном налоге] // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 29 сентября. – С. 5.
680. О театральном налоге. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 1 октября. – С. 4.
681. О театрах и кинематографах. Местная жизнь // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 11 мая. – С. 3.
682. [Отец Сергей] // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 3 ноября. – С. 19.
683. «Отец Сергей». Экран // Зритель (Киев). – 1918. – 17 сентября. – С. 11.
684. Открытие регентских курсов. Местная хроника // Понедельник (Житомир). – 1918. – 8 июля. – С. 1-2.
685. Открытие студии общества «Художественный Экран». Экран // Зритель (Киев). – 1918. – 8 октября. – С. 11.
686. [От редакции] // Восход (Одесса). – 1918. – № 5. – С. 14.
687. Палестинская неделя. Местная хроника // Волынь (Житомир). – 1918. – 22 августа. – С. 2.
688. [Палестинская неделя 24–31 августа н. ст.] // Подольский край (Каменец-Подольский). – 1918. – 22 августа. – С. 1.
689. П. Борьба. Цирк Мушинского. Театр и музыка / П. // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 3 июля. – С. 2.
690. [Первая в России кинематографическая фабрика А.О. Дранков и Ко] // Зритель (Киев). – 1918. – 10 сентября. – С. 16.
691. Первое камерное собрание рус. музыкального общества. Театр и музыка // Южное слово (Николаев). – 1918. – 14 ноября. – С. 4.
692. [Первоклассный цирк Ч.Я. Зродовского] // Путь рабочего (Енакиев). – 1918. – 4 сентября. – С. 1.

693. [Первоклассный цирк Ч.Я. Зродовского] // Путь рабочего (Енакиево). – 1918. – 5 сентября. – С. 1.
694. Первый год Харьковской Консерватории Русского Музыкального Общества. III. Театр и музыка // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 19 июля. – С. 4.
695. Передвижной театр Студия // Театральный день (Одесса). – 1918. – № 15. – [30] мая. – С. 5.
696. Перша співанка Українського національного хору. У Житомирі // Волинська газета (Житомир). – 1918. – 13 жовтня. – С. 4.
697. Півча капела по провінції. Театр і музика // Відродження (Київ). – 1918. – 5 червня. – С. 7.
698. Плінський Вл. Женишківська «Просвіта». З життя «Просвіт» на Поділля / Вл. Плінський // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 15 жовтня. – С. 18.
699. Плінський Вл. с. Женишківці. Дописи / Вл. Плінський // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 19 вересня. – С. 21-22.
700. Плінський Вл. Т-во «Просвіта» в селі Женишківцях / Вл. Плінський // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 28 серпня. – С. 21-22.
701. Погане становище артистів. Театр і музика // Відродження (Київ). – 1918. – 11 вересня. – С. 7.
702. По докладу культурно-просвітньої секції. Резолюції 1-го Всеукраїнського Інструкторського З'їзду (13–17 липня 1918 року) // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 31 серпня. – С. 51-52.
703. Польский спектакль. Местная хроника // Волянь (Житомир). – 1918. – 27 июля. – С. 2.
704. По поводу актерской безработицы. В театральном бюро // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 15 сентября. – С. 17.
705. По провинции // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 20 октября. – С. 18-19.

706. [Последние дни чемпионата. Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 18 июня. – С. 4.
707. [Последний день чемпионата и раздача призов] // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 8 ноября. – С. 1.
708. Поширення діяльності «Просвіти». По Черниговской губернии // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 16 августа. – С. 3.
709. [Практическая кино-студия при первой в России кинематографической фабрике А.О. Дранков и Ко] // Дивертисмент (Одесса). – 1918. – № 10. – С. [34].
710. [Практическая Кино-Студия при первой в России Кинематографической фабрике А.О. Дранков и Ко] // Зритель (Киев). – 1918. – 6–7 октября. – С. 20.
711. Прежний А. Бюджет / А. Прежний // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 ноября. – С. 9-10.
712. Прерванные гастроли. У рампы. Сцена // Вечер (Киев). – 1918. – 22 ноября. – С. 4.
713. Приезд Ирины Энери. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 28 сентября. – С. 3.
714. Приезд немецкого оркестра. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 7 октября. – С. 3.
715. Приходько О. Відозва Музичного Відділу Міністерства Освіти / Олекса Приходько // Державний Вістник (Київ). – 1918. – 18 червня. – С. 3.
716. [Производится запись учеников в еврейскую драматическую студию] // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 12 октября. – С. 16.
717. Просвітянин. м. Березовка (Южноград) на Херсонщині / Просвітянин // Наше село (Одеса). – 1918. – 6 жовтня. – С. 13.
718. Просвітянин 2. с. Грузська Балтського пов. Дописи / Просвітянин 2 // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 19 вересня. – С. 24.
719. Проскуров (От нашего корр.). Краевая жизнь // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 16 июля. – С. 2.

720. Профессиональный союз артистов // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 ноября. – С. 11.
721. [Профессиональный союз сценических деятелей гор. Кременчуга] // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 26 мая. – С. [5].
722. Прохожий. Блок-нот. Местная жизнь / Прохожий // Подольский край (Каменец-Подольский). – 1918. – 16 ноября. – С. 2.
723. [Пушкинский Народный дом] // Подольская мысль (Каменец-Подольский). – 1918. – 3 ноября. – С. 1.
724. Райт. Еврейский театр (Открытие сезона). Театр / Райт // Южный край (Харьков). – 1918. – 24 сентября. – С. 5.
725. Расценка мест в театрах. Театр // Последние новости (утренние) (Киев). – 1918. – 3 сентября. – С. 3.
726. Регентские курсы. Местная хроника // Понедельник (Житомир). – 1918. – 15 июля. – С. 2.
727. Риголетто. Третий камерный вечер. Театр и музыка / Риголетто // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 4 августа. – С. 4.
728. Різник М. У м. Жванці, Кам'ян. пов. По Поділля / М. Різник // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 28 вересня. – С. 27.
729. [Сад и театры народа] // Мельпомена (Одесса). – 1918. – № 6. – [11 мая]. – С. 3.
730. Сад Коммерческого Клуба. Развлечения // Волна (Харьков). – 1918. – 19 июля. – С. 4.
731. Сад «Mon Repos». Театр и музыка // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 2 августа. – С. 2.
732. С. Б. Театр і музика / С. Б. // Нова Рада (Київ). – 1918. – 3 вересня. – С. 4.
733. «Свет России». Театр // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 26 мая. – С. 5.
734. [Свободный интимный театр] // Последние новости (Киев). – 1918. – 12 июля. – С. 1.

735. Свято відкриття українського клубу. У Києві // Нова Рада (Київ). – 1918. – 21 травня. – С. 3.
736. Сдача городского театра г. Качурину. Местная хроника // Понедельник (Житомир). – 1918. – 27 мая. – С. 1.
737. Симфонический концерт. Театр // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 12 мая. – С. 4.
738. с. Левада-Карабачієвська Кам'янецького пов. По Поділля (від власних дописувачів) // Село (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 5 жовтня. – С. 25.
739. Словинский С. О наших театральных делах. Миниатюры / С. Словинский // Понедельник (Житомир). – 1918. – 27 мая. – С. 1.
740. С ный. В защиту публики / С ный // Родной край (Полтава). – 1918. – 17 июля. – С. 3-4.
741. Собрание артистов варьете и цирка. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 28 сентября. – С. 3.
742. Собрание членов союза артистов варьете и цирка. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 2 октября. – С. 3.
743. Сокращение драмы «Отец Сергей». Театр и музыка // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 30 июля. – С. 4.
744. Союз оркестрантов и антреприза гор. театра // Фигаро (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 9.
745. Союз оркестрантов и киевские дирижеры. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 4 октября. – С. 4.
746. «Сплendid». Хроника // Гомельская жизнь (Гомель). – 1918. – 31 октября. – С. 4.
747. Спор театровладельцев с городом // Фигаро (Одесса). – 1918. – 24 августа. – С. 12.
748. Спортсмен. Заметки о борьбе. Театр и музыка / Спортсмен // Путь рабочего (Енакиево). – 1918. – 20 сентября. – С. 4.
749. С. По циркам. Варьетэ и цирк / С. // Дивертисмент (Одесса). – 1918. – № 10. – С. 19.

750. Стадник О. Навчання в державній драматичній школі. Повідомлення / Осип Стадник // Нова Рада (Київ). – 1918. – 11 вересня. – С. 4.
751. Старицька-Черняхівська Л. Драматичний мотлох / Л. Старицька-Черняхівська // Книгарь : літопис українського письменства (Київ). – 1918. – Ч. 9. – травень. – С. 509-514.
752. Страхов В. Штрихи / Василий Страхов // Театральный день (Одесса). – 1918. – 23 августа. – С. 4.
753. Студия театра «Соловцов». Театр // Последние новости (утренние) (Киев). – 1918. – 2 октября. – С. 4.
754. Студия экранного искусства. Хроника // Куранты (Киев). – 1918. – № 8. – сентябрь. – С. 16.
755. с. Чернокаменка, Зміївський у. Народний театр. По нашому краю // Земське діло (Харків). – 1918. – 4 липня. – С. 4.
756. Съезд артистов оперы. В Городском театре. Перед открытием сезона // Фигаро (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 10-11.
757. Тайфун. Театральные кроки / Тайфун // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 30 ноября. – С. 10-11.
758. Танкрет. Филармония. Музыкальные заметки. Обзорение театров / Танкрет // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 2 ноября. – С. 10-12.
759. [Т-во «Украинфильма»] // Зритель (Киев). – 1918. – 10 декабря. – С. 7.
760. [Т-во Южно-Русской Кинематографич. конторы «Югофильма»] // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 декабря. – С. 14.
761. Т/Д. Борисов и Ко. Прокатные конторы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 27 июля. – С. 11.
762. Театральная спекуляция в цифрах // Фигаро (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 10.
763. Театральная хроника. Театр и музыка // Новости дня (Киев). – 1918. – 12 ноября. – С. 4.
764. [Театрально-концертное бюро И.И. Белицкого] // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 22 сентября. – С. 19.

765. Театральные кроки // Фигаро (Одесса). – 1918. – 13 июля. – С. 10.
766. Театральный муравейник зашевелился. Городские злобы дня // Вечер (Киев). – 1918. – 26 октября. – С. 6.
767. Театральный налог // Театральный день (Одесса). – 1918. – № 43–44. – 30 [июня] – 1 [июля]. – С. 6-7.
768. [Театр Амбир] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 18 июня. – С. 4.
769. [Театр «Бомонд»] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 22 мая. – С. 4.
770. Театр Буфф. Театр и музыка // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 28 июля. – С. 4.
771. [Театр «Гигант»] // Подольская мысль (Каменец-Подольский). – 1918. – 20 октября. – С. 1.
772. [Театр «Гигант»] // Подольский край (Каменец-Подольский). – 1918. – 23 сентября. – С. 1.
773. Театр и музыка // Одесские новости (Одесса). – 1918. – 27 ноября. – С. 3.
774. [Театр и сад «Хризантемы»] // Русская жизнь (Харьков). – 1918. – 27 июля. – С. 1.
775. [Театр «Кино Амбир»] // Елисаветградский день (Елисаветград). – 1918. – 28 июля. – С. 1.
776. Театр «Радио». В электро-театрах. Театр и музыка // Возрождение (Харьков). – 1918. – 30 мая. – С. 4.
777. Театр «Ренессанс». По кинематографам. Экран // Зритель (Киев). – 1918. – 10 сентября. – С. 15.
778. [Театр «Свет России»] // Наша мысль (Екатеринослав). – 1918. – 31 мая. – С. 1.
779. [Театр «Свет России»] // Наша мысль (Екатеринослав). – 1918. – 3 июня. – С. 1.
780. [Театр «Свет России»] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 26 мая. – С. 1.

781. Театр «Свив». Театр // Последние новости (утренние) (Киев). – 1918. – 19 октября. – С. 4.
782. Театр «Урания». Театр и музыка // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 6 августа. – С. 1.
783. [Театр «Фолянда»] // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 16 октября. – С. 1.
784. [Театр «Фолянда»] // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 22 октября. – С. 1.
785. [Театр «Фолянда»] // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 10 ноября. – С. 1.
786. [Театр «Фолянда»] // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 15 ноября. – С. 1.
787. [«Театр Художеств»] // Гомельская жизнь (Гомель). – 1918. – 14 ноября. – С. 1.
788. Театры после катастрофы // Фигаро (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 10.
789. Театр // Южный край (Харьков). – 1918. – 2 ноября. – С. 7.
790. Театральна спілка. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 16 жовтня. – С. 7.
791. Театр і музика // Відродження (Київ). – 1918. – 6 вересня. – С. 8.
792. [Товарищество Русской Кинематографической фабрики И.Н.Ермольев] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 11 ноября. – С. 1.
793. [Только 4 гастролы знаменитого А.А. Дурова. Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 2 июля. – С. 4.
794. [Торговый дом «Боевик», Киев] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 11 ноября. – С. 1.
795. [Торговый дом М.С. Трофимов и Ко. «Русь»] // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 15 декабря. – С. 2.
796. Тригорин Л. Театр народа. По театрам / Л. Тригорин // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 22 июня. – С. 16.

797. Т. Т. Успехи русской кинематографии (Беседа) / Т. Т. // Последние новости (Киев). – 1918. – 18 сентября. – С. 2.
798. Украинский национальный клуб. Местная хроника // Южный край (Харьков). – 1918. – 23 августа. – С. 3.
799. Украинский хор. Местная жизнь // Земские известия (Лебедин). – 1918. – 3 сентября. – С. 4.
800. [Украинское литературно-художественное общество] // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 ноября. – С. 13.
801. «Украинские вечерницы» // Фигаро (Одесса). – 1918. – 22 июня. – С. 12.
802. «Українофільма». Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 14 листопада. – С. 8.
803. «Українофільма». З кооперативного життя // Земське діло (Харків). – 1918. – 3 серпня. – С. 3.
804. Українська трупа. По Черниговской губернии // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 28 июня. – С. 4.
805. Український культурно-просвітній кінематограф. В міністерствах // Волинська газета (Житомир). – 1918. – 26 вересня. – С. 3.
806. Український національний хор у Житомирі. У Житомирі // Волинська газета (Житомир). – 1918. – 16 жовтня. – С. 4.
807. Український національний хор у Могилеві на Поділлі // Жизнь Подолии (Могилев-Подольский). – 1918. – 27 сентября. – С. 2.
808. Українські кінематографічні вистави на фонд пам'ятника борцям за волю України. Вісті // Вістник (Відень). – 1918. – 30 червня. – С. 407.
809. Українфільма. З кооперативного життя на Україні // Кооперативна зоря (Київ). – 1918. – 31 серпня. – С. 67.
810. Улыбки [Собрал М. Ямпольский] // Театральный день (Одесса). – 1918. – 11 декабря. – С. 6.
811. У. Театральная хроника. Театр и искусство / У. // Русский голос (Киев). – 1918. – 16 августа. – С. 6.

812. Ухвалена Радою Міністрів Постанова про асигнування в розпорядження Міністра Народньої Освіти та Мистецтва 26 950 крб. на видачу допомоги для влаштування режисерсько-інструкторських курсів // Державний Вістник (Київ). – 1918. – 26 листопада. – С. 3.
813. Ухвалена Радою Міністрів постанова про асигнування Українському Національному Театрові 165 500 карбованців // Державний Вістник (Київ). – 1918. – 22 червня. – С. 1.
814. Ухвалена Радою Міністрів постанова про асигнування 327 400 карбованців на допомогу Державному Драматичному Театрові // Державний Вістник (Київ). – 1918. – 3 вересня. – С. 1.
815. Ухвалена Радою Міністрів постанова про заснування в м. Києві Державного Драматичного Театру // Державний Вістник (Київ). – 1918. – 31 серпня. – С. 3-4.
816. Ухвалена Радою Міністрів постанова про заснування в м. Києві Державної Драматичної Школи // Державний Вістник (Київ). – 1918. – 14 вересня. – С. 1.
817. Ухвалений Радою Міністрів закон про оподаткування прилюдних вистав та гулянок // Державний Вістник (Київ). – 1918. – 22 червня. – С. 1-2.
818. Федір Б. «Розбійники» Шілера. Театр і музика / Федір Б. // Нова Рада (Київ). – 1918. – 13 жовтня. – С. 3.
819. Федор Васильевич. м. Александровка, Сосницького уезда. Корреспонденции / Федор Васильевич // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 16 августа. – С. 6.
820. Финал одной истории // Фигаро (Одесса). – 1918. – 28 сентября. – С. 11.
821. Харківський укр. нац. хор. Вісті з місць // Відродження (Київ). – 1918. – 10 жовтня. – С. 7.
822. Ходатайство антрепренеров театра Английского сада. Местная хроника // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – № 6459. – [30] мая. – С. 3.

823. Ходатайство об отдаче в аренду 4-го бульвара. Местная хроника // Понедельник (Житомир). – 1918. – 27 мая. – С. 1.
824. Ходатайство украинского национального хора. Хроника // Полтавские новости (Полтава). – 1918. – 21 ноября. – С. 4.
825. Хор бандуристів. Театр і мистецтво // Відродження (Київ). – 1918. – 30 жовтня. – С. 7.
826. Хорова рада I українського національного хору у Києві. Повідомлення // Нова Рада (Київ). – 1918. – 13 жовтня. – С. 3.
827. Хор студентів унів. св. Володимира. Справочний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 25 вересня. – С. 7.
828. Хроника // Зритель (Киев). – 1918. – 17 сентября. – С. 9-10.
829. Хроника // Зритель (Киев). – 1918. – 8 октября. – С. 9-11.
830. Хроника // Зритель (Киев). – 1918. – 21 ноября. – С. 10-12.
831. Хроника // Зритель (Киев). – 1918. – 10 декабря. – С. 6-8.
832. Хроника-кино. Обзорение кинемо-театров // Театральный день (Одесса). – 1918. – 15 мая. – С. 6.
833. Хроника-Кино. Обзорение кинемо-театров // Театральный день (Одесса). – 1918. – 17 мая. – С. 6.
834. Хроника // Театральный день (Одесса). – 1918. – 29 августа. – С. 4-5.
835. Хроника // Театральный день (Одесса). – 1918. – № 107–108. – [7–8 сентября]. – С. 7.
836. Хроника // Театральный день (Одесса). – 1918. – 7 ноября. – С. 6.
837. Хроника // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 ноября. – С. 11.
838. Хроника экрана. Экран // Зритель (Киев). – 1918. – 10 сентября. – С. 14-15.
839. Хроника. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – № 2. –15 [июня]. – С. 13.
840. Хроника. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 29 июня. – С. 13.
841. Хроника. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 6 июля. – С. 13.
842. Хроника. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 3 августа. – С. 12-13.
843. Хроніка // Відродження (Київ). – 1918. – 30 серпня. – С. 3.

844. Хроніка // Свято Поділля (Кам'янець-Подільський). – 1918. – 22 жовтня. – С. 8.
845. [Художественный Кино-Театр] // Трудовая газета (Николаев). – 1918. – 3 ноября. – С. 1.
846. [Художественный Кино-Театр] // Трудовая газета (Николаев). – 1918. – 10 ноября. – С. 1.
847. Художня капела Давидовського. Справочний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 27 серпня. – С. 3.
848. Цензура картин. Хроника. Экран // Дивертисмент (Одесса). – 1918. – № 10. – С. 16.
849. [Цирк Ал. Чинизелли] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 27 ноября. – С. 1.
850. [Цирк Ал. Чинизелли] // Киевская мысль (Киев). – 1918. – 10 декабря. – С. 1.
851. [Цирк Андро Чинизелли] // Южный край (Харьков). – 1918. – 13 сентября. – С. 1.
852. Цирк А. Чинизелли. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 17 августа. – С. 2.
853. Цирк В. Труцци. По театрам // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 26 октября. – С. 13.
854. [Цирк Ж.А. Труцци] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 9 мая. – С. 1.
855. [Цирк Ж.А. Труцци] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 26 мая. – С. 1.
856. [Цирк Ж.А. Труцци] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 10 августа. – С. 1.
857. [Цирк Ж.А. Труцци] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 11 августа. – С. 1.
858. [Цирк Ж.А. Труцци] // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 17 сентября. – С. 1.

859. [Цирк И.А. Лерри] // Наше время (Житомир). – 1918. – 13 мая. – С. 1.
860. [Цирк Константины] // Елисаветградский день (Елисаветград). – 1918. – 28 июля. – С. 1.
861. [Цирк Константины] // Елисаветградский день (Елисаветград). – 1918. – 1 августа. – С. 1.
862. [Цирк Константины] // Елисаветградский день (Елисаветград). – 1918. – 3 августа. – С. 1.
863. [Цирк Константины] // Елисаветградский день (Елисаветград). – 1918. – 6 августа. – С. 1.
864. [Цирк Лерри] // Волянь (Житомир). – 1918. – 11 ноября. – С. 1.
865. [Цирк Лерри] // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 28 сентября. – С. 1.
866. [Цирк Лерри] // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 7 октября. – С. 1.
867. [Цирк Лерри] // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 14 октября. – С. 1.
868. [Цирк Лерри] // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 21 октября. – С. 1.
869. [Цирк Лерри] // Житомирская минута (Житомир). – 1918. – 4 ноября. – С. 1.
870. [Цирк Мушинского] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 8 августа. – С. 1.
871. [Цирк Мушинского] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 9 августа. – С. 1.
872. [Цирк Мушинского] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 11 августа. – С. 1.
873. [Цирк Мушинского] // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 16 августа. – С. 1.
874. [Цирк Стрепетова] // Полтавские новости (Полтава). – 1918. – 20 июля. – С. 1.

875. [Цирк Стрепетова] // Родной край (Полтава). – 1918. – 9 августа. – С. 1.
876. [Цирк Стрепетова] // Родной край (Полтава). – 1918. – 28 августа. – С. 1.
877. [Цирк Стрепетова] // Родной край (Полтава). – 1918. – 1 сентября. – С. 1.
878. [Цирк Стрепетова] // Родной край (Полтава). – 1918. – 11 сентября. – С. 1.
879. [Цирк Стрепетова] // Родной край (Херсон). – 1918. – 29 октября. – С. 1.
880. Цирк Стрепетова. Театр и музыка // Родной край (Херсон). – 1918. – 29 октября. – С. 2.
881. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 10 мая. – С. 4.
882. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 12 мая. – С. 4.
883. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 15 мая. – С. 1.
884. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 18 мая. – С. 1.
885. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 2 июня. – С. 1.
886. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 12 июня. – С. 4.
887. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 29 июня. – С. 4.
888. [Цирк Стрепетова] // Херсонский край (Херсон). – 1918. – 5 июля. – С. 4.
889. Цирк Труцци. Театр // Приднепровский край (Екатеринослав). – 1918. – 9 мая. – С. 3.
890. Цирк Чинизелли. Театр и музыка // Возрождение (Харьков). – 1918. – 31 мая. – С. 4.

891. Цирк Чинизелли. Театр и музыка // Возрождение (Харьков). – 1918. – 4 октября. – С. 4.
892. Цирк Чинизелли. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 18 июня. – С. 2.
893. Цирк Чинизелли. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 20 августа. – С. 2.
894. Цирк Чинизелли. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 24 августа. – С. 2.
895. Чацкий Л. (Съемки кино-студии А.Н. Никитина). Новости кино / Л. Чацкий // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 13 июля. – С. 15.
896. Чемпионат борьбы в Алексеевском парке. Театр // Последние новости (утренние) (Киев). – 1918. – 2 октября. – С. 4.
897. Чернігівська «Просвіта». Корреспонденции // Черниговская земская газета (Чернигов). – 1918. – 7 июня. – С. 9-10.
898. Ч. «Круг смерти» (Цирк). Новости Кино / Ч. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 5 октября. – С. 17.
899. Ч. Цирк. По театрам / Ч. // Мельпомена (Одесса). – 1918. – 19 октября. – С. 12.
900. Шабельский С. «Пупсик». 3-я гастроль Клары Юнг. Театр и искусство / С. Шабельский // Подольская мысль (Каменец-Подольский). – 1918. – 31 октября. – С. 2.
901. Школа А.М. Тальновского. Театр // Последние новости (Киев). – 1918. – 24 сентября. – С. 2.
902. Экран // Зритель (Киев). – 1918. – 8–9 сентября. – С. 11.
903. Экран // Зритель (Киев). – 1918. – 17 сентября. – С. 11.
904. Экран на Украине // Куранты (Киев). – 1918. – № 7. – сентябрь. – С. [17].
905. Экран // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 20 октября. – С. 13-14.
906. Экран // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 декабря. – С. 13-14.

907. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 7 сентября. – С. 14.
908. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 21 сентября. – С. 14.
909. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 28 сентября. – С. 14.
910. Экран // Фигаро (Одесса). – 1918. – 12 октября. – С. 14.
911. Эль. Вечер украинской песни. Театр и музыка / Эль // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 16 октября. – С. 2.
912. Эль. Детское утро. Театр и музыка / Эль // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 12 октября. – С. 2.
913. Юбилей Д.И. Харитоновы. Экран // Дивертисмент (Одесса). – 1918. – № 10. – С. 15-16.
914. [Южное Г-во увеченных и безработных воинов «Нова Січь»] // Земские известия (Лебедин). – 1918. – 10 августа. – С. 1.
915. Albus. Беда экрана. Экран / Albus // Театральная жизнь (Киев). – 1918. – 3 ноября. – С. 18-19.
916. Allegro. Венская оперетта / Allegro // Последние новости (Киев). – 1918. – 24 июля. – С. 2.
917. Н. Подорож до Кам'янця на Поділля (Враження). Вісті з місць / Н. // Відродження (Київ). – 1918. – 19 жовтня. – С. 6-7.
918. Н. «Унзер Винкль». По театрам / Н. // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 декабря. – С. 9.
919. Perfectum // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 3 декабря. – С. 10-11.
920. Perfectum // Театральный журнал (Харьков). – 1918. – 15 декабря. – С. 12-13.
921. P. Z. Концерт. Городской сад / P. Z. // Театральный день (Одесса). – 1918. – № 15. – [30] мая. – С. 4-5.
922. Remi. Кино-театр «Эхо», «Mon-Repas», «Express». Театр и музыка / Remi // Слово Подолии (Винница). – 1918. – 5 июля. – С. 2.
923. 1-й концерт робітнич. хору. Справочний відділ // Відродження (Київ). – 1918. – 1 жовтня. – С. 7.

V. Наукові видання, монографії і статті

924. Антонович Д. Триста років українського театру 1619–1919 / Д. Антонович. – Прага : Український громадський видавничий фонд, 1925. – 272 с.
925. Антонович Д. Українське мистецтво. Конспективний історичний нарис / Д. Антонович. – Берлін-Прага : Нова Україна, 1923. – 12 с.
926. Бачинська О. Діяльність Л.М. Старицької-Черняхівської в Міністерстві народної освіти Української Держави гетьмана П. Скоропадського / Олеся Бачинська // IX науковий семінар «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.», присвячений до дня народження Михайла Петровича Старицького : Матеріали / Упорядники О. Гураль, Н. Грабар, О. Мокану. – Київ, 2013. – С. 4-15.
927. Бачинська О. Діяльність подолянина О. Приходька в музичному відділі Міністерства народної освіти у добу гетьманату П. Скоропадського / О. Бачинська // Духовні витоки Поділля : митці в історії краю : матеріали ІV всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 13 березня 2014 р.). – Хмельницький : ХГПА, 2014. – С. 280-284.
928. Бачинська О. М. Видовищні форми мистецтва на Поділлі у добу гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Матеріали ХІV Подільської наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка, 70-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 283-290.
929. Бачинська О. М. Діяльність музичного відділу Міністерства народної освіти у добу гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана

Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : у 3-х томах. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2014. – Вип. 13. – Т. 1. – С. 8-9.

930. Бачинська О. М. Документи ЦДАВО України про розвиток кінематографу в Україні за доби гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України : науковий збірник за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 20–21 вересня 2012 року. Присвячується 75-й річниці утворення Хмельницької області та 90-річчю Державного архіву Хмельницької області. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. – С. 131-133.

931. Бачинська О. М. Єврейські театральні трупи у добу гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Науковий діалог «Схід-Захід». Матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.) : у 4-х частинах. – Дніпропетровськ : Інновація, 2014. – Ч. 3. – С. 42-45.

932. Бачинська О. Міський збір з платних публічних видовищ та місцеве самоврядування у добу Гетьманату / Олеся Бачинська // Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр. : матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. / [редкол.: В. Травінський (співголова), В. Дубінський (співголова), О. Комарніцький (співголова), С. Копилов та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 45-48.

933. Бачинська О. М. Кам'янець-Подільський український національний хор за доби гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2012. – Т. 19 : 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 281-288.

934. Бачинська О. М. Кам'янець-Подільський український національний хор : заснування та діяльність у добу гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Поділля у добу Української революції 1917–1921 рр. : матеріали круглих столів / [Редкол.: О. М. Завальнюк (голова), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2013. – С. 29-37.
935. Бачинська О. М. Культурно-мистецька Вінниця у добу гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Вінниччина : минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження [Матеріали XXV Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, 11–12 жовтня 2013 р.]. – Вінниця, 2013. – С. 325-331.
936. Бачинська О. М. Культурно-мистецьке життя Могилева-Подільського в добу гетьманату П. Скоропадського за матеріалами газети «Жизнь Подолии» / О. М. Бачинська // Четверта Могилів-Подільська науково-краєзнавча конференція. – Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2012. – С. 200-205.
937. Бачинська О. М. Оподаткування публічних видовищ і розваг у Гетьманаті Павла Скоропадського / О. М. Бачинська // Гуржіївські історичні читання : Збірник наукових праць / Ред. кол. В. С. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2014–2015. – Вип. 8–9. – С. 181-184.
938. Бачинська О. М. Перспективи і проблеми театрального сезону 1918–1919 рр. у періодиці доби Гетьманату / О. М. Бачинська // Науковий діалог «Схід-Захід». Матер. IV всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський, 25 травня 2015 р.) : у 2-х частинах. – Дніпропетровськ : Інновація, 2015. – Ч. 2. – С. 44-47.
939. Бачинська О. М. Порядок отримання дозволів на культурно-мистецькі заходи за гетьманату П. Скоропадського (на прикладі Поділля) / О. М. Бачинська // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових

праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2014. – Т. 21 : Присвячено 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. – С. 214-225.

940. Бачинська О. М. Реалізація програми творення Українських національних хорів за доби гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. – 2013. – Вип. 6 : На пошану професора А.Г. Філінюка. – С. 281-289.

941. Бачинська О. М. Стан кінематографу в Україні за доби гетьманату П. Скоропадського / О. Бачинська, С. В. Трубчанінов // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2012. – Вип. 5 : На пошану професора М.Б. Петрова. – С. 211-219.

942. Бачинська О. М. Театральне життя на Поділлі у добу гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2013. – Т. 20 : 95-річчю заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету присвячується. – С. 50-61.

943. Бачинська О. М. Українські національні хори за доби гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Науковий діалог «Схід-Захід». Матер. всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський, 10 липня 2013 р.) : у 4-х частинах. – Дніпропетровськ : Інновація, 2013. – Ч. 4. – С. 155-158.

944. Бачинська О. М. Циркове видовище у добу гетьманату П. Скоропадського / О. М. Бачинська // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. 40. – С. 73-77.

945. Бачинська О. Участь П. Саксаганського і М. Садовського у творенні державних театрів за Гетьманату (за неопублікованими сторінками спогадів М.Садовського) / Олеся Бачинська // X науковий семінар «Роль визначних

особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.», приурочений до дня народження Михайла Петровича Старицького : Матеріали / Упорядники Н. Грабар, О. Гураль, О. Мокану. – Київ, 2015. – С. 80-91.

946. Безклубенко С. Д. Українське кіно : Начерк історії / С. Д. Безклубенко. – Київ : КНУМіМ, 2001. – 170 с.

947. Безуглова И. Ф. Первый сезон Русского Музыкального Общества / И. Ф. Безуглова // Константиновские чтения-2009 : К 150-летию со дня основания Русского Музыкального Общества : Сборник материалов научной конференции 21–22 октября 2009 г. / Русское музыкальное общество. – СПб. : Российская национальная библиотека. – С. 6-13.

948. Білик А. Театральний контекст одеських гастролей курбасівців / Анна Білик // Курбасівські читання Наук. вісн. Нац. центр театр. мистецт. ім. Леся Курбаса / Редкол.: Н. Корнієнко (голова) та ін. – Київ : [НЦТМ ім. Леся Курбаса], 2006. – № 2 : До 120-річчя від дня народження Леся Курбаса : історія, теорія, критика / Ред.-упоряд.: С. Собіянський, Т. Бойко. – 2007. – С. 234-242.

949. Белий Д. В. З історії українського просвітницького руху на Херсонщині. 1917–1920 рр. Історичний нарис / Дементій Белий. – Херсон : Штрих, Персей, 2002. – 76 с.

950. Буряк Л. І. Гетьманська держава П. Скоропадського і кооперативний рух на перетині інтересів культурно-просвітньої діяльності / Л. І. Буряк // Національна та історична пам'ять. – 2013. – Вип. 7. – С. 149-155.

951. Василик Л. Концептуальна публіцистика як виразник національної ідентичності / Любов Василик // Журналістика : науковий збірник / за ред. Н. М. Сидоренко. – Київ : Ін-т журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – Вип. 9 (34). – С. 41-49.

952. Василько В. Микола Садовський та його театр / В. Василько. – Київ : Держвид-во образотворч. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1962. – 196 с.

953. Веселовська Г. І. Театральні перехрестя Києва 1900–1910-х рр. (київський театральний модернізм) : Монографія / Г. І. Веселовська. – Київ, 2006. – 340 с.
954. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк : Тов-ство української кооперації, 1964. – 624 с.
955. Гай-Нижник П. З'їзд хліборобів 29 квітня 1918 р. : представницька складова гетьманського перевороту / П. Гай-Нижник // Гілея : науковий вісник : збірник наукових робіт. – Київ, 2012. – Вип. 62 (№ 7). – С. 25-31.
956. Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.) / Павло Гай-Нижник. – Київ : Цифра-друк, 2006. – 303 с.
957. Гай-Нижник П. Податкове законодавство України в сфері культури та розваг на початку ХХ століття / П. Гай-Нижник // Вісник податкової служби. – 2001. – листопад-грудень. – С. 60-65.
958. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / Павло Павлович Гай-Нижник. – Київ : [б. в.], 2004 – 430 с.
959. Гай-Нижник П. Становлення українського театального мистецтва і питання його оподаткування за Гетьманату 1918 року // Український театр : [науково-популярний журнал] (Київ : Міністерство культури України, Спілка театральних діячів). – 2003. – № 5–6. – С. 10-12.
960. Галатир В. В. Становлення та функції місцевих органів державної влади на Правобережній Україні у період гетьманату П. Скоропадського / В. В. Галатир // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – Вип. 4 : На пошану у професора А.О. Копилова. – С. 328-336.
961. Гинзбург С. Кинематография дореволюционной России / Семен Гинзбург. – 2-е изд. – М. : Аграф, 2007. – 496 с.

962. Гладиш К. З історії театрального життя Полтави / Клавдій Гладиш // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.) : Матеріали конференції 25 травня 1995 р. / Відп. ред. О. О. Нестуля. – Полтава, 1995. – С. 134-136.
963. Гловацкий Б. Владимир Максимов / Б. Гловацкий. – Ленинград ; М. : Искусство, 1961. – 190 с.
964. Голота В. В. М. Заньковецька і театральна освіта в Одесі (1915–1927) / В. В. Голота // Література та культура Полісся / Відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДП, 1994. – Вип. 5 : Марія Заньковецька як театральний та громадський діяч України : До 140-річчя від дня народження. – С. 93-95.
965. Голота В. В. Театральная Одесса / В. В. Голота. – Киев : Мыстэцтво, 1990. – 245 с.
966. Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / Л. Госейко ; пер. із франц. С. Довганюка, Л. Госейка. – Київ : KINO-КОЛО, 2005. – 464 с.
967. Гриценко А. П. Документи фонду Генерального секретарства народної освіти як джерело з історії українського національно-культурного відродження (1917 рік) / А. П. Гриценко // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 65-78.
968. Грінченко М. Історія української музики / Микола Грінченко. – Київ : Спілка, 1922. – 278 + X с.
969. Державний музично-драматичний інститут ім. Лисенка, 1903–1918–1928. – Київ : [б. в.], 1928. – 54 с.
970. Дмитриев Ю. Русский цирк / Ю. Дмитриев. – М. : Искусство, 1953. – 264 с.
971. Дмитриев Ю. Советский цирк. Очерки истории. 1917–1941 / Ю. Дмитриев. – М. : Искусство, 1963. – 339 с.
972. Дорнік В. Окупаційна адміністрація / Вольфрам Дорнік, Петер Ліб // Україна між самовизначенням та окупацією : 1917–1922 роки / Вольфрам

- Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець ; наук. ред. Р. Пиріг. – Київ : Ніка-Центр, 2015. – С. 235-261.
973. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917–1923. В 2-х т. : Документально-наукове видання / Дмитро Іванович Дорошенко / Упоряд.: К. Ю. Галушко. – Київ : Темпора, 2002. – Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.
974. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року / Дмитро Дорошенко. – Ужгород : Свобода, 1930. – 423, LXXXVI с.
975. Думасенко С. А. Театри мініатюр та кабаре в театральній критичній думці початку ХХ ст. / С. А. Думасенко // Культура України : Науковий збірник. – 2011. – Вип. 32. – С. 215-223.
976. Євселевський Л. І. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні : Історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – Київ : Просвіта, 1993. – 128 с.
977. Ємець В. До мартирології кобзарства / Василь Ємець // Календар «Свободи» на звичайний 1957. – Джерсі Сіті : Видання Українського народного союзу, 1957. – С. 113-126.
978. Ємець В. Кобза та кобзарі / Василь Ємець / [З бібліографічним додатком З. Кузелі і з 16 обрисками]. – Берлін : Українське слово, 1923. – 112 с.
979. Журавель Г. Товариство «Просвіта» у Полтаві / Галина Журавель // Виявлення та дослідження пам'яток національно-визвольних змагань українського народу на Полтавщині (1917–1920 рр.) : Матеріали конференції 25 травня 1995 р. / Відп. ред. О. О. Нестуля. – Полтава, 1995. – С. 98-106.
980. Журов Г. В. З минулого кіно на Україні. 1896–1917 рр. / Г. В. Журов. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. – 140 с.
981. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 220 с.

982. Завальнюк О. М. І.І. Огієнко і національно-культурне відродження на Поділлі : хроніка діяльності (1918 р.) / О. М. Завальнюк // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: І. С. Винокур (відп. ред.), Л. В. Баженов, Ю. І. Блажевич та ін. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, 2000. – С. 342-356.
983. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : монографія / О. М. Завальнюк – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 644 с.
984. Звонарев К. К. Агентурная разведка. Русская агентурная разведка всех видов до и во время войны 1914–1918 гг. Германская агентурная разведка до и во время войны 1914–1918 гг. / К. К. Звонарев. – Киев : Княгиня Ольга, 2005. – 696 с.
985. Звонарев К. К. Агентурная разведка. Т. II. Германская агентурная разведка до и во время войны 1914–1918 гг. / К. К. Звонарев. – М. : Издание IV управление Штаба РАБ.-КР. Армии, 1931. – VIII, 163 с.
986. Історія української культури : у п'яти томах / Б. Є. Патон (гол. ред.), Г. Д. Вервес, І. Ф. Курас та ін. – Київ : Наукова думка, 2011. – Т. 5 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть, кн. 2 / М. Г. Жулинський (гол. ред.), М. П. Бондар, М. М. Сулима та ін. – 1031 с.
987. Історія української культури : у п'яти томах / Б. Є. Патон (гол. ред.), Г. Д. Вервес, І. Ф. Курас та ін. – Київ : Наукова думка, 2013. – Т. 5 : Українська культура ХХ – початку ХХІ століть, кн. 4 : Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні / М. Г. Жулинський (гол. ред.), М. П. Бондар, М. М. Сулима та ін. – 942 с.
988. Історія української музики : в 6 т. / Ред. кол. М. М. Гордійчук (голова), О. Г. Костюк (заст. голови), Т. П. Булат та ін. – Київ : Наукова думка, 1992. – Т. 4 : 1917–1941 / Ред. кол. тому Л. О. Пархоменко (відп. ред.), О. У. Литвинова, Б. М. Фільц. – 616 с.
989. Калакура Я. С. Українська історіографія : Курс лекцій / Я. С. Калакура. – Київ : Генеза, 2004. – 496 с.

990. Калущка Н. Олександр Кошиць : мистецька діяльність у контексті музики ХХ сторіччя / Н. Калущка, Л. Пархоменко. – Київ : Фенікс, 2012. – 416 с.
991. Касьянов Г. Україна між революцією, самостійністю та окупацією / Георгій Касьянов // Україна між самовизначенням та окупацією : 1917–1922 роки / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець ; наук. ред. Р. Пиріг. – Київ : Ніка-Центр, 2015. – С. 129–172.
992. Кисіль Ол. Український театр. Популярний нарис історії українського театру / Ол. Кисіль. – Київ : Книгоспілка, 1925. – 179 с.
993. Кірієнко О. Деякі аспекти громадсько-політичної діяльності Л.М. Старицької-Черняхівської / О. Кірієнко // Науковий семінар «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ початку ХХ ст.», присвячений до дня народження Михайла Петровича Старицького : Матеріали / Упорядники О. Мокану, О. Кірієнко, М. Чумак. – Київ, 2007. – С. 29–42.
994. Кірієнко О. Планування Марією Старицькою та Людмилою Старицькою-Черняхівською розвитку української театральної справи. 1917–1918 рр. / О. Кірієнко // ІІІ–V наукові семінари «Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.», приурочені до дня народження Михайла Петровича Старицького : Матеріали / Упорядники Н. Грабар, О. Мокану, М. Горбатюк. – Київ, 2011. – С. 314–324.
995. Кісін В. Б. Режисура як мистецтво та професія / В. Б. Кісін. – Київ : АЕЛС-технологія, 1998. – Кн. 1 : Як видовища породили режисуру. – 104 с.
996. Козаченко Ант. Українська культура : її минувшина й сучасність / Ант. Козаченко. – Харків : Пролетар, 1931. – 168 с.

997. Колеснікова Р. А. Незабутня Віра Холодна : Історичний нарис / Р. А. Колеснікова, О. Л. Колеснікова. – Полтава : ЛП, 2009. – 72 с.
998. Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці / Ольга Коляструк // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика : зб. ст. / Ін-т історії України НАНУ. – Київ, 2009. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 46-56.
999. Коляструк О. Проблематика історії повсякденності в сучасній українській історіографії / Ольга Коляструк, Олександр Колястрк // Історія повсякденності : теорія та практика : матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю.]. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 23-33.
1000. Коляструк О. Теоретико-методологічні аспекти вивчення повсякденного життя / Ольга Коляструк // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.) : Колективна монографія / Відп. ред. С. В. Кульчицький : в 2 ч. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2009. – Ч. 1. – С. 5-46.
1001. Корниенко И. С. Киноискусство советской Украины. Страницы истории / И. С. Корниенко. – М. : Искусство, 1975. – 240 с.
1002. Корнієнко І. С. Українське радянське кіномистецтво 1917–1929 : Нариси / І. С. Корнієнко. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1959. – 143 с.
1003. Королева німого кіно – родом із Полтави / Ю. Зозуля, О. Кривобок, А. Кривобок, О. Павлова / Літ. ред. Р. Колеснікова. – Полтава, 2008. – 43 с.
1004. Кравченко В. Сучасна історична наука : методологічний аспект / Володимир Кравченко // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2013. – Т. 37. – С. 63-72.
1005. Кракауер З. Від Калігарі до Гітлера – психологічна історія німецького кіна / З. Кракауер ; пер. з нім. І. Андрущенко. – Київ : Грані-Т, 2009. – 384 с.

1006. Кудлай О. Б. Законотворча діяльність українських урядів доби гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти і культури (за матеріалами газети «Державний Вістник») / О. Б. Кудлай // Гетьманат Павла Скоропадського : історія, постаті, контрверсії. Всеукраїнська наукова конференція 19–20 травня 2008 р. Збірник. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2008 – С. 239–246.
1007. Кудлай О. Б. Організація, внутрішня структура та завдання Народного міністерства освіти УНР / О. Б. Кудлай // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 59–88.
1008. Кузеля З. Рік 1918 на Україні : [зб. ст.] / Др. Зенон Кузеля. – Зальцведель : друкарня Союзу визволення України, 1918. – 39 [1] с.
1009. Кузнецов Е. Арена и люди советского цирка. Исторические очерки 1917–1946 рр. / Евгений Кузнецов / Предисловие В. Дурова. – Ленинград ; М. : Искусство, 1947. – 228 с.
1010. Кузнецов Е. Из прошлого русской эстрады. Исторические очерки / Е. Кузнецов / Е. Кузнецов / Предисловие Н. П. Смирнова-Сокольского. – М. : Искусство, 1958. – 368 с.
1011. Кузнецов Е. Цирк. Происхождение. Развитие. Перспективы / Евгений Кузнецов. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1971. – 415 с.
1012. Купрійчук В. М. Роль Головного управління мистецтв та національної культури як суб'єкта державного управління в умовах трансформації гуманітарної політики в добу Української Держави гетьмана Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) / В. М. Купрійчук // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України : наук. журнал. – 2014. – № 1. – С. 88–94.
1013. Купрійчук В. М. Управлінські засади реалізації державної політики у сфері розвитку українського театрального мистецтва в добу національно-визвольної боротьби (1917–1920 рр.) / Василь Михайлович Купрійчук //

- Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – Київ : Міленіум, 2012. – № 2. – С. 196-199.
1014. Кучер А. А. Одесса, цирк и одесситы / А. А. Кучер. – Одесса : Печатный дом, 2008. – 440 с.
1015. Кучеров Г. Діяльність «Просвіти» у с. Могильній Гайсинського повіту (1917–1918 рр.) / Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2012. – Т. 19 : 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 263-270.
1016. Кучеров Г. Сільські «Просвіти» Правобережної України у становленні й розвитку театрального мистецтва (1917–1918 рр.) / Г. Кучеров // Питання історії України : зб. наук. праць. – Чернівці : Зелена Буковина, 2005. – Т. 8. – С. 99-104.
1017. Кушнір Л. Б. Український національний хор в Кам'янці-Подільському / Л. Б. Кушнір // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. Науковий збірник / Ред. кол. Л. В. Баженов, С. О. Борисевич, І. С. Винокур та ін. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 18-19.
1018. Лавров Ф. Кобзарі : Нариси з історії кобзарства України / Федір Лавров. – Київ : Мистецтво, 1980. – 254 с.
1019. Лейдингер Х. Визуализация Восточного фронта в австро-венгерской пропаганде Первой мировой войны / Ханнес Лейдингер ; [пер. А. Козлова] // Quaestio Rossica : [academic journal]. – 2014. – № 1. – С. 112-128.
1020. Леоненко Р. Олександр Загаров у Державному драматичному театрі (Київ, 1918–1919 рр.) : організаційні аспекти / Руслан Леоненко // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого : збірник наукових праць / Київський нац. ун-т театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого ; Редкол.: О. І. Безгін (голова) та ін. – Київ, 2013. – Вип. 13. – С. 191-203.
1021. Малихіна М. А. І.В. Лебедев в історії українського цирку / М. А. Малихіна // Вісник Державної академії керівних кадрів

культури і мистецтв : науковий журнал. – Київ : Міленіум, 2012. – № 4. – С. 148-151.

1022. Миславский В. Зарождение украинского государственного кинематографа в период УНР и Гетманства / Владимир Миславский // Проблемы взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. ст. / Харк. нац. ун-т мистецтв імені І.П. Котляревського ; ред.-упоряд. Г. І. Ганзбург. – Харків : С. А. М., 2013. – Вип. 38. – С. 372-381.

1023. Миславский В. Н. Истерзанные души. Жизнь и фильмы Дмитрия Харитонов / В. Н. Миславский. – Харьков : ХЧМГУ, 2007. – 152 с.

1024. Миславский В. Н. Кино в Украине (1896–1921). Факты. Фильмы. Имена / В. Н. Миславский. – Харьков : Торсинг, 2005. – 576 с.

1025. Миславський В. Альфред Федецький – поет фотографії / В. Миславський. – Харків : Фактор, 2010. – 216 с.

1026. Миславський В. Перше десятиліття існування ігрового кінематографа в Україні (1907–1917 рр.) / Володимир Миславський // Нариси з історії кіномистецтва України / Редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. ; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 9-52.

1027. Миславський В. Цінність факту : перші десятиліття кіно в Україні / В. Миславський // Кіно-Театр : [ілюстроване, аналітичне і популярне видання] (Київ : Києво-Могилянська академія). – 2006. – № 4. – С. 35-37.

1028. Морозов Ю. Еврейские кинематографисты в Украине : 1910–1945 гг. / Ю. Морозов, Т. Дерев'яно. – Киев : Дух і літера, 2004. – 328 с.

1029. Морозов Ю. Єврейське кіно / Ю. Морозов, Т. Дерев'яно // Нариси з історії та культури євреїв України. – вид. третє. – Київ : Дух і Літера, 2009. – С. 414-425.

1030. Наумова Л. М. Видовище як феномен культури. Соціокультурний вимір / Л. М. Наумова. – Київ : КиМУ, 2006. – 234 с.

1031. Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 / Олександр Оглоблин ; пер. з англ. – Київ : [б. в.], 2003. – 252 с.

1032. Орлова И. О. Жизнь посвящаю кинематографу : документальная повесть об основателе отечественного кинематографа А. Ханжонкова / И. О. Орлова. – Донецк : ПРОМІНЬ, 2007. – 128 с.
1033. Осташко Т. С. З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради / Т. С. Осташко // Український історичний журнал. – Київ, 1998. – № 3. – С. 24-38.
1034. Палій О. Український драматичний театр у Ромнах (1918–1925 рр.) / Оксана Палій // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого : збірник наукових праць / Київський нац. ун-т театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого ; Редкол.: О. І. Безгін (голова) та ін. – Київ, 2013. – Вип. 13. – С. 49-66.
1035. Парамонов А. Ф. Материалы к истории Харьковского театра / А. Ф. Парамонов, В. П. Титарь. – Харьков : Райдер, 2007. – 280 с.
1036. Пархоменко Л. О. Кирило Стеценко / Л. О. Пархоменко. – Київ : Музична Україна, 2009. – 392 с.
1037. Пархоменко Л. О. Микола Леонтович / Л. О. Пархоменко. – Київ : Атлант ЮЕМСі, 2007. – 63 с.
1038. Петренко О. Н. Культура города Николаева в период австро-немецкого военного присутствия: 17.03.1918–14.03.1919 гг. / О. Н. Петренко // Питання німецької історії : зб. наук. пр. / відп. ред. С. Й. Бобилева. – Дніпропетровськ : Ліра, 2015. – С. 179-185.
1039. Пирогова Н. А. К истории музыкальной жизни Харькова / Н. А. Пирогова // Вопросы искусствознания. – Харьков : Издательство Харьковского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета имени А.М. Горького, 1969. – Вып. 1. – С. 99-114.
1040. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р. Пиріг. – Київ : НАН України ІУ, 2011. – 336 с.

1041. Пиріг Р. Я. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років : матеріали особового походження / Р. Я. Пиріг // Архіви України : науково-практичний журнал. – Київ, 2011. – Вип. 6. – С. 83-102.
1042. Пиріг Р. Я. Розвиток освіти та культури / Р. Я. Пиріг, Т. С. Осташко // Нариси історії української революції 1917–1921 років / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. – Київ : Наукова думка, 2011. – Кн. 1. – С. 304-320.
1043. Підпригора О. Єврейський театр / О. Підпригора // Нариси з історії та культури євреїв України. – вид. третє. – Київ : Дух і Літера, 2009. – С. 399-413.
1044. Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України / Наталія Полонська-Василенко. – Вінніпег ; Мюнхен : накладом союзу українок Канади з фундації ім. Наталії Кобринської, 1969. – 160 с.
1045. Попов В. Ж. Роль театрального мистецтва у повсякденному житті городян України у 1917–1920 рр. / В. Ж. Попов // Грані : [науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах]. – Дніпропетровськ, 2015. – № 7 (123) : липень. – С. 124-129.
1046. Пуха Л. Г. Кінематограф і Лесь Курбас : науково-популярне видання / Людмила Григорівна Пуха. – Черкаси : Сіяч, 1999. – 107 с.
1047. Пуха Л. Історія «Українфільми» (від літа 1917 до січня 1919) / Людмила Пуха // П'ятий Міжнародний конгрес україністів, м. Чернівці, 26–29 серпня 2002 р. : доп. та повідомл. : у 2-х кн. Кн. 2 : Мистецтвознавство
Культурологія / Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, Міжнар. асоц. україністів, Міжнар. асоц. етнологів ; [відп. ред. Г. А. Скрипник]. – Чернівці ; Київ : Вид-во Асоц. етнологів, 2005. – С. 337-349.
1048. Пуха Л. Лесь Курбас і кінематограф / Людмила Пуха // Українська культура : [щомісяч. культ.-освіт. та літ.-мистец. ілюстр. журн.] (Київ : Міністерство культури і мистецтв України). – 2001. – листопад-грудень. – С. 28-29.

1049. Пуха Л. Розповіді кіноархіваріуса / Людмила Пуха // Українська культура : [щомісяч. культ.-освіт. та літ.-мистец. ілюстр. журн.] (Київ : Міністерство культури і мистецтв України). – 2000. – травень-червень. – С. 28-29.
1050. Раєвська Ю. Державне регулювання театральної справи за часів перших національних урядів / Юлія Раєвська // Сучасне мистецтво. Науковий збірник. – [Харків] : Акта. – 2005. – Вип. II. – С. 136-150.
1051. Раєвська Ю. Інноваційні моделі українського театру 1910-х – початку 1920-х років / Юлія Раєвська // Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України ; Редкол.: В. Сидоренко (голова) та ін. – Київ : Інтертехнологія, 2006. – С. 103-158.
1052. Ратнер Я. В. Эстетические проблемы зрелищных искусств / Я. В. Ратнер. – М. : Искусство, 1979. – 135 с.
1053. Ревегук В. Полтавщина в добу Української революції 1917–1920 р.р. / Віктор Ревегук. – Полтава, 2002. – 188 с.
1054. Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва / М. О. Рибаків. – Київ : Кий, 1997. – 374 с.
1055. Рибаків М. О. Хрещатик відомий і невідомий : краєзнавчі нариси / М. О. Рибаків. – Київ : Кий, 2003. – 504 с.
1056. Розовик Д. «Просвіти» Чернігівщини у національно-культурному будівництві в роки Української революції (1917–1920) / Д. Розовик // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – Київ : Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. – Вип. № 87–88. – С. 101-105.
1057. Розовик Д. Ф. Культурно-освітня робота громадських організацій у роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / Д. Ф. Розовик // Гілея : науковий вісник : збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ, 2008. – Вип. 11. – С. 20-28.

1058. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920). Монографія / Д. Ф. Розовик. – Київ : Київський університет, 2002. – 312 с.
1059. Романько І. І. Театральна справа України під час влади національних урядів (1917–1920 рр.) / І. І. Романько / Ред. О. Д. Бойко. – Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. – 36 с. – (Історичні зошити).
1060. Росляк Р. В. З історії кінематографа в Україні доби гетьманату Павла Скоропадського / Р. В. Росляк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. – Вип. 11–12 : Український консерватизм і гетьманський рух : історія, ідеологія і політика. III. – С. 140-145.
1061. Росляк Р. В. З історії кіноосвітніх закладів в Україні (1916–1919 рр.) / Р. В. Росляк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – Київ, 2002. – № 2. – С. 83-90.
1062. Росляк Р. В. Кіноосвіта в Україні (перша третина ХХ століття) : навчальний посібник / Р. В. Росляк. – Київ : ЕКМО, 2006. – 226 с.
1063. Росляк Р. В. Україна. Гетьманат. Кінематограф / Р. В. Росляк // Матеріали III Всесвітнього форуму українців «У майбутнє – в ім'я України», 18–20 серпня 2001 р., м. Київ. – Київ, 2001. – С. 99-100.
1064. Росляк Р. Передумови та особливості виникнення перших кіно-навчальних закладів в Україні [1917–1918 рр.] / Р. Росляк // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – 2002. – № 1. – С. 94-101.
1065. Росляк Р. Студія екранного мистецтва / Роман Росляк // Мистецтвознавство України : зб. наук. пр. / Академія Мистецтв України. – Київ, 2001. – Вип. 2. – С. 269-273.
1066. Росляк Р. «Українфільма» / Роман Росляк // Кіно-Театр : [ілюстроване, аналітичне і популярне видання] (Київ : Києво-Могилянська академія). – 2001. – № 3. – С. 23-24.

1067. Рубльов О. С. Українські визвольні змагання 1917–1921 рр. / О. С. Рубльов, О. П. Реєнт // Україна крізь віки : в 15-ти томах / [Заг. ред. В. А. Смолія]. – Київ : Альтернативи, 1999. – Т. 10. – 320 с.
1068. Рудий Г. Я. Преса України 1917–1920 рр. як об'єкт дослідження української культури : джерелознавчий і методологічний аспекти / Г. Я. Рудий. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 548 с.
1069. Рудий Г. Я. Преса Української Держави 1918 : питання освіти, науки, культури / Г. Я. Рудий. – Київ : [б. в.], 1996. – 178 с.
1070. Рудницький А. Українська музика : історично-критичний огляд / Антін Рудницький. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1963. – 406 с.
1071. Рулін П. Завдання історії українського театру / П. Рулін // Річник українського театального музею / За ред. П. Руліна. – Київ, 1930. – С. 9-40.
1072. Рыбаков М. А. Киевский цирк : люди, события, судьбы / М. А. Рыбаков / Всеукр. общественная организация «Цирковой союз Кобзова». – 2-е изд., доп. и испр. – Киев : Атика, 2006. – 304 с.
1073. Рыбаков М. А. Киевский цирк : люди, события, судьбы : очерк истории Киевского цирка / М. А. Рыбаков. – Киев : [б.и.], 1995. – 176 с.
1074. Саксаганський П. К. Думки про театр / П. К. Саксаганський / Упорядник збірника та примітки М. Дібровенка, вступна стаття Ю. Костюка. – Київ : Мистецтво, 1955. – 233 с.
1075. Самойленко Г. В. Нариси культури Ніжина : Театральне та музичне життя XVII–XX ст. / Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДП, 2005. – Ч. II. – 166 с.
1076. Самчук У. Живі струни : бандура і бандуристи / Улас Самчук. – Детройт : Видання Капелі Бандуристів імені Тараса Шевченка, 1976. – 467 с.
1077. Святковська В. Театральні концепції і творчий шлях Юліуша Остерви / Ванда Святковська // Польська Культура. Україна : лекції про театр / Нац. центр театр. мистец. ім. Леся Курбаса, Ін-т ім. Є. Гротовського ; упоряд. В. Собіянський. – Київ ; Вроцлав, 2010. – С. 119-135.

1078. Семчишин М. Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу / Мирослав Семчишин. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1985. – 550 с.
1079. Семякин Г. В. Харьковский цирк на набережной. Историческая преемственность типологии цирковых зданий / Г. В. Семякин // Сучасні проблеми архітектури та містобудування : науково-технічний збірник. – Київ : КНУБА, 2014. – Вип. 35. – С. 90-101.
1080. Славский Р. С арены на экран / Р. Славский. – М. : Искусство, 1969. – 72 с.
1081. Смирнов-Сокольский Н. Сорок пять лет на эстраде. Фельетоны. Статьи. Выступления / Н. Смирнов-Сокольский / Вступит. статья С. Дрейдена. – М. : Искусство, 1976. – 382 с.
1082. Сорочан Н. А. Утворення і діяльність Головного управління мистецтв і національної культури за Гетьманату П. Скоропадського / Н. А. Сорочан // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. – Вип. 11–12 : Український консерватизм і гетьманський рух : історія, ідеологія і політика. III. – С. 132-139.
1083. Сорочан Н. Діяльність П.Я. Дорошенка в Головному управлінні мистецтв і національної культури Української Держави / Н. Сорочан // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2012. – Вип. 17 : Український консерватизм і гетьманський рух : історія, ідеологія і політика [Присвячується 130-річчю від дня народження В'ячеслава Липинського]. VI. – С. 123-127.
1084. Станішевський Ю. О. Театр, народжений революцією. Нариси історії української радянської театральної культури. 1917–1987 / Ю. О. Станішевський. – Київ : Мистецтво, 1987. – 243 с.

1085. Телячий Ю. В. Українська літературно-мистецька інтелігенція в національно-культурному відродженні (1917–1921 рр.) : [моногр.] / Ю. В. Телячий. – Тернопіль : Терно-граф, 2014. – 600 с.
1086. Ткаченко В. Документи ЦДАВО України з становлення українського кінематографу / Вікторія Ткаченко // Архіви України : науково-практичний журнал. – 2006. – Вип. 1–6 : січень-грудень. – С. 165-169.
1087. Трембіцький А. А. Особистісно-індивідуальний світ членів родини Приходьків / А. А. Трембіцький, А. М. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16 : Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 225-247.
1088. Трубочанінов С. В. Розвиток кінематографу за Української держави гетьмана П. Скоропадського (на матеріалах Правобережної України) / С. В. Трубочанінов, О. М. Бачинська // Освіта, наука і культура на Поділлі : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16 : Матеріали круглого столу «Освіта, культура і просвітницький рух на Поділлі». 22 жовтня 2010 року. – С. 393-399.
1089. Україна між самовизначенням та окупацією : 1917–1922 роки / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець ; наук. ред. Р. Пиріг. – Київ : Ніка-Центр, 2015. – 512 с.
1090. Українська культура : Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Уляновська ; вст. ст. І. М. Дзюби ; перед. слово М. Антоновича ; додатки С. В. Уляновської, В. І. Уляновського. – Київ : Либідь. – 592 с.
1091. Український драматичний театр. Нариси історії. Радянський період / Ред. кол. М. Т. Рильський (відп. ред.) та ін. – Київ : Академії наук УРСР, 1956. – 340 с.
1092. Фігурний Ю. С. Державотворча етнонацієтворча діяльність українського гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі / Ю. С. Фігурний. – Київ : НДІУ, 2008. – 128 с.

1093. Фомська С. М. Театральна діяльність товариства «Просвіта» Чернігівської губернії 1906–1918 рр. / С. М. Фомська // Сумський історико-архівний журнал. – 2013. – № XXI. – С. 15-23.
1094. Цивьян Ю. Г. Историческая рецепция кино : Кинематограф в России, 1896–1930 / Ю. Г. Цивьян. – Рига : Зинатне, 1991. – 492 с.
1095. Цимбал Л. М. Миколаївська «Просвіта» в 1917–1924 рр. (до 90-річчя заснування) / Л. М. Цимбал // Заселення Півдня України : Проблеми національного та культурного розвитку : Наук. доповіді : Міжнародна науково-методична конференція 21–24 травня. – Херсон, 1997. – Ч. 2. – С. 32-34.
1096. Шевченко Й. Десять років українського театру / Йона Шевченко // Сучасний український театр : збірка статей. – Харків : Держ. вид-во України, 1929. – С. 16-33.
1097. Шевченко Й. Сучасний український театр : збірка статей / Йона Шевченко. – Харків : Держ. вид-во України, 1929. – 104 с.
1098. Эфрос Н. Е. Театр «Летучая мышь» Н.Ф. Балиева. Обзор десятилетней художественной работы первого русского театра-кабаре. 1908–1918 / Н. Е. Эфрос. – М., [1918 ?]. – 48 с.
1099. Яблунівський С. В. Державне регулювання розвитку театрального мистецтва в Українській державі гетьмана П. Скоропадського / С. В. Яблунівський // Теорія і практика державного управління : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 1 (24). – С. 123-130.
1100. Янгиров Р. М. «Рабы Немого» : Очерки исторического быта русских кинематографистов за рубежом. 1920–1930-е годы / Р. М. Янгиров. – М. : Библиотека-фонд «Русское Зарубежье» : Русский путь, 2007. – 496 с.
1101. Янковська О. В. Культурне життя в Україні у період національно-демократичної революції (1917–1920 рр.) / О. В. Янковська // Український історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 105-118.

1102. Baumgart W. Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litowsk bis zum Ende des Ersten Weltkrieges / Winfried Baumgart. – Wien ; München : R. Oldenbourg Verlag, 1966. – 462 s.
1103. Barkhausen H. Filmpropaganda für Deutschland im Ersten und Zweiten Weltkrieg / Hans Barkhausen. – Hildesheim ; Zürich ; New York : Olms, 1982. – 290 s.
1104. Hosejko L. Histoire du cinema ukrainien, 1896–1995 / Lubomir Hosejko. – [Paris] : Éditions A Die, 2001. – 445 p.
1105. Kenez P. Cinema and Soviet Society, 1917–1953 / Peter Kenez. – Cambridge ; New York ; Melbourne : Cambridge University Press, 1992. – 291 p.
1106. Kleinhans B. Der Erste Weltkrieg als Medienkrieg : Film und Propaganda zwischen 1914 und 1918 / Bernd Kleinhans // Aus Politik und Zeitgeschichte. – 2014. – H. 16/17. – S. 32-38.
1107. Kracauer S. From Caligari to Hitler : A Psychological History of the German Film / Siegfried Kracauer / edited and introduced by Leonardo Quaresima. – Princeton : Princeton University Press, 2004. – li, 348 p.
1108. Kracauer S. From Caligari to Hitler : A Psychological History of the German Film / Siegfried Kracauer. – Princeton : Princeton University Press, 1947. – xii, 361 p.
1109. Kreimeier K. The Ufa Story : A History of Germany's Greatest Film Company 1918–1945 / Klaus Kreimeier / translated by Robert and Rita Kimber. – Berkeley, LA, London : University of California Press, 1999. – 459 p.
1110. Levy E. The German Art Historians of World War I : Grautoff, Wichert, Weisbach and Brinckmann and the activities of the Zentralstelle für Auslandsdien / Evonne Levy // Zeitschrift für Kunstgeschichte. – Bielefeld : Universität Bielefeld, 2011. – Heft 3. – S. 375-402.
1111. Oppelt U. Film und Propaganda im ersten Weltkrieg : Propaganda als Medienrealität im Aktualitäten- und Dokumentarfilm / Ulrike Oppelt. – Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2002. – 411 s.

1112. Stoddart H. Rings of Desire : Circus History and Representation / Helen Stoddart. – Manchester : Manchester University Press, 2000. – 224 p.
1113. Taylor R. The politics of the Soviet cinema, 1917–1929 / Richard Taylor. – Cambridge, London, New York, Melbourne : Cambridge University Press, 1979. – 219 p.
1114. The emergence of Ukraine : self-determination, occupation, and war in Ukraine, 1917–1922 / Wolfram Dornik, Georgiy Kasianov, Hannes Leidinger, Peter Lieb, Alexei Miller, Bogdan Musial, Vasyl Rasevych ; translated from the German by Gus Fagan. – Edmonton ; Toronto : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2015. – 441 p.
1115. Wilke J. Deutsche Auslandspropaganda im Ersten Weltkrieg: die Zentralstelle für Auslandsdienst / Jürgen Wilke // Pressepolitik und Propaganda : historische Studien vom Vormärz bis zum Kalten Krieg. – Köln : Böhlau, 1997. – S. 79-125.
1116. Yangirov Rashit M. Man of fortune : A sketch of Alexander Drankov's life after Russia / Rashit M. Yangirov // Film History : An International Journal. – 1999. – Vol. 11. – No. 2. – P. 164-174.

VI. Автореферати, дисертації

1117. Білик А. А. Театральна критика Одеси в контексті міської видовищної культури (друга половина XIX – друге десятиріччя XX століття) : дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01 / Білик Анна Анатоліївна ; Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2009. – 205 с.
1118. Бойкова И. П. Общественная и просветительная деятельность Анатолия Леонидовича Дурова в конце XIX – начале XX вв. : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Бойкова Ирина Петровна ; Воронеж. гос. пед. ун-т. – Воронеж, 2010. – 23 с.
1119. Буравченко Д. А. Культурно-мистецьке відродження в часи Української революції : місце і роль громадської ініціативи (1917–1920 рр.) :

- автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Буравченко Дмитро Анатолійович ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. – 16 с.
1120. Герасимов Т. Ю. Соціально-побутова історія подільських міст доби гетьманату П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Герасимов Тимофій Юрійович ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2013. – 20 с.
1121. Гураль О. В. Джерельна база просопографічного портрета родини Старицьких (40-і рр. ХІХ ст. – поч. ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Гураль Ольга В'ячеславівна ; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – Київ, 2014. – 16 с.
1122. Думасенко С. А. Театри малих форм у контексті культурного розвитку Одеси у першій чверті ХХ століття : дис. ... канд. мистецтвознав. : 26.00.01 / Думасенко Сергій Анатольович ; Харків. держ. акад. культури. – Харків, 2009. – 174 с.
1123. Дутчак Г. О. Державна політика в Україні у галузі театрального мистецтва (1917–2000 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Дутчак Галина Онуфріївна ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2004. – 20 с.
1124. Калущка Н. Б. Мистецька діяльність Олександра Кошиця в контексті музики ХХ сторіччя : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.03 / Калущка Наталія Борисівна ; НАН України. Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – Київ, 2001. – 21 с.
1125. Катасонова Т. В. Функционирование театров малых форм Киева в 1917–1918 годах (социокультурный аспект) : дисс. ... канд. ист. наук : 17.00.08 / Катасонова Татьяна Викторовна ; Киев. гос. ин-т культуры. – Киев, 1995. – 290 л.
1126. Леоненко Р. П. Перший державний український театр : Український Національний Театр, Київ, 1917–1918 : дис. ... канд. мистецтвознав. : 17.00.02 / Леоненко Руслан Петрович ; Київський держ. ін-т театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Карого. – Київ, 2001. – 204 с.

1127. Машевський О. П. Політика уряду гетьмана П. Скоропадського в галузі освіти, науки, мистецтва (квітень-грудень 1918 р.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Машевський Олег Петрович ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1997. – 16 с.

1128. Романько І. І. Розвиток театрального мистецтва України в 1917–1920 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Романько Ірина Іванівна ; НАН України. Ін-т історії України. – Київ, 1999. – 190 с.

1129. Фареній І. Український кооперативний рух у період 1917–1920 років (історичний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Фареній Ігор Анатолійович ; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2000. – 19 с.

VII. Електронні ресурси

1130. Вертинський Олександр Миколайович // Вікіпедія : вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Вертинський_Олександр_Миколайович (дата звернення: 30.08.2015). – Назва з екрану.

1131. Григорьев Л. Лев Петрович Штейнберг [Электронный ресурс] / Л. Григорьев, Я. Платек // Belcanto.ru. – Режим доступа : <http://www.belcanto.ru/shteinberg.html> (дата обращения: 15.08.2015). – Заглавие с экрана.

1132. Григорьев Л. Оскар Фрид [Электронный ресурс] / Л. Григорьев, Я. Платек // Belcanto.ru. – Режим доступа : <http://www.belcanto.ru/fried.html> (дата обращения: 15.08.2015). – Заглавие с экрана.

1133. Гураль О. Юрій Старицький [Електронний ресурс] / Ольга Гураль // HistorianS.in.ua. – Режим доступу : <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1738-olha-hural-yurii-starytskyi> (дата звернення: 31.12.2015). – Назва з екрану.

1134. «Железный цирк» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://forum.circus.od.ua/index.php?topic=8.0> (дата обращения: 9.11.2014). – Заглавие с экрана.

1135. Жуковский Э. А. Сбор с публичных зрелищ и увеселений. (Исторический очерк) [Электронный ресурс] / Э. А. Жуковский // Русская старина, 1893. – Т. 77. – № 2. – С. 481-487. – Сетевая версия – Режим доступа : http://memoirs.ru/texts/Sbor_RS93T77N2.htm (дата обращения: 10.04.2015). – Заглавие с экрана.
1136. Кольцов М. Фельетоны 1918–19 годов [Электронный ресурс] / Михаил Кольцов ; [публикация М. А. Рыбакова] // Єгупець : [художньо-публіцистичний альманах]. – 2003. – № 11. – Режим доступа : http://issuu.com/judaicacenter/docs/_____11 (дата обращения: 10.08.2015). – Заглавие с экрана.
1137. Николай Николаевич Фигнер // Belcanto.ru [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.belcanto.ru/figner.html> (дата обращения: 15.08.2015). – Заглавие с экрана.
1138. Осташко Т. Політика гетьманату П. Скоропадського в галузі освіти та культури [Електронний ресурс] / Т. Осташко // StattiOnline : Бібліотека наукових статей. – Режим доступу : <http://www.stattionline.org.ua/histori/86/15663-politika-getmanatu-p-skoropadskogo-v-galuzi-osviti-ta-kulturi.html> (дата звернення: 30.05.2015). – Назва з екрану.
1139. Ржевська М. Ю. Кремер Изабела (Иза) Яківна [Электронный ресурс] / М. Ю. Ржевська // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=2000 (дата звернення: 30.08.2015). – Назва з екрану.
1140. Руденский А. Театр и революция – Киев 1917–1920 [Электронный ресурс] / Александр Руденский // Проза.ру. – 2011. – Режим доступа : <http://www.proza.ru/2011/06/24/403> (дата обращения: 14.07.2015). – Заглавие с экрана.
1141. Севернюк Т. А. Липковська Лідія Яківна [Электронный ресурс] / Т. А. Севернюк // Енциклопедія сучасної України. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=48340 (дата звернення: 30.08.2015). – Назва з екрану.

1142. Юнг Клара // Электронная еврейская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.eleven.co.il/article/15161> (дата обращения: 29.08.2015). – Заглавие с экрана.
1143. Clemens Siebler. Stratz, Rudolf Heinrich Karl [Elektronische Quelle] / Clemens Siebler // Loneskunde entdecken online. – Zugriffsmodus : http://www.leo-bw.de/detail/-/Detail/details/PERSON/kgl_biographien/117309087/Stratz+Rudolf+Heinrich+Karl (Zugriff am: 19.08.2015). – Titel vom Bildschirm.
1144. DER KRIEG IM BEWEGTBILD – DAS BILD- UND FILMAMT, 1914–1918 // Von : Bundesarchiv [Elektronische Quelle]. – Zugriffsmodus : <https://www.google.com/culturalinstitute/exhibit/der-krieg-im-bewegtbild-das-bild-und-filmamt/QQKiAfxa?hl=de&position=0%2C0> (Zugriff am: 13.07.2015). – Titel vom Bildschirm.
1145. Kleinhans B. Der Erste Weltkrieg als Medienkrieg : Wochenschau, Spielfilm und Propaganda zwischen 1914 und 1918 [Elektronische Quelle] / Bernd Kleinhans. – Zugriffsmodus : <http://www.erinnern.at/bundeslaender/oesterreich/aktivitaten/bodensee-didaktikerinnen-tagungen/visual-history/FilmPropagandaErsterWeltkrieg.pdf> (Zugriff am: 20.08.2015). – Titel vom Bildschirm.
1146. k.u.k. Kriegspressequartier // Wikipedia : Die freie Enzyklopädie [Elektronische Quelle]. – Zugriffsmodus : https://de.wikipedia.org/wiki/K.u.k._Kriegspressequartier (Zugriff am: 11.09.2015). – Titel vom Bildschirm.
1147. Rudolph Stratz // Wikipedia : Die freie Enzyklopädie [Elektronische Quelle]. – Zugriffsmodus : https://de.wikipedia.org/wiki/Rudolph_Stratz (Zugriff am: 11.09.2015). – Titel vom Bildschirm.

VIII. Довідкова література

1148. Безклубенко С. Мистецтво : терміни та поняття : енциклопед. вид. : у 2 т. / Сергій Безклубенко. – Київ : Інститут культурології АМУ, 2008. – Т. 1 (А-Л). – 240 с.

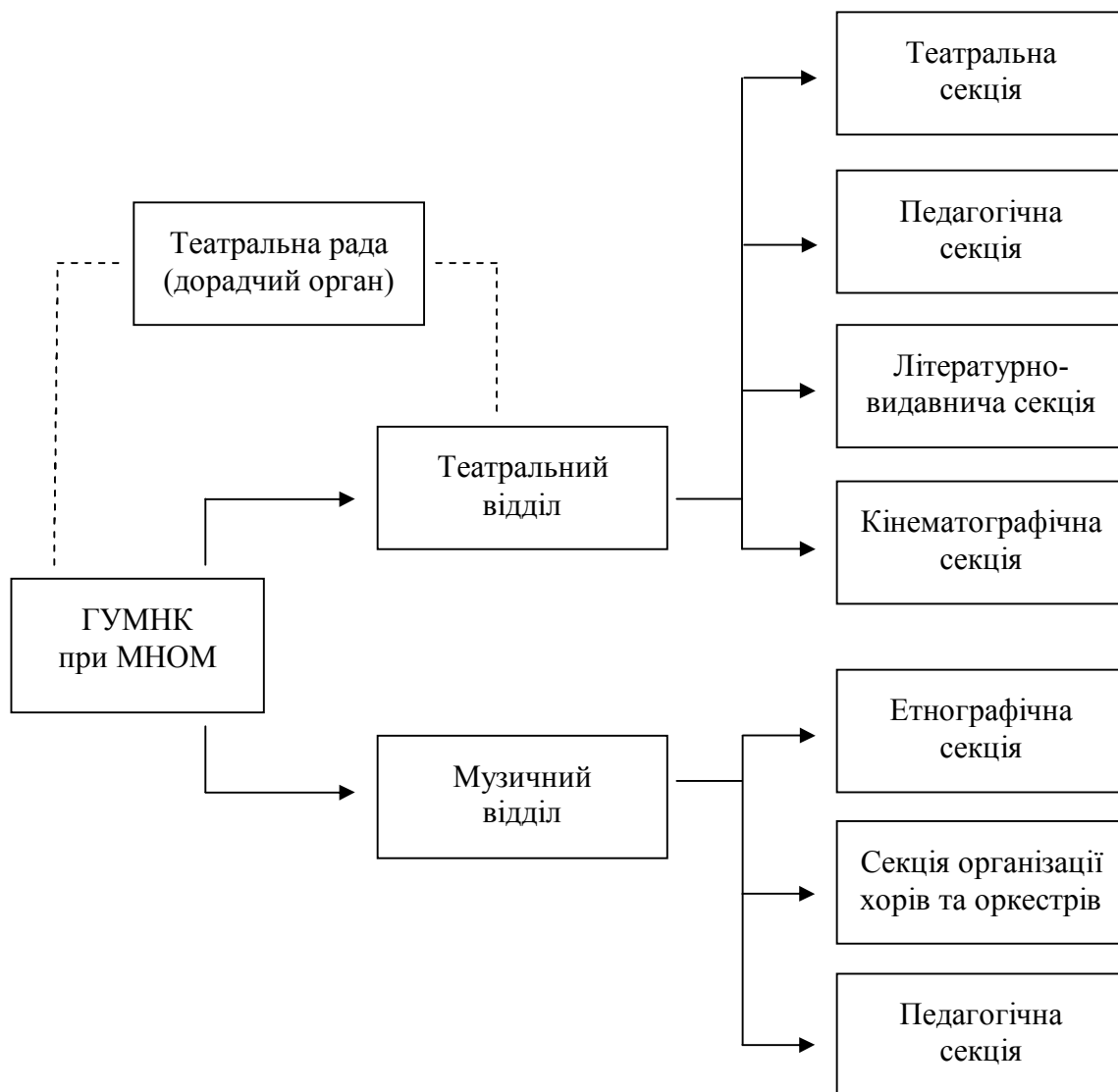
1149. Безклубенко С. Мистецтво : терміни та поняття : енциклопед. вид. : у 2 т. / Сергій Безклубенко. – Київ : Інститут культурології НАМ України, 2010. – Т. 2 (М-Я). – 256 с.
1150. Брюховецька Л. І. Кіномистецтво : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Лариса Брюховецька. – Київ : Логос, 2011. – 391 с.
1151. Клековкін О. THEATRICA : Лексикон / Олександр Клековкін ; Ін-т проблем сучас. мистецтва НАМ України. – Київ : Фенікс, 2012. – 800 с.
1152. Кордон М. В. Українська та зарубіжна культура : підручник / М. В. Кордон. – 3-тє видання. – Київ : Центр учб. літер., 2010. – 584 с.
1153. Мала українська музична енциклопедія / Опрацював Осип Залеський. – Мюнхен : Дніпрова хвиля, 1971. – 125 с.
1154. Малиновский А. Кино в Одессе : путеводитель по кинотеатрам старым и новым / Альберт Малиновский. – Одесса : Астро-Принт, 2000. – 216 с.
1155. Миславский В. Еврейская тема в кинематографе Российской империи, СССР, России, СНГ и Балтии (1909–2009) : фильмо-биографический справочник / В. Миславський. – Харьков : Скорпион П-ЛТД, 2013. – 628 с.
1156. Миславский В. Кинематографическая история Харькова 1896–2010. Имена. Фильмы. События : фильмо-биографический / В. Миславский. – Харьков : С. А. М., 2011. – 436 с.
1157. Миславский В. Н. Одесса... Немое кино. 1897–1930 : фильмо-биографический справочник / Владимир Миславский. – Харьков : Торсинг плюс, 2015. – 376 с.
1158. Миславський В. Н. Кінословник. Терміни, визначення, жаргонізми / В. Н. Миславський. – Харків : [б. в.], 2007. – 328 с.
1159. Мистецтво України : енцикл. в 5 т. / Редкол.: Кудрицький А. В. (відп. ред.) та ін. – Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1995. – Т. 1 : А-В. – 400 с.
1160. Одеська періодична преса років революції та громадської війни, 1917–1921 / За ред. проф. С. Л. Рубінштейна. – Одеса, 1929. – LV, [1] + 171, [4] с.

1161. Периодика по литературе и искусству за годы революции 1917–1932 гг. / Сост. К. Д. Муратова, под ред. С. Д. Балухатого. – Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1933. – 344 с.
1162. Сандомирский Ю. Путеводитель по Одессе / Ю. Сандомирский. – Одесса : «Пушкинская» типография, 1901. – 322 с.
1163. Україна : Хроніка ХХ ст. : Рік 1918 : Довід. вид. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Упорядн.: А. П. Гриценко, О. Й. Щусь. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. – 402 с.
1164. Хома І. Я. Історія української культури : навчальний посібник / І. Я. Хома, А. О. Сова, Ж. В. Мина. – Львів : Вид. Львівської політехніки, 2012. – 356 с.
1165. Черкаський Л. М. Українські народні музичні інструменти / Л. М. Черкаський. – Київ : Техніка, 2003. – 264 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура відділів ГУМНК, що опікувалися розвитком театру, кінематографу та музично-хорового мистецтва в Українській Державі*

* Схему складено за: [92; 101, арк. 49-49 зв.; 1007, с. 63, 74; 1126, с. 46-47, 63].

Додаток Б
Оподаткування сфери видовищ і розваг

Додаток Б.1

Розвиток податкового законодавства у сфері видовищ і розваг

5 травня 1892 р.

- Урегульовано збір з публічних видовищ і розваг, який існував у Російській імперії з 2-ї пол. XVIII ст. [1135; 958, с. 108].

22 листопада 1915 р.

- Встановлено тимчасовий військовий податок, який разом з благодійним збором спричинив занепад театральної діяльності [958, с. 108].

30 серпня 1916 р.

- Зменшено розмір податку, половина якого надходила до державної скарбниці як військовий податок, половина – на користь «Відомства установ імператриці Марії» [958, с. 108].

29 вересня 1917 р.

- Дозволено міським думами встановлювати збір з публічних видовищ і розваг [186, арк. 2-3, 17 зв.; 211, арк. 42 зв., 58 зв.].

15 грудня 1917 р.

- Ухвалено закон «Про державну і міську оплату українських культурно-просвітніх вистав», який невдовзі скасовано через потребу в доопрацюванні [956, с. 76-77].

14 червня 1918 р.

- Змінено та доповнено закони 22 листопада 1915 р. та 30 серпня 1916 р. про встановлення тимчасового податку з прилюдних вистав та гулянок [958, с. 209-210].

Додаток Б.2

Встановлення збору з платних публічних видовищ і розваг
(витяг з «Положення про міські прибутки, видатки, кошториси і відчити»
Тимчасового уряду від 29 вересня 1917 р.)

Ст. 2. Міським думам надається встановлювати наступні збори:
[...] 29) з публічних видовищ і розваг; [...].

Примітка: В указаних пунктах [...] і 29 цієї (2) статті збори можуть бути встановлені лише у тому випадку, якщо видатки міського громадського управління не можуть бути покриті прибутками від міського майна та підприємств; [...].

Ст. 3. Всі означені у статті 2 збори вводяться не інакше, як за постановою, а в підлягаючих випадках – за клопотанням міської думи, з дотриманням правил, цим положенням.

Ст. 109. Збір з будь-якого роду публічних видовищ і розваг, що організовуються у межах міста, згаданих в узаконеннях: 22 листопада 1915 р. (Зб. Узак. ст. 2563), 30 серпня 1916 р. (Зб. Узак. ст. 1909), 19 жовтня 1916 р. (Зб. Узак. ст. 2345), стягується містом в пропорційному відношенні до державного податку у розмірі не вище встановленого узаконеннями з цих видовищ і розваг державного збору.

Ст. 110. Порядок і спосіб стягнення цього збору визначається міською думою.

Ст. 111. Підприємці платних видовищ і розваг, що допустили зовсім без стягнення збору або зі сплатою його у меншому, ніж встановлено, розмірі, піддаються стягненню недоплаченої суми у подвійному розмірі.

Ст. 112. Стягнення з будь-якого роду недоїмок за встановленими на користь міста зборами і повинностями здійснюється у порядку безсуперечному, на підставах, що встановлені для задоволення безсуперечних вимог урядових місць і осіб [186, арк. 2-3, 11 зв., 17 зв.; 211, арк. 42 зв., 53 зв.-54, 58 зв.].

Додаток Б.3

Міста Української Держави, у яких було встановлено
збір з платних публічних видовищ і розваг відповідно до
«Положення про міські прибутки, видатки, кошториси і відчити»
Тимчасового уряду від 29 вересня 1917 р.

1. Борзна [221, арк. 27-27 зв., 28].
2. Вінниця (встановлено за Гетьманату) [137, арк. 49, 52, 58 зв.].
3. Гайсин [140, арк. 25].
4. Городня [224, арк. 63-64 зв.].
5. Глухів [222, арк. 15, 17, 38].
6. Житомир [158, арк. 8 зв.-9].
7. Ізюм (встановлено за Гетьманату) [20, арк. 6-6 зв.; 206, арк. 17-17 зв.].
8. Катеринослав [822].
9. Київ [236, арк. 20].
- 10.Клинці [225, арк. 210, 212-212 зв.].
- 11.Козелець [226, арк. 14-14 зв.].
- 12.Куп'янськ [21, арк. 81-81 зв., 97 зв.-98].
- 13.Миколаїв [173, арк. 13-13 зв.].
- 14.Ніжин [228, арк. 61-61 зв., 62].
- 15.Новозибков [229, арк. 127-130, 363-363 зв.].
- 16.Одеса [179, арк. 76, 81-81 зв.; 181, арк. 10 зв.; 189, арк. 5].
- 17.Олександрівськ [166, арк. 8-8 зв., 10-10 зв.].
- 18.Полтава [105, арк. 18-19, 127].
- 19.Прилуки [235, арк. 6 зв., 11].
- 20.Проскурів [35, арк. 43-43 зв.].
- 21.Рильськ [231, арк. 1 зв., 13-14].
- 22.Слов'янськ [22, арк. 172, 186 зв.-187].
- 23.Сосниця (встановлено за Гетьманату) [232, арк. 35-36, 39-41 зв.].
- 24.Старобільське [18, арк. 22-22 зв.].
- 25.Стародуб [233, арк. 79-80 зв.].
- 26.Суми [23, арк. 59-59 зв.].
- 27.Херсон [173, арк. 10].

Додаток Б.4
 Розрахунок суми стягнень
 з квитків платних публічних видовищ і розваг*

Вартість квитків				Сума податку, що стягується
Від		До		
Руб.	Коп.	Руб.	Коп.	
-	-	-	49	5 коп.
-	50	1	00	10 коп.
1	00	1	50	20 коп.
1	50	2	00	35 коп.
2	00	3	00	50 коп.
3	00	4	00	80 коп.
4	00	5	00	1 руб.
5	00	8	00	1 руб. 60 коп.
8	00	10	00	2 руб.
10	00			1/5 вартості квитка

* Складено за: [173, арк. 110; 7, арк. 6; 137, арк. 58].

Додаток Б.5

Постанова про введення

збору з платних публічних видовищ і розваг в м. Вінниця

Выписка изъ

Опредѣленія Винницкой Городской Думы отъ 11 Юля 1918 года.

Предсѣдательствовал И.Я. Слуцкій

Присутствовали 28 гласных.

..... О введеніи сбора с публичных зрелищъ и увеселеній.

Оглашается докладъ Управы, копія котораго при семъ прилагается.

Гл. Ренненкампфъ сообщаетъ заключеніе финансовой комиссіи: послѣдняя выразила пожеланіе, чтобы зрѣлища и увеселенія, устраиваемыя съ благотворительной цѣлью, были освобождены отъ сбора, при условіи, чтобы освобожденіе отъ сбора опредѣлялось Городской Управой въ каждомъ отдельномъ случаѣ, и чтобы Управѣ была предоставлена возможность контролировать дѣйствительное израсходование выручки по назначенію. – Городской Голова заявляетъ, что Управа присоединяется къ пожеланіямъ финансовой комиссіи. – Докладъ съ поправкой финансовой комиссіи принять единогласно, при одномъ воздержавшемся. Подлинная за подлежащими подписями [137, арк. 47].

Додаток Б.6

Закон про оподаткування прилюдних вистав та гулянок

від 14 червня 1918 р.*

Затверджую.

Павло Скоропадський.

м. Київ, 14 червня 1918 року.

Посвідчив: В. об. Державного Секретаря *Ігор Кістяковський*.

**Ухвалений Радою Міністрів закон про
оподаткування прилюдних вистав та гулянок.**

І. В зміну та доповнення законів 22 листопаду 1915 року та 30-го серпня 1916 року про установлення тимчасового податку з прилюдних вистав та гулянок постановити:

- 1) [Податок] з прилюдних вистав та гулянок і пеня за невиконання податків, що збираються в розмірі, який встановлено законом 22 листопаду 1915 року та 30 серпня 1916 року, поступають в прибуток Державної Скарбниці.
- 2) Загальне на Україні завідування справами, що стосується до вищезгаданого податку, належить Міністру Фінансів по Департаменту Простих Податків.
- 3) Завідування цими справами на місцях доручається Фінансовим Палатам, Скарбницям, Податковим інспекторам і іншим урядовцям, які підлягають Фінансовим Палатам.

Примітка: догляд за виконанням підприємцями вистав та гулянок закону про збір податку з вистав та гулянок може бути доручений також урядовцям акцизного догляду по згоді Управителя Фінансовою Палатою з Управителем Акцизними Податками.

- 4) Марки для податку з прилюдних вистав та гулянок виготовляються в експедиції Заготовок Державних Паперів по замовленню Департаменту Простих Податків.
- 5) Урядовцям, яким доручено догляд за виконання підприємцями вистав та гулянок закону про податок з прилюдних вистав та гулянок, видаються належними Фінансовими Палатами особливі посвідчення на вільний вхід на вистави та гулянки, і вони мають право вимагати, як від підприємців, так і від гостей пред'явлення при вході талонів та квитків для перевірки оподаткування цих квитків.

- 6) Про порушення закону про податки з прилюдних вистав та гулянок урядовці складають протоколи, котрі надсилаються до місцевої Фінансової Палати.
 - 7) Фінансова Палата по Одержанні протоколів про порушення законів про податок з прилюдних вистав та гулянок установлює відповідну пеню і постановляє про правіж її з зазначенням, на яких підставах береться пеня.
 - 8) Постанова Фінансової Палати про правіж – за порушення законів про податок з прилюдних вистав та гулянок в розмірі не більше 200 карбованців лічиться остаточною і виконується владою Фінансової Палати в безсуперечному порядку
 - 9) Особи, на котрих наложена пеня, мають право подати до Фінансової Палати в двохтижневий речінець своє заперечення.
 - 10) В разі своєчасного одержання заперечення і визнання його слушності Фінансова Палата переглядає свою постанову і має право відмінити, або зменшити розмір наложеної пені; по оголошенню другої постанови нові протести залишаються без розгляду.
 - 11) Постанова Фінансової Палати про правіж за порушення закону про податки з прилюдних витав та гулянок в розмірі більше 200 карбованців повертається до виконання тільки в тім разі, коли особа, на яку наложена пеня, не подасть свого заперечення протягом двохтижневого речінця. А коли в зазначений речінець поступить заперечення і Палата це заперечення визнає слушним, то вона має право відмінити свою постанову або зменшити розмір пені. В противнім разі Фінансова Палата надсилає одержане не заперечення разом з постановою і належними до справи документами в відповідну судову установу.
 - 12) Судові установи вирішують справи про наложення пені за порушення цього закону тим-же порядком, який установлено по справам за порушення законів про гербову оплату.
- II. Доповнити с. 555³ Улож. о наказ. словами: «карі, в цій статті установленій, підлягають особи, винуваті в фальшуванні марок по стягненню державного податку з прилюдних вистав та гулянок».

Голова Ради Міністрів *Ф. Лизогуб*.

Міністр Фінансів *А. Ржсенецький*.

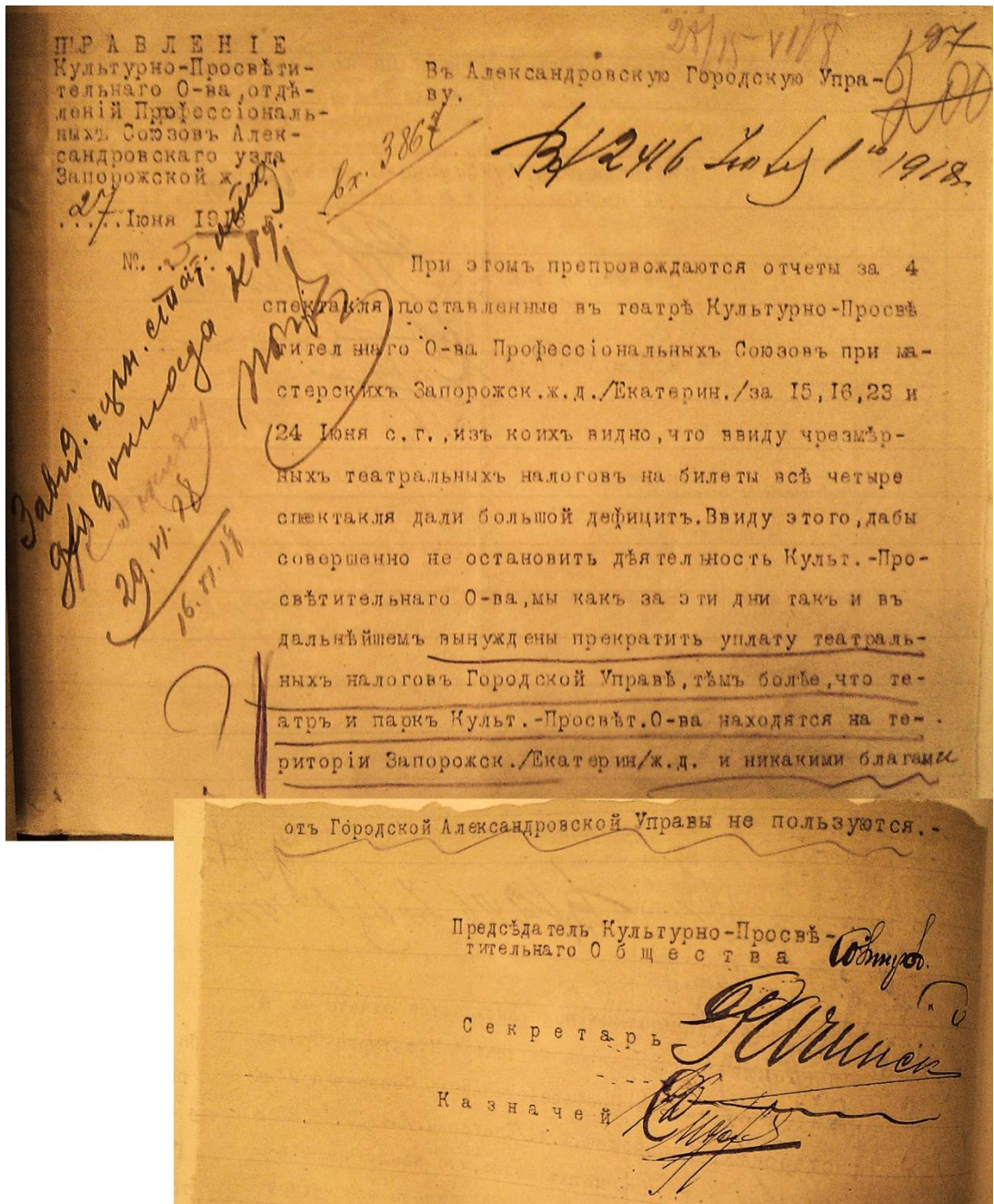
* Державний Вістник (Київ). – 1918. – 22 червня. – С. 1-2.

Додаток Б.7

Обґрунтування Культурно-просвітнього товариства відділів професійних союзів Олександрівського повіту Запорізької залізниці стосовно відмови сплачувати театральні податки

Додаток Б.7.1

Лист товариства до міської управи Олександрівська*

* Джерело: [163, арк. 197-197 зв.].

Додаток Б.7.2

Звіт товариства за виставу від 15 червня 1918 р.*

Отчетъ

по устройству Александровски. н. обществ. театра

Спектакль: *Она Проводе* в театре *Она Проводе* за 15 июня 1918 г.

Приходъ		Сумма		Расходъ		Сумма	
		руб.	к.			руб.	к.
Возвращено от продажи билетовъ				Уплатено: Оркестру <i>120 ар. и 32</i>		172	00
ИТОГО				Билетеру и <i>120 ар. и 34</i>		5	00
Продажа билетовъ				Кассиру <i>120 ар. и 42</i>		6	25
по суммъ:				Разноска афишъ			
1 билетъ по 3р. 50к	17	50		Суфлеру			
4 " " " по 3р. 30к	13	20		Благотвор. сбора		22	10
2 " " " по 2р. 60к	5	38		Освѣщенію. <i>ар. и 34</i>		5	00
8 " " " по 2р. 50к	20	00		Нарядъ полиціи			
6 " " " по 2р. 35к	14	10		Нарядъ пожарныхъ			
4 " " " по 1р. 80к	7	56		Печатаніе афишъ и билетовъ		31	00
12 " " " по 1р. 75к	21	00		Авторскихъ			
28 " " " по 1р. 60к	44	80		Парикмахеру			
14 " " " по 1р. 19к	16	66		Сценаріусу			
16 " " " по 1р. 20к	24	20		Машинисту при сценѣ <i>ар. и 11</i>		18	00
257 " " " по 50к	125	50		Реквизитъ и бутафорія			
Утого	312	90		Гербовый сборъ на разрѣш.			
Держимъ	162	45		Средствъ <i>ар. и 38</i>		5	00
				Средствъ <i>ар. и 40</i>		153	00
				Реквизитъ <i>ар. и 7</i>		7	50
				ИТОГО		475	35
				Чистой прибыли			
				БАЛАНСЪ		475	35

Чистая прибыль въ суммѣ _____ руб. _____ к. записана по книгѣ О-ва, при чемъ 10% ее, т. е. _____ руб. _____ к. отчислено въ запасный капиталъ.

Начальникъ Александровскаго обществ. театра _____

Председатель _____

Секретарь _____

* Джерело: [163, арк. 198].

Додаток Б.7.3

Звіт товариства за виставу від 16 червня 1918 р.*

Отчетъ

по устройству Александровскихъ *Кубельские-просветительн. Общ. Екат. м.р.*
Общество и Любовь **Общество трезвости** *стекляныя*
 за 16 июня 1918г. *201*

Приходъ	Сумма		Расходъ	Сумма		
	руб.	к.		руб.	к.	
Выручено отъ продажи билетовъ			Уплатено: Оркестру <i>по арт. в 35.</i>	149	00	
			Билетеру и работ. при вышлѣкѣ <i>по арт. в 34.</i>	5	00	
			Кассиру <i>по арт. в 42.</i>	9	67	
			Разноска афишъ			
			Суфлеру			
ИТОГО			Благотвор. сбора	112	80	
<i>Продажа билетовъ</i>			<i>денегъ на освѣщеніе по арт. в 37.</i>	5	00	
<i>на сумму:</i>			Нарядъ полиціи			
3 денга по 3р 50к	10	50	Нарядъ пожарныхъ			
9 " " по 3р 30к	29	40	Печатаніе афишъ и билетовъ	31	50	
10 " " по 3р 15к	31	50	Авторскихъ			
12 " " по 2р 50к	30	00	Парикмахеру			
8 " " по 2р 35к	18	80	Сценаріусу			
20 " " по 1р 89к	34	80	<i>работы машинисту при сценѣ арт. в 38.</i>	10	00	
48 " " по 1р 75к	44	00	Реквизитъ и бутафорія			
23 " " по 1р 60к	36	80	Гербовый сборъ на разрѣш.			
19 " " по 1р 19к	22	61	<i>Страхъ за вѣд. по арт. в 78.</i>	5	00	
366 " " по 50к.	183	00	<i>Дружественн. по арт. в 40.</i>	153	00	
			<i>Актрисамъ въ тѣнѣ арт. в 39.</i>	200	00	
Итого.	484	71	<i>За прокатъ машин арт. в 54.</i>	7	50	
<i>Дорожные</i>	203	78	ИТОГО	438	49	
			Чистой прибыли			
БАЛАНСЪ		738	49	БАЛАНСЪ	738	49

Чистая прибыль въ суммѣ _____ руб. _____ к. записана по книгѣ О-ва, при чемъ 10% ея, т. е. _____ руб. _____ к. отчислено въ запасный капиталъ.

Начальникъ Александровскихъ *Мастерскихъ Екат. жел. дор.*
 Казначей *[подпись]*

Председатель *[подпись]*
 Секретарь *[подпись]*

* Джерело: [163, арк. 201].

Додаток Б.7.4

Звіт товариства за виставу від 23 червня 1918 р.*

Отчетъ

устройству Александровскихъ *Всесторонне-просветительн. Обществу* *Крив.* *Л. А.*
Мастерскихъ Екат. ж.д. Бор. *Обществу* *просв.* *Екат.*
 за 23 июня 1918-19

Приходъ		Сумма		Расходъ		Сумма	
		руб.	к.			руб.	к.
Выручено отъ продажи билетовъ				Упложено: Оркестру <i>ард. н. 50.</i>		250	00
Итого				Билетеру <i>ард. н. 46 и 48</i> <i>и работ. при афишкѣ</i>		10	00
Хорошо билетовъ по суммѣ:				Кассиру <i>ард. н. 57.</i>		17	12
13 билетѣ по 3р 50к.	45	50		Разноска афишъ			
26 " " по 3р 30к.	85	80		Суфлеру			
14 " " по 3р 15к.	44	10		Благотвор. сбора		202	30
2 " " по 2р 69к.	5	38		Освѣщенію <i>ард. н. 49.</i>		5	00
33 " " по 2р 50к.	82	50		Нарядъ полици			
7 " " по 2р 35к.	16	45		Нарядъ пожарныхъ			
14 " " по 1р 89к.	26	46		Печатаніе афишъ и билетовъ		31	50
28 " " по 1р 75к.	49	00		Авторскихъ			
44 " " по 1р 60к.	40	40		Парикмахеру			
16 " " по 1р 19к.	19	04		Сценаріусу			
763 " " по 50к.	381	50		<i>работамъ машинисту при сценѣ ард. н. 52.</i>		10	00
120 " " по 25к.	30	00		Реквизитъ и бутафорія <i>ард. н. 56.</i>			53
Итого	856	13		Гербовый сборъ на разрѣш.			
Держимитъ	176	19		За украшеніе сада <i>ард. н. 47.</i>		12	50
				Переносъ стульевъ и скамеекъ <i>ард. н. 57.</i>		7	00
				Лотисетамъ <i>по ард. н. 53.</i>		470	80
				Проканъ сидѣшъ <i>ард. н. 54.</i>		7	50
				За бумагу и канцелярскіе		8	05
				Итого		1032	32
				Чистой прибыли			
БАЛАНСЪ	1032	32		БАЛАНСЪ		1032	32

Чистая прибыль въ суммѣ _____ руб. _____ к. записана по книгѣ О-ва, при чемъ 10% ея, т. е. _____ руб. _____ к. отчислено въ запасный капиталъ.

Начальникъ Александровскихъ Мастерскихъ Екат. ж.д. Бор. _____

Казначей _____

Председатель _____

Секретарь _____

* Джерело: [163, арк. 199].

Додаток Б.7.5

Звіт товариства за виставу від 24 червня 1918 р.*

Отчетъ

по устройству Александровскихъ ^{Музыкально-театральныхъ} Обществомъ ^{Обществу} трезвости
 в спектакль "Скандаль въ Селавинъ" на 24 июня 1918 г. 100

Приходъ		Сумма		Расходъ		Сумма	
		руб.	к.			руб.	к.
Выручено отъ продажи билетовъ				Уплатено: Оркестру <i>орд. н. 50.</i>		250	00
ИТОГО				Билетеру <i>по орд. н. 46088</i>		10	00
<i>Продажа билетовъ</i>				Кассиру <i>по орд. н. 57.</i>		9	81
<i>на сумму:</i>				Разноска афишъ			
<i>12 билетовъ по 3р. 50к</i>	<i>42</i>	<i>00</i>		Суфлеру			
<i>9 " " по 3р. 30к</i>	<i>29</i>	<i>30</i>		Благотвор. сбора		<i>115</i>	<i>10</i>
<i>3 " " по 3р. 15к</i>	<i>9</i>	<i>45</i>		<i>Дек. по. Освященіе по орд. н. 49.</i>		<i>5</i>	<i>00</i>
<i>6 " " по 2р. 69к</i>	<i>16</i>	<i>14</i>		Нарядъ полиціи			
<i>25 " " по 2р. 50к</i>	<i>62</i>	<i>50</i>		Нарядъ пожарныхъ			
<i>13 " " по 1р. 89к</i>	<i>24</i>	<i>57</i>		Печатаніе афишъ и билетовъ		<i>31</i>	<i>50</i>
<i>10 " " по 1р. 75к</i>	<i>17</i>	<i>50</i>		Авторскихъ			
<i>39 " " по 1р. 60к</i>	<i>62</i>	<i>40</i>		Парикмахеру			
<i>14 " " по 1р. 19.</i>	<i>16</i>	<i>66</i>		Сценаріусу			
<i>375 " " по 50к</i>	<i>187</i>	<i>50</i>		<i>работамъ машинисту при сценѣ 52.</i>		<i>10</i>	<i>00</i>
<i>88 " " по 25к</i>	<i>22</i>	<i>00</i>		Реквизитъ и бутафорія <i>орд. н. 56.</i>			<i>55</i>
Итого...	490	42		Гербовый сборъ на разрѣш.			
<i>Дорожные 109. 89</i>				<i>За Украинскіе суда орд. н. 47.</i>		<i>12</i>	<i>00</i>
				<i>Перевозка вещей и скатов орд. н. 51.</i>		<i>7</i>	<i>00</i>
				<i>Артистамъ по орд. н. 53.</i>		<i>132</i>	<i>50</i>
				<i>Прокатъ мебели орд. н. 54.</i>		<i>7</i>	<i>50</i>
				<i>За бумагу и канцелярскія вещи</i>		<i>8</i>	<i>05</i>
				ИТОГО		<i>599</i>	<i>81</i>
				Чистой прибыли			
БАЛАНСЪ	599	81		БАЛАНСЪ		599	81

Чистая прибыль въ суммѣ _____ руб. и. записана по книгѣ О-ва, при чемъ 10% ея, т. е. _____ руб. и. отчислено въ запасный капиталъ.

Начальникъ Александровскихъ Мастерскихъ Екат. жел. дор. _____

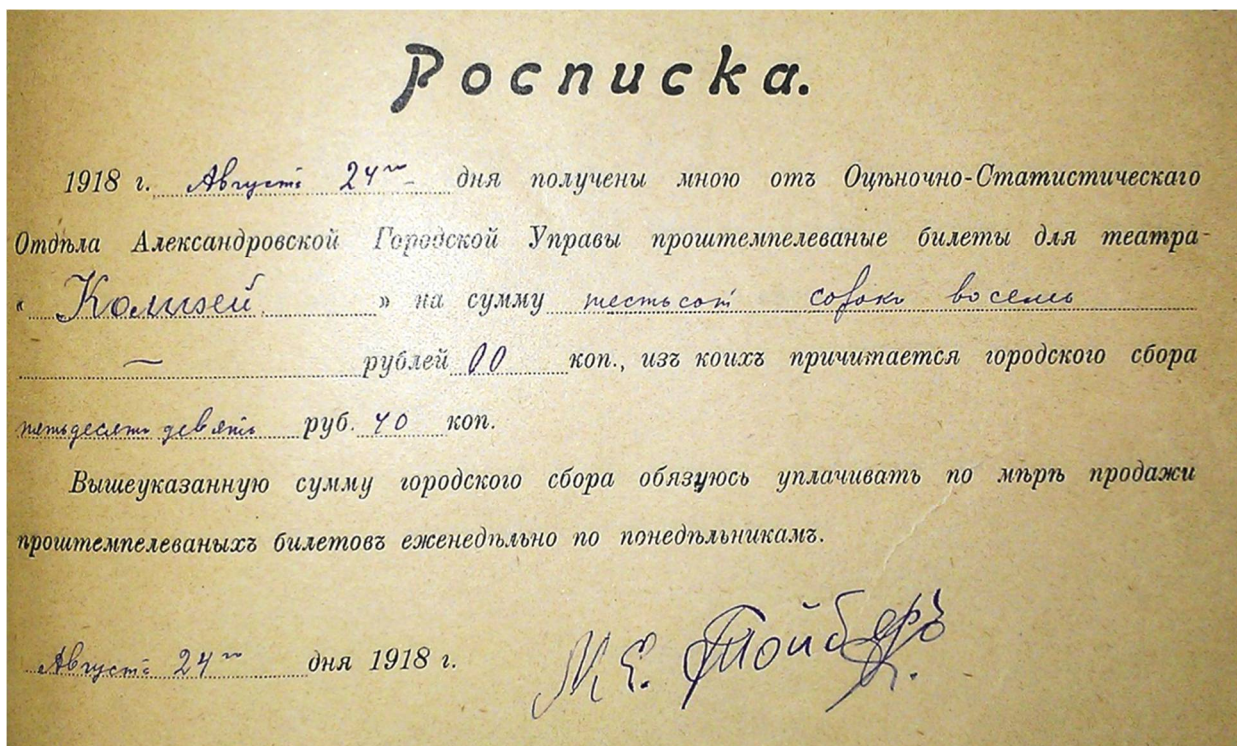
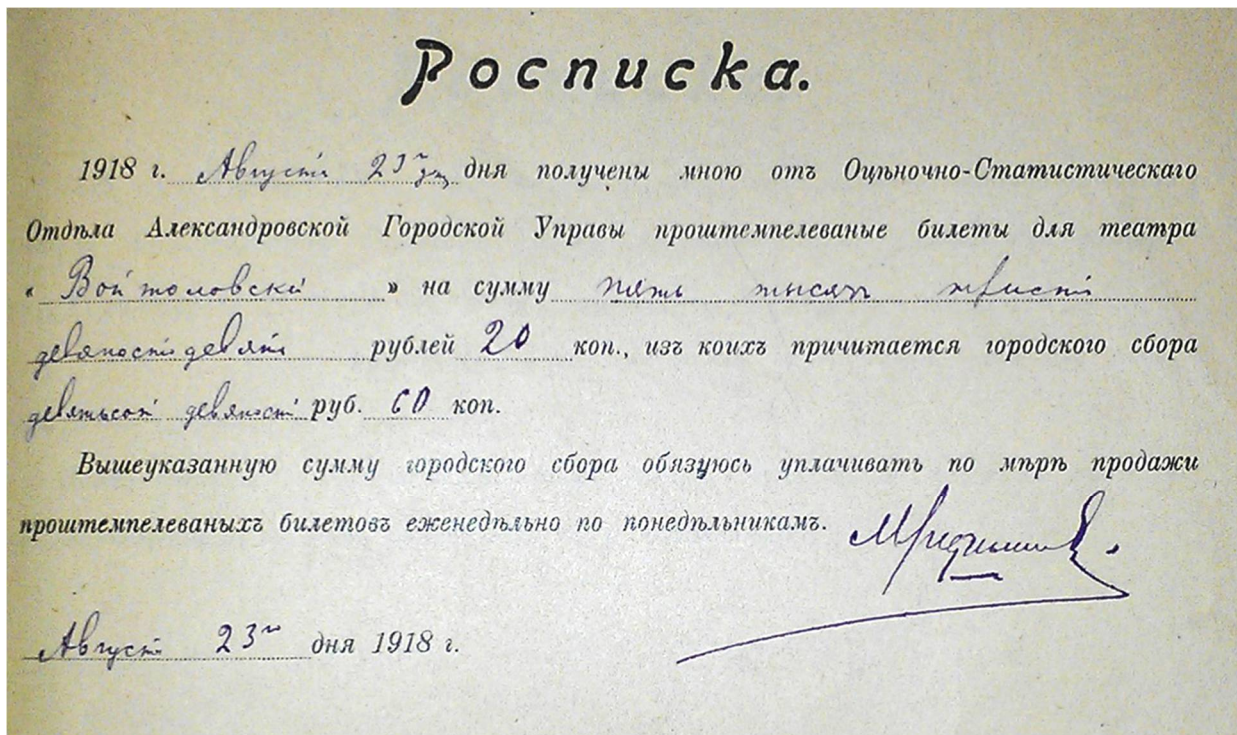
Председатель _____

Секретарь _____

* Джерело: [163, арк. 200].

Додаток Б.8

Документи, що підтверджують обов'язкову сплату міського збору з платних публічних видовищ і розваг видовищними закладами м. Олександрівська*

* Джерело: [163, арк. 244-245].

Додаток Б.9

Надмірне оподаткування театрів як тема для одеського гумору

Додаток Б.9.1

Вартість квитка

- Здравствуйте, Абрамъ Львовичъ, здравствуйте!
- Ну, здравствуйте! Что вы такъ обрадовались, точно сто лѣтъ не видѣлись.
- Ахъ, вы знаете, я такъ радъ, такъ радъ, что готовъ бросаться всѣмъ на шею.
- Вѣроятно учачно спекульнули?
- Ну что вы! Я радъ, что наконецъ подписанъ миръ.
- Вы такъ думаете?
- А вы не знаете до сихъ поръ?
- Знаю, но какой отъ этого толкъ. Вы билетъ въ кассъ не брали?
- Бралъ.
- Военный налогъ съ васъ взяли?
- Взяли.
- О!.. Гдѣ же я васъ спрашиваю миръ, если берут военный налогъ? [496, с. 4].

-
- Меня вчера въ театръ обобрали...
 - И вы не знаете кто?
 - Какъ не знаю? – Кассирша... Я купилъ 2 билета въ 1-мъ ряду [810].

Додаток Б.9.2

Контрамарка

- Почему это не находится подделывателей театральных билетов.
- А какая выгода от этого?
- Громадная. Билет стоит с налогом, в среднем, не меньше пяти рублей, а сделать можно его... ну за три копейки.
- Зачем тратить три копейки, когда можно еще дешевле: ходите всегда по контромаркѣ в театр.
- Я и хожу по контромаркѣ.
- О! Вот поэтому и не подделывает никто, что в Одессѣ почти всѣ ходят в театр даром [496, с. 4].

-
- Вы часто бываете в драмѣ?
 - Нѣтъ, я предпочитаю оперу...
 - Музыку любите?
 - Нѣтъ, у меня в оперѣ постоянная контромарка... [810].

Додаток В

Розвиток кінематографу в Українській Державі

Додаток В.1.

Віхи розвитку кінематографу в Наддніпрянській Україні

1896 р.

- Демонстрація винаходу братів Люм'єрів «сінематографу» у містах України [946, с. 9; 1024, с. 28].
- **30 вересня** – харківський фотограф Альфред Федецький вперше у Російській імперії здійснив документальну кінозйомку тривалістю 1,5 хвилини [1156, с. 8].

1897 р.

- **Літо** – А. Федецький зняв фільм «Фокусник Альбані», що став першою постановочною кінозйомкою не лише в Україні, але й на території Російської імперії [1025, с. 46; 1156, с. 198].

1906 р.

- Інженер Сергій Френкель організував у Києві першу кінематографічну прокатну контору [1054, с. 276].

1907 р.

- Утвердилась система кінопрокату [1054, с. 276].
- В Одесі розпочав знімати хроніку М. Гроссман [1029, с. 416].

1908 р.

- **Грудень** – початок роботи просвітнього кінематографу при одеському відділенні Російського технічного товариства [1024, с. 69].

1909 р.

- Початок систематичного випуску ігрових картин в Україні. Майже всі фільми, випущені в 1909–1913 рр., були «кінодекламаціями» – повторювали репертуар українських театральних труп [1027, с. 36].

1910 р.

- О. Дранков відзняв картину «Богдан Хмельницький» (театральна постановка української трупи Кучеренка, що гастролювала у Санкт-Петербурзі) [1024, с. 99, 227].

1911 р.

- В Російській імперії прийняті правила з влаштування і утримання кінотеатрів. Вони визначали норми з облаштування приміщення, належне

утримання кінематографічного обладнання, вимоги для зберігання кінематографічних фільмів тощо. Кінематографи дозволялося відкривати як у кам'яних, так і в дерев'яних будівлях (у кам'яних не вище другого поверху, у дерев'яних – лише на першому) [136, арк. 4-6].

1912 р.

- В Одесі утворилася кіностудія «Мірограф» [1029, с. 415].

1913 р.

- Відкриття у Києві, Одесі та Катеринославі кіноательє. На зміну кустарному виробництву «кінодекламацій» приходять справжнє кіновиробництво [1027, с. 36].
- В Одесі відкрилося товариство «Мізрах», яке за допомогою кінематографа планувало об'єднати євреїв усього світу [1024, с. 115; 1029, с. 417].
- З 1452 існуючих кінотеатрів у Російській імперії 25 діяло в Одесі [1105, р. 11].

До 1914 р.

- Кінохроніку знімали в Києві, Одесі, Харкові та Катеринославі [1113, р. 4, 8].
- В Україні працювало більше 40 прокатних контор [1024, с. 55].

1914 р.

- У Києві на Лук'янівці відкрилася найбільша в Україні кіностудія «Світлотінь», заснована відомим у провінції театральним антрепренером, режисером і актором С. Писарєвим, провідним її режисером став Й. Сойфер, який водночас працював і в театрі Соловцова [1029, с. 419].
- Значний підйом кіновиробництва в Україні – випущено 22 фільми [1026, с. 36].
- **29 липня** – вироблений новий циркуляр, яким дозволялося влаштування кінематографів, виключно у кам'яних будівлях [1024, с. 45].

1915 р.

- В Києві – 34 кінотеатри і 5 магазинів кінематографічного обладнання [1054, с. 277].
- В Україні – випущено 19 кінокартин [1026, с. 36].

1916 р.

- В Києві – понад 40 кінотеатрів і кілька прокатних контор [1054, с. 286].
- В Одесі оселився відомий підприємець Мордко Товбін, до активів якого входила студія «Мірограф». Надалі разом із М. Гроссманом керували зйомками на цій кіностудії [1029, с. 416].
- Спад кіновиробництва – в Україні випущено 10 фільмів [1026, с. 39].

До початку 1917 р.

- В Наддніпрянській Україні – близько 250 кінотеатрів [1024, с. 51].

1917 р.

- **30 березня** – в Києві утворився Комітет союзу діячів кіно [1026, с. 43].
- **11–14 травня** – в Харкові утворено Союз Південно-Російських прокатних контор [1026, с. 43].
- Підйом кіновиробництва – в Україні створено 19 фільмів [1026, с. 44].

1918 р.

- **Січень** – утворення кінематографічної секції в складі театрального відділу МНО [1007, с. 77].
- **13 травня** – перше самостійне кінематографічне хронікальне знімання працівників кінематографічної секції [1024, с. 127].
- **Початок літа** – утворення товариства «Українфільма» [351, с. 33].
- **18–21 червня** – кінематографічні вистави у Києві, під час яких «українська бинда» вперше озвалася до глядачів українською мовою [103, арк. 5; 808].
- **Серпень** – закон про обов'язковість написів українською мовою в кінофільмах [966, с. 16].
- **23 жовтня** – Якову Яцовському як урядовцю театрального відділу було видано посвідчення, котрим доручалося робити кінематографічні знімки у Києві та ін. містах [81, арк. 37, 39-39 зв.].
- У кіностудіях Києва і Одеси створено 25 фільмів [1024, с. 144].
- Російські кіностудії на території України зняли 20 фільмів [1024, с. 514].

Додаток В.2

Документи кінематографічного кооперативного товариства «Кінект»

Додаток В.2.1

Повідомлення про відкриття товариства у Харкові*

Харьков, 10 июля 1918 года.

**КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКОЕ
КООПЕРАТИВНОЕ
Т-ВО
„Кинект“.**

№ _____

ПРОКАТЪ и ПРОДАЖА:
Кинематографических фильмъ
аппаратовъ и углей.

ПОЛНОЕ ОБОРУДОВАНИЕ
КИНО-ТЕАТРОВЪ.

Пріемъ заказовъ на съемку.

ПО ТРЕБОВАНИЮ ВЫСЫЛАЕМЪ
ОПЕРАТОРА.

Поставка служащихъ для театровъ,
обезпеченныхъ залогомъ.

СПЕЦИАЛЬНО ТЕХНИЧЕСКІЙ ОТДѢЛЪ.

Адресъ для писемъ: Харьковъ, Екатерининская, 59.
Телефонъ: 35-60.

М.м. Г.г.

Настоящимъ имѣемъ честь довести до свѣдѣн
г.г. киноладельцевъ района Харьковскаго, Екате-
ринославскаго, Одесскаго, Кіевскаго и Области
Войска Донскаго, что въ г. Харьковѣ открыто Кин-
ематографическое Кооперативное Товарищество
"КИНЕКТЪ".

Приступая къ дѣятельности, Т-во отирало съ
20-го іюля с.г. очередную запасъ проката.

Кромѣ сего, Т-во имѣетъ право поставлять от-
вѣтственныхъ служащихъ для кино-театровъ, завѣ-
дывающихъ, кассировъ-шъ, механиковъ и т.п., при-
нимая условленную отвѣтственность, гарантируя
довѣрителей воими своими капиталами и имуще-
ствомъ.

При семъ прилагается пояснительная записка
Кооператива, а также списки имѣющихся въ данное
время на складѣ картинъ.

ПРАВЛЕНІЕ КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКАГО КООПЕРАТИВНАГО
ТОВАРИЩЕСТВА "К И Н Е К Т Ъ".

Управляющій дѣлами
Т-ва „Кинект“

Завѣдующій Кинематографическимъ Отдѣломъ
Кооперативнаго Товарищества „КИНЕКТЪ“

* Джерело: [210, арк. 20].

Додаток В.2.2

Список програм картин на складі товариства (липень 1918 р.)*

СПИСОКЪ ПРОГРАММЪ КАРТИНЪ

1. Таинственное убійство. Изъ недавняго прош. нашумѣвш. проц. Драма въ [5] ч.
Жоржъ Борманъ. Видовая.
2. Во власти курдовъ. Рѣзня Арменіи на Кавказѣ. Драма въ [5] частяхъ.
Арестъ царскихъ опричниковъ. Видовая.
3. Танцовщица Марцелла. Уч. Итальян. красав. Драма въ 4 частяхъ.
Смертельный ядъ. Драма въ 2 част.
Слишкомъ тѣсная обувь. Комическая въ 1 ч.
4. Братья преступники уч. арт. Государственнаго Театра въ [5] частяхъ
Сирота. Мелодрама въ 1 ч.
Жизнь на Канадѣ. Натура.
5. Разбитые грезы. Участв. Арт. Лидія Борели и Маріо Бонарь. Драма 4 част.
Пьеро убійца. Мелодрама въ 1 ч.
До Нью-Йорка.
6. Злая ночь уч. И. И. Мозжухинъ. Драма въ 4 частяхъ.
Дѣтская злоба. Мелодрама въ 1 ч.
На Замбези. Натура въ 1 ч.
7. Смертельная борьба. Участв. лучш. Американ. арт. Драма въ [5] частяхъ.
Два добрыхъ сердца. Мелодрама въ 1 ч.
Лѣтопись войны № 1. въ 1 ч.
8. Стравленные розы. Участв. лучш. Итальян. арт. Драма въ 3 частяхъ.
Тайный другъ. Драма въ 2 частяхъ.
Женщина шоферъ. Комическая въ 1 ч.
9. Нѣтъ не виновенъ. Драма въ 3 частяхъ.
Честь изгнанника. Драма въ 2 частяхъ.

Лѣтопись войны № 1. въ 1 ч.

10. Чужая душа потемки. Драма въ 3 частяхъ.

Рыцарскій поступокъ. Драма въ 2 частяхъ.

Островъ Борнео. Натура въ 1 ч.

11. 100 лѣтъ тому назадъ. Драма въ 3 частяхъ.

Последніе дни Л. Н. Толстого. Натура въ 2 частяхъ.

Лѣтопись войны № 1. въ 1 ч.

12. Безъ луча свѣта. Драма въ 3 частяхъ.

Испытаніе любви. Драма въ [2] частяхъ.

Собака Моряка. Мелодрама въ 1 ч.

13. Недовольные. Драма въ 4 частяхъ.

Вердень. Видовая

Балерина модныхъ танцевъ. Видовая въ 1 ч.

Курьерскій поѣздъ. Комическая.

14. Жизнь и страданіе Іисуса Христа. Драма въ 3 частяхъ.

Лѣтопись войны № 2 въ 1 ч.

Охота на оленей. Натура.

Выгодное дѣло. Комическая въ 1 ч.

15. Призракъ измены. Драма въ [2] частяхъ.

По Днѣпру. Видовая въ 1 ч.

Лѣтопись войны № 2. въ 1 ч.

Волшебные стаканы въ 1 ч.

Послѣ вѣнчанія. Комическая въ 1 ч.

16. Дѣтская программа

Отправленіе на охоту въ 1 ч.

Циркъ Кармунъ въ 1 ч.

Бухта Можоръ въ 1 ч.

Лѣтопись войны № 2 въ 1 ч.

Первый кутежъ. Комическая въ 1 ч.

Иностранцы. Комическая въ 1 ч.

17. Изъ за куска хлѣба насущнаго. уч. арт. изъ театра Сарры Бернарь въ Шаржъ-карикатуры. Юмористическая в [2] част.

18. Жена прокурора в 4 частяхъ. Драма.

19. Мечь Неополитанки. уч. Франческо Бертини. Драма в [?] частяхъ.

20. Торжество смерти. Участв. знам. Регина Баде. Драма въ [?] частяхъ.

21. Грандіозный боевикъ сезона. Головокружительные трюки.
ТАИНСТВЕННАЯ РУКА въ 10 серіяхъ.

[Відтиск печаті кінематографічного
кооперативного товариства «Кінект»]

* Джерело: [210, арк. 22-22 зв.]

Додаток В.3

Оголошення про продаж і прокат кінокартин

Додаток В.3.1

Кінематографічна контора Бр. Сквірських*

* Возрождение (Харьков). – 1918. – 26 июня. – С. 1.

Додаток В.3.2

Фабрика кінематографічних картин Д. Харитонова*

Д. И. ХАРИТОНОВЪ
 ФАБРИКА КИНЕМАТОГРАФИЧЕСКИХЪ КАРТИНЪ
 Москва, Лѣсная, 27. Тел. 5-81-40 и 3-91-97. Телегр. адресъ Руссофильмъ.
 ГЛАВНАЯ КОНТОРА: Тверская, соб. домъ д. № 52.

===== ОТДѢЛЕНІЯ ПО ПРОДАЖѢ И ПРОКАТУ КАРТИНЪ: =====

Харьковъ, Сумская, 5, собств. д. Тел. адр. Харьковъ—Аполло.		Ростовъ н/Д, Николаевск. пер., 42 Тел. адр. Ростовдонъ-Руссофильмъ
Одесса, Соборная пл. № 4. Телегр. адр. Одесса—Кинема.		

Закончена постановкой кино-драма въ 6 частяхъ по роману Б. КЕЛЕРМАНА
 ===== СЪ УЧАСТІЕМЪ =====
 ФРИДРИХА КЕЙСЛЕРА
Тоннель

Картина поставлена фабрикой Акц. О-ва

 У Ф А

* Театральный день (Одесса). – 1918. – № 104. – [4 сентября]. – С. 3.

Додаток Г

Найбільші стаціонарні циркові споруди в Наддніпрянській Україні

Назва приміщення	Місто	Історія будівництва та технічні характеристики
«Гіппо-палас» («Цирк Крутикова», «Цирк Кіссо»)	Київ	<p>У 1903 р. на замовлення спортсмена-любителя П. Крутикова, колишнього чиновника з особливих доручень при київському генерал-губернаторові, за проектом архітектора Е. Брадтмана збудовано «Гіппо-палас» («Кінний палац») – одне з найкращих циркових приміщень у Європі.</p> <p>«Гіппо-палас» складався з трьох ярусів, мав залу на 2 тис. осіб з чудовою акустикою. Приміщення мало парове опалення, електричне освітлення і гардероб. З метою безпеки все, крім паркету і крісел, було зроблено із заліза та бетону. Конструкція, яка підтримувала купол, складалася з тонких, але міцних залізних стропил. На його будівництво було витрачено 325 тис. руб.</p> <p>У 1916 р. П. Крутиков здав свій цирк в оренду О. Кіссо, і з того часу «Гіппо-палас» стали називати «Цирком Кіссо» [1072, с. 94, 113; 1079, с. 92].</p> <p>29 квітня 1918 р. саме у приміщенні «Гіппо-паласу» під час Всеукраїнського з'їзду хліборобів відбулося обрання на гетьманство Павла Скоропадського [955, с. 25].</p>
Цирк «Вар'єте» («Залізний цирк»)	Одеса	<p>У 1894 р. купець 2-ї гільдії, «пивний король» В. Санценбахер збудував у величезному дворі власного будинку за власні кошти (до 200 тис. руб.) 12-кутне приміщення цирку-вар'єте з великим залізним куполом.</p> <p>Цирк освітлювався електрикою. Деякі місця у ньому були обладнані «дуже зручними» сидіннями, котрі автоматично піднімалися при вставанні. Загалом цирк вміщував 2 300 глядачів.</p>

		<p>У 1908 р. його власником став жандармський полковник С. Малевич, який сам тримав антрепризу та запрошував на гастролі кращі циркові колективи. Влітку приміщення цирку використовувалось під кінотеатр «Палас-Театр» [1162, с. 52-53; 1134].</p> <p>Про цей цирк писали Юрій Олеша, Валентин Катаєв, Юрій Смолич. Саме тут відбулося знайомство А. Чехова і В.А. Дурова. Як наслідок – з'явилася чеховська «Каштанка».</p> <p>У 1917 р. цирк став місцем засідань Одеської ради робітничих депутатів [1014, с. 209].</p>
«Цирк Грікке»	Харків	<p>В 1906 р. за проектом архітекторів М. Коморницького та В. Хрустальова підприємець, німець за походженням, Г. Грікке збудував приміщення цирку-театру місткістю до 1 тис. глядачів.</p> <p>Приміщення цирку мало чимало технічних новинок: парове опалення, електричне освітлення, сучасну вентиляцію, добру акустику. Трансформація його сцени і частково залу давала можливість за 3 години переобладнати циркове приміщення на концертний зал [1079, с. 92].</p>
«Цирк Муссурі»	Харків	<p>У 1908 р. свій цирк у Харкові збудував Г. Муссурі, колишній співробітник потужної циркової компанії братів Нікітіних.</p> <p>Цирк Г. Муссурі, розрахований на 5 750 місць, став найбільшим стаціонарним приміщенням цирку у світі. Проте пізніше через економічну не вигідність цирк Муссурі було пристосовано під оперний театр. У 1913 р. на його сцені показано першу оперну виставу [1079, с. 92].</p> <p>У 1918 р. в приміщенні колишнього цирку Муссурі діяв «Великий театр Бр. Кучерових» [356].</p>

Додаток Д

Біограми відомих діячів видовищних мистецтв

Додаток Д.1

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="233 1151 608 1630">Вертинський Олександр Миколайович (1889–1957) – російський естрадний артист, кіноактор, композитор, поет і співак, кумир естради в першій пол. XX ст. Народився в Києві.</p>	<p data-bbox="639 528 1485 1003">У 1913 р. спробував поступити до Московського художнього театру, але не був прийнятий через дефект дикції. З 1912 р. досить успішно знімався для кінематографу. Недовгий час був добровольцем-санітаром на фронті Першої світової війни. Після повернення продовжив виступати, але вже з власним номером – «Пісеньки П'єро». Після більшовицького перевороту, як і багато інших артистів, в кінці 1917 р. відправився на гастролі по Україні [1130].</p> <p data-bbox="639 1021 1485 1547">Зокрема, влітку 1918 р. його гастролі проходили в Одесі у театрі «Гротеск» і Драматичному театрі. Журнал «Мельпомена» 27 липня повідомляв, що вони пройшли з «великим матеріальним успіхом». Проте останній його виступ залишив прикре враження. Великі ціни за квитки на бенефіс артиста змушували глядачів відходити від каси. Ті ж з публіки, хто все-таки, «не шкодуючи затрат», потрапили до театру, були незадоволені, бо артист на бенефісі виконував той же репертуар, що і на усіх попередніх виставах [394, с. 16].</p> <p data-bbox="639 1565 1485 1794">Про гастролі Вертинського по Україні восени 1918 р. (дирекція Е. Галантера) відомо, що вони супроводжувалися «звичним «успіхом», свист, істеричні вигуки певної, не чисельної аудиторії». Організатори понесли збитки [406, с. 15].</p> <p data-bbox="639 1812 1485 2040">Артиста часто хвалили і сварили, що лише сприяло його популярності [1055, с. 239]. Зі спогадів самого О. Вертинського дізнаємося, що в Одесі йому довелося виступати навіть вночі на вимогу одного з військових чинів [294, с. 10-12].</p>

Додаток Д.2

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p>Мирон Осипович Гроссман (1866–1937) – фотограф, оператор, сценарист, режисер.</p> <p>Нагороджений царем: медаль за експлуатацію військово-кінематогра- фічних картин на Півдні Росії; медаль Святого Станіслава за зразкову роботу у Скобелев- ському комітеті.</p> <p>З нагоди 50-річчя удостоєний звання «Личного Почетного гражданина Одессы».</p>	<p>Протягом 1907–1915 рр. М. Гроссман знімає одеську хроніку для кінотеатрів «Ілюзіон» та «Експрес». З 1912 р. – оператор-хронікер одеського представництва фірми «Гомон». У тому ж році на заснованій ним кіностудії «Мірограф» розпочинає виробництво ігрових фільмів. В 1915–1916 рр. кіностудія тимчасово припиняє виробництво. У 1918 р. робота з випуску ігрових картин відновлюється [1157, с. 173].</p> <p>Одеський журнал «Мельпомена» від 14 вересня 1918 р. сповіщав: «Зовсім недавно утворилося нове кінематографічне товариство і кіно-фабрика під фірмою «Мірограф», заснована представником французького акціонерного товариства «Гомон». Для зйомок пристосована прекрасна дача, що знаходиться на Французькому бульварі». Споруджений великих розмірів павільйон для кімнатних зйомок був покритий матовим склом, лабораторія – забезпечена кращим обладнанням виробництва «Гомон», «Бр. Пате», оптичні прилади – придбані у Цейса і Фоклендера [333].</p> <p>Зйомками М. Гроссман керував спільно із компаньйоном М. Товбіним [1029, с. 416; 1157, с. 286]. Постановку картин здійснював кінорежисер Е. Пухальський. З повідомлень одеської преси відомо, що в одному з відзнятих фабрикою фільмів зіграв Л. Утьосов [333; 540]. За короткий час кінематографічною фабрикою «Мірограф» були виготовлені картини: «Доля рибалки», «До старого Бога», «Дикунка моря», «Шквал» [909].</p> <p>«Мірограф» під керівництвом М. Гроссмана і М. Товбіна у 1918 р. випустив близько 10 фільмів [1157, с. 173; 1028, с. 37]. Серед них найцікавішим був – «Апостол», у якому була зроблена спроба відтворити біографію Г. Сковороди [1024, с. 141].</p>

Додаток Д.3

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
<div data-bbox="261 374 619 848" data-label="Image"> </div> <p data-bbox="229 907 647 1339"> Дуров Анатолій Анатолійович (1887–1928) – артист російського цирку, клоун-сатирик, дресирувальник. Син засновника циркової династії Дурових – артиста А.Л. Дурова. </p>	<p data-bbox="676 329 1485 958"> У 1918 р. активно гастролював в Українській Державі. 26 травня розпочалися гастролі у Катеринославі (театр «Світло Росії»). Програма складалася з виступів А. Дурова на сцені з дресированими тваринами і показом кінофільму «Золото, сміх і сльози», де його батько зіграв роль клоуна [428; 778-780; 1080, с. 12]. На початку липня виступав у Херсоні (цирк Е.Стрепетова) [793; 888]. 12 липня розпочалися гастролі в Одесі («Палас-Театр», приміщення цирку) [491]. В серпні анонсувався приїзд А. Дурова до цирку Мушинського у Вінниці [872]. З кінця вересня він виступав у Житомирі (цирк І. Леррі) [865; 866]. </p> <p data-bbox="676 969 1485 2040"> «Монолог блазня», з якого починався виступ, артист присвячував актуальним подіям політичного життя. Після розпочиналися номери з дресированими тваринами. Іноді Дуров коментував трюки тварин, іноді «представляв» їх публіці. Далі артист оголошував демонстрацію унікальних речей зі свого музею, супроводжуючи їх політичними коментарями [733; 971, с. 82-83]. В одній з газет відзначалося, що перед глядачем виступає «не пересічний дресирувальник, не клоун, а сатирик – то ядовитий і тонкий, то з гірким сміхом, у якому звучить скорбота про землю рідну» [430]. Артист М. Смірнов-Сокольський зауважував, що зовсім не важливо було, що роблять у А. Дурова тварини, важливо було те, що він про них скаже. А говорив він влучно і дотепно. Тварини були лише своєрідним «інструментом» для сатири, фоном, на якому він будував свої деколи надзвичайно сміливі і гострі виступи [1081, с. 251]. Саме через виступи А. Дурова «художній театр» у Миколаєві був закритий німецькою владою до осені [576]. </p>

Додаток Д.4

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="268 981 571 1317"> Ємець Василь Костьович (1890–1982) – бандурист-віртуоз, керівник Капели Кобзарів 1918 р., письменник </p>	<p data-bbox="639 331 1485 667">Від юнацьких років захоплювався творчістю сліпих кобзарів, від яких і навчився грати на бандурі. Згодом сам виступав з концертами і навчав грати «в кобзу». Мрію про створення кобзарської капели з «самих видющих гральників» Василю Ємцю вдалося здійснити лише у 1918 р. [977, с. 116; 300, с. 46, 48].</p> <p data-bbox="639 674 1485 1055">«Наш кобзарський ансамбль ухвалили назвати «Кобзарським Хором», а не «Хором Бандуристів». Пізніше окликали його й «Капелею Кобзарів», лише ніколи не вживали назви «бандуристів». Це тому, що слова «бандуриста» ..., не було аж оттак поширене, як слово «кобзарь» чи «кобзар». Воно було й ближче до серця нашим козацьким нащадкам ...» – зазначав Ємець [300, с. 51].</p> <p data-bbox="639 1061 1485 1644">Капела Кобзарів готувалася до концертної діяльності [349; 825]. Кілька разів кобзарів безуспішно запрошували виступити перед гетьманом. Причиною їхньої відмови було те, що більшість кобзарів були «соціалістичної настанови». Капела Кобзарів (Кобзарський Хор) під керівництвом В. Ємця вперше виступила з концертом 3 листопада 1918 р. у театрі «Бергоньє». Перший виступ серед інших українських діячів привітав і представник УНХ Києва О. Приходько. Проте одного з найбільших прихильників кобзарства – гетьмана П. Скоропадського на виступі не було [300, с. 52, 54].</p> <p data-bbox="639 1650 1485 2031">«... Коли б не дійшло до протигетьманського повстання, – зауважував В. Ємець, – вона [капела. – О. Б.] б уже вкоротці була державною установою». На підтвердження цього свідчить хоча б той факт, що керівнику колективу музичним відділом було запропоновано чимшвидше написати законопроект із кошторисом на утримання Капели Кобзарів [300, с. 53, 55-56].</p>

Додаток Д.5

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="236 996 638 1429">Кошиць Олександр Антонович (1875–1944) – хоровий диригент, композитор, етнограф, урядовець у добу Української революції, керівник Української республіканської капели</p>	<p data-bbox="675 315 1485 792">У 1908 р. очолив Студентський хор у Києві. Протягом 1908–1918 рр., окрім Києва, хор виступав також у Кишиневі, Воронежі, Москві та ін. містах [1124, с. 8-9]. Останньою з прем'єр Студентського хору став концерт «Гобіленів» з французьких, італійських та іспанських пісень у травні-червні 1918 р. Концерт мав три відділи, до складу виконавців час від часу долучався оркестр італійських народних інструментів, керований членом хору І. Захаровим [990, с. 35-36].</p> <p data-bbox="675 801 1485 1384">З 1917 р. О.Кошиць бере активну участь в культурному відродженні, працює в музичному відділі. Стосовно своєї урядової діяльності у 1918 р. зазначав: «Для мене особисто [Українська республіканська. – О. Б.] Капеля була ... мрія всього мого життя. Про неї ми часто говорили в Музичнім Відділі, як про якусь утопію. Особливо після того, як мій законопроект про «Музично-Етнографічний Кабінет» наші «фахівці» впродовж року «маринували», поки не «замаринували» на той світ (потім його утворили – большевики)» [304, с. 7].</p> <p data-bbox="675 1393 1485 1729">Під керівництвом О. Кошиця наприкінці 1918 р. постало хорове товариство, яке восени запросило до себе осіб, що знали ноти і мали добрий голос [420]. Наприкінці осені 1918 р. планувалися його вечори «музичних гобеленів» [439]. Проте дебютувало хорове товариство Стильовим концертом «Колядки» 9 і 12 січня 1919 р. [990, с. 37].</p> <p data-bbox="675 1738 1485 2020">Створення омріяної О. Кошицем капели відбулося на початку 1919 р., попри загрозу взяття столиці більшовиками, труднощі відбору учасників та фінансування [304, с. 11-16]. Колектив на чолі з О. Кошицем успішно популяризував українське хорове мистецтво за кордоном.</p>

Додаток Д.6

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
<div data-bbox="236 371 604 891" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="248 945 587 1184" data-label="Caption"> <p>Кремер Іза (Ізабелла) Яківна (1889–1956) – популярна співачка, артистка оперети</p> </div> <div data-bbox="304 1238 523 1771" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="261 1852 572 1995" data-label="Caption"> <p>Шарж із журналу «Мельпомена» (11 травня 1918 р.)</p> </div>	<p>Іза Кремер народилася в єврейській родині в місті Бельци Бессарабської губернії. Згодом стане першою відомою співачкою, яка почала на сцені виконувати пісні на ідиш. Навчалася співу в Італії (Мілан). У 1910 р. там же дебютувала в опері Дж. Пуччіні «Богема». З 1911 р. – солістка Одеської опери. Як естрадна виконавиця гастролювала у багатьох містах, здобувши славу найвідомішої естрадної співачки Російської імперії. Вирізнялася надзвичайним артистизмом [1139].</p> <p>У 1918 р. мала доволі насичений гастрольний графік. З приводу її виступів у Харкові одна з місцевих газет зауважувала: «Популярність Ізи Кремер дуже велика; пояснюється вона виключно її жанром». Артистка виконувала пісні російською, італійською та розмовною єврейською мовами [555]. З 12 травня до 15 червня вона дала 26 концертів: 4 – у Катеринославі, 7 – у Харкові, 2 – у Кременчуці, 2 – в Полтаві, що принесли 175 523 руб. загального прибутку, та ще 11 – у Києві. Це концертне турне було організовано дирекцією С. Гросбаума і Л. Рахмана [391, с. 16-17]. Полтавська газета «Вільний голос» 2 липня повідомляла, що міська управа оштрафувала імпresарію І. Кремер на 500 крб. за збільшення цін на місця в міському театрі [479]. Артистка виступала і на Півдні України. Восени пройшли 14 концертів у Криму, що принесли 141 тис. руб. валового доходу [397, с. 17; 403, с. 15]. З середини листопада 1918 р. концертне турне І. Кремер було заплановано у Києві, Житомирі, Умані, Бердичеві, Полтаві, Кременчуці, Слісаветграді та ін. містах [403, с. 15]. Наприкінці листопада артистка скасувала свої концерти у Харкові [712; 919, с. 10]. Знімалась для кінематографу [657; 659, с. 13].</p>

Додаток Д.7

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="228 1014 699 1547"> Кучугура-Кучеренко Іван Іович (1874/78–1937) – відомий український кобзар. У дитинстві перехворів віспою і втратив зір. Сліпим навчився кобзарській справі. У 1937 р. розстріляний за рішенням «особливої трійки» НКВС у Харківській області. </p>	<p data-bbox="722 333 1485 719"> Кобзарська майстерність принесла йому неабияку популярність. В афішах, які повідомляли про його концерти в Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, Полтаві, Ростові, Мінську, Москві, Варшаві і багатьох ін. містах, перед його прізвищем завжди стояли епітети: «знаменитий», «славетний» чи «славнозвісний» [1018, с. 183]. </p> <p data-bbox="722 725 1485 1554"> Влітку 1918 р. відбулося його артистичне турне містами Полтавщини. Разом з ним виступав артист В. Цимбал. Всього було улаштовано 36 лекцій-концертів, які відвідало більше 10 тис. осіб. На концерти приходила переважно молодь. Окрім співів, читалися реферати про кобзу, кобзарів та історичні пісні, декламувалися твори українських поетів. Кореспондент газети «Відродження» зауважив, що там, де діяв хор, молодь була більш вихованою. Під час концертів сільська публіка вела себе «поважно: не гомоніла, не сиділа в шапках, не курила...» [423]. Український кобзар за участю В. Цимбала і В. Щепотьєва виступав перед делегатами з'їзду «Просвіт» Полтавщини (травень 1918 р.) [979, с. 104]. </p> <p data-bbox="722 1561 1485 1850"> Восени 1918 р. концерти І. Кучугури-Кучеренка мали відбутися на Півдні України, зокрема у Миколаєві. Планувалося, що у кожному місці виступу для місцевого товариства «Просвіта» відраховуватиметься відсоток від чистого доходу [172, арк. 124, 129]. </p> <p data-bbox="722 1856 1485 2045"> На 2 листопада 1918 р. було оголошено його концерт-лекцію за участю артиста В. Цимбала у Харкові в приміщенні губернського земства [789]. </p>

Додаток Д.8

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="231 949 608 1576"> Лебедев Іван Володимирович (1879–1950) – російський атлет, борець, арбітр, цирковий постановник, який з 1905 р. організував чемпіонати греко- римської боротьби, конферансьє, редактор- видавець спортивних журналів </p>	<p data-bbox="639 338 1485 719"> У 1918 р. активно гастролював на території Української Держави. Усі любителі цирку знали «дядю Ваню» (І. Лебедева) – відомого організатора і арбітра чемпіонатів боротьби. Лебедев, що працював в амплуа «арбітра-конферансьє», підняв культуру і художню виразність чемпіонатів, перетворив змагання на театралізоване видовище бійців [1021, с. 150-151]. </p> <p data-bbox="639 730 1485 1653"> Для привернення уваги глядачів він вигадав трюк, який полягав у таємничості одного з борців (псевдонім замість імені та маска на обличчя), і обов'язкова умова для борця у масці зняти її на арені у разі програшу. Проте бої вигравав переважно борець у масці, тим самим продовжуючи інтригувати глядачів. Одним із учнів І. Лебедева був «чемпіон Японії Кацукума Саракікі» (насправді – натуралізований китаєць Борис Жандорф – О. Б.). Фальшивий «японський чемпіон» був кволим і нездатним до навчання. Але І. Лебедев зумів навчити його декільком спеціально придуманим прийомам, завдяки яким той і перемагав [1072, с. 103-105]. Про один з його боїв у Могилеві-Подільському у місцевій пресі зазначалося: «залізні захвати рук не допомогли Саракікі, цілим калейдоскопом прийомів замотав єврейський борець [Штейкер. – О. Б.] «жовтого дракона», але поклав його просто випадково...» [605]. </p> <p data-bbox="639 1664 1485 2040"> Навіть досвідчені режисери і артисти, які відвідували чемпіонати, не могли запідозрити, що все це дійство постановочне («дядя Ваня» нерідко разом з борцями розраховував хід бою по хвилинам). Тому недивним було бажання антрепренерів та власників цирків, щоб саме І. Лебедев вів бої, бо його ім'я на афіші – це була запорука повних залів і фінансового успіху [1072, с. 104-105]. </p>

Додаток Д.9

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
<div data-bbox="268 371 628 949" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="240 1003 654 1290" data-label="Caption"> <p>Липковська Лідія Яківна (1884–1958) – російська і українська співачка (лірико-колоратурне сопрано)</p> </div> <div data-bbox="344 1346 555 1845" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="296 1899 596 2040" data-label="Caption"> <p>Шарж із журналу «Мельпомена» (20 квітня 1918 р.)</p> </div>	<p>Ім'я Лідії Липковської було добре відоме ще під час навчання у Кам'янець-Подільській Маріїнській жіночій гімназії місцевим меломанам. Вона співала у церковному хорі, брала участь в концертах. Далі навчання продовжувала у Петербурзькій консерваторії, Мілані. У 1906 р. стала солісткою Маріїнського театру в Петербурзі. Гастролювала містами Європи та Америки [1141].</p> <p>Артистка отримувала запрошення на закордонні гастролі і у 1918 р. Зокрема, журнал «Мельпомена» 12 жовтня повідомляв, що Липковська прийняла пропозицію їхати на гастролі до Бухаресту і Відня (березень-лютий) [401, с. 15], а 30 листопада – про гастрольне турне по Німеччині (з травня) [406, с. 16].</p> <p>Її виступи на території Української Держави могло бачити населення багатьох міст. 23 вересня у Херсоні відбувся концерт, котрий пройшов з «винятковим художнім і матеріальним успіхом». Сума збору за вечір склала 18 тис. руб. (нечувана для Херсону) [401, с. 15]. Наприкінці осені 1918 р. співачка мала підписаний контракт на гастролі в містах України. Було оговорено організацію 75 концертів, за які Л. Липковська отримувала 300 тис. руб. гонорару [763].</p> <p>Артистка мала не лише гарний голос, але й відзначалась драматичним талантом. Приміром, антрепренер міського театру Одеси В. Севастьянов вів перемовини про вступ артистки до трупи театру на сезон 1918–1919 рр. та порушив клопотання перед театральною комісією про підвищення цін на вистави за її участю [403, с. 13].</p>

Додаток Д.10

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="236 1061 671 1294">Максимов (Самусь) Володимир Васильович (1880–1937) – російський і радянський актор театру і кіно</p> <p data-bbox="228 1738 676 1827">Шарж із журналу «Фигаро» (27 липня 1918 р.)</p>	<p data-bbox="703 331 1485 611">Працював у Московському Художньому театрі, Малому театрі, гастролював у складі трупи М. Синельникова, грав на сцені театру Незлобіна. Перша роль у кіно – Саввушка в фільмі «Каширська старовина» (1911 р.). Зіграв більше 60 ролей [1024, с. 462].</p> <p data-bbox="703 622 1485 857">У 1918 р., як і більшість його колег, переїздить до Української Держави. Наприкінці червня з приїздом «королів екрану» до Одеси очікувалося, що В. Максимов дасть у місті ряд виступів [841].</p> <p data-bbox="703 869 1485 1003">Окрім кіноакторської роботи, Максимов виступає у містах України з виставами «читання і декламації» (мелодекламаціями) [391, с. 18].</p> <p data-bbox="703 1014 1485 1350">Як корифей російської кінематографії, артист «государственных» театрів зазначався серед складу викладачів широко розрекламованої на території Української Держави «Практичної кіно-студії при першій в Росії кінематографічній фабриці О.О. Дранков і Ко», навчання у якій мало розпочатися восени 1918 р. [709].</p> <p data-bbox="703 1361 1485 1989">Київський журнал «Театральная жизнь» від 22 вересня про творчі плани В. Максимова на осінь 1918 р. повідомляв наступне: «Артист московського Малого театру В.В. Максимов отримав пропозицію вступити до трупи театру «Соловцов». В.В. Максимов не дав остаточної відповіді. Артист поїхав до Москви і незабаром повернеться до Києва і буде керувати кіно-студією, що відкриває О.О. Дранков. В театрі «Соловцов» В.В. Максимов думає почати службу з листопада місяця. У жовтні В.В. Максимов буде виступати в Одесі у ряді концертів, що влаштовуються Філармонією» [618, с. 18].</p>

Додаток Д.11

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="236 1003 624 1675">Приходько Олекса Кіндратович (1887–1979) – хоровий диригент і педагог, урядовець у добу Української революції, один з організаторів закордонного турне Української республіканської капели та хорової справи на Закарпатті в 20–30-х рр. XX ст.</p>	<p data-bbox="655 315 1485 501">В 1908 р. Олекса Приходько став студентом філологічного факультету Варшавського університету. Навчався також і в Музичному інституті [927, с. 280-281].</p> <p data-bbox="655 510 1485 792">У Варшавському університеті існувала чисельна Українська громада, при якій діяв великий хор. Диригував ним О. Приходько. Цей хор діяв як товариство, що мав свій статут, де кожний хорист, як член товариства, мав свої права і ніс певні обов'язки [310, с. 45, 43].</p> <p data-bbox="655 801 1485 1487">Після 1917 р. засади його організації «було перенесено до Києва і звідси, за таким же зразком, почали засновуватись і ширитись по цілій Україні так звані «національні хори» [310, с. 45]. Музичний відділ мав давати вказівки щодо організації хорів через своїх представників або відомих йому осіб, які входили до ініціативного гуртка, стосовно репертуару і виконання; постачати ноти для співу, субсидіювати хори; посилати своїх диригентів або представників за потребою. Хорові організації, що діяли за відповідним статутом, мали подавати до музичного відділу щорічні справоздання своєї діяльності і надсилати програми концертів [216, арк. 22-22 зв.].</p> <p data-bbox="655 1496 1485 2069">За Директорії багато хористів з національних хорів стали учасниками Української республіканської капели [304, с. 27, 184]. Після від'їзду капели на гастролі діяльність щодо утворення національних хорів не припинилася. Так, у Києві хористи, що залишилися від Першого УНХ, ініціювали і розпочали роботу новоутвореної організації «Об'єднаний хор співаків Українців м. Київ», яку після перших загальних зборів (16 березня 1919 р.) було перетворено в «Український Національний Хор м. Київ» [126, арк. 1].</p>

Додаток Д.12

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="236 981 624 1267">Садовський (Тобілевич) Микола Карпович (1856–1933) – корифей українського театру, актор, режисер, громадський діяч</p>	<p data-bbox="655 315 1485 645">Театр Миколи Садовського стаціонарно працював у Києві з 1907 р. Вистави йшли у Троїцькому народному домі незмінно до 1917 р. А з 1917 р. до 1919 р. театральна труппа М. Садовського грала у приміщенні 2-го міського театру, до якого перейшла через закінчення оренди у Троїцькому народному домі [314, с. 121; 313, с. 202-203].</p> <p data-bbox="655 658 1485 943">Актор П. Коваленко стверджував, що за Гетьманату Миколі Садовському пропонували удержувати його театр як народний, але він, не вірячи в довготривалість гетьманського режиму, відмовився і провадив далі власну приватну антрепризу [302, с. 128-129].</p> <p data-bbox="655 956 1485 1480">Театрального сезону 1918–1919 рр. в його театрі було показано нову виставу «За масляні вишкварки» (за повістю М. Гоголя «Як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем») за постановкою М. Садовського [952, с. 115; 1051, с. 125-126]. У спогадах Садовський писав про те, що у цей театральний сезон у нього в театрі «пійшла одноактівка на історичному тлі «Останній Сніп» Л. Старицької-Черняхівської. А також планувалася постановка п'єси «Милость Божа» її ж [128, арк. 217].</p> <p data-bbox="655 1494 1485 2067">Садовський з образою згадував про діяльність дружини голови Центральної Ради М. Грушевського Марії-Іванни, як одного з активних учасників Комітету Українського національного театру (Театральної ради), про подальше використання Троїцького народного дому. Скептично оцінюючи діяльність Державного драматичного театру все ж припускав: «... коли б цей театр проіснував ще кілька часу, то приніс би Державі величезну користь і не менше коштів, коли б не трапилось та катастрофа, яка перевернула все життя шкереберть» [128, арк. 207-208, 212].</p>

Додаток Д.13

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="236 943 639 1272">Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна (1868–1941) – українська письменниця, громадський діяч, урядовець в добу Української революції</p>	<p data-bbox="676 331 1485 808">З обранням до Центральної Ради брала активну участь, ініціювала та сприяла заходам, котрі допомагали відроджувати українську культуру [993, с. 38-40]. Як зазначав працівник кінематографічної секції Я. Яцовський, Людмила Михайлівна віддавала всі сили культурним інтересам українського народу. Робота секції на чолі з нею здійснювалася, незважаючи на зміни урядів та політичні події, які не давали змоги творчо працювати [74, арк. 46-46 зв.].</p> <p data-bbox="676 819 1485 1496">Окрім постійної роботи в театральному відділі міністерства освіти, вона очолювала Український клуб в Києві. На його відкритті в новому приміщенні 19 травня 1918 р. вона вітала гетьмана Скоропадського, представників іноземних держав. Свято розпочалося її промовою, у якій була відзначена культурно-політична роль інституції, висловлені сподівання на те, що всі українці без різниці партійної приналежності об'єднуються і здійснять ті ідеали, за які боролися кращі сини України [735; 282; 1044, с. 147]. Пізніше Скоропадський згадував, що був здивований тим теплим прийомом та промовою «письменниці Черняхівської» [315, с. 213].</p> <p data-bbox="676 1507 1485 1984">Незважаючи на зайнятість, перекладала українською мовою лібрето світових опер [297, с. 41], займалася написанням кіносценаріїв. За сценарій «Вітер з Півночі», у якому йшлося про зруйнування російськими військами Запорозької Січі 1775 р., вона отримала премію [282; 554], а за сценарієм «Розбійник Кармелюк», що був написаний на основі історичного роману М. Старицького, товариство «Українфільма» розпочало зйомки фільму [802].</p>

Додаток Д.14

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="236 943 624 1272"> Фігнер Микола Миколайович (1857–1918) – російський співак, артист опери, антрепренер, вокальний педагог </p>	<p data-bbox="655 331 1485 1010"> Після навчався у петербурзькому Морському кадетському корпусі (1874–1878 рр.), був зарахований до флотського екіпажу. На корветі «Аскольд» здійснив навколосвітню мандрівку. Проте його морська кар'єра була недовгою. Вже у 1882 р. він успішно дебютував на сцені в Неаполі. Протягом наступних п'яти років гастролює у багатьох містах світу, стає одним з найпопулярніших оперних виконавців в Європі. У 1887 р. запрошений до Маріїнського театру в Петербурзі. На шляху до співочої кар'єри М. Фігнера була Петербурзька консерваторія, яку він не закінчив через «відсутність вокальних даних», навчання співу у Мілані [1137]. </p> <p data-bbox="655 1016 1485 1301"> З повідомлення київської газети «Последние новости» від 28 вересня 1918 р. відомо, що Микола Фігнер переїхав на постійне місце проживання до Києва, де мав займатися педагогічною діяльністю, зокрема, викладати на музично-драматичних курсах О. Тальновського [655]. </p> <p data-bbox="655 1308 1485 1794"> Артиста також було запрошено до нового театру під керівництвом О. Тальновського, який з осені 1918 р. мав ставити «художні» вистави-ранки: казки для дітей, класичні п'єси для учнівської молоді та оперні вистави. Саме підготовку оперних вистав покладалося на М. Фігнера. Планувалося показати повністю опери: «Євгеній Онегін», «Аїда», «Син мандарина», «Алеко», «Богема», «Пікова дама», «Фауст», «Ромео і Джульєтта», «Борис Годунов», «Русалка» [781]. </p> <p data-bbox="655 1800 1485 2033"> 31 серпня 1918 р. одеський журнал «Фигаро» повідомив, що артисту М. Фігнеру музичний відділ МНОМ дозволив відкрити консерваторію у Катеринославі. Відкриття планувалося здійснити ще у поточному навчальному році [380]. </p>

Додаток Д.15

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
<div data-bbox="272 371 647 896" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="236 952 678 1339" data-label="Caption"> <p>Фрід Оскар (1871–1941) – німецький композитор і диригент. Після приходу в Німеччині до влади нацистів, емігрував до Радянського Союзу</p> </div> <div data-bbox="316 1397 616 1682" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="284 1742 628 1888" data-label="Caption"> <p>Шарж із журналу «Фигаро» (2 листопада 1918 р.)</p> </div>	<p>Як композитор Оскар Фрід став відомий у 1898 р. (його твори почали включати до репертуару оркестрів), а після того, як він сам почав диригувати, стрімко зростає його популярність як диригента. У першому десятилітті ХХ ст. О. Фрід гастролює в багатьох містах, у т. ч. вперше виступив у Москві, Петербурзі, Києві [1132].</p> <p>Його виступи на території Української Держави у 1918 р. планувалися німецьким «Kunst propagande» [353]. Оскара Фріда було запрошено до Києва на чотири концерти (початок листопада), до Одеси на три концерти (кінець жовтня), у Харкові та Катеринославі мало відбутися по два концерти [602].</p> <p>В столиці гастролі організовувало концертне бюро П. Сіроти [620, с. 18]. Зовнішньо німецький диригент, за оцінкою одного з одеських періодичних видань, виглядав дуже скромно – нагадував радше пастора або вченого, який до невпізнанності преображався за пультом: «Цей чудовий диригент володіє надзвичайно владною рукою, залізним ритмом та міццю натхнення, захоплюючи за собою і музикантів, і слухачів» [758, с. 11].</p> <p>В інтерв'ю журналу «Фигаро» від 9 листопада 1918 р. О. Фрід розказав, що з Одеси він їде до Києва, а звідти повертається «закордон», потім планує поїхати до Петрограду і Москви. На питання: Чи не боїться він ускладнень у столицях Росії? відповів: «Ні. Люди мистецтва всюди й особливо у Росії користуються повагою. Москва і Петроград мене добре знають; я часто бував там» [369].</p>

Додаток Д.16

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="233 981 593 1608">Холодна (Левченко) Віра Василівна (1893–1919) – одна з найпопулярніших актрис епохи німого кіно – «королева екрану». Народилася в Полтаві. Популярність прийшла в 1916 р., уже з першої ролі. Померла в Одесі за нез'ясованих обставин.</p>	<p data-bbox="619 327 1484 808">28 червня 1918 р. В. Холодна приїхала в Одесу для зйомок картин фабрики Д. Харитонова [840; 1023, с. 31-32]. У «Фигаро» писалося: «Цікаве явище спостерігається на центральних вулицях Одеси. За витонченою, молодою жінкою бігають підлітки, озирються і оглядають її з ніг до голови і дорослі... То йде королева екрану «Віра Холодна» [841]. Про надзвичайну популярність актриси свідчить і той факт, що її портрет був використаний для реклами косметики «Noratan & Co Yarsovie» [424].</p> <p data-bbox="619 813 1484 1496">Окрім знімального процесу у літньо-осінній період, відбулися гастролі артистки разом з іншими відомими акторами в містах Української Держави, Бессарабії та на Дону [550; 399, с. 17]. Заплановані у липні гастролі «королів екрану» в Києві пройшли у другій половині серпня 1918 р. Усі квитки на перший виступ були продані [734; 429; 811; 500; 501]. 3 14 жовтня на В. Холодну та О. Руніча знов очікували у Києві [619, с. 19]. Наприкінці липня приїзд артистів кіно очікувався і до Харкова [570]. Перший виступ В. Холодної і О. Руніча дав 20 800 руб. валового збору [482]. Останній виступ у Харкові був оголошений на 25 серпня [356]. Два концерти відбулися у Миколаєві [173, арк. 144].</p> <p data-bbox="619 1500 1484 2040">Виступи артистів організовували: дирекція І. Беліцького (Київ, Харків), представник театральної дирекції С. Гросбаум (Харків, Миколаїв) та ін. [356; 476; 395, с. 15]. Імпресарію В. Снарський після виступів в Одесі, які були заплановані з кінця вересня, мав виїхати з артистами на гастролі до Криму. У Криму відбулося 9 виступів [399, с. 17; 400, с. 19; 404, с. 15]. Одна гастроль «королів російського екрану на сцені» В. Холодної і О. Руніча анонсувалася В. Снарським у Кам'янці-Подільському на початку листопада [723].</p>

Додаток Д.17

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="244 965 579 1496"> Чардинін (Красавчиков) Петро Іванович (1873–1934) – кіно- режисер, сценарист, оператор та актор епохи німого кіно, піонер російської, української і латвійської кінематографії </p> <p data-bbox="244 1942 579 2080"> Шарж із журналу «Фигаро» (19 жовтня 1918 р.) </p>	<p data-bbox="619 329 1485 663"> Народився у м. Чердинь Пермської губернії. Навчався у музично-драматичному училищі при Московському філармонічному товаристві. Працював у провінційних театрах. У 1907 р. був запрошений О. Ханжонковим на роботу: спочатку – актором, згодом – режисером. З осені 1917 р. ставив фільми на студії Д. Харитонова [1024, с. 500]. </p> <p data-bbox="619 674 1485 1205"> Кінематографічні фільми фабрики Д. Харитонова, за оцінкою одеського журналу «Дивертисмент», були поза конкуренцією. За твердженням того ж видання, фільми (чого не знала досі російська кінематографія) купувалися для закордонних ринків. В немалій мірі успіху сприяла робота «одного з кращих кінематографічних режисерів» Чардиніна [913, с. 15-16]. У 1918 р. вийшов фільм «Мовчи, смутку, мовчи», який ознаменував 10-річний ювілей П. Чардиніна. У цій картині він був режисером, сценаристом і виконавцем однієї з головних ролей. </p> <p data-bbox="619 1216 1485 1496"> Наприкінці червня 1918 р. П. Чардинін разом із групою кіноакторів прибув до Одеси для кінозйомок [840]. На початку липня ним було подано клопотання градоначальнику міста генералу В. Мустафіну про дозвіл здійснювати кінематографічні зйомки у місті та його околицях [391, с. 18]. </p> <p data-bbox="619 1507 1485 1648"> Одеські періодичні видання повідомляли, що зйомки у місті на чолі з П. Чардиніним проводилися протягом всього літа [657, с. 15]. </p> <p data-bbox="619 1659 1485 2040"> Окрім операторської роботи в Одесі, П. Чардинін займався підготовкою кадрів для кінематографу. На його думку, щоб навчати інших потрібно було самому мати «відомий» артистичний та режисерський досвід [752]. Відомо, що в Одесі студія екрана Петра Чардиніна діяла у 1919 р. Попри несприятливі умови засновник студії був цілком задоволений її роботою [1062, с. 41-42; 1024, с. 158]. </p>

Додаток Д.18

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
<div data-bbox="284 371 636 896" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="228 947 683 1189" data-label="Caption"> <p>Штейнберг Лев Петрович (1870–1945) – відомий диригент і композитор. Народився в Катеринославі.</p> </div> <div data-bbox="290 1240 628 1630" data-label="Image"> </div> <div data-bbox="293 1682 619 1825" data-label="Caption"> <p>Шарж із журналу «Фигаро» (14 вересня 1918 р.)</p> </div>	<p>У 1892 р. закінчив Петербурзьку консерваторію. Того ж року відбувся його диригентський дебют. Неодноразово виступав за кордоном. З 1917 р. працював у Києві [1131]. За Гетьманату переїхав до Одеси. Впродовж літнього музичного сезону у міському саду диригував симфонічним оркестром. Одесити належно оцінили майстерність Штейнберга. Концерти відбувалися при повних зборах [921; 575].</p> <p>Про літній музичний сезон в столиці оглядач київського театрального журналу «Театральная жизнь» в замітці від 15 вересня 1918 р. писав: «Я все ж позитивно схиляюсь до висновку, що за весь літній сезон не було дано нічого такого яскравого, щоб могло захопити собою слухача, залишити враження... Замість одного симфонічного концерту у тиждень – два, замість одного гарного диригента п. Штейнберга – два посередніх: п.п. Паліцин і Лукон» [547, с. 9].</p> <p>У відкритій 1918 р. Одеській філармонії, де було три посади директорів: головного, розпорядника і адміністратора, обійняв посаду головного. Метою дирекції філармонії було «показати» одеситам знаменитостей всього світу [361].</p> <p>Відомо, що у 1918 р. Л. Штейнберг був запрошений на гастролі до Відня і Будапешту. У кожному з міст планувалося по п'ять симфонічних концертів за програмою складеною з творів російських композиторів та його власних симфоній [630].</p>

Додаток Д.19

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="229 952 628 1379">Штрац Рудольф (1864–1936) – відомий німецький письменник. Його батько був багатим купцем, почесним громадянином Одеси, мати походила з віденської купецької сім'ї.</p>	<p data-bbox="655 329 1485 562">У 1876 р. став німецьким підданим. Закінчив військову школу в Потсдамі. У 1886 р. вийшов у запас в званні лейтенанта лейб-гвардії, після чого продовжив навчання у Гейдельберзькому університеті.</p> <p data-bbox="655 573 1485 759">У 1891–1893 рр. – художній і театральний критик «Нової Пруської газети». Захоплювався драматургією, проте з десяти п'єс, які він написав у 1888–1898 рр. лише одна мала успіх у Берліні.</p> <p data-bbox="655 770 1485 1104">Взимку 1892–1893 рр. написав свій перший роман. Швидко став відомим автором розважальної літератури, що була дуже популярною, особливо у військових колах. У 1913 р. великий успіх мав «шпигунський» роман «Його англійська дружина». Всього Р. Штрацу належить до 100 літературних творів.</p> <p data-bbox="655 1115 1485 1644">Багато подорожував. Вже у 9-річному віці разом зі своєю матір'ю побував у Франції, Італії та Швейцарії. Зі своїм старшим братом Генріхом, гінекологом і антропологом, він відправився в 1887 р. до Екваторіальної Африки. Пізніше подорожував по Європі, Росії і Туреччині. Після подорожей завжди повертався у Гейдельберг, де провів 30 років свого життя. Одружився на доньці прусського полковника. Після весілля (1906) придбав будинок поблизу озера Хімзее у Верхній Баварії, де й мешкав з сім'єю до своєї смерті.</p> <p data-bbox="655 1655 1485 1888">Під час Першої світової війни Р. Штрац був співробітником військової прес-служби Верховного Головнокомандування у Східній Пруссії. У той же час два його брати служили у царській армії [1143; 1147].</p> <p data-bbox="655 1899 1485 2033">У 1918 р. був у званні капітана, відповідав за мистецьку пропаганду. Чудово володів російською мовою [353].</p>

Додаток Д.20

Особа	Культурно-громадська та мистецька діяльність
 <p data-bbox="225 835 651 1021">Юнг Клара Марківна (1876/78–1952) – артистка естради, оперети, театру</p> <p data-bbox="264 1709 612 1946">Шарж К.Юнг («Брехунець») із журналу «Театральная жизнь» (26 травня 1918 р.)</p>	<p data-bbox="676 329 1485 712">Народилась Клара Юнг у Золочеві (нині – Львівська обл.). В дитинстві, після смерті батька, змушена була переїхати до родичів у США. Там навчалась акторській майстерності, виступала у різних єврейських трупах. Вийшовши заміж за актора, в майбутньому драматурга, режисера, педагога Боеза Юнгвица, гастролювала у багатьох містах США, Європи [1142].</p> <p data-bbox="676 723 1485 958">Надзвичайно активно і досить успішно виступала містами України у 1918 р. [763; 432]. Так, за одним із виконаних контрактів, артистка зіграла у сорока виставах протягом двох місяців [404, с. 15; 405, с. 16].</p> <p data-bbox="676 969 1485 1104">В Гомелі спеціально для виступів артистки, що відбувалися в електротеатрі «Мистецтв», було влаштовано сцену та написано декорації [787].</p> <p data-bbox="676 1115 1485 1552">У відгуках регіональної періоди одноставно відзначався талант артистки. Їй нерідко доводилося виправляти хиби виступаючих з нею артистів та рятувати загальне враження від гастролей. Зокрема, у Кам'янці-Подільському під час останньої гастролі у місті оркестр «брехав», диригент «спотикався», артисти і хор хлопали очима, вухами і робили вигляд, що співають [900].</p> <p data-bbox="676 1563 1485 1944">Ціни на виступи артистки для провінційної публіки були зависокими, але це не зупиняло шанувальників її таланту. Так, у Вінниці попередній продаж квитків на останні гастролі артистки затягнувся до 3 год. [431]. Загалом 10 гастролей у міському театрі Вінниці артистці та її трупі принесли з відрахуванням податків 117 609 руб. [404, с. 15].</p> <p data-bbox="676 1955 1398 1989">Знімалась для кінематографу [519; 657; 836].</p>